

Abdurrahman Şeref'in İlk Dönem İslâm Târîhi Ders

Kitabı: *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*

Muhammed İkbâl ÜZÜMCÜ

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2025

**ABDURRAHMAN ŞEREF'İN İLK DÖNEM İSLÂM
TARİHİ DERS KİTABI: *FEZLEKE-İ TÂRÎH-İ DÜVEL-İ
İSLÂMİYYE***

Muhammed İkbâl ÜZÜMCÜ

T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Târîhi ve Sanatları

Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2025

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Muhammed İkbâl ÜZÜMCÜ tarafından hazırlanan **Abdurrahman Şeref'in İlk Dönem İslâm Târîhi Ders Kitabı: *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*** başlıklı bu çalışma 07/04/2025 Târîhinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından İslâm Târîhi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN	
Üye Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL	
Üye Doç.Dr.Fatih YALÇIN	

ONAY

.../.../2025

Doç. Dr. Şafak AĞDENİZ

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Muhammed İkbāl ÜZÜMCÜ

İmza

ÖZ

ABDURRAHMAN ŞEREF'İN İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİ DERS KİTABI FEZLEKE-İ TÂRİH-İ DÜVEL-İ İSLÂMİYYE

ÜZÜMCÜ, Muhammed İkbâl

Yüksek Lisans, 2025

İslâm Târîhi ve Sanatları Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN

II. Abdülhamid Han devrindeki Târîh yazıcılığına ışık tutması bakımından son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref'in *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eserine objektif bir bakış açısıyla bakmak amaçlanmıştır. Ana garazımız esere bağlı kalıp eser çerçevesinde Abdurrahman Şeref'in Osmanlı Devleti'nin son devrinden Peygamber Efendimizden itibaren Emevilerin son dönemine kadarki zamanı nasıl mülâhaza ettiğini inceleyeceğiz. Şeref'in eserini oluştururken hangi yollara ve metodlara başvurduğunu, nesnellik ve öznellik bağlamında hassasiyet noktalarını derinlemesine göreceğiz. Mezkûr kitabın döneminin yayınevlerince basılıp okul kitaplıklarında ders kitabı olarak okutulacak düzeyde olup olmadığını sorusunun cevabını arayıp bulacağız. Ayrıca eserde Abdurrahman Şeref'in olay, savaş ve olguları tasvir ederken kullandığı akademik/ öznel dile temas edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Vak'ânüvis, Abdurrahman Şeref, Târîh yazıcılığı, Târîh okuyuculuğu, İslâm Târîhi, Emeviler, Dört Halîfe, Endülüs Emevileri, Fetihler, II. Abdülhamid.

ABSTRACT

ABDURRAHMAN SEREF'S EARLY İSLÂMIC HISTORY TEXTBOOK FEZLEKE-I TÂRÎH-I DUVEL-I İSLÂMIYYE

ÜZÜMCÜ, Muhammed İkbâl

Master's Degree, 2025

Department of Basic İslâmic History And Arts

Supervisor: Dr. Lecturer Erşahin Ahmet AYHÜN

The aim of this thesis is to provide an objective perspective on the work titled *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* by Abdurrahman Şeref, the last chronicler, in order to shed light on the historiography during the reign of II. Abdülhamid Han. Our main objective is to adhere to the work and examine how Abdurrahman Şeref perceives the period from the last era of the Ottoman Empire to the end of the Umayyad period, starting from the Prophet Muhammad, within the framework of the work. We will investigate the methods and approaches Şeref employed while composing his work, and we will delve into his sensitivity points in terms of objectivity and subjectivity. We will seek and find the answer to the question of whether the aforementioned book is at a level to be published by the publishing houses of its time and taught as a textbook in school libraries. Additionally, we will touch upon the academic/subjective language Abdurrahman Şeref uses while describing events, wars, and incidents in the work.

Keywords: Chronicler, Abdurrahman Şeref, historiography, history readership, İslâmic History, Umayyads, Four Caliphs, Andalusian Umayyads, Conquests, II. Abdülhamid.

TEŞEKKÜR

Yaptığı katkılar ile tezimin tekâmül etmesini sağlayan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN'e şükranlarımı sunarım. Tez jürisinde bulunup önerileriyle çalışmanın olgunlaşmasına katkı sağlayan Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL ve Doç.Dr. Fatih YALÇIN hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Yine tez konusu seçiminde yardımlarından ötürü Prof. Dr. Adil ŞEN hocama ayrıca şükranlarımı arz ederim. Lisans ve yüksek lisansta çalışma imkânı bulduğum eşsiz bir mekân olan İSAM'daki kitaplara ulaşmamda yardımcı olan çalışanlara minnettarım. Bu yaşa gelmemde üzerimde büyük emekleri olan annem, babama ve desteklerinden ötürü kardeşlerime teşekkür ederim. Ayrıca bana karşı gösterdiği destek ve sabırla her daim yanımda olan sevgili eşime ve arkadaşım Muhammed DERİN'e teşekkürlerimi iletiyorum.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	2
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM: ABDURRAHMAN ŞEREF’İN HAYATI, ESERLERİ VE	
GÖRÜŞLERİ.....	5
1.1. ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ’NİN HAYATI.....	5
1.2. ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ’NİN ESERLERİ	7
1.3. ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ’NİN SİYASET, TÂRİH, EĞİTİM, DİN VE DEVLET	
İLİŞKİLERİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ.....	14
1.4. ABDURRAHMAN ŞEREF’İN TÂRİHÇİLİĞİ	16
1.5. OSMANLI’DA FEZLEKE ADIYLA YAZILMIŞ BAZI ESERLER	17
İKİNCİ BÖLÜM: FEZLEKE-İ TARİH-İ DÜVELİ İSLÂM İYYE’NİN TAHLİLİ	23
2.1. FEZLEKE-İ TÂRİH-İ DÜVEL-İ İSLÂMİYYE ADLI ESERİN MUHTEVASI.....	23
2.1.1. Fezleke’nin Ders Kitapları Arasındaki Yeri.....	25
2.1.2. Mute Savaşı’nın Eserdeki Yeri	27
2.1.3. Hayber’in Fethi’nin Eserdeki Yeri	28
2.1.4. Yazarda Alevilik Esintisi Var Mı Yok Mu?	30
2.2. ABDURRAHMAN ŞEREF’İN FEZLEKE’SİNDE DEVLET ALGISI	31
2.3. ABDURRAHMAN ŞEREF’İN FEZLEKE’SİNDE İSLÂM’DA DEVLET TEŞKİLATI	32
2.4. FEZLEKE’DE İSLÂM İ DEVİRLERE BAKIŞ	33

2.4.1. Hz. Peygamber Dönemi	33
2.4.2. Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi	37
2.4.3. Emeviler Dönemi	41
2.5. FEZLEKE-İ TÂRÎH-İ DÜVEL-İ İSLÂMÎYYE ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU	47
2.6. FEZLEKE-İ TÂRÎH-İ DÜVEL-İ İSLÂMÎYYE ADLI ESERİN SADELEŞTİRİLMİŞ HALİ	160
SONUÇ	256
KAYNAKÇA	262
EKLER	266

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Dört Halîfeye Dair Bilgiler	42
Tablo 2 Emevi Halîfeleri'ne Dair Bilgiler	48
Tablo 3 Dört Halîfeye Dair Bilgiler	110
Tablo 4 Emevi Halîfeleri'ne Dair Bilgiler	150
Tablo 5 Müellif Tarafından Hazırlanan O Günkü Kaynakları ve Ücretlerini Gösteren Liste	156
Tablo 6 Dört Halîfeye Dair Bilgiler	213
Tablo 7 Emevi Halîfeleri'ne Dair Bilgiler	245
Tablo 8 Müellif Tarafından Hazırlanan O Günkü Kaynakları ve Ücretlerini Gösteren Liste	256

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
ed.	: Editör
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazret
İA	: İslâm Ansiklopedisi
md.	: Madde
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
No.	: Numara
r.a.	: Radıyallâhuanh
s.	: Sayfa
sav	: Sallallâhü ‘aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfalar
vr.	: Veri
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTEM	: Türk Târîh Encümeni Mecmuası
ty	: Basım Târîhi yok
vb.	: Ve Benzerleri
Yy	:Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Târîh ve târîh felsefesinin temel sorularından biri, "Târîhi kişiler mi şekillendirir yoksa Târîh mi kişileri ortaya çıkarır?" sorusudur. Bu soruya verilecek cevap, Târîhçinin olaylara ve olgulara bakış açısına, Târîhi nasıl yorumladığına bağlı olarak değişir.

Biz de yukarıdaki soru çerçevesinde temelde Abdurrahman Şeref Efendi'nin "*Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*" adlı eserini kendimize konu edindik. Eserle ilgili malumatlara ve eser tahliline girmeden yazarın hayatına ve diğer eserlerine dair bilgiler verip Fezleke türünde yazılan diğer eserlere temas edildi.

Akabinde araştırmamızın konusu olarak mezkur eserin temas ettiği meseleleri ilk dönem temel İslâm târîhi kaynakları ile mukayese etmeye çalıştık. Eser transkripsiyonu ve sadeleştirmesi ile araştırmamızın konularını şekillendirilmiş oldu.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel hedefi ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış olan Abdurrahman Şeref'in hayatını, eserlerini, Fezleke türünde yazılmış olan diğer eserlere temas etmek ve son olarak yazarın yazmış olduğu *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eseri derinlemesine incelemektir.

Araştırmamızda amacımız, öncelikle *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eseri doğru bir şekilde tahlil edebilmektir. Bunun için yazarın eserde bahsettiği konuları ilk dönem İslâm târîhi kaynakları ile mukayese yoluna gittik. Bunun için kız lisesinde okutulan bir kitap olması hasebiyle Mûte Savaşı ile Hayber'in Fethi konularını seçerek yazarın üslup ve bilgileri aktarmadaki öznellik duruşunu ortaya çıkarmaya çalışıldı. Bundaki amacımız yazarın öznel yorumlara ne derece değindiği belirlemektir. Eser ve yazardaki Alevîlik şüphesi mevzusunu da eserden notlar ve mukayeselerle tespit edip aktardık. Eserin o dönemki okullarda okutulmadığını da araştırma bulguları ile ispat etmiş olmamız amacımızda bize yardımcı oldu.

Ana amacımızın dışında Abdurrahman Şeref'in hayatına, yazdığı diğer eserlere ve *Fezleke* türünde yazılmış eserlere dair malumatları da işlemek bir başka amaçtı.

Son olaraksa okuyucuya kolaylık olması bakımından eserin transkripsiyonu ve sadeleştirilmiş haline ayrı ayrı yer vermeyi amaç edinildi.

Ayrıca çalışmamızda Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eseri tahlil edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* Adlı Eserin nasıl bir içeriğe sahip olduğu, Abdurrahman Şeref'in İslâm'da devlet teşkilatına nasıl baktığı incelenmiştir. Devamındaysa Hz. Peygamber Dönemi Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Emeviler Dönemine nasıl temas edildiği ele alınmaya çalışılmış ve Eserin transkripsiyonu artı sadeleştirilmiş haline ayrı ayrı yer verilmiştir. Tezimizin ek kısmındaysa *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*'nin asıl metin örneklerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışmamızın kapsamı, Abdurrahman Şeref'in *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eseriyle sınırlıdır. Yazarın bu eser özelinde ilk dönem İslâm târîhi konularını aktarmadaki üslubunu, olayları zikrederken ne derece öznel imgeler kullandığını belirlemek ve eserin doğru transkripsiyonunu okuyucuya aktarmak ana gâye ve kapsam olarak belirtilebilir.

Araştırmamızla ilgili çalışma planını oluşturup kapsamı belirledik. İlk bölümde sırasıyla Abdurrahman Şeref'in hayatını eserlerini ele aldık. Ardından *Fezleke* türünde yazılmış eserlere değindik. İkinci bölümde ilk olarak *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eserin muhtevasına ilişkin bilgiler verdik. Ardından eserde ilk dönem İslâm târîhi nasıl ele alınıyor bunu iki ana konu bazında ele almaya çalışıldı.

Bu iki konuyu da Mûte Savaşı ve Hayber'in Fethi olarak seçildi. Bu konuları seçmemizdeki amaç kitabın kız okulunda okutulması sebebiyleydi. Mevzu bahis konularda kadınlarla alakalı durumlardan bahsedilip bahsedilmediğine mercek tuttuk. Ardından temel İslâm Târîhi kaynakları ile eserimiz arasında bir uyum olup olmadığını araştırdık.

Son iki bölümde de eserin transkripsiyonu ve sadeleştirilmiş haline yer vererek araştırmayı hitama erdirildi.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda öncelikle ilk dönem İslâm Târîhinin ana kaynaklarından kabul edilen İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*, İbn Kesîr'in *el-Sîretü'n-nebeviyye*, İmam Muhammed'in *Şerhü's Siyeri'l Kebîr*'i, Makrîzî'nin *İmtâül-Esma bimâ lin-Nebi minel Ahval vel Emval vel Hafede vel Meta* 'sı, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Ahkâmü ehli'z-zimem*'i ve Vâkıdî'nin *Kitâbü'l Megâzî*'sinden yararlanmaya çalışıldı. Bu kaynaktan yararlanırken incelediğimiz kitabın konuları çerçevesinde kalmaya dikkat edildi. Özellikle Mûte Savaşı ve Hayber'in Fethi konularına değinip, eser ile örtüşüp örtüşmediğini inceledik. Bununla beraber Abdurrahman Şeref'in hayatı ve eserlerine dair bilgileri için ise Hilal-i Ahmer Mecmua'sı, Türk Maarif Ansiklopedisi, Milli Eğitim Dergisi ve Chicago Üniversitesi'nden yararlanmaya çalışıldı.

Yukarıda zikredilen ve Abdurrahman Şeref'le alakalı olan belgelerin çoğu siyasi ve idari içerikliydi. Bu belgelerden onun görevleri ve aldığı ödüllerle ilgili olanları ayırdığımızda, eldeki bilgiler oldukça sınırlı kalıyordu. Abdurrahman Şeref'in hayatını anlatan kaynaklar oldukça azdır. Birinci elden kaynak olarak kabul edilebilecek tek eser, Mülkiye Mektebi'nde öğrencisi ve daha sonra meslektaşı olan, Târîh-i Osmanî Encümeni üyelerinden Efdaleddin Tekiner'in yazdığı küçük bir risaledir. Şeref Efendi'nin ölümünden iki yıl sonra kaleme alınan bu eser, hayatı ile ilgili çalışmaların temel kaynağı olmuştur. Ancak bu eserde detaylı bilgi bulunmamaktadır. Daha çok anı ve vefa duygusuyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle hayatının ilk dönemine ait bilgiler oldukça kısıtlıdır.

İncelediğimiz esere ait bilgilere gelecek olursak; yazarı Abdurrahman Şeref(1853-1925) olan *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eser 207 sayfadan müteşekkildir. İstanbul'daki Mahmut Bey matbaalarında basılmıştır. Yazarın ilk menşur eseri olarak bilinmektedir. İlk basımı Hicri 1301(1883) senesinde olmuştur. Yazar, 1302 senesinde Kapak sayfasından sonra Düzeltme/uyarı adlı bir sayfa ile kitabın sonuna ilâştirilen ve kitaba ait olduğunu düşündüğümüz “eser/ müellif/eser ücretleri”tablosunu da eklemiş ve eser 2. kez basılmıştır. Bu arada düzeltme/uyarı bölümünün yazarın kendisine dışarıdan gelen bir ikaz neticesinde mi yoksa

kendisinin sonradan fark etmesiyle mi eklendiğine dair eserde bir bilgi yoktur. Ayrıca 2.basımda “İslâm’ın doğuşundan evvel Arap Milletlerinin durumu” adlı bölüme kadar olan sayfa düzeni ilk basıma göre farklıdır.

Bu çalışma sonuç bölümü dâhil 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Abdurrahman Şeref’in hayatı, eserleri ve görüşleriyle beraber Târîhçilik anlayışı ele alınmaktadır. İkinci bölümde Abdurrahman Şeref’in *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eserinin tahliline yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise *Fezleke-i Düvel- İslâmiyye* adlı eserin sadeleştirilmesi kısmıyla beraber Tanzimattan günümüze modernleşen Târîh anlayışında gelecek nesillere Târîh okumacılığında farklı perspektifler kazandırması bakımından mezkûr eserimizi tahlil edildi. Muhtevasına ışık tutan üslubuyla beraber yazıldığı günün sorunlarından dersler çıkarılması hasebiyle gelecekte de benzer sorunların içine düşmeden bir Târîh yazıcılığının nasıl mümkün olabileceğini göstermesi açısından da eserin literatürdeki değerine sonuç bölümünde fazlaca yer verildi.

BİRİNCİ BÖLÜM: ABDURRAHMAN ŞEREF'İN HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Abdurrahman Şeref'in hayatını anahatlarıyla aktarıp eserlerini inceleyerek dinî/dünyevî hayatla ilgili görüşlerine yer vererek birinci bölümümüzü hitama erdirildi.

Kendisi genel zihniyet yapısı itibariyle birbirini tetikleyen ve birbiri üzerinde kartopu misali etkili olan 3 dönemi de ihata eden bir hayatı yaşamıştı. İşte bu derin ve zor bulanık özelliği onun ailesinden aldığı talim-terbiye cihetiyle hemdem olunca nevezhur bir karakter doğmuş oldu.

Biz Abdurrahman Şeref'i tahlil ederken özellikle tenkitle beraber aşıkâr olan meseleleri olduğu gibi vermeye ihtimam gösterildi.

1.1. Abdurrahman Şeref Efendi'nin Hayatı

Abdurrahman Şeref Efendi, Tophane-i Amire muhasebe memurlarından Hasan Efendi'nin oğludur. 1269 (1853) yılında dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarında ailesi tarafından Şerefeddin ismiyle çağırılan Abdurrahman Şeref, babasının Otakçılar'daki evinde dünyaya gelmiştir. Babasının işinin Tophane'ye nakledilmesi üzerine Tophane'deki bir eve taşınmışlardır.¹

Eyüp Mahalle Mektebi'nde eğitime başlamış, Eyüp Rüşdî Mektebi'nden sonra Mekteb-i Sultanî'ye girmiş ve 1290 (1873) Târîhinde bu okulun Türkçe ve Fransızca bölümlerinden mezun olmuştur.² Mezun olduktan sonra öğretim mesleğini seçen Abdurrahman Şeref, ilk olarak Mahrec-i Aklâm adlı okulda Târîh öğretmeni olmuştur. Genç yaşta öğretmenliğe başlamasının avantajlarını yaşamış, öğrencileriyle iyi iletişim kurmuştur.³

Daha sonra Mekteb-i Sultanî'nin kavâid ve imlâ öğretmenliğine, ardından Dârü'l-Muallimîn Genel Târîh öğretmenliğine tayin olunmuş, bu arada Mekteb-i Mülkiye müdürlüğüne görevlendirilmiştir. Müdürlük görevi dolayısıyla diğer öğretmenliklerini bırakmış, sadece Mekteb-i Mülkiye'nin Genel Coğrafya dersini

¹ Ali Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Târîhi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 13-18.

² Mükrimin Halil Yınanç, "Abdurrahman Şeref Efendi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1925), 15/211-214.

³ Mehmet Demiryürek, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendiyle Osmanlı Tarih Sohbetleri*, (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2009), 136.

üstlenmiştir. Ardından Mekteb-i Sultanî'nin Osmanlı Târîhi ve İslâm Târîhi dersleri öğretmenliğine tayin edilmiştir.⁴

Mekteb-i Mülkiye'deki dersini 1305 (1889/90) yılında bırakarak onun yerine aynı okulun üst sınıflarındaki Osmanlı Târîhi, Beşeri Coğrafya ile İstatistik derslerini üstlenmiş, 1308 (1892/93) yılında da yeniden kurulan İlm-i Ahlâk dersinin öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1316 Târîhinde de Dârü'l-Fünun Devletler Târîhi öğretmenliğine getirilmiştir. 1310 (1895)'da öğretmenlikleri uhdesinde kalmak üzere Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne atanmıştır. Abdurrahman Şeref, Mekteb-i Mülkiye'nin ikinci müdürüdür. Bu göreve atanmasıyla üstün hizmetleri başlamış, tam on altı yıl bu görevde kalarak okulun en başarılı dönemlerini hazırlamıştır.⁵

Bu görevler sırasında bir ara Maarif Nazırı'nın başkanlığında kurulmuş olan Tedkik-i Müellefât Komisyonu üyeliğini de yerine getirmiştir.⁶

H.1324 (1908) Târîhinde Defter-i Hakânî Nezareti'ne, aynı yıl Meclis-i Ayan üyeliğine ve Maarif Nazırlığı vekilliğine, ardından Maarif Nazırlığı'na asaleten tayin olunmuştur. Bu arada Vakanüvislik, Târîh-i Osmanî Encümeni başkanlığı, Ayan Heyeti ikinci başkanlığı görevlerine seçilmiştir.⁷

I. Dünya Savaşı sonrasında İttihat ve Terakki hükümetinin iktidardan çekilmesinin ardından oluşturulan İzzet Paşa Kabinesinin Evkaf Nazırlığı'na gelip kabinenin istifası ile ayrılmıştır. Ferid Paşa kabinesinde Meclis-i Vükela'ya memur olmuş, o kabinenin değişikliğiyle ayrılmıştır. Daha sonra Müşir Ali Rıza Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf Nezareti vekilliğine ve Şurâ-yı Devlet reisliğine gelmiştir. Salih Paşa kabinesinde de Maarif Nezareti vekilliğini de görevine ek olarak üstlenmiş, ancak birkaç gün sonra Maarif Nazırlığı'na asaleten atanmıştır. Salih Paşa'nın istifası üzerine açıkta kalmış, Milli Kuvvetlerin İstanbul'a gelmesi üzerine Heyet-i Ayan kaldırıldığından bu üyeliği de sona ermiştir. Bu durum Büyük Millet

⁴ Mehmed Cemâleddin Karslızade, *Osmanlı, Târih ve Müverrihler* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1896), 131-133.

⁵ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, 138.

⁶ Franz Babinger, *Osmanlı Târih Yazarları ve Eserleri*, çev., Çoşkun Üçok (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992), 439-441.

⁷ Abdülkadir Özcan, “Abdurrahman Şeref ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/175.

Meclisi'nin ikinci seçim devresine kadar sürmüş, sözü edilen ikinci seçimde İstanbul Milletvekili olmuştur.⁸

Abdurrahman Şeref Efendi, eğitime ve öğrencilerine adanmış bir hayat yaşamış, dürüstlüğü, çalışkanlığı ve fedakârlığıyla herkesin saygısını kazanmış bir eğitimci ve devlet adamıydı. 1925'teki ölümü, tüm sevenleri ve öğrencileri tarafından derin bir üzüntüyle karşılandığını düşünmek çok zor olmasa gerek.

Bu kısmı bitirirken Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Abdurrahman Şeref hakkında Hilal-i Ahmer Mecmuası'ndaki sözlerinden bir bölümü zikretmek istedim.

Bazı adamlar vardır, ölümleri yaprakların düşmesine benzer. Mevsimleri geçmiş ve günleri gelmiştir. Bunların yüzlercesi, binlercesi ses çıkarmadan etrâfta ufacık bir sarsıntı uyandırmadan toprağa, nisyâna karışırlar. Ne vakit doğdular, nerede yaşadılar ve ne yaptılar, kimse bilmez! Dağlardaki kuşlar gibi, deliklerdeki böcekler gibi müddetlerini bitirir ve gâib olurlar. Bazı adamlar vardır, öldükleri vakit koskoca bir binâ yıkılmış gibi velvele ile devrilirler, ufukta asır-dîde bir kubbe eksilir, manzarada bir boşluk, bir eksiklik hissedersiniz.⁹

1.2. Abdurrahman Şeref Efendi'nin Eserleri

Abdurrahman Şeref Efendi'nin bilinen 7 adet eseri vardır.

a. *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*

Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmâniye (Osmanlı Devleti Târîhi Özeti), Abdurrahman Şeref Efendi tarafından kaleme alınmış önemli bir Osmanlı Târîh eseridir.¹⁰

Eser Hakkında Genel Bilgiler

İlk baskısı 1315 (1897/1898) târîhinde yapılmıştır. Kitap, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1856 Paris Antlaşması'na kadar olan dönemi içine alır. *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniye*, Osmanlı Târîhini dönemlere ayırarak inceleyen ve her dönemin sonunda bir medeniyet faslı ekleyen ilk eserlerden biridir. Bu yönüyle, sadece siyasi olayları değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeleri de ele alması

⁸ Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994), 136-137.

⁹ Türk Kızılay, "Hilâl-i Ahmer Mecmu'aları"(Erişim 5 Şubat 2023)

¹⁰ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniye*, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1898), 22.

bakımından dikkate değerdir.¹¹ Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eser, günümüzde sahaflar ve çevrimiçi platformlarda bulunabilmektedir. Ayrıca, eserin Latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş baskıları da mevcuttur.

Eserin Özellikleri

Abdurrahman Şeref, eserde olayları sadece siyasi bir bakış açısıyla değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla da ele almıştır. Ayrıca O Osmanlı Târîhini dönemlere ayırmış ve her dönemin sonunda bir medeniyet faslı ekleyerek o dönemin kültürel ve sosyal özelliklerini anlatmıştır.

Eserde Tanzimat dönemine kadar olan kısım daha çok geleneksel Târîh anlayışıyla yazılmışken, Tanzimat sonrası dönem yazarın kendi araştırmalarına dayanmaktadır. Abdurrahman Şeref, eserinde dönemin önemli olaylarını ve şahsiyetlerini tarafsız bir şekilde değerlendirmeye çalışmıştır.

Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniye, Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Târîhine önemli bir katkısıdır. Eser, sadece siyasi olayları değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeleri de ele alması bakımından döneminin diğer Târîh eserlerinden ayrılmaktadır. Günümüzde de hala önemli bir kaynak olarak kabul edilen bu eser, Osmanlı Târîhini anlamak isteyenler için değerli bir başvuru kaynağıdır.

b. Coğrafya-i Umumi

Osmanlı döneminin sonlarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış önemli bir eğitimci, devlet adamı ve Târîhçidir. Ancak onun sadece Târîh alanındaki çalışmalarıyla değil, coğrafya alanındaki katkılarıyla da tanındığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda en önemli eseri hiç şüphesiz *Coğrafya-i Umumi* adlı eseridir.¹²

Yayın Târîhi 1323 (1907)¹³ olan kitap, genel coğrafya konularını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Matematik coğrafya, fiziki coğrafya ve beşeri coğrafya gibi temel coğrafya disiplinlerine dair bilgiler içermektedir.

¹¹ Mehmet Sait Karaçorlu, *Osmanlı Tarihi: Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye* (İstanbul: Volga Yayıncılık, 2014), 15.

¹² Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-i Umumi* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1907), 1.

¹³ Seyit Taşer, “Abdurrahman Şeref Bey ve Coğrafya-i Umumi”, *Kesit Akademi Dergisi*, 2020, C: 6, 639-646.

Abdurrahman Şeref'in *Coğrafya-i Umumi'si*, dönemin Osmanlı eğitim sisteminde kullanılan önemli bir ders kitabı olmuştur. Özellikle Mekteb-i Mülkiye gibi yükseköğretim kurumlarında okutulmuştur.¹⁴ Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır.¹⁵ *Coğrafya-i Umumi*, günümüzde nadir kitaplar arasında yer almaktadır ve bazı sahaflar ile çevrimiçi platformlarda bulunabilmektedir.

Eser içerik bakımından bizlere farklı açılardan hitap etmektedir. Özellikle dikkatli incelediğimizde; kâinatın şekli ve yapısı yerkürenin hareketleri iklim ve hava olayları kara ve denizlerin dağılımı nüfus ve yerleşme ekonomik faaliyetler ve siyasi coğrafya konularına başlıklar halinde temas edildiğini görmekteyiz.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Coğrafya-i Umumi* adlı eseri, döneminin önemli coğrafya kaynaklarından biridir. Osmanlı eğitim sisteminde kullanılan bu eser, genel coğrafya konularını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Günümüzde nadir kitaplar arasında yer almasına rağmen, eserin bazı nüshalarına hala ulaşılabilir. Bu eser, Abdurrahman Şeref'in sadece Târîhçi değil, aynı zamanda coğrafyacı kimliğini de ortaya koymaktadır.

c. *Târîh-i Devlet-i Osmaniye*

Târîh-i Devlet-i Osmaniye, Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Târîhini kapsamlı bir şekilde ele aldığı iki ciltlik önemli bir eseridir.¹⁶

Eser Hakkında Genel Bilgiler

Eserin ilk cildi 1326 (1908), ikinci cildi ise 1329 (1911) yılında yayınlanmıştır. *Târîh-i Devlet-i Osmaniye* Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Abdurrahman Şeref'in yaşadığı döneme kadar olan Târîhini anlatır. İlk ciltte Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönem, ikinci ciltte ise 17. yüzyılın başından 19. yüzyılın sonuna kadar olan dönem ele alınmıştır. Bu eser, Osmanlı Târîhini siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Abdurrahman Şeref'in Târîhçi kimliği ve vakanüvislik görevi, eserin güvenilirliğini ve önemini artırmaktadır. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.¹⁷

Târîh-i Devlet-i Osmaniye günümüzde nadir kitaplar arasında yer almaktadır. Ancak, bazı kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda bulunabilmektedir. Ayrıca,

¹⁴ Taşer, "Abdurrahman Şeref Bey", 647.

¹⁵ Taşer, "Abdurrahman Şeref Bey", 650.

¹⁶ Şeref, *Fezleke-i Osmaniye*, 36.

¹⁷ Şeref, *Fezleke-i Osmaniye*, 39.

eserin Latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş baskıları da mevcuttur.¹⁸

Eserin Özellikleri

Abdurrahman Şeref, eserinde Osmanlı Târîhini sadece siyasi olaylar üzerinden değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeleri de dikkate alarak incelemiştir. Eser, dönemin önemli olaylarını ve şahsiyetlerini tarafsız bir şekilde değerlendirmeye çalışmasıyla dikkat çekmektedir *Târîh-i Devlet-i Osmaniye*, Osmanlı Târîhini anlamak isteyenler için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Târîh-i Devlet-i Osmaniye, Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Târîhine önemli bir katkısıdır. Eser, kapsamlı içeriği ve tarafsız yaklaşımıyla döneminin diğer Târîh eserlerinden ayrılmaktadır. Günümüzde de hala önemli bir kaynak olarak kabul edilen bu eser, Osmanlı Târîhini anlamak isteyenler için değerli bir başvuru kaynağıdır.

d. *Târîh-i Asr-ı Hâzır*

Târîh-i Asr-ı Hâzır (Yakın Çağ Târîhi), Abdurrahman Şeref Efendi tarafından kaleme alınmış, özellikle 18. ve 19. yüzyıllardaki Avrupa ve Osmanlı Târîhini karşılaştırmalı bir perspektifle ele alan önemli bir eserdir.¹⁹

Eser Hakkında Genel Bilgiler

Eser, 1327 (1909) yılında yayınlanmıştır. *Târîh-i Asr-ı Hâzır*, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 1789 Fransız İhtilali ve bu ihtilalin Avrupa'daki etkileri detaylı bir şekilde incelenirken, ikinci bölümde ise III. Selim'in tahta çıkışından Berlin Antlaşması'na kadar olan dönemdeki Osmanlı Târîhi ele alınmaktadır. Bu eser, Abdurrahman Şeref'in Târîh öğretimine yönelik yaklaşımını ve Târîh anlayışını yansıtan önemli bir kaynaktır. Ayrıca, 18. ve 19. yüzyıllardaki Avrupa ve Osmanlı Târîhini karşılaştırmalı bir perspektifle ele alması bakımından da dikkate değerdir. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.²⁰

¹⁸ Şeref, *Fezleke-i Osmaniye*, 41

¹⁹ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Asr-ı Hâzır* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1909), 5.

²⁰ Şeref, *Târîh-i Asr-ı Hâzır*, 8.

Târîh-i Asr-ı Hâzır, günümüzde nadir kitaplar arasında yer almaktadır. Ancak, bazı kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda bulunabilmektedir. Ayrıca, eserin Latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş baskıları da mevcuttur.²¹

Eserin Özellikleri

Abdurrahman Şeref, eserde 1789 Fransız İhtilali'ni ve bu ihtilalin Avrupa'daki etkilerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllardaki durumunu Avrupa'daki gelişmelerle karşılaştırmalı bir perspektifle ele almıştır. Eser, öğrencilerin tuttuğu notlardan derlenerek oluşturulduğu için, Abdurrahman Şeref'in Târîh öğretimi konusundaki düşüncelerini de yansıtmaktadır.²²

Târîh-i Asr-ı Hâzır, Abdurrahman Şeref Efendi'nin yakın çağ Târîhine önemli bir katkısıdır. Eser, 18. ve 19. yüzyıllardaki Avrupa ve Osmanlı Târîhini karşılaştırmalı bir perspektifle ele alması ve Abdurrahman Şeref'in Târîh öğretimi konusundaki düşüncelerini yansıtmaları bakımından değerli bir kaynaktır.

e. Harb-i Hâzırın Menşei

Harb-i Hâzırın Menşei (Güncel Savaşın Kökeni), Abdurrahman Şeref Efendi tarafından kaleme alınmış, I. Dünya Savaşı'nın nedenlerini ve bu savaşa giden süreci analiz eden önemli bir eserdir.²³

Eser Hakkında Genel Bilgiler

Eser, 1334 (1918) yılında yayınlanmıştır. *Harb-i Hâzırın Menşei*, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkış nedenlerini, savaş öncesi dönemdeki uluslararası ilişkileri ve savaşın başlamasına yol açan olayları detaylı bir şekilde incelemektedir.²⁴

Bu eser, Abdurrahman Şeref'in sadece bir Târîhçi değil, aynı zamanda dönemin önemli olaylarını analiz eden ve yorumlayan bir düşünür olduğunu da göstermektedir. Ayrıca, I. Dünya Savaşı'nın nedenlerini anlamak ve bu savaşın Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini değerlendirmek için önemli bir kaynaktır. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.²⁵

Harb-i Hâzırın Menşei, günümüzde nadir kitaplar arasında yer almaktadır. Ancak, bazı kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda bulunabilmektedir. Ayrıca,

²¹ Şeref, *Târîh -i Asr-ı Hâzır*, 10.

²² Şeref, *Târîh -i Asr-ı Hâzır*, 11.

²³ Abdurrahman Şeref, *Harb-i Hâzırın Menşei* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1918), 6.

²⁴ Şeref, *Harb-i Hâzırın Menşei*, 8.

²⁵ Şeref, *Harb-i Hâzırın Menşei*, 13.

eserin Latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş baskıları da mevcuttur.

Eserin Özellikleri

Abdurrahman Şeref, eserde I. Dünya Savaşı'nın nedenlerini sadece siyasi ve askeri gelişmelerle sınırlamamış, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel faktörleri de dikkate almıştır. Savaş öncesi dönemdeki uluslararası ilişkileri ve ittifak sistemini detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girme sürecini ve bu savaşın Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir.²⁶

Harb-i Hâzırın Menşei, Abdurrahman Şeref Efendi'nin I. Dünya Savaşı'na dair önemli bir analizidir. Eser, savaşın nedenlerini ve sonuçlarını anlamak isteyenler için değerli bir kaynak olmaya devam etmektedir.

f. Târîh Musâhabeleri

Târîh Musâhabeleri (Târîh Sohbetleri), Abdurrahman Şeref Efendi'nin çeşitli gazetelerde yayınlanmış makalelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir eserdir.²⁷

Eser Hakkında Genel Bilgiler

Eserin ilk baskısı, Abdurrahman Şeref'in ölümünden sonra, 1927 yılında Maarif Vekâleti tarafından yapılmıştır. *Târîh Musâhabeleri* Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve erken Cumhuriyet dönemine tanıklık etmiş önemli şahsiyetlerin biyografilerini, hatıralarını ve bazı Târîhî olaylara dair değerlendirmeleri içermektedir. Bu eser, Abdurrahman Şeref'in Târîhçi kimliği ve vakanüvislik görevi sayesinde dönemin önemli şahsiyetleri ve olayları hakkında birinci elden bilgi sunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.²⁸

Târîh Musâhabeleri, günümüzde sahaflar ve çevrimiçi platformlarda bulunabilmektedir. Ayrıca, eserin Latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş baskıları da mevcuttur.

²⁶ Şeref, *Harb-i Hâzırın Menşei*, 16.

²⁷ Abdurrahman Şeref, *Târîh Musâhabeleri* (Ankara: Maarif Vekâleti, 1927) 9.

²⁸ Şeref, *Târîh Musâhabeleri*, 22.

Eserin Özellikleri

Abdurrahman Şeref, eserde dönemin önemli şahsiyetlerini ve olaylarını kendi gözlemleri ve deneyimleriyle anlatmıştır. Eser, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve erken Cumhuriyet dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir. *Târîh Musâhabeleri*, Abdurrahman Şeref'in Târîh anlayışını ve biyografi yazımındaki üslubunu yansıtan önemli bir kaynaktır.²⁹

Târîh Musâhabeleri, Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve erken Cumhuriyet dönemine dair önemli bir tanıklık eseridir. Eser, dönemin önemli şahsiyetleri ve olayları hakkında birinci elden bilgi sunması bakımından Târîh araştırmacıları için değerli bir kaynaktır.

g. *Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair*

Bu eser, Abdurrahman Şeref ve Ahmet Refik tarafından kaleme alınmıştır. II. Abdülhamid dönemine ilişkin önemli bir Târîhî vesika niteliği taşımaktadır. 1918 yılında Hilal Matbaası tarafından İstanbul'da basılan eser, Abdülhamid'in şahsiyeti, yönetim tarzı ve dönemindeki olaylar hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

Eserin İçeriği ve Önemi

Eserde, Abdülhamid'in zekâsı, çalışkanlığı, dindarlığı ve kararlılığı gibi kişisel özellikleri vurgulanmaktadır.³⁰ Abdülhamid'in yönetim anlayışı, devlet işlerine olan titizliği ve bürokrasiye olan alakasını anlatılmaktadır. Eserde, 33 yıl süren Abdülhamid dönemindeki önemli olaylar, reformlar, dış politika gelişmeleri ve iç karışıklıklar ele alınmaktadır.³¹

Kitapta, Abdülhamid'e ait mektuplar, fermanlar ve diğer belgeler yer almaktadır. Bu belgeler, dönemin siyasi ve sosyal atmosferini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye dair eseri, Abdülhamid dönemini anlamak ve değerlendirmek isteyenler için önemli bir başvuru kaynağıdır. Abdülhamid'in kişiliği, yönetim tarzı ve dönemindeki olaylar hakkında detaylı bilgiler sunan eser, Târîhî belgelerle de desteklenerek dönemin ruhunu yansıtmaktadır.

²⁹ Şeref, *Târîh Musâhabeleri*, 26.

³⁰ Abdurrahman Şeref, *Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1918), 55.

³¹ Şeref, *Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair*, 62.

1.3. Abdurrahman Şeref Efendi'nin Siyaset, Târîh, Eğitim, Din ve Devlet İlişkileri Üzerine Görüşleri

Abdurrahman Şeref Efendi, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşamış, önemli bir devlet adamı, Târîhçi ve eğitimci olarak bilinir. Dönemin siyasi ve sosyal dönüşümlerine tanıklık etmiş olan Şeref Efendi'nin siyaset, din ve devlet ilişkisi hakkındaki görüşleri de oldukça önemlidir.

Siyaset ve Devlet Anlayışı:

Abdurrahman Şeref, Meşrutiyet döneminde aktif siyasete girmiş ve çeşitli hükümetlerde nazırlık görevlerinde bulunmuştur. Bu deneyimleri onun siyaset ve devlet anlayışını şekillendirmiştir. Şeref Efendi, meşruti bir monarşiyi savunmuş, padişahın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılması gerektiğini düşünmüştür.³²

Aynı zamanda, devletin modernleşmesi ve Batılılaşması gerektiğine inanmış, ancak bu sürecin Osmanlı Devleti'nin kendi değerleri ve gelenekleri çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamıştır.³³ Şeref Efendi, eğitim ve kültürün toplumun gelişmesindeki önemine inanmış ve bu alanlarda önemli reformlar yapmıştır.³⁴

Devlet yönetiminde liyakat ve ehliyet esas alınması gerektiğini savunmuştur.

Eğitim Hakkındaki Görüşleri:

Eğitimin toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için temel bir unsur olduğunu savunmuştur. Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi ve Batı'daki gelişmelere ayak uydurması gerektiğini düşünmüştür. Eğitimin sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda karakter ve ahlak eğitimi de içermesi gerektiğine inanmıştır.³⁵

Târîh Hakkındaki Görüşleri

Târîhin, toplumların geçmişini anlamaları ve geleceklerini şekillendirmeleri için önemli bir rehber olduğunu vurgulamıştır. Abdurrahman Şeref Efendi, Târîh yazımında nesnellik ve tarafsızlığa önem vermiş, olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde

³² M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 215-217.

³³ Hanoğlu, *Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref*, 220-223.

³⁴ Hanoğlu, *Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref*, 230-235.

³⁵ Hanoğlu, *Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref*, 235-240.

ele almıştır.³⁶ Târîh yazımında sadece siyasi olayları değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeleri de incelemiştir. Osmanlı Târîhini devirlere ayırarak, her dönemin sonunda bir medeniyet faslı eklemiş, böylece medeniyet Târîhine de vurgu yapmıştır. Târîh eğitiminin, genç nesillere milli bilinç ve vatan sevgisi aşılama için kullanılması gerektiğine inanmıştır.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hakkındaki Görüşleri

II. Meşrutiyet'in ilanını olumlu karşılamış, ancak daha sonra yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve dış müdahaleler nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır.³⁷ Cumhuriyet'in ilanını, doğan yeni çocuğun adını koyma olarak nitelendirmiş, bu yeni döneme temkinli bir iyimserlikle yaklaşmıştır.³⁸ Cumhuriyet döneminde meclis üyeliği yapmış, yeni rejimin inşasında rol almıştır.

Din ve Devlet İlişkisi

Abdurrahman Şeref, İslâm dinine bağlı bir kişi olmasına rağmen, dinin siyasetten ayrı tutulması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, din ve devlet işlerinin birbirine karışması hem dine hem de devlete zarar vermektedir. Şeref Efendi, laik bir devlet düzenini savunmamış olsa da dinin devlet yönetiminde araçsallaştırılmasına karşı çıkmıştır.³⁹

Diğer Görüşleri

Eğitim alanında yaptığı çalışmalarla tanınmış, modern eğitim yöntemlerinin benimsenmesini savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan sorunları, iç ve dış etkenlerin bir sonucu olarak görmüştür.⁴⁰

Abdurrahman Şeref Efendi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşamış, dönemin siyasi ve sosyal dönüşümlerine tanıklık etmiş bir aydın olarak, siyaset, din ve devlet ilişkisi üzerine önemli görüşler ortaya koymuştur. Meşrutî bir monarşiyi savunan, devletin modernleşmesi gerektiğine inanan ve dinin siyasetten ayrı tutulması gerektiğini düşünen Şeref

³⁶ Mehmet Demiryürek, "Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet" *Millî Eğitim Dergisi*, (2005), 158.

³⁷ Eyüp Baş, "Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin II. Meşrutiyeti Hazırlayan Sebepleri Tahlili", *İslam Araştırmaları Merkezi İlahiyat Araştırmaları Dergisi 1*, (Haziran 2014), 1-21.

³⁸ Demiryürek, "Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref", 159.

³⁹ Demiryürek, "Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref", 160.

⁴⁰ Demiryürek, "Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref", 161.

Efendi'nin bu görüşleri, dönemin siyasi ve entelektüel tartışmalarına önemli katkılar sağlamıştır.⁴¹

Abdurrahman Şeref Efendi'nin görüşleri, dönemin karmaşık siyasi ve sosyal ortamı içinde değerlendirilmelidir. Onun eserleri ve düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecini anlamak için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁴²

1.4. Abdurrahman Şeref'in Târîhçiliği

19. yüzyılın ilk yıllarına kadar Osmanlı Târîh yazıcılığında dini anlayış egemendi olup Târîhçiler, geleneksel Orta çağ toplumlarında görülen Târîhçi tipini yansıtıyordu , üstelik devlete ve dünya düzenine bağlılıkları, onların temel inancıydı. Târîhsel olayların nedenleri ve sonuçları, yalnızca ilahi güçle açıklanabilirdi.⁴³ Türklerin İslâm öncesi geçmişi unutulmuş, kolektif hafızadan silinmiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki katkıları göz ardı edilmişti.⁴⁴ Türkler hakkında ele alınan tek konu, askeri ve siyasi Târîhleriydi. Medeniyetlerine ilişkin bilgiler ise yok denecek kadar azdı. Târîh, kapalı ve sınırlı bir dünya görüşüyle yazılıyordu ve yönetici sınıfa hizmet eden dar bir cenaha sesleniyordu.⁴⁵

14. ile 18. yüzyıl arasındaki süreçte Osmanlı Târîh yazımı, hükümdarların ve devlet adamlarının hayatlarını ve başarılarını anlatmakla sınırlıydı, Târîh, Osmanlı Devleti'nin başarıları etrafında dönüyor, Târîhçilerin zaman ve mekân anlayışı ise oldukça dardı ve farklı ortamlar ve zamanlarla karşılaştırma yapmalarına imkân vermiyordu.⁴⁶

Tanzimat dönemiyle ilgili bir malumat vermek gerekirse o dönemin Târîhçiliğine adını yazdıran isim Ahmed Cevdet Paşa'dır. Başyapıtı *Târîh-i Cevdet*'i yazmak için vakanüvis Târîhlerinden, koleksiyonlardan, resmi yazışmalardan, elçilik raporlarından ve arşiv belgelerinden yararlanan Cevdet Paşa, Batılı kaynakları da kullanmıştır. Öğrencisi Selim Sabit'e, düşüncelerinin oluşmasında Michelet, Taine ve

⁴¹ Demiryürek, “Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref”, 162.

⁴² Behar, *İktidar ve Tarih*, 60.

⁴³ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 39-46.

⁴⁴ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*(İstanbul: İletişim Yayınları,1992), 42.

⁴⁵ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü* (İstanbul: Kopernik Kitap, 1983),24-25.

⁴⁶ Sevil Atauz (der.), *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler*, Ankara, 1986, 473.

İbn Haldun (ö. 808/1406)⁴⁷'un güçlü etkilerinin olduğunu; Hammer, Buckle, Macaulay ve Montesquieu'dan da faydalandığını söylemiştir.⁴⁸

Talim ve terbiye alanında icra edilen yeni değişimler, modernleşme taraftarlarının hedefleri doğrultusunda yeni bir Târîh eğitimi zorunlu kılıyor, bürokrasi ve memurların eğitilmesi için Târîh alanında sistemli bir düzenlemeye ihtiyaç duyuldu.⁴⁹

19. asrın ikinci devrinde Osmanlı Târîh yazımının bakış açısını kökten degistiren önemli gelişmeler yaşanmış, çeviri faaliyetlerinin hız kazandığı bu dönemde, Batı'da kaleme alınan Târîh kitapları Türkçe'ye çevrildi.⁵⁰

1.5. Osmanlı'da *Fezleke* Adıyla Yazılmış Bazı Eserler

Fezleke kelime anlamı olarak literatürde kendine zayıflama sözcüğü ile yer buluyor. Kullanım şekli ve yeri olarak ise fezleke Osmanlı döneminde genellikle bir dönemin veya bir olayın özetini, kronolojik bir sırayla sunan Târîh eserlerine verilen addır. Bu tür eserler, genellikle resmi Târîhçiler (vakanüvisler) tarafından kaleme alınmıştır. İşte Osmanlı'da Fezleke adıyla yazılmış bazı önemli eserler birkaçı şunlardır:

a. *Fezleketü't- Tevarih*

Târîh-i Kebîr olarak da anılan Arapça Fezleke, Kâtib Çelebi'nin ilk eseridir ve iki cilttir. Kitabın yazımı 1052 (1642) yılında tamamlanmış olsa da, yazar Türkçe Fezleke'yi yazdığı 1065 (1654-55) yılına kadar üzerinde çalışmaya devam ettiğini belirtmektedir.⁵¹

Fezleketü't-tevârîh, bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümü dört kısma ayrılmıştır. İlk kısımda eserin bölümleri tanıtılırken, ikinci kısımda Târîh ilminin anlamı, kapsamı ve önemi tartışılmaktadır. Yazar burada, Târîhin bağımsız bir bilim dalı olup olmadığı konusundaki görüşlere ve Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'âde* adlı eserindeki Târîh tanımına, bölümlerine ve faydasına yer vermektedir. Üçüncü kısım, alfabetik sırayla 1300 Târîh kitabının adını

⁴⁷ Uludağ, Süleyman "İbn-i Haldun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.20/8-12, İstanbul: TDV Yayınları,1999.

⁴⁸ Murat Belge, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 1585.

⁴⁹ Behar, *İktidar ve Tarih*, 51-59.

⁵⁰ Hilmi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 236-241.

⁵¹ Kâtib Çelebi, *Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fi 'İlmi't-Târih ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-Tevârîh)*, çev. Seyyid Muhammed es-Seyyid (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 1/128.

listeler, ancak günümüze ulaşan tek nüshada bu kısım eksiktir. Yine de, metin içindeki Târîh kitapları adlarından ve yazarın Târîhe dair eserleri kronolojik olarak sıraladığı *Keşfü'z-zunûn* adlı bibliyografik eserinden yararlanarak bu liste tamamlanabilir. Giriş bölümünün dördüncü kısmı ise Târîhçinin uyması gereken şartlar ve bilmesi gereken kuralları ele almaktadır.⁵²

Kitabın birinci bölümü iki kısma ayrılmış olup her kısım üçer bölümden oluşur. Birinci kısmın ilk bölümü yaratılışın başlangıcını, ikincisi peygamberleri, üçüncüsü ise Dört Halîfe dönemini anlatır. İkinci kısmın ilk bölümü İslâm iyet öncesi hükümdarları, ikinci bölümü İslâm iyet'in ortaya çıkışından sonraki hükümdarları Târîh sırasına göre, üçüncü bölümü ise zorbaları, Haricileri ve sahte peygamberleri konu alır.⁵³

İkinci bölüm de iki kısma ayrılmıştır ve birinci kısım üç bölümden oluşur. Birinci bölüm yeryüzünün yapısı ve iklimleri anlatır ve fersah, mil gibi ölçü birimlerinden bahseder. İkinci bölüm çeşitli kavimleri ve Arap kabilelerini, üçüncü bölüm ise isim, lakap, künye, soy ve vefat kayıtları kurallarını içerir. İkinci kısımda, birinci kısımda adı geçen şehirler ve bu şehirlerde yaşamış önemli kişiler alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu kısımda, birinci bölümde bahsedilen peygamberler ve hükümdarlardan başka, insanların gözdesi olan şehirler, büyük adamlar ve ünlü kadınların isimleri de yer almaktadır.⁵⁴

Kâtib Çelebi, üçüncü bölümün başında dehr, karn, asır, sene, ay, hafta, gün ve saat gibi zaman dilimleri hakkında bilgi verdikten sonra, Türkî, Kıbtî, Rûmî gibi takvimlerden, Farsî ve Celâlî takvimlerinden ve hicretin başlangıcından kitabın yazıldığı Târîhe kadar geçen olaylardan kronolojik olarak bahseder. Osmanlı Târîhine ayrılmış olan 197a-250b sayfaları arasında ise Osmanlı Devleti'nun kuruluşundan 1051 (1641) yılına kadar meydana gelen olaylar sıralanmıştır. IV. Mehmed'e (1648-1687) kadar olan padişahlar, vezir-i âzamlar, şeyhülİslâmlar, kazaskerler, İstanbul kadıları ve diğer vezirler, beylerbeyiler gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının isimleri verilmiştir. Bu kısımda ayrıca önemli olaylar için yazılmış manzum Târîhler ve bazı belge örnekleri yer alırken, sayfa kenarlarına bazı

⁵² Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, çev. Seyyid Muhammed es-Seyyid, 1/129.

⁵³ Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, çev. Seyyid Muhammed es-Seyyid, 1/130.

⁵⁴ Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, çev. Seyyid Muhammed es-Seyyid, 1/131.

önemli olaylar eklenmiştir. Bu kısmı, faydalı bilgilerin yer aldığı "tetimme" takip eder ve sonuç bölümünde kıyamet alametleri ve ahiret hakkında bilgi verilir.⁵⁵

Fezleketü't-tevârîh 'in ana kaynağı, yazarın da belirttiği gibi, Cenâbî Mustafa Efendi tarafından yazılan Arapça *el-'Aylemü'z-zâhir* adlı eserdir. Kâtip Çelebi bu eseri genellikle özetlemiş, bazen de birebir alıntılamıştır. Metin içinde ve sayfa kenarlarında yararlandığı diğer kaynakların adlarını da belirtmiştir. Özellikle Osmanlı Târîhiyle ilgili kısımda Cenâbî'den farklı bir yaklaşım benimsemiş, ancak diğer kaynaklar arasında gerektiğinde ona da atıfta bulunmuştur.⁵⁶

Kâtip Çelebi'nin eserini dönemin padişahı IV. Mehmed'e sunmak üzere yeniden yazması konusunda Şeyhülİslâm Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'nin tavsiyesine uymadığı anlaşılmaktadır. Eserin 1052 (1642) yılında yazarın el yazısıyla yazılmış tek nüshası, müsvedde halinde Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 10318). *Fezleketü't-tevârîh*, hicri 1000 (1591-92) yılından itibaren genellikle Türkçe Fezleke ile paralellik göstermektedir.⁵⁷

Fezleketü't-tevârîh, bir Târîh kaynağı olmaktan ziyade, Târîhin anlamını ve doğasını, Târîhçinin bilmesi gerekenleri içermesi ve bir bibliyografya denemesi olması açısından önemlidir. Bir Târîhçinin bilmesi gereken kronoloji, etnoloji, takvim, biyografi, soybilim, Târîhî coğrafya gibi yardımcı bilimlerin hakkında bilgi veren eser, genel bir taslak niteliğindedir. Nitekim yazarın daha sonra Târîh ve Târîhî coğrafya üzerine yazdığı eserlerin tümü, bu temel üzerine inşa edilmiştir.⁵⁸

b. Fezleke-i Târîh-i Cedid

Eser 1860 yılında, Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmış, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar olan Târîhini konu alan önemli bir eserdir.⁵⁹

⁵⁵ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 215.

⁵⁶ Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi: Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988), 20-22.

⁵⁷ Gökyay, *Kâtip Çelebi: Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler*, 40-43.

⁵⁸ Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 6/436.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 577.

Kitap, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 500 yıllık Târîhini kapsayan geniş bir dönemi ele alır. Olayları ve gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde aktararak okuyucuya dönemin siyasi, sosyal ve kültürel atmosferini hissettirir.⁶⁰

Ahmet Cevdet Paşa, olayları objektif bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışır, kişisel yorumlarını minimumda tutar. Üslup bakımından eser, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanılarak kaleme alınmıştır, edebî niteliği yüksektir. Ahmet Cevdet Paşa, eserini hazırlarken resmi belgeler, arşiv kayıtları, hatıratlar ve diğer Târîh kitapları gibi çeşitli kaynaklardan yararlanmıştır.⁶¹

Fezleke-i Târîh-i Cedid, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve kültürel yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Kitap, Osmanlı Târîh yazımında yeni bir dönem başlatmış, sonraki Târîhçiler için önemli bir referans olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶²

c. *Fezleke-i Târîh-i Âl-i Osman*

Eser, Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınmış, Osmanlı Devleti'nin Târîhini anlatan önemli bir eserdir. Kitap, evvelen 1869 yılında basılmış ve 36 yıl boyunca Osmanlı rüştiyelerinde (ortaokullarında) ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶³ Bu durum, eserin o dönemdeki eğitim sistemi içindeki etkisini ve önemini göstermektedir. *Fezleke-i Târîh-i Âl-i Osman*, Oğuz boylarının Orta Asya'dan batıya göçüyle başlayarak Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu anlatır ve her yüzyılı ayrı bir bölümde ele alır. ⁶⁴Her bölümde, o yüzyılda hüküm süren padişahların bilgileri (saltanat süreleri, babalarının adları vb.) çizelgelerle sunulur. ⁶⁵ Bu yapı, okuyucunun Târîhi olayları ve padişahlar arasındaki bağlantıları daha kolay anlamasını sağlar.

Çağdaş Târîhçiliğin yöntemlerini benimseyen Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı Târîhini altı döneme ayırarak inceler. Ona göre, dünyanın sürekli bir değişim içinde olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nde de toplumsal yapı altı defa değişikliğe uğramıştır ve bu altı dönemin her biri hicri takvime göre yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimine denk gelir. Bu dönemlerden; birinci dönemde devletin kuruluşuna,

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi* 578.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, 579.

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, 577.

⁶³ Ahmet Vefik Paşa. *Fezleke-i Tarih-i Osmanî & Bir Eski Zaman Ders Kitabı* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011), 35.

⁶⁴ Vefik, *Fezleke-i Târîh-i Osmanî*, 36.

⁶⁵ Vefik, *Fezleke-i Târîh-i Osmanî*, 38.

ikinci dönemde ülke topraklarının nasıl genişlediğine, üçüncü dönemde Osmanlı Hanedanı'nın en yüksek şan ve itibara nasıl ulaştığına temas edilmiştir. Dördüncü dönemde kanun ve düzenin bozulmasının askerin itaatten çıkmasına ve halkın isyânına nasıl yol açtığına, bu olumsuzlukların neden olduğu zayıflık sebebiyle beşinci dönemde dış ilişkilerde büyük zararlar yaşandığına, ancak altıncı dönemde tekrar yönetim biçiminde yeniliklere gidilerek devlet gücünün tekrar nasıl kazanıldığına değinilmiştir. Bu bölümler yaklaşık yüz yıllık zaman dilimlerine ayrılmıştır. Cevdet Paşa, her bölümün ahirine tetimme başlığı altında tamamlayıcı bilgiler ekleyerek ilgili bölümlerin bir değerlendirmesini yapmış; kültür ve medeniyet Târîhi konularına da yer vermiştir.⁶⁶

Kitap, 20. yüzyıl Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olmasına rağmen, sade bir dil kullanması nedeniyle günümüzde de kolayca anlaşılabilir.⁶⁷ Ancak bazı eski kelimelerin anlamları, eserin sayfa altlarında açıklanmıştır.⁶⁸

d. *Fezleke-i Târîh-i Sultan Abdülmecid*

Ahmed Lütî Efendi tarafından 1869 yılında yazılan eser, Sultan Abdülmecid döneminin Târîhini anlatan bir eserdir. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve Islahat Fermanı ile önemli reformların gerçekleştiği bir dönemdir. Eser, bu reformların yanı sıra dönemin siyasi, sosyal ve kültürel olaylarını da ele almaktadır.⁶⁹

Tam adı *Fezleke-i Târîh-i Sultan Abdülmecid*, yazarı Ahmed Lütî Efendi olan bu mezkûr kitap Târîhi ve biyografik eserler nevindendir. Ayrıca dili de Osmanlı Türkçesidir. Ehemmiyyet bakımındansa Sultan Abdülmecid döneminin önemli olaylarını ve reformlarını detaylı bir şekilde ele alan birincil kaynak niteliğindedir.

Ayrıca kitabın içeriğindeyse Sultan Abdülmecid'in hayatı ve kişiliği Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi önemli reformlar Kırım Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki rolü eğitim, hukuk, askeri ve ekonomik alanlardaki gelişmeler dönemin sosyal ve kültürel hayatına dair bilgiler gibi bölümlere temas ettiğini görürüz.

⁶⁶ Vefik, *Fezleke-i Târîh-i Osmanî*, 5.

⁶⁷ Vefik, *Fezleke-i Târîh-i Osmanî*, 9.

⁶⁸ Vefik, *Fezleke-i Târîh-i Osmanî*, 12.

⁶⁹ Ahmed Lütî Efendi, *Fezleke-i Tarih-i Sultan Abdülmecid*, haz., İsmail Erünsal (İstanbul: İstanbul Kitabevi Yayınları, 2008), 22.

Kitabın zaman içerisindeki deęerini dūřünecek olursak; Sultan Abdūlmecid dōnemini anlamak için önemli bir kaynak olabilir. Ayrıca o dōnemin olaylarını birinci elden aktaran bir eser hūviyetindedir. Tanzimat dōnemi reformlarının etkilerini deęerlendirmek için faydalı bir kaynak da olduęunu söyleyebiliriz. Son olarak da Osmanlı Devleti'nin modernleřme sūrecine ıřık tutar

Kitabın gūnūmūzdeki durumuna bakacak olursak kitap nadir bulunan bir eserdir. evirileri ve modern Tūrke baskıları mevcuttur. Arařtırmacılar ve Tārīh meraklıları için deęerli bir kaynaktır.

Fezleke-i Tārīh-i Sultan Abdūlmecid, 19. yūzyıl Osmanlı Devleti'nin önemli bir dōnemini anlamak için deęerli bir kaynak niteliğindedir. Özellikle Tanzimat dōnemi reformları ve bunların etkileri hakkında detaylı bilgiler sunar.⁷⁰

⁷⁰ Belge, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tūrkiye Ansiklopedisi*, 100.

İKİNCİ BÖLÜM: FEZLEKE-İ TARİH-İ DÜVELİ İSLÂM İYYE’NİN TAHLİLİ

Bu bölümümüzde; Abdurrahman Şeref’in temel dayanağı ve kaynağı Ahmed Cevdet Paşa’nın *Kıyas-ı Enbiyâ* kitabı ile kendisinin Mekteb-i Sultânî’de verdiği İslâm Târîhi derslerinin notlarından oluşan⁷¹ *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* eserinde İslâm iyet öncesi Arap coğrafyasında kurulan devletler özelinden başlayarak İslâm’da Devlet Teşkilatı alt başlığında sırasıyla; hususi olarak Asr-ı Saadet, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emeviler Devleti dönemlerinden genel olarak ise İslâm Târîhinden⁷² bahsedilecektir. Bu alt başlıkların tahliline geçmeden evvel Abdurrahman şeref’in birinci baskıda olmayıp ikinci baskıya ilave ettiği “düzeltme ve uyarı” bölümü eser ve yazar tahlilinde bize yardımcı olacaktır. Çünkü bu özelliğiyle yazar, bilgisini tazeleyen ve eleştirilere açık bir imaj çizmektedir.

2.1. *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* Adlı Eserin Muhtevası

İncelediğimiz eser 48 bölümden oluşmaktadır:

1. İslâm’ın Ortaya Çıkışından Önce Arap Topluluğunun Durumu
2. Fil Vakası
3. Peygamberin Soyu
4. Asr-ı Saadet
5. Hz Muhammed’in Doğumu
6. Peygamberin Peygamberlikle Görevlendirilmesi
7. Peygamberin Medîne’ye Göçü
8. Bedir Savaşı
9. Uhud Savaşı
10. Hendek Savaşı
11. Hudeybiye Antlaşması
12. Hayber’in Fethi
13. Peygamberin Elçileri
14. Mute Savaşı

⁷¹ Mehmet Demiryürek, “Abdurrahman Şeref”, *ottomanhistorians* (Erişim Ağustos 2005)

⁷² Oğuz Kılınç, “Abdurrahman Şeref”, *Türk Maarif Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mart 2025).

15. Mekke'nin Fethi
16. Huneyn Savaşı
17. Taif Kuşatması
18. Tebük Seferi
19. Veda Haccı
20. Peygamberin Vefatı
21. Peygamberin Eşleri
22. Dört HalîfeDönemi ve Yönetimleri
23. Hz. Ebû Bekir'in Halîfeliği (Mütevekkil'in Savaşı, Dinden Dönerlerin Savaşı, Yemame Savaşı, İrtidat Savaşı, Kur'ân'ın Toplanması, Ordu Sevkleri, Hire'nin Fethi, Sûriye'deki Zaferler, Ecnadin Savaşı, Şam/Dımaşk'ın Fethi, Hz. Ebû Bekir'in Vefatı)
24. Hz. Ömer'in Halîfeliği (Sudan'ül-Gayat, Ölümünden Gelen Kurtuluş, Ubeyde'nin Vefatı, Sûriye Fetihleri, Yermük Savaşı, Kudüs'ün Fethi, İran 'daki Zaferler, Kadisiye Savaşı, Medain Savaşı, Celula Savaşı, Beyne'n-Nehr'in Fethi, Nehavend Savaşı, Mısır'ın Fethi, Hicretin Başlangıç Târîhi Olarak Kabul Edilmesi, Kıtılık ve Salgın Hastalık, Hz. Ömer'in Şehadeti ve Bazı Kişisel Özellikleri ve Menkıbeleri, Döneminde Vefat Eden Ünlü Kişiler)
25. Hz. Osman'ın Halîfeliği (Sıbtıale Savaşı, Gubrus'ın Fethi, İstanbul Kuşatması, İran ve Ermenistan'daki Olaylar, İç Karışıklıklar ve Hz. Osman'ın Şehadeti, Döneminde Vefat Eden Ünlü Kişiler)
26. Hz. Ali'nin Halîfeliği (Cemel Savaşı, Sıffin Savaşı, Dûmetü'l-Cendel Görüşmeleri, Nehrevan Savaşı ve Muhammed bin Ebî Bekir'in Şehadeti, Hz. Ali'nin Şehadeti, Döneminde Vefat Eden Ünlü Kişiler)
27. Hz. Hasan'ın Halîfeliği
28. Dört HalîfeTablosu
29. Cennet ile Müjdelenen On Kişi
30. Emeviler Devleti
31. Muâviye bin Ebî Süfyan'ın Halîfeliği

32. Birinci Yezîd bin Muâviye'nin Halîfeliği, Kerbela Vakası
33. Abdullah bin Zübeyr'in Yönetim İddiası
34. İkinci Muâviye bin Yezîd'in Halîfeliği
35. Mervân bin Hakem'in Halîfeliği
36. Kufe'de Muhtâr'ın Ayaklanması
37. Abdülmelik bin Mervân'ın Halîfeliği, Abdullah bin Zübeyr'in Mağlubiyeti ve Şehadeti, Haccac'ın Irak Valiliği, İbnü'l-Eş'as'ın Ayaklanması
38. Abdülmelik'in Vefatı, Vefat Edenler
39. Birinci Velîd bin Abdülmelik'in Halîfeliği, Maveraünnehir'in Fethi, Endülüs'ün Fethi, Seyahatleri, Haccac ve Velîd'in Vefatı, Vefat Edenler
40. Süleyman bin Abdülmelik'in Halîfeliği
41. Ömer bin Abdülaziz'in Halîfeliği
42. İkinci Yezîd bin Abdülmelik'in Halîfeliği
43. Hişâm bin Abdülmelik'in Halîfeliği
44. İkinci Velîd bin İkinci Yezîd'in Halîfeliği
45. Emeviler Devleti'nin Özeti ve Abbasilerin Ortaya Çıkışının Başlangıcı
46. Üçüncü Yezîd bin Birinci Velîd'in Halîfeliği
47. İbrahim bin Birinci Velîd'in Halîfeliği
48. İkinci Mervân'ın Halîfeliği, Emeviler Devleti'nin Doğu'daki Çöküşü

2.1.1. Fezleke'nin Ders Kitapları Arasındaki Yeri

Abdurrahman Şeref'in eserinin derleme bir eser hüviyetinde olup olmadığı hususuyla ilgili olarak yaptığımız araştırmalar neticesinde yazarın bir başka eseri olan *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserde de yazar bilgileri hangi kaynaklardan aldığını belirtmemektedir.⁷³ Bu dönemde Abdurrahman Şeref Bey'in *Târîh-i Devlet-i Osmaniye*, *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniye* ve *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*'si okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.⁷⁴ Mekteb-i Sultanî

⁷³ Mesut Çapa, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3(Ocak 2012),7.

⁷⁴ Çapa, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş",8.

Müdürü Abdurrahman Şeref Bey, 1890’larda “Mekâtib-i Âliye’de tedris olunmak üzere” Târîh-i Devlet-i Osmaniye adıyla iki ciltlik ders kitabı yayınlamış ve fihrist dışında 423 sayfadan oluşan kitap II. Abdülhamid’e dua ve teşekkür ifadeleriyle bitmektedir.⁷⁵ Abdurrahman Şeref kitabın girizgâhında, “Târîhin nevilerinden ve “Hikmet-i Târîh” tabir ettiği faydacı Târîhten bahseder ve okullarda Târîhin nasıl öğretilmesi gerektiğine dair de kendi görüşlerini söyler. Lâkin Târîhte usul ve Târîhin tedrisi meselelerine müteallik bu görüşler çok kısa olup Târîhi olaylar, beşinci bölümden itibaren “Tevakkuf ve teşettüt” başlığı altında Üçüncü Sultan Mehmet’ten başlayıp Paris Antlaşması’na kadar getirilmektedir.⁷⁶ *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı esere dair elimizde sadece ders kitabı olarak okutulması için yayımlandığı bilgisi vardır. İçindeki bilgilerin bir yerden alınarak kitap haline getirildiği yahut Abdurrahman Şeref’in bilgileri aklından yazdığı ile ilgili bir bilgi yahut görüş söz konusu değildir. Bu mevzu hala gizemini korumaktadır.

Yazarımız eserin bir başka cildini daha yazmak için çaba gösterip göstermediğine dair elimize somut veri geçmemiştir. İlk matbu eseri olması hasebiyle daha sonra yazdığı hiçbir eserde bu eserine atıfta bulunmamış olması bu eserin tek cilt ile sınırlı kaldığının göstergesidir.

Eserin ders kitabı oluşuyla alakalı ikinci delil: 1870-1895 yılları arasında Abdurrahman Şeref’in *Târîh-i Devlet-i Osmaniye*, *Târîh-i Devlet-i Osmaniye* ve *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâm iye*’sinin okullarda ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir.⁷⁷ Yine o dönem Târîh öğretiminde kullanılan bazı diğer kitaplar şunlardır: Selim Sabit’in 1873’te yayımladığı *Rehnümâ-yı Muallimîn*, Süleyman Paşa’nın 1876’da yazdığı *Târîh-i Âlem*, 1877’de Sami, Aziz ve Şevki Beyler tarafından yazılan *Mir’ât-ı Târîh-i Osmânî*, Binbaşı İbrahim Şem’î Bey’in tercüme ettiği *Târîh-i Umûmî*, Selim Sabit’in 1880’lerde yayımladığı *Muhtasar Târîh-i Osmânî*, İbrahim Necati’nin *Yeni Osmanlı Târîhi*, Mizancı Murat’ın 1882-83 yıllarında yayımlanan *Târîh-i Umûmî*, Ali Cevad’ın 1890’larda yayımlanan *Muhtasar Osmanlı Târîhi*’dir.⁷⁸

⁷⁵ Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş”, 8.

⁷⁶ Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş”, 8.

⁷⁷ Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş”, 8.

⁷⁸ Aslı Avcı Akçalı, “II. Abdülhamid Ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad Ve Ahmed Refik’in (Altınay) Umûmî Tarih Ders Kitapları”, *Milli Eğitim*/207(2015), 125.

Eserin ders kitabı oluşuyla alakalı üçüncü delil: eğitim bilimlerinden destek alıp multidisipliner bir bakış ile bakacak olursak;⁷⁹ -her ne kadar cumhuriyet ile beraber alfabe değişikliği olsa da- Târîh ders kitabı yazarlarının dil kullanımı her daim kısa kısa cümleler kurarak Târîh anlatmak üzerine olmuştur. İşte *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâm iye* adlı eser de tam bu yüzden bir ders kitabı hüviyetindedir.

Abdurrahman Şeref, öğrenciler özellikle kız lisesinde çalıştığı için kız öğrenciler özelinde hazırlandığı bilinen böyle bir esere Mute Savaşı ve Hayber'in Fethi gibi önemli konuları neden eklemiştir? Bu soruya dair kesin ve net bir cevap eserimizde mevcut değildir. Bizce bu konu eleştiriye meyyal niteliktedir.

2.1.2. Mute Savaşı'nın Eserdeki Yeri

Mûte Savaşı'nın eserdeki konumuyla temel İslâm kaynaklarındaki konumu arasındaki ilişkiyi inceleyelim.

Mute Savaşıyla ilgili olarak, öncelikle eserde; savaşın nedeni bahsinde H.8.senenin ortasında Efendimiz'in elçilerinden birinin (Haris b. Umeyr) Şam sınırlarında şehîd edildiğinden bahsedilir. Zeyd bin Hârise ile üç bin askerin hazırlandığı fakat Rumlar'ın yüz bin kişi ile onların karşısına çıktığı ve sırasıyla Cafer b. Ebî Talib, Zeyd bin Hârise ve Abdullah b. Revaha'nın şehit olduğu yazmaktadır. Bu kısma kadar anlatılanlar-savaşın nedeni ve yapıldığı yıl da dahîl-⁸⁰temel İslâm Târîhi kaynaklarıyla⁸¹ uyumludur.⁸² Ancak Abdurrahman Şeref temel İslâm Târîhi kaynaklarında yer alan elçinin ismini zikretme gereği duymamıştır.

Eserde savaşın devamı şu şekilde anlatılmaktadır: Sancağı Hazreti Ali'nin kardeşi Ca'fer bin Ebî Tâlib aldı. Hazreti Ca'fer'in sağ eli kesildi. Sancağı derhâl sol eliyle aldı. Sol eli de kesildi. Hemen sancağa sarıldı ve şehît oldu. Bu sefer sancağı Abdullah bin Revâha aldı. O da şehîd olunca asâkir-i İslâm serdârsız kalıp dağılmaya başladı. İşte o zaman Hâlid bin Velîd savaş becerileri sayesinde orduya çeki-düzen verdi ve İslâm ordusu düzenli bir şekilde geri çekildi. Bu savaşta Ca'fer b. Ebî Talib

⁷⁹ Erhan Metin, Tarih Eğitimi Ve Dil: Tarihçilerin, Tarih Ders Kitabı Yazarlarının, Tarih Öğretmenlerinin Ve Öğrencilerin Tarihsel Dil Kullanımı (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 330.

⁸⁰ Abdülmelik b. Hîşam, *Es-Sîret-ün Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka (Kahire: Matbaa-i Mustafa El-Babi,1936),4/15.

⁸¹ Muhammed b. Ömer el- Vâkıdî, *Kitab-ül Megazi*, thk. M. Jones(Londra: Oxford Press,1966),2/755.

⁸² İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Es-siret'ün nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvahid(Beyrut: Dâr-ül Marife,1976),3/455.

“Ca'fer-i Tayyâr” lakabını ve Hâlid bin Velîd de “Seyfullâh” unvânını⁸³ kazanmışlardır. Burada Cafer-i Tayyar’ın iki kanatlı lakabını alması⁸⁴, sancağın Cafer’den Abdullah bin Revâha’ya⁸⁵-onun şehit olmasıyla-Hâlid bin Velîd’e geçmesinin⁸⁶ anlatıldığı bölüm temel İslâm kaynaklarıyla uyuşmaktadır.

Abdurrahman Şeref’in abartılı ifadeleri bu kadar seven biri olup birçok kaynaktan geçen ve Halid b. Velîd’in elinde dokuz kılıç⁸⁷ parçalandığını söylediği sözleri ile Cafer b. Ebî Talib’in göğsünde doksan küsur kılıç ve ok yarasının olduğu betimlemeleri⁸⁸ eserine almasını beklerdim.

Bu bilgiler dışında Mûte Savaşında kaynaklarda, kadınlarla ilgili olarak; sadece Efendimiz’in çocuklara, yaşlılara, kadınlara ve manastırlara çekilenlere zarar verilmemesi⁸⁹ gerektiğine değinilmiştir. Abdurrahman Şeref’in, kitabına bu bilgiyi de alıp kitabını süslemesi gerekirdi. Çünkü kitabın muhatap kitlesinin Osmanlı mekteplerindeki öğrenciler olduğu göz önüne alınırsa böyle bir bilginin varlığı esere cazibe katabilirdi. Ancak Abdurrahman Şeref’in yukarıda bahsettiğim ve temel kaynaklarda olan bu konuyu, eserde ele almamıştır. Kısacası bu savaşı derinlemesine ele almadığı yüzeysel bir bilgilendirmeyle geçtiği anlaşılmaktadır.

2.1.3. Hayber’in Fethi’nin Eserdeki Yeri

Hayber’in Fethi’nin eserdeki konumuyla temel İslâm kaynaklarındaki konumu arasındaki ilişkiyi inceleyelim.

Eserde öncelikli olarak; Hayber’in Medîne’nin kuzeyinde, birçok hurmalık ve tarlaları olan büyük ve güçlü bir şehir olduğu bilgisi yer almaktadır. Hayber’in fethinin yılı H. 7. yıl(628) olarak eserde temel kaynaklarla uyumlu şekilde verilmiştir.⁹⁰ Ardından Medîne çevresinden sürülen Yâhud i grupları Hayber kalesinde toplandığı ve Şam bölgesindeki İslâm ticaretine engel olduğu aktarılmıştır. Bu nedenle Peygamber Efendimiz, Kureyş ile Hudeybiye barışını sağladıktan sonra hemen Hayber’e sefer düzenlediği yazmaktadır. Bu malumatlar da Târîhi

⁸³ İbn Kesîr, *Es-sîre*, 3/466.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Es-sîre*, 3/464.

⁸⁵ İbn Hişam, *Es-Sîret-ün Nebviyye*, 4/21.

⁸⁶ İbn Kesîr, *Es-sîre*, 3/466.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Es-sîre*, 3/465.

⁸⁸ İbn Kesîr, *Es-sîre*, 3/464.

⁸⁹ El- Vâkıdî, *Kitab-ül Megazi*, 2/758.

⁹⁰ El- Vâkıdî, *Kitab-ül Megazi*, 2/634.

kaynaklara⁹¹ uygundur.⁹² Abdurrahman Şeref, Hayber kalesinin sağlam ve halkının zengin olduğunu, kuşatmanın on günden fazla sürdüğünü söyler. Bu mevzuda da temel kaynaklarda⁹³ yazarı doğrulayan⁹⁴- Hayber kalesinin üçer güçlü hisarla tahkim olduğu gibi-ifadeler mevcuttur. Devamında Hz. Ali'nin güçlü kollarıyla kale kapısını bir anda koparıp hendek üzerine köprü gibi sermesiyle Hayber'in fethedildiğini aktarır. Târîhi kaynaklarda⁹⁵ bu fetihde Hz. Ali bu denli ön plana çıkmamıştır. Abdurrahman Şeref'in Hz. Ali üzerinde bu kadar abartılı ifadeler kullanması şaşırtıcı durmaktadır. Yazar fethin sonunda sayısız mal ele geçirildiğini, kadınların ve çocukların esir alındığını aktarır. Bu kısımlar da kaynaklara uygundur.⁹⁶ Konuyla ilgili kitabımızda son olarak, Hayberli bir Yâhud i kadın olan Zeynep bint el-Haris'in Peygamberimizi zehirli koyun etiyle öldürme teşebbüsünden ve Bısr b. el-Bera'nın etten yiyip vefat etmesi anlatılır. Bu son kısım da kaynaklarla örtüşmektedir.⁹⁷

Bizce Hayber'in Fethi'ne dair Abdurrahman Şeref eserine; a) Peygamberimiz'in Hayber'deki ganimetler arasında bulunan bütün Tevrat nüshalarını sahiplerine iade etmesi⁹⁸, b) Bazı eserlerde Efendimize isnad edilen bir mektuptan bahsedilerek bu belgede Hayberli Yâhud ilere birtakım ayrıcalıklar verildiği ve onlardan cizyenin kaldırıldığı iddiası ile bu iddianın İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından sahte olduğunu belirtilmesi ve buna çeşitli yönlerden itirazda bulunulması⁹⁹, c) Hayber'in kuşatması sırasında Muhayyisa b. Mes'ûd el-Ensârî'nin kumandasında bir birliğin Fedek'e gönderilip Fedek Yâhud ileri ile savaşılmadan barış yapıp mahsullerinin % 50'sinin her yıl alınması kazancı üzerine, Efendimiz tarafından Muhayyisa ve arkadaşlarına Hayber'in fethinde bulunmadıkları halde ganimetten pay verilip ayrıca humustan belli bir maaş bağlanması,¹⁰⁰ d) Efendimiz tarafından Hayber kalesine girildikten sonra kadınlar üzerine mut'a nikâhının

⁹¹ İbn Hişam, *Es-Sîret-ün Nebeviyye*, 3/342.

⁹² El- Vâkıdî, *Kitab-ül Megazi*, 2/634.

⁹³ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhü's Siyeri'l Kebîr*, thk. Selahaddin el-Müneccid (Beyrut: Dâr-ül Kütüb-ül İlmiyye, 1971) 1/72-73.

⁹⁴ Makrîzî, *el-İmtâ'ül-esmâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaa-i Lecne-i Telif, 1941) 1/316.

⁹⁵ Makrîzî, *el-İmtâ'ül-esmâ*, 1/317.

⁹⁶ Makrîzî, *el-İmtâ'ül-esmâ*, 1/318.

⁹⁷ Makrîzî, *el-İmtâ'ül-esmâ*, 1/321-322.

⁹⁸ Makrîzî, *el-İmtâ'ül-esmâ*, 1/323.

⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimem*, thk. Ebî Berâ Yusuf (Suudi Arabistan: Rasâdî Linneşr, 1997) 1/91-95.

¹⁰⁰ Es-Serahsî, *Şerhü's Siyeri'l Kebîr*, 3/979.

yasaklanması¹⁰¹ gibi hadiseleri eklemesi esere daha renk katabilirdi. Çünkü bu konu bu şekilde biraz eksik kalmış gözüküyor. Ancak eserimizin muhtasar mahiyette olması konuların detaylıca ele alınmasının önüne geçmiştir.

Bizce Mûte Savaşı ve Hayber'in Fethi'ni okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla koymuş olsa gerek. Sadece kitabın 136. Sayfasında Kerbela hadisesini anlatırken kadınların da ehl-i beyti korumak için cansiperane mücadele ettiğinden bahsedilir.

Eserin yazılışı için siyasi otoritenin etkisinde kaldığını eserin içindeki belli yerlerden ve girizgah bölümünden de rahatlık anlayabiliyoruz. Ayrıca II. Abdülhamid devrinde yazılan diğer eserlerde de siyasi etkilerin olduğu bilinmektedir.¹⁰²

2.1.4.Yazarda Alevîlik Esintisi Var Mı Yok Mu ?

Kitapta geçen *Peygamber'in "Ene medînetü'l-'ilm ve 'Ali bâbühâ"* ve *"'Ali minnî ve 'enâ min 'Ali"*¹⁰³ mevzu hadisin eserin Şia yahut Hz. Ali taraftarlığı çerçevesinde yazılıp yazılmadığı bağlamında düşündürücüdür.

Bu hadise ilaveten yazar Hayber'in Fethi bölümünde temel İslâm Târîhi kaynaklarında olmayan bir şekilde Hz. Ali'nin fetihteki rolünü abartılı ifadelerle aktardığı görülüyor. Bu iki konu birlikte düşününce de bir Alevîlik hissiyatı uyandırıyor olsa da aceleci davranmanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz.

Tüm bu şüpheleri bertaraf edecek ve eserin Alevîlik etkisiyle yazılmış bir eser olmadığını ispatlayacak en önemli veri; yazar Hulefâ-yi Râşidîn'lerin vefatlarını aktarırken dil ve üslup olarak benzer ifadeler kullanıp herhangisini diğerine üstün görmemiştir. Hz. Ali'nin vefatı esnasında abartılı imgelere yer vermemiştir. Eğer Alevîlik etkisiyle yazılmış bir eser olsaydı, yazar bu kısımda bunu çok rahat bir şekilde bize hissettirirdi. Bütün bu malumatlar çerçevesinde gördük ki; eserin Şii-Alevî etkisiyle yazıldığı, yazarın da böyle bir bakış açısına sahip olduğuna dair eleştiriler boş düşmektedir.

¹⁰¹ Makrîzî, *el-İmtâ'ül-esmâ*, 1/317.

¹⁰² Avcı Akçalı, "II. Abdülhamid Ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları", 119.

¹⁰³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 114.

2.2. Abdurrahman Şeref'in *Fezleke*'sinde Devlet Algısı

Abdurrahman Şeref'in Osmanlı Devleti'nin son döneminde mevcut olan liseli kızların ve orada görev yapan öğretmenlerin seviyesini gözeterek yazdığı bir kitap olan *Fezleke* Peygamberimiz devrinden Emevilerin sonuna kadarki devlet algısını özet/muhtasar bir mahiyette ele almaya çalışmıştır.

Eser bir nevi İslâm Devletler Târîhi özeti mahiyetinde olduğundan devlet algısı da bu minvalde özet bir dil ve düşünceyle ifade edilmiş hatta birçok yerde hususiyetle ifade edilmeyerek okuyucunun anlayışına ve idrak kapasitesine bırakılmıştır.

Eser İslâm devletleri Târîhine girizgâh yaparken evvelinde İslâm öncesi devirde Arapların devlet sisteminden kısaca bahsediyor. Burada Arapların şu 3 farklı gruptan oluştuğu söylenir: Baide, Aribе ve Müsta'ribe.¹⁰⁴

Coğrafyaya ilk olarak Baide'lerin hâkim olduğu zamanla onların yok olmasıyla gelen Kahtanlıların Aribе olduğu, bunların da Yemen'de çok büyük bir devlet kurduğu bu devletin adının Beni Hamir başkentinin de Marib olduğu malumdur.¹⁰⁵ Beni Hamir kralları adil yönetimleriyle 2 bin yıla yakın hüküm sürmüşler doğu ve batı kolları olarak 2 farklı koldan Efendimiz doğmadan kısa bir süre önce Habeşliler tarafından yıkılmışlardır.¹⁰⁶

Habeşliler ise Yemen'de Efendimiz doğmadan 83 sene önce kurulmuştur. 4 tane Habeş hükümdarı aralıksız olarak hüküm sürmüştür. Bu hükümdarlardan Ebrehe Mekke'de bulunan Kâbe'ye alternatif maksadıyla Sana'da bir kilise yaptırarak Mekke'deki insanların önce manevi sonra da maddi olarak Habeş ülkesine bağlanmasına gayret etmiştir.¹⁰⁷

Müst'aribe Arapları ise Yemen'de bulunan Aribeler gibi müstahkem bir devlet kurmaya muvaffak olamamışlardır. Yönetim kabilecilik anlayışı üzerinden ilerlemekteydi ve kabilelerin başı Kâbe'ye de hâkim olan Kureyş kabilesiydi.¹⁰⁸

Abdurrahman Şeref'in İslâm öncesi devirdeki devlet yönetimlerini aktarış biçimine bakacak olursak kimi yönetimlerin mezkûr çağlara münasip olarak olması

¹⁰⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 7.

¹⁰⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 8.

¹⁰⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 9.

¹⁰⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 7.

¹⁰⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 6.

gerektiği gibi devlet düsturuyla adilce yönetip, kimilerinin devlet uhtesinde olmadan kabilevari bir anlayışla belli bir birikim içinde yönetimi idare ettiği, kimisinin de yanlış uygulamalarından ötürü sessizce iz bırakmadan Târîh sahnesinden ayrıldığıdır.

Ayrıca eserde Abbasiler devletiyle alakalı olarak Halîfeleri de dâhil olmak üzere devlet şemasına dair bir bilgi vermemiş olması durumu ilgi çekici gelmiştir. Sonrasında yazdığı eserler veyahut da verdiği mülakatlarda bu konuya temas etmemiştir. Neden Abbasiler’e kadar gelip burada durduğunu bilmiyoruz. O dönemde matbu olan ve İslâm Târîhinin tüm devirlerini kuşatan diğer eserlerin ulaşılabilir durumda olması yazarı Emeviler’in sonunda durduran bir etken olmuş olabilir. Mesela 1896 Târîhinde yazılmış olan Umumî Târîh adlı kitap bu durumu örneklendirmemize yardımcı olabilir.¹⁰⁹

2.3. Abdurrahman Şeref’in *Fezleke*’sinde İslâm’da Devlet Teşkilatı

Eserimizde İslâm Devlet Teşkilat şemasında yer almayan bilgilerden birisi; liderliğini Hz. Peygamber’in yaptığı Medîne İslâm Devletinin temeli Medîne Sözleşmesi ile atılmıştı. Bu sözleşme ile beraber kurulmaya başlanan devlet, adını ve kuruluş yapısını Muâviyenin atacağı Emevi Devletine kadar devam ettirmiştir.

Fezleke-i Düvel-i İslâm iyye adlı eserimizde İslâm Devlet Teşkilatı adıyla özel bir bahis bulunmamaktadır. Abdurrahman Şeref hususi olarak Hz. Peygamberimiz’den itibaren Emevilerin yıkılışına kadarki döneme kadar da hiçbir devirde Halîfenin istişâre içinde olduğu kişileri meclis, vezir yahut bakanlar şeklinde bir sınıflamaya almamıştır.

Eserde Peygamber Efendimiz döneminde onun Medîne İslâm Devletini kurduğu ve başında kendisinin bulunduğu sahabetiyle ve civardaki görevlendirdiği valilerle devlet işlerinde savaşlarda ve elçilerin civar ülkelere gönderilmesi hususunda fikir alışverişinde olduğu belirtmiştir.¹¹⁰

Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeyse onların Peygamber Efendimizden aldığı sancağı düzgünce taşıdıkları ifade edilerek; Hz. Ebûbekir’in umurun görüşü ile Halîfe seçilmesi¹¹¹ardından onun Halîfeliğinde yine aynı şekilde bir vezirlik

¹⁰⁹ Avcı Akçalı, “II. Abdülhamid Ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları”,125.

¹¹⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 10.

¹¹¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 46.

sisteminin bulunmaması dikkat çekicidir. Hz. Ömer'in Hz. Ebûbekir tarafından Halîfeseçilmesi ama Hz. Osman'ın bir şura ile Halîfeolması konuları dikkat çekicidir. Hz. Ali dönemi de dâhil bu dönemlerde önemli komutanlar olsa da idari cenahta ne gibi rolleri olduğu belirtilmemiştir.

Emevi Devletinde de bir vezirlik sisteminin varlığından söz edilmemiştir. İlâveten devlette babadan oğula geçecek bir sistemin Muâviye ile başladığı¹¹² onun oğlu Yezîd'in ölümüyle yaşanan kriz neticesinde Halîfelik makamının bile tehlikeye düştüğü belirtilmiştir. Mervân'ın oğlu Abdülmelik ile Halîfelik makamının kendine gelmesine değinilmiş bu devirden I. Velîd'in iki oğlunun art arda tahta geçmesine kadar sadece Ömer b. Abdülaziz'in bu silsileyi bozduğu görülmektedir. I. Velîd sonrası dönemdeyse devlet yıkılış sürecine girdiği için idari teşkilat şemasına ulaşmamız pek mümkün olmamıştır.

Ezcümle, eserde İslâm devlet teşkilatını Hz. Peygamber devrinden Emeviler sonuna kadar olan süreç dikkate alınarak incelemeye çalıştığımızda Halîfelik makamının bizce kutsiyetinden ötürü yanına ve altına herhangi bir makam ile desteklenmeye çalışılmamış en fazla civar valilikler şeklinde bir alt yönetim Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi devam hep ettirilmiştir. Ama biz biliyoruz ki Ömer b. Abdülaziz döneminde bazı meclis ve vekil/vezaret tarzında birlikler kurulmuştur.

2.4. Fezleke'de İslâm i Devirlere Bakış

Fezleke eserinde sırasıyla şu dönemler işlenmiştir;

- a. Hz. Muhammed Devri
- b. Halîfeler Devri (Hulefâ-yi Râşidîn)
- c. Emeviler Devri

Şimdi biz bu üç dönemi eser ışığında inceleyerek Abdurrahman Şeref'in gözünden bu üç devri görüp onun yöntem ve tekniklerine değineceğiz.

2.4.1. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Muhammed'in Fil hadisesinin senesinde belli mucizeler eşliğinde doğması, doğumundan evvel babasını kaybetmiş olmasına temas edilmiştir. Altı yaşında annesini kaybetmesi, sekiz yaşına kadar dedesi Abdülmuttalib ile yaşayıp onun ölümünden yirmi beş yaşına kadar da amcası Ebû Talip ile vakit geçirdiği, ona

¹¹² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 129.

“Muhammed-ül Emin” şeklinde seslenildiği ve Hz. Hatice ile evlendiği¹¹³ sırasıyla peygamberliğinin başladığı bölüme kadar kısa kısa anlatılmıştır. Burada bilgilerin kısa ve hap bilgi olması kitabın ilkökul seviyesine uygunluğu ile özdeşleşmektedir.

Hiz. Muhammed’in peygamberliğinin kırk yaşında başladığı ona ilk iman edenlerden bahsedildiği “Peygamberliğin Başlangıcı” alt başlıklı kısımdır. Hiz.Muhammed’in üç sene boyunca İslâm’ı gizliden gizliye yaşayıp bu şekilde tebliğ ettiği ardından insanlara açıkça davet etmesinin ardından yaşadığı büyük sorunlar, Mekke’de ona inananlardan bir kısmının Habeşistan’a hicret etmesi, bu hicretin ardından Kureyşlilerin işkencelerinin artarak devam ettiği süreçte Akabe bölgesinde yapılan biata yani Akabe biatları(M.621/622)¹¹⁴na değinilmiştir.¹¹⁵

Hiz.Muhammed’in Akabe biatlarından sonra Medîne’de alttan alta güçlendiğini öğrenen Kureyşliler’in onu öldürmek istemelerini ama onun bu durumdan haberdar olup yatağına Hiz.Ali’yi yerleştirerek Medîne’ye doğru hicret yolculuğına başladığına temas edilmiştir.¹¹⁶Hicret esnasında ilk inşa edilen Kuba Mescidiyle beraber Hiz.Muhammed’in Medîne’ye girince devesinin çöktüğü yerde inşa edilecek olan Mescid-i Nebî’den bahsedilir.¹¹⁷ Abdurrahman Şeref burada Hicret için 622. Güneş yılını; Hiz İsa’nın doğumundan 631 sene sonra, Hiz. Muhammed’in doğumundan ise 53 sene sonrasını işaret etmiştir.¹¹⁸

Bu olaylardan sonra savaşlar bahsinin ilk savaşı olan Bedir Vak’âsı¹¹⁹na geçilmiştir. Bedir Vak’âsı öncesi manzara Medîne’de ensar ve muhacirin güç kazanıp Kureyş üzerine ilk zaferlerini kervan baskını ile almışlardı. Ebû Süfyan’ın başında olduğu ikinci kervan hadisesindeyse Ebû Süfyan bu sefer baskını Mekke’ye haber edince Bedir civarında Müslümanların yetmiş esir kazanması ve yetmiş müşriğın ölmesiyle neticelendi.¹²⁰ Bu kısımlarda yer yer takınılan üslup eserin genelinde de görüldüğü üzere yazarın şahsi yorumlarıyla bezenmiş durumdadır.

¹¹³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 8.

¹¹⁴ Ahmet, Önkâl, “Akabe Biatları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/211.

¹¹⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 9-11.

¹¹⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 11.

¹¹⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 12.

¹¹⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 13.

¹¹⁹ Mustafa, Fayda, “Bedir Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/325-327.

¹²⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 14.

Uhud Savaşına¹²¹ gelindiğindeyse; bu savaş için Bedir savaşında olduğu gibi bu savaşın hicri yılı ve günü tam olarak verilmiştir. Savaşın oluşumu ve mahiyetiyle ilgili olarak ise Bedir Savaşına katılmayan sahabelerin Hz. Muhammed'i, Bedir'de diğer sahabelerin kazandıkları manevi mükâfatları kendilerinin de kazanmak istemesinden ötürü meydan savaşına ikna ettiler.¹²² Savaşın büyük kısmında üstün olan Müslümanlar rehavete kapılınca Mekkelilerin bundan istifade edip savaşı nasıl kazandığı detaylıca anlatılıyor. Ayrıca betimleme sanatından örneklerle yer verilerek;

“Ordudaki Kureyşli kadınlar, şehit olan Müslümanların burun ve kulaklarını kesip takı olarak kullandılar. Hatta Hind, Hz. Hamza'nın ciğerini çıkarıp çiğnedi ve katili Vahşi'yi ödüllendirdi.” tarzında ifadeler kullanmıştır.¹²³

Hendek Savaşı¹²⁴na gelecek olursak, Hendek Savaşı öncesindeki diğer küçük gazvelere de değinilmiş Hendek Savaşını hazırlayan ortam aktarılmıştır. Hendek Savaşına Müslümanların hazırlanışı müttefikleri ve düşmanlarının durumundan bahsedilmiştir. Hendeklere Arapların bakış açısı müşriklerin kuşatma ısrarı ve kum fırtınası hadisesini aktarılmasıyla müşriklerin geri çekilmesinden söz edilmiştir.¹²⁵

Kureyş zaferi sonrası İslâm'ın sesi civarlara daha gür olarak yayılmaya başlamıştı. İşte buradan cesaretle Hz. Muhammed'in 1400 kişiyle Medîne'den çıkıp Mekke'ye gitmesi ve yolda Hudeybiye mevkinde bundan haberdar olan müşriklerle Hudeybiye anlaşmasını imzalaması önemli bir aşama olarak ele alınıyor.¹²⁶

Müslümanlar için ağır gözüксе de Hz. Muhammed bu anlaşmanın ileride kendi lehlerine döneceğini düşünüyordu. Çünkü Hudeybiye Antlaşması, İslâm dininin yayılmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Çünkü müşrikler Müslümanlarla serbestçe iletişim kurabildiklerinden, aralarında dostluk ve yakınlık arttı. Peygamber Efendimizin mucizeleri, güzel davranışları ve ahlakı görüldükçe İslâm'a karşı genel bir ilgi oluştu.

¹²¹ Muhammed, Hamîdullah, “Uhud Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/54-57.

¹²² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 15.

¹²³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 16.

¹²⁴ Muhammed, Hamîdullah, “Hendek Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/194-195.

¹²⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 17.

¹²⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 22.

Eserde Hudeybiye sonrası Yâhud i grupların olduğu Hayber bölgesine yapılan seferden Hayber kalesinin kuşatılması hadisesinde Hz.Ali hamaset hamiz ifadelerle övülmüştür.¹²⁷

Peygamberin elçileri bahsinden kitaptaki yer olarak Hayberin fethinden sonradır. Ancak Târîh itibariyle daha öncesiyle de ilişkilidir.

Hayber seferine başlamadan önce Peygamber Efendimiz, çevresindeki hükümdarları dine davet etmek için altı mektup yazdırdı ve "Muhammedun resulullah" yazılı mühürüyle mühürlendi. Bunlardan birini Habeş kralına, birini Yemâme emirine, üçüncüsünü Gassan kralına, dördüncüsünü Mısır kralına, beşincisini Rum Kayseri Herakliyus'a ve altıncısını da İran Kısırâsı Hüsrev Perviz'e gönderdi.¹²⁸

Habeş, Mısır ve Rum kralları Peygamberin elçilerini saygı ve ilgiyle karşıladılar. Hüsrev Perviz ise mektubu okuduktan sonra parçaladığı için Allah, Peygamber'in bedduasıyla onun krallığını parçaladı. Gassan ve Yemame kralları da mektuba ilgi göstermediler.

Akabinde cerayan eden Mute Savaşında Müslümanların sayıcı 3 bin iken Rumlar'ın yüz bin civarında olduğu nakledilmektedir. Ayrıca savaşta Cafer b. Ebî Talib'in şecaati betimlenerek aktarılmaktadır.¹²⁹

Mekke'nin fethi eserde de malum olduğu üzere müşriklerin Hudeybiye Antlaşmasını bozmasıyla başlayan bir süreç olarak aktarılmıştır. Mekke'nin fethinin başlangıç Târîhi, fethi katılan kişi sayısı hikayesel olarak kronolojik düzen bozulmayacak şekilde okuyucunun aklında kalacak biçimde özenle yansıtılmıştır. Ayrıca Kâbe'de yaşanan olaylar ve Hz.Muhammed'in barışçıl kimliği dile getirilmiştir.¹³⁰

Huneyn Savaşı hadisesi ise bilinenin aksine Müslümanların gafleti ve kazanma rehabetine bağlanmayarak "saf bozma" tabiriyle açıklanmıştır.¹³¹

Taif kuşatması ve Tebük Gazvesi peşi sıra zikredilmiş, Tebük Gazvesi esnasında Taif halkının Müslüman olduğu belirtilmiştir.¹³²

¹²⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 26.

¹²⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 27.

¹²⁹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 29.

¹³⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 30-33.

¹³¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 33.

Veda Haccından kısaca bahsedilip son ayetin Medîne’de indiği ve yalancı peygamberlerin o sene zuhur edip üzerlerine asker gönderildiği açık bir dille yazılmıştır.¹³³

Peygamberimizin vefatı betimlemeyle güzelce beyan edilmiş günü yazılarak yazar tarafından övgü dolu sözler serdeldilmiştir.

Eserde Peygamberimizin on bir hanımı ve çocuklarının hayatları kısa anekdotlarla okuyucuya sunulmuştur.¹³⁴ Burada yazar bilgilendirmede öznel ifadelerle başvurmuştur.

2.4.2. Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi

Dört Halîfedeصري h.11-41 arasında cerayan etmiştir. İlk olarak Hz. Ebûbekir’in Halîfeliği ile başlayan bölümde bu dönem h.11-13 arası olarak yazılmıştır.

Hz. Ebûbekir’in hilâfet makamına seçilip ona herkesin biat etmesi objektif bir üslupla aktarılmıştır.¹³⁵

Bu dönemde yalancı peygamberle ve dinden dönenlere karşı alınan zaferlerden başta Hz. Ebûbekir’den nakillerle bahsedilmiştir.¹³⁶

Hire’nin fethi bahsine kadar Kur’an-ı Kerîm’in toplanması ve bazı askeri düzenlemelere yüzeysel olarak değinilip Hire’nin fethiyle İran topraklarına adım atıldığı dile getirilmiştir.¹³⁷

Hz.Ebûbekir devrinin son hadisesi olarak ise altbaşlıklı şekilde Sûriye zaferleri olarak okuyucuya sunulmuştur. Burada Ecnadin Savaşı’nın Şam için önemi spesifik ve subjektif ifadelerle aktarılmıştır.¹³⁸

Hz.Ebûbekir’in vefatını Abdurrahman Şeref kaynak zikretmeden ateşli bir hastalığa bağlı olabileceğini ifade etmiş ayrıca vefatından önce Hz.Ömer’i Halîfeolarak seçtiğini serdetmiştir. Yine yazar bu devirde vefat eden bazı önemli şahsiyetleri diğer alt bölümlerde olacağı gibi aktarmaktan geri kalmamıştır.¹³⁹

¹³² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, s.34.

¹³³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 35.

¹³⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 37-45.

¹³⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 46.

¹³⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 50.

¹³⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 51-53.

¹³⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 56.

¹³⁹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 58.

Hız.Ömer'in hilâfeti bahsinde onun mizacı bir ressam edasıyla okuyucunun gözlerinin önünde çizilmiş Halîfeliği süresince kullandığı üslubu kelimelere aktarılmıştır. Hilâfeti boyunca askeri alanda yaptığı bazı düzenlemeler bazı öznel gerekçelerle savunulmuştur.¹⁴⁰

Yermük savaşında Halid b. Velîd ve Ebû Ubeyde'nin maharetleri sırasıyla dile getirilmiştir. Ancak bu savaşta ve diğer savaşlarda da olduğu üzere "Müslüman askerleri, Taberiye'nin güneyinden Şeria Nehri'ne akan Yermük Irmağı civarında toplandı." tarzındaki ifadelerle yazar direkt konum ve yer bilgisi vererek esere renk katmayı hiç ihmal etmemiştir.¹⁴¹

Hız. Ömer dönemi mevzularından biri olan İran seferleri ve Kadisiye Savaşı öncelikle Hız. Ebûbekir ile bağlantı kurularak onun Hire zaferiyle entegreli şekilde gösterilmiştir.

Kadisiye savaşı içinde gerçekleşen küçük büyük savaşlara da eserde yer verilerek ne kadar şumullü ve dikkatle hazırlanmış bir eser olduğu bizlere gösterilmiştir.¹⁴² Burada bazı sahabelerin savaş içinde söylediği sözleri tırnak içine alarak aktarması eseri calib-i dikkat hale getiriyor. Aslında yazar bunu bundan sonraki birçok savaş ve olay özelinde de defalarca yapmaktadır.

Medain fethinde başkomutan Sa'd b. Ebî Vakkas'ı ön plana çıkartan yazar burada kullandığı ifadeleri doğrulamak ve bunlara nesnellik kazandırmak amacıyla İslâm Târîhçileri bu olayı uzun uzun anlatmıştır, mealinde bir cümleyle sözlerini tasdik ettirmek istemiştir. Şunu söylemek gerekir ki, İslâm Târîhçileri ifadesiyle aktarılan sözlerde bir dipnot ve spesifik bir şahıs ismi zikredilmemiştir.

Kûfe ve Basra şehirlerinin Hız. Ömer'in emriyle İran hakimiyeti için sahabelere inşa ettirildiği ve öneminin haiz olduğu belirtilmiştir.¹⁴³

Nihavend Savaşından eserde Büyük Nihavend Savaşı olarak bahsedilmekte olup savaşta görev yapan sahabeler kronolojik olarak sırayla zikredilmiştir.¹⁴⁴

Mısır fethi altbaşlığında eserde pek göremediğimiz nadir bir olay dikkat çekmektedir. Hız. Ömer ile Amr b. Âs arasında geçen mektuplaşma hadisesi,

¹⁴⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 59.

¹⁴¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 64.

¹⁴² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 68.

¹⁴³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 71.

¹⁴⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, s.73.

mektubun özeti şeklinde aktarılmıştır. Hatta bu mektuplar arasında Mısır fethi tamamlandıktan sonra İskenderiye Kütüphanesi hakkında olanı hala birkaç farklı rivayetten ötürü gizemini korumaktadır.¹⁴⁵ Çünkü bu mektuplarda geçen ifadelerle göre bazı rivayetlere göre Müslümanlar Mısır'a vardıklarında ortada böyle bir kütüphane bile yokmuş.

Hicretin takvimin başlangıcı olarak kabul edilmesi bahsi yazar tarafından o dönemdeki ihtiyaçlara binaen olması gereken buydu şeklinde aktarılıp bir de II. Abdülhamid'e övgü ibaresi konulmuştur.¹⁴⁶

Hz. Ömer'in vefatı bir şehit ediliş hikayesi olarak aktarılmış olup ayrıca onun döneminde yaşayan olumlu gelişmeler adalet maddi manevi kazançlar ve döneminde vefat eden önemli sahabeler sırayla zikredilmiştir.¹⁴⁷

Hz. Ömer'in vefatından sonra meclis ile Hz. Osman'ın Halîfeseçildiği ve bazı görevlere öz ya da süt kardeşlerini getirdiği belirtilmektedir.¹⁴⁸

Abdurrahman Şeref Hz.Osman'ın vazifelere akrabalarını getirmesi olayına inandığını ve Afrika fetihlerinde bunun ilk olumsuz cezasını aldığını belirtiyor. Ama Halîfenin daha sonra hatasından dönerek Subeytla diğer adıyla Abdullah b. Zübeyr'in de olduğu "4 Abdullah Savaşı"nı kazandığını ifade ediyor.¹⁴⁹

Gubrus fethine Hz.Ömer'e gönderme yaparak değinilip Hz.Osman zamanında İran 'ın fethinin kemale erdiği ve bu fetihlerden İslâm devletinin kasasının ganimetle dolduğu aktarılmıştır.¹⁵⁰

Hz. Osman dönemi en büyük sorunlarından olan ve onun şehadetine sebebiyet verecek iç karışıklıklar mevzuu kitapta büyük bir yekün tutmaktadır. Yazar bu bölüme İslâm i fetihler için istila tabirini kullanarak başlaması hayretle karşılanacak bir ibare olsa gerek.¹⁵¹

Yazara göre Medîne'de bu denli hızlı maddi zenginleşmenin insanlar arasında dünyevileşmeye ve dengesiz dağılıma yol açtığı vurgulanmaktadır.

¹⁴⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 76.

¹⁴⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 77.

¹⁴⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 79.

¹⁴⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 84.

¹⁴⁹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 87.

¹⁵⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 90.

¹⁵¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 90.

Bu süreçte h.30 yılında gerçekleşen Kur'an'ın çoğaltılması hadisesi ortaya çıkan en güzel olaydı.

İşte bu olumlu gelişmenin ardından Hz. Osman'ın bazı büyük sahabelere yaptığı haksızlıklar ve eserde sırasıyla h.33 ila h.35 yılları arasında gelişen olaylardan bahsedilmiştir. Öyle ki kendisine isyân edip istifa etmesini deklare eden ve daha sonra şehadetine sebep olacak grupla diyalogu da dikkat çekici mahiyettedir.¹⁵²

Onun şehadeti için eserde “Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü konusunda İslâm Târîhçileri hemfikirler.” sözü geçmektedir. Yazara göre onun şehadeti Halîfelik makamının saygınlığını büyük ölçüde zedelemiştir.¹⁵³

Hz.Ali'nin hilâfeti bahsinde girizgâh olarak onun Halîfeliğe gönüllü olmaması ve diğer bazı sahabelerin de biatlarını geciktirmiş olmasının Halîfeliğinin devamında yaşanacak menfi olaylara gebe olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁴

Cemel hadisesinden sonra Hz.Ali'nin aldığı siyasi idari ve askeri önlemler zikredilmiş bir yandan da Hz.Ali'nin Muâviye konusundaki zaafına dikkat çekilmiştir. Onun zaafının ise Sıffin Savaşına gebe olması dikkat çekicidir.

Sıffin savaşı aktarılırken Ammar b. Yasir'in Muâviye tarafından şehit edildiği esnada onun Hz. Muhammed'e okuduğu şiiri bir daha orada okumuş olduğu anekdotu ilgi çekici bir düzeydedir. Yine bu savaşta Hz.Ali ve Muâviye arasında geçen diyaloglar cümlesi cümlesine parantez içinde aktarılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁵ Amr b. Âs'ın hilesi, Haricilerin isyânı, Dumet-ül Cendel'de cereyan eden hakem hadisesi ve Nehravan savaşıyla bu savaş sonrası Hz.Aişe'nin durumu kısaca mevzu bahis olmuştur.

Hz.Ali'nin şehadeti bölümünde; onun Harura savaşında öldürülenlerden birisinin akrabası tarafından şehit edildiği ve bu olaya giden süreçte yaşanan entrikal hadiselerin tırnak içi sözlerle beraber verildiği görülmektedir. Bununla beraber yazar Hz.Ali'den övgüyle bahsedip onu methedip devrinde vefat eden önemli kişilerden söz ederek bu bahsi kapatıyor.¹⁵⁶

¹⁵² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 95.

¹⁵³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 97.

¹⁵⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 99.

¹⁵⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 103-108.

¹⁵⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 111.

Hz.Hasan'ın halîfeliği konusuna gelecek olursak; burada yazar diğer Hulefâ-yi Râşidîn'den ayrı olarak Hz. Hasan'ın künyesini vermiştir. Buna ilave olarak Hulefâ-yi Râşidîn'de olduğu gibi onun da karakterinden bahsederek makamda gözü olmadığı için Halîfeliği Muâviye'ye bıraktığını ifade etmiştir.¹⁵⁷

Bu kısımdan sonra Hulefa-yi Râşidîn'in bilgilerini içeren bir adet tablo gözükmektedir. Biz de tabloyu buraya ekleyelim.

[Tablo 1. Dört Halîfeye Dair Bilgiler]

Halîfe	Veladet (Miladi)	Biat (Miladi)	Vefat (Miladi)	Hilâfet Süresi	Ömür Süresi
Hz. Ebû Bekir	573	632/10-11	634/12-13	2	63
Hz. Ömer	584	634/12-13	644/23-24	10	63
Hz. Osman	579	644/23-24	656/35-36	12	82
Hz. Ali	601	656/35-36	661/40-41	5	63

2.4.3. Emeviler Dönemi

Emeviler dönemi eserimizde dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Biz de bu bölümde diğer transkripsiyon ve sadeleştirme bölümleriyle tekrara düşülmemesi hasebîyle sadece devrinde siyasi manada önemli atılımlar ve çekişmeler gerçekleşen Emevi Halîfelerine değinmeyi tercih ettik.

Yazar bu bölümde özellikle bazı betimlemelere yer vererek okuyucuda olayların zihinlerde canlanmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Burada Muâviye'nin hilâfet öncesi aldığı rollere değinilerek bölüme başlanmıştır. Ardından Emevi hanedanının yazar tarafından hilâfeti alana kadar yaptıklarından ötürü tahkir edici ifadelerle yerildiği görülmektedir. Bir yandan

¹⁵⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 115-116.

yerilirken bir yandan da “Hz.” tabirinin kullanılması merak uyandırıcı cinsten olsa gerek.¹⁵⁸

Muâviye’nin başkenti Şam’a taşıma gerekçesi ve buna ashâbtan gelen tepkiler işlenmiştir. Muâviye nin sırasıyla atadığı; Mısır, Irak, Medîne, Kufe ve Afrika valileriyle olan ilişkilerinden bahsedilmiştir.¹⁵⁹

Berberilere karşı alınan zaferin ardından uzunca bir sathın “Afrika Vilayeti” adıyla anılması ilaveten denizlerdeki fetihlerin artması için yapılan ufak çaplı savaşlar ve İstanbul üzerine yapılan seferler bu dönemin dikkat çekici başlıca konularındandır. İstanbul seferleri bahsinde eserde “Grejuva Ateşi”nden söz edilmektedir.¹⁶⁰

Hilâfet makamının el değiştirmesi mevzusunda yazar Muâviye’nin Hz.Ömer’in yolunu takip etmeyip oğlunu Halifeolarak göstererek çevresindekileri buna baskı ve şiddet yoluyla buna ikna etmeye çalıştığını açık bir dille aktarmıştır.¹⁶¹ Aktarıldığı üzere Kerbala olayında Muâviye’nin oğlunu kendisine biat etmeyen 5 kişi özelinde uyardığı ve bunlar içinde Hz.Hüseyin’in de olduğu belirtilmektedir.¹⁶² Buradan anlaşılan şudur ki; Muâviye ölmeden evvel Kerbala olayının tetikleyicisi olmuştur.

Muâviye nin vefatından sonra diğer Halifeler gibi onu da övüp karakterine özgün ifadeler kullanmasını okuyucuların takdirine bırakmakta yarar görüyoruz.

Yezîd’in Halîfeliği bahsinde onun babasından aldığı miras olan Hz. Hüseyin’e öfke meselesine uzunca değinilmiştir. Yazar Yezîd’in adamları aracılığıyla birçok entrikayı kullanarak Hz.Hüseyin’i hileyle Irak yolunda tuzağa çektiği Kerbela hadisesini gün ve yıl bilgisiyle beraber -diyaloglar da dâhil- tüm detaylarıyla aktarmıştır.¹⁶³ Ama bu kısımda hususi olarak Kerbela adlı bir alt başlığın olmadığını görmekteyiz. Bu bizce dikkat çekici bir konudur.

¹⁵⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 122.

¹⁵⁹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 123.

¹⁶⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 126.

¹⁶¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 129.

¹⁶² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 129.

¹⁶³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 133-137.

Yazar Kerbela olayının toplum nezdinde büyük bir yara açtığını da eklemeyen geçmiyor. İşte bu yaranın Abdullah b.Zübeyr'e cesaret verdiğini ve bunun silsile halinde Harre Vakasına sebep olduğunu aktarıyor.¹⁶⁴

Yezîd'in ölümünden sonra birçok İslâm coğrafyasının Abdullah b.Zübeyr'e itaat ettiği buradan hareketle Mervân b.Hakem'in Abdullah b. Zübeyr ile mücadelesi detaylıca aktarılmıştır. Bu mücadelede etkili olup en çok göze batan komutan ise Yezîd'in Kerbela hadisesinde kullandığı Ubeydullah'tı.¹⁶⁵

Eserde Mervân b. Hakem ve Yezîd için subjektif manada menfi ifadeler kullanmakla beraber Mervân yüzünden sonraki gelen Halifelere “Süfyaniyye” sıfatı takıldığı belirtilmektedir.¹⁶⁶Buradan anlaşılması gereken Mervân ve Yezîd'in Emevilere verdiği zararın yazar gözünde fazlasıyla büyük olduğudur.

Mervân b.Hakem'in ölümünden sonra cereyan eden Kufe'deki Muhtâr Ayaklanması hadisesi evvelinde İslâm topraklarının 3 kişinin yönetiminde olduğu aktarılıyor. Burada Kerbela Hadisesine sebep olanların Irak hâkimi Muhtâr Es-Sekafi tarafından sıra sıra ortadan kaldırıldığı hatta Ubeydullah'ı öldürdüğünü ama Muhtâr'ın zamanla halka zulm ettiği ifade edilmektedir.¹⁶⁷

Abdûlmelik b. Mervân döneminde, ilk olarak Abdullah b. Zübeyr'in Haccac.b Yusuf tarafından şehit edilmesi hadisesine derince temas edilmiş ve hatta diyaloglarla desteklenmeye çalışılmıştır. Yazar Abdullah b. Zübeyr'in vefatından sonrası içinse Haccac'ın bıraktığı tahribattan ötürü Mekke ve Medîneye verilen önemin azaldığını dile getiriyor. Haccac'tan “zalim” sıfatıyla bahsetmesi de dikkat çekici bir dipnottur.¹⁶⁸

Eserde Haccac'ın zalim sıfatına binaen eserin devamında Kufe'de kim varsa öldürdüğü bunun üzerine Müslümanların İbn'ül Eş'as etrafında birleştikleri ve ama yine de halkın bunda muvafık olamadığı aktarılmıştır.¹⁶⁹ Bu pasajın sonuna kadar Abdurrahman Şeref Haccac bahsinde aralıklarla onun yaptığı kötülöklere öznel ve nesnel yargılarla yer vermektedir. Abdûlmelik b.Mervân'ın karakteristik özelliklerine onun yıkılmak üzere olan Emevileri tekrardan ayağa kaldıran yapısına ve

¹⁶⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 139.

¹⁶⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 142.

¹⁶⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 142.

¹⁶⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 144.

¹⁶⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 145-149.

¹⁶⁹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 151.

Müslümanlar için yaptığı faaliyetlere değinilerek dönemindeki vefat eden önemli şahıslardan bahsedilerek bölüm bitirilmiştir.¹⁷⁰

“Endülüs’ün Fethi” başlıklı bölümde Velîd b.Abdülmelik’in nezaretindeki komutan Tarık b. Ziyad’ın peyperdey Endülüs’ü nasıl fethettiği aktarılmaktadır. Bu fetihler esnasında Tarık b. Ziyad ile kendisi de komutan olan Musa b. Nusayr arasında gelen çekişme ve Tarık’ın Musa tarafından alıkonulup serbest bırakılmasıyla Endülüs’ün tamamen fethedilmesi de okuyucuya sunulan bilgiler arasında yer alır.¹⁷¹

Yazarın Doğu Fetihleri başlığında aktardığı bilgiler içerisinde bu fetihlerin Haccac ve Velîd arası sürtüşmeden olduğu bilgisini vermesi önemli bir noktadır. Süleyman b. Abdülmelik’in vefatına geçmeden önce eserde Haccac’ın hasletlerinden ve Velîd döneminde yaşayan önemli kişilerden bahsedilmektedir.¹⁷² Velîd’den sonra onun kardeşi Süleyman Halîfeolurken bu zamana kadar babadan oğla geçen Halîfelik müessesesinde bir büyük değişiklik zuhur etmiş oldu. Süleyman devrinde İstanbul’un fethedilmesi için bir çabanın sarf edildiği aktarılıyor. İstanbulda bulunan Arap Camininde bu dönemde imar olunduğu yazmaktadır. Yazar bu kısımlarda dipnotlara metin içi verdiği cümlelerdeki kelimelerin anlamlarını vermiştir.(sâ’im savmdan çok oruç tutuğu ve kavvâm kıyâmdan çok namaz kıldığı mânâsındadır .)¹⁷³

Ömer b. Abdülaziz ve Süleyman b.Abdülmelik zamanlarını aktarırken yazar diğer Halîfelerle ilgili verdiği karakteristik bilgileri bu iki Halîfede baş bölümde kullanmayı tercih etmiştir.

Eserde; Ömer b. Abdülaziz’in 5. Raşid Halifeolduğu ile ilgili herhangi bir methiyeye rastlanmamaktadır. Ancak onun ömrü olsaydı belki Emevileri yıkıp yerine başka bir hanedanlık kurabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.¹⁷⁴

II. Yezîd devri için yazar onun ilk başta devleti iyi idare ettiği ancak ardından idare yerine eğlenceye daldığını belirtiyor.¹⁷⁵ Bu dönem içinde Es-Semah komutasındaki İslâm ordularının Fransa sınırlarına(Toulouse) ulaşmış olduğu yazılmaktadır. Buradan her ne kadar mevcut Halîfeilgisiz olsa da ordunun komutanına sadakatini görmek mümkündür.

¹⁷⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 152-155.

¹⁷¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 155-159.

¹⁷² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 160-162.

¹⁷³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 165.

¹⁷⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 169.

¹⁷⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 170.

Hişâm b. Abdülmelik devri içinse ise devrin başlarında Güney Fransa (Lyon) fethedildiği yazılırken İslâm topraklarında Berberilerin ve Hazar Türklerinin çıkarttığı bazı isyânlara Târîhleriyle beraber değinilmiştir.¹⁷⁶ Yine bu dönemde cerayan eden bir savaşta Müslümanların Batı'daki ilerleyişinin durduğu belirtilmektedir.¹⁷⁷ Burada savaş isminin verilmeyip savaşın detaylıca anlatılması tenkide muhtaç bir mevzudur bizce.

II. Velîd döneminden ve kendisinden eserde menfi yorumlarla bahsedilmiş Emevilerin hazinelerini çarçur eden bir kişi olarak nitelendirilmiştir.¹⁷⁸

Emevi Devletinin Zayıflaması adlı alt başlıkta yazar; Hz. Ali'nin şehadetinden başlayarak bu sürece kadar gelen menfi hadiseleri birbirini tetikleyen domino taşı şeklinde aktararak Emevilerin karakterlerinde zamanla oluşan tahribatlara çeşitli örnekler vermiştir.¹⁷⁹

Emevilerin yıkılışına kadar Halîfelik makamında da belli değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Mesela Abdülmelik'in dört oğlunun ardından, I.Velîd'in iki tane oğlu üst üste Halîfelik makamına gelmişlerdir. Bu Emeviler Târîhinde daha önce rastlanır bir durum değildir. (III. Yezîd ve I.İbrahim).¹⁸⁰

Emevi Devletinin sona ermesi başlığında yazar konuya Abbasiler'in isyânı şeklinde bir giriş yapmıştır.¹⁸¹ Bu giriş aslında siyak ve sibak dengesine göre tenkide açıktır. Çünkü bu kısımda önceden dillendirmedeği Abbasi kavramını Emevilerin yıkılışı ile bağdaştırarak Mervân ve Ebû Müslim arasındaki savaşla özelleştirerek uzun bir pasajda bu bilgileri serdetmiştir.¹⁸² Netice olaraksa yazar ise Abbasilerin Emevilerce kendilerine yapılan zulümlere mükabelede fazlasıyla abarttıklarını nötr bir yorumla dile getirmiştir.¹⁸³

Kitabın son bölümlerinde Emevi Halîfelerinin “doğum, ölüm, tahta geçiş seneleri, yaşadıkları yıl sayısı ve sürdükleri saltanât süresi” adlı bir tablo yer almaktadır. Biz bu tabloyu aşağıda verelim.

¹⁷⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 173-174.

¹⁷⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 174.

¹⁷⁸ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 176.

¹⁷⁹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 177-186.

¹⁸⁰ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 186-187.

¹⁸¹ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 187.

¹⁸² Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 188-195.

¹⁸³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 195.

[Tablo 2: Emevi Halîfeleri’ne Dair Bilgiler]

Halîfe Adı	Doğum (Hicri)	Biat (Hicri)	Vefat (Hicri)	Yaşam Süresi	Saltanât Süresi
Muâviye bin Ebû Süfyan	(Hicretten önce) 17	41	60	60	19 yıl
Birinci Yezîd bin Muâviye	25	60	64	39	4 yıl
İkinci Muâviye bin Yezîd	43	64	64	21	(aylar)
Mervân bin Hakem	(Hicretten önce) 26	64	65	62	1 yıl
Abdûlmelik bin Mervân	26	65	86	60	21 yıl
Birinci Velîd bin Abdûlmelik	50	86	96	46	10 yıl
Süleyman bin Abdûlmelik	40	96	99	53	3 yıl
Ömer bin Abdülaziz	62	99	101	39	2 yıl
İkinci Yezîd bin Abdûlmelik	65	101	105	40	4 yıl
Hişâm bin Abdûlmelik	72	105	125	53	20 yıl
İkinci Velîd bin İkinci Yezîd	86	125	126	40	1 yıl
Üçüncü Yezîd bin Birinci Velîd	86	126	126	40	(Birkaç ay)
Birinci Velîd’in oğlu İbrahim	89	126	126	38	2 (ay)
İkinci Mervân bin Muhammed bin Birinci Mervân	70	127	127	57	(Birkaç ay) ¹⁸⁴

¹⁸⁴ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 196.

Sonuç kısmında kitapta örneğine ya da bir nüshasına rastlamadığımız Kur'an-ı Kerîm'den bazı ayetler ile Hz. Muhammed'e ait bazı hadislerle ve bunların açıklamalarına yer verilmiştir.¹⁸⁵ Bundan maksat bizce okuyan kitleye bir mesaj verilmek onların zihinlerine olumlu katkıda bulunmak istenmiş olabilir.

Kitabımız eser içinde adı geçen kişilerin bulunduğu "literatür"¹⁸⁶ bölümüyle hitama ererken bu sayfadan sonra ise üzerinde sayfa numarası bulunmayan bir sayfa bizi karşılamaktadır¹⁸⁷. İlk baskıda olmayıp ikinci baskıda mevcut olan ve arka kapak sayfası olabileceğini düşündüğümüz bu sayfada; tablo halinde sırasıyla" para, adet, yazar adı ve eser" şeklinde sıralanmış bir kitap listesi gözükmemektedir. Biz bu tablonun bulunduğu sayfanın kitaba ait olduğunu sayfada geçen "*Bab-ı Ali caddesinde Karabet ve Kasımpaşa Efendiler'in 25 numaralı kitaplığında mevcuttur.*" ibaresinden anlıyoruz. Çünkü eserimizin kapak sayfasında da bu minvalde bir cümle mevcuttu.

2.5. Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye Adlı Eserin Transkripsiyonu

Eserin transkripsiyonunda basit transkripsiyon yöntemine başvurulmuştur. Özellikle â,û,î, hemze, ayn harflerine ve kesme işaretlerine dikkat edilmeye çalışılmıştır.

Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye

Sahîfe 1

Fezleke

Târîh-i Düvel-i İslâmiyye

Eser-i Abdurrahman Şeref

Sâhibi: Kitapçı Karabet Mâhâl-i Fırkatı: Bab-ı Ali Caddesi'nde Karabet ve Kasbar Efendi ler 25 numaralı dükkânı ve Kütüphane-i Said'dir. Fiyatı 10 Kuruştur. Maarif Nezareti Celilesi'nin ruhsatiyle tab'ı evvel olmuştur. Der-i Saadet (Mahmud Bey) Matbaası Bab-ı Ali civarında Ebû's-Suud Caddesi'nde numro 72 1302

Sâhife 2

Tashîh ve İhtâr

¹⁸⁵ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 197-201.

¹⁸⁶ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 202-207.

¹⁸⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 210.

Feth-i Mekke-i Mükerrreme akabinde mehd-i demâ uluv behe bâ'de afv buyurulanlar meyânında Süheyl bin Amr'ın dahî yazılması lazım iken sehven onu değil (sahîfe 32 satır 14) ve Kur'ân-ı Kerîm'i harekeliyen ve noktalıyan Kadi-i Horasan (Yahya bin Ya'mer)'ı Haccac katl eyledi diye tahrîr olunmuş ise de (sahîfe 160 satır 20) müşârun ileyh maktul olmayub 87 senesinde irtihâl-i dâr-ı beka eylediği tashîh olunur.

Sahîfe 3

- Fihrist-i Kitâb
- Sahîfe
- Mukaddime 2
- Zuhûr-ı İslâm'dan evvel Tâife-i Arab'ın Ahvâli 4
- Vak'â-i Fil 6
- Evlâd-ı Kirâm 8
- Asr-ı Saâdet 9
- Mevlid-i Muhammedî ('aleyhi's-salât ve's-selâm) 11
- Bi'set-i Peygamberî 13
- Hicret-i Nebeviyye 17
- Vak'â-i Bedr 20
- Vak'â-i Uhud 22
- Gazve-i Hendek 26
- Musâlaha-i Hudeybiye 27
- Fetih-i Hayber 28
- Süfera-i Nebî 30
- Vak'â-i Mûte 33
- Feth-i Mekke-i Mükerrreme 34
- Vak'â-i Huneyn 35
- Muhâsara-i Tâif 35
- Gazve-i Tebük 36
- Hacc-ı Vedâ 37
- Vefât-ı Nebî 42
- Zevcât-ı Tâhirât 44
- Hulefâ-yi Râşidîn Devr-i İdâreleri

- Sahîfe
- Hilâfet-i Ebû Bekir es-Sıddîk 45

Sahife 4

- Hilâfet-i Ömer el-Faruk 58
- Hilâfet -i Osman Zü'n-nûreyn 84
- Hilâfet -i Aliyyü'l-Murtazâ 98
- Hilâfet -i Hazreti Hasan 115
- Cedvel-i Hulefa-yi Râşidîn 116
- Aşere-i Mübeşşere 117
- Devlet-i Emeviyye Hilâfet-i Muâviye bin Ebî Süfyan 122
- Hilâfet -i Yezîd Evvel bin Muâviye, Vak'â-i Kerbelâ 131
- Abdullah bin Zübeyr'in İddiâ-i İmâreti 138
- Hilâfet-i Muâviye Sâni bin Yezîd 139

Sahife 5

Sahife

- Hilâfet -i Mervân bin Hakem 140
- Kûfe'de Muhtâr'ın Hurûcu 142
- Hilâfet-i Abdülmelik bin Mervân, Abdullah bin Zübeyr'in mağlubiyeti ve şehâdeti, Haccac'ın Irak valiliği, İbnü'l Eş'as'ın hurûcu 144
- Abdülmelik'in vefâtı, Vefâyât 154
- Hilâfet -i Velîd Evvel bin Abdülmelik, 155
- Hilâfet -i Süleyman bin Abdülmelik 163
- Hilâfet -i Ömer bin Abdülaziz 168
- Hilâfet -i Yezîd Sâni bin Abdülmelik 170
- Hilâfet -i Hişâm bin Abdülmelik 171
- Hilâfet -i Velîd Sâni bin Yezîd Sâni 176
- Fezleke-i Devlet-i Benî Ümeyye ve Bidâyet-i Zuhûr-u Âl-i Abbas 177
- Hilâfet -i Yezîd Salis bin Velîd Evvel 186
- Hilâfet -i İbrahim bin Velîd Evvel 187
- Hilâfet -i Mervân-ı Sâni, İnkırâz-ı Devlet-i Emeviyye-i Şark 187

Sayfa 6

Fezleke: Eser-i Abdurrahman Şeref Müdür-i Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne

Nâşiri: Kitapçı Karabet

Maârif Nezâreti Celîlesi'nin ruhsatiyle tab' evvel olmuştur.

İşbu mühür ile mühürlenmemiş olan nüsha korsan ve sahte nazar-ı îtibar ile bakılacaktır.

İstanbul Mahmud Bey Matbaası - Bâb-ı Âli civarında Ebû's-Suud Caddesi'nde

numro 72

1301

Sayfa 7

Bismillahirrahmanirrahim

Bâ'de edâ-i mâ vecibe aleynâ beyân-ı maksadı şudur vechile îzâh olunur:

Târîhi marifeti bilmek hizmeti ol kadar takdîr olunmuşdur ki kâffe-i memâlik-i mütemeddeninin mekâtib-i umûmiyesinde fenn-i mezkûr ders olarak talebeye okutulmaktadır.

Mülkümüzün en muntazam mekteplerinden olan Mekteb-i Sultânî'de dahî Târîh-i Umûmî dersi lisân-ı Fransavî üzere okutulmakta olup ancak Frenk muallimleri târîh-i İslâm ile candan mâlûf olmadıklarından târîh-i İslâm'ın ebrû vechile lisân-ı Osmânî üzere tadrîsi hakkında şeref-şunûh ve sudûr buyurulan irâde-i âsâr-ı te'eyyüd-i Hazreti Şehriyârî muktezâsınca ders-i mezkûr uhde-i âcizâneme ihâle olunmakla okuttuğum derslerin icmâl ve tertîbinden işbu risâle-i muhtasara husûle gelmiştir.

Mekteb-i Sultânî muhtalî bir mekteb olduğu ve düvel-i İslâmiye târîhinin siyasî ciheti tadrîs olunacağı cihetle dersler ona göre tertîb olunmuştur.

(Kısâs-ı Enbiyâ) nâm kitâb-ı mu'teber-i asr-ı saâdet vukûâtını kâfiyen hâvî bir eser olup kitâb-ı mezkûr mektepler-i mülkümüzün sunuf-ı ibtidâiyesinde okunmakta olduğundan asr-ı hümâyûn-u Nebevî vukûâtını biz dahî gâyetle muhtasar olmak üzere oradan naklettik.

İşbu risâlede meşâhîr-i düvel-i İslâmiye'nin alâ vech'ül-ihisâr ahvâl-i târîhiyeleri nakl ve hikâye edileceğinden ismine (Fezleke-i Târîh-i Düvel-i

İslâmiyye) denmiş ve bi-lutfihî Teâlâ asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn ve devlet-i Emeviyye vukâ-ı bu cüzde tahrîr olunarak sâir cüz'lerin dahî sırası ile tertîbine mübâşeret olunmuştur.

Gıpta bahşâ edvâr-ı eslâf olan asr-ı maârif-pezîr-i Hazreti Şehinşâhî'de sâha-i pîrâ-yı zuhûr olan bunca âsâr-ı nâfia miyanında mebhasın ehemmiyetine ve talebeye hâsıl olacak menfaate binâen işbu eser-i âcizâneyi dahî istifâde-gâh-ı umûmiye vaz'ına mütecassir oldum.

Ve billâhi't-tevfîk.

[4] Zuhûr-u İslâmiyyetden evvel Tâife-i Arabiyye-nin Ahvâlî

Rivâyâta nazaran Arabistan ahâlîsi mine'l-kadîm üç kısma munkasımdır: Bâide, Ârîbe, Müstâ'ribe.

Bâide Arabları evlâd-ı Nûh'un intişârında Arabistan'a gelen birkaç kavimden ibâret olup, akvâm-ı mezkûre beraber münkarîz olduklarından târîhde hiçbir eser bırakmışlardır. Hazreti Hûd aleyhisselâmın bi'set olduğu kavm-i Âd ve Hazreti Sâlih aleyhisselâmın bi'set buyurulduğu kavm-i Semûd dahî Bâide Arablarındandır. Akvâm-ı mezkûrenin ne yolda muzmahil ve münmehi oldukları mazbût kütüb-i siyer ve tefâsirdedir.

Bâide kabîleleri hâlik ve münkariz olduktan sonra Arabistan'ın kısm-ı cenûbîsine müstevlî olan Benî Kahtân Ârîbe tesmiye olunur. İşbu Âribeler Yemen mıntıkasında ezmine-i târîhiyyeden çok evvel bir hükûmet-i azîme teşkil eylemişlerdir. Fakat hükûmet-i mezkûrenin gerek târîh-i teşekkülü hakkında ve gerek ahvâl-i sâirelerine dâir malûmât-ı târîhiye mefkûd olup, müverrihîn-i kadimenin bu husûsda irâd eyledikleri [5] Hikâyata doğru nazarıyla bakılamayacak derecede ekserî efsâne ve hurâfat kâbilindendir. Her ne ise Arabîlerin Yemen'de te'sîs eyledikleri hükûmet (Devlet-i Benî Hâmir) ismiyle mâruf olup bu hükûmetin pâyitahtı (Sebe) ismi kadîm ile meşhur olan (Mârib) şehri idi. Rivâyete nazaran mülûk-i Benî Hâmir Yemen'de iki bin seneden ziyâde saltanât sürüp içlerinden bâzıları fütuhât-ı azîmeye nâil olmuşlar ve mağrib ve meşrik bilâdını zabt ve istilâ ile Bahr-i Muhît-i Atlas'dan Çin hudûduna kadar tevsî-i mülk eylemişlerdir. Hükûmet-i Benî Hâmir velâdet-i Muhammediye'den biraz mukaddem Habeşîlerin istilâsıyla inkırâz bulmuştur.

Müstâ'ribe Arapları ise Hazreti İsmâil 'aleyhisselâm'ın Hicaz'a münteşir olan evlâd ve ahfâdıdır. Çünkü Hazreti İsmâil 'aleyhisselâm Mekke civârında Arabîbe

tavâifinden olan Cürhümîlerden kız alarak o diyârda mütemekkin buyurmuşlar idi. Hicaz'da ikâmet iden Müstâ'ribeler Yemen'in Arabîleri gibi bir hükümet-i müntazama teşkiline iğdâm etmeyip birçok kabîlelere münkasımân bedevîleşmişler idi ve bu kabîlelerin eşrâfı dahî kabîle-i Kureyş idi. Çünkü Kureyşîler evlâd-ı Arab'ın ziyaretgâhı olan Mekke-i Mükerreme'de ikâmet eyledikleri gibi Kâ'be nezâretliği yani Arapların riyâset-i ruhâniyeleri dahî onların elinde idi. Kâ'be Hazreti İbrâhim zamanında binâ olunmuş bir mâbed-i kadîm olup Araplar her ne kadar küfür ve [6] dalâlette düşmüşler ise de yine Kâ'be'nin izzet-i dâimi olup içinde her kabîlenin bir sanem-i mahsûsu vardı ve böylece dâhil-i beytinde üç yüz altmış put mevcut idi. Kabâil-i Arab her sene Hacc zamanında Mekke'ye âdemler gönderip perestîş ettikleri asnâma kurbanlar kestirirler ve o esnâda Mekke civârında (Ukâz) nâm mahalde bir büyük panayır kurulup Arabistan'ın tüccârı ve belîğa ve şuarâsı bî-nihayet oraya gelirler idi. Şuarâ ve belîğa şiir yarışları ederek musâbaka-i kazanânların eş'ârı yazılıp Kâ'be duvarına asılırdı. Ahd-i İslâm'a karîb Kâ'be duvarında asılı yedi kasîde kalmış idi ki bunlar eş'âr-ı mu'allaka-i seb'anın ekâzidesi sayılır ve (Mu'allakât-ı Seb'a) tesmiye olunur idi. Kur'ân-ı Azîmüşşân nüzûle başlayınca Mu'allakât-ı Seb'a'nın dahî belâgatine îtibâr kalmadığından bunlar da birer birer indirilmişlerdir.

Vak'â-i Fîl

Yemen'de hükümet-i Himyeriye hicret-i Nebevîye'den doksan üç sene evvel inkırâz bulup Habeşîler Yemen'e müstevlî olmuşlar ve Yemen'de Habeşîlerden dört hükümdâr mütevâliyen saltanât sürmüşlerdir. Bunlardan (Ebrehe) Arabları Mekke ziyâretinden çevirmek ve pâyitahtı olan (San'â)'ya teveccüh-i umûmîyi celb etmek üzere San'â'da gâit-i müzeyyen bir kilise yaptırdı ve Arab'lara Mekke'ye gitmeyip San'â'ya gitmelerini emr eyledi.

[7] Araplar emr-i isgâ etmediğinden ma'adâ o kiliseyi fenâ hâlde tahkîr ve tehzîl ettiler. Ebrehe bunun üzerine fevkalhâd hiddet ederek Mekke'yi ve Kâ'be'yi yıkıp harâb etmek kasdıyle asker sevk eyledi. Ordusunun önünde bir büyük fili olup herhangi bir muhârebeye götürse muzaffer olmak akîdesinde bulunuyor idi. Mekke'ye takarrüb ettiklerinde fil ileri gitmeyip yere çöktü. Başını başka tarafa çevirdilerse kalkıp gider ve Mekke'ye doğru çevirdilerse gitmeyip yatardı. Bunlar Cenâb-ı Hak tarafından Ebâbîl kuşları ağızlarında ufak taşlarla ordunun üzerine gelip o taşları ağızlarından bırakarak Ebrehe askerini külliye helâk ve perişân ettiler. İşte

bu seneye (sene-i fîl) veyahut (âmü'l-fîl) tesmiye ederler. Mekke-i Mükerreme bu sâyede tahrîbden kurtulmuştur.

Velâdet-i Muhammedî sallallahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem

Sene-i fîlde ve Rebûlevvel'in on ikinci Pazartesi gecesi Hâtemü'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed Mustafâ sallallahu 'aleyhi ve sellem zîb-i fezâ-yı vücûd olmuşlardır. İsfahân'da (Fâris)'de Âteşgede Mecûsîlerin sönmesi ve (Medâin)'de Kasr-ı Kısra'nın yıkılması ve Mübbed-i Mucûs'ün korkunç rü'yâ görmesi ve (Sâve) gölü kuruyup (Semâve)'de bir kuyu zuhûr etmiş [8] bulunan asnâmın birdenbire kırılması şeb-i velâdet-i seniyyelerinde zuhûra gelen hâric-i âde hâllerdendir. Pederleri (Abdullah bin Abdülmuttalib) Yemen'de vefât etmiş olduğundan Hazreti Fahr-i Âlem yetîm idi. Vâlidesi (Âmine binti Vehb) Fahr-i Âlemi irdâ için Benî Sa'd kabîlesinden (Halime)'ye teslim edip Halime dört yaşına kadar o Hazret'i büyüttükten sonra bazı hâllerinden ürkerek iki sene sonra vâlidesine iâde eyledi. O esnâda Âmine binti Vehb irtihâl etmekle Fahr-i Âlem altı yaşında iken anneden dahî yetîm kalıp dedesi (Abdülmuttalib) nezdine alındı. Abdülmuttalib sekiz yaşına kadar hafîd-i şerîfine baktıktan sonra kendisi yüz yaşını mütecâviz olduğu hâlde vefât etmekle Fahr-i Âlem âmucası Ebû Tâlib'in hânesine gitti. (Ebû Tâlib) eşrâf-ı Kureyş'den ve ticâretle meşgul bir âdem olup Şam'a gittiği zaman birâderzâdesi bulunan o Seyyidü'l-Vücûd'u dahî on üç yaşında olduğu hâlde beraber götürmüş ve (Busrâ) şehrinde bir manastırda mukîm (Bahira) nâm râhib o Vücûd-ı Mübârek'in nübüvvetini keşf ederek Ebû Tâlib'e tebşîr eylemişlerdir.

Hazreti Fahr-i Âlem birtakım hâric-i âde hâller izhâr ede ede sinni şebâba vâsıl oldu. Tabî'at ve etvârının güzelliği kendisini Kureyşîler arasında "Muhammed-ü'l-Emîn" lakâbıyla mümtaz kılmış idi. (Hatîce binti Huveylid) isminde sâhibe-i sâhibe-i yesâr ve tûl-i ömür bir kadının Şam'da Müşevveş olan umûr-ı ticâriyesini muahharan sûret-i mahsûsada [9] Şam ticâretlerinde kemâl-i fetânet ve sadâkatle temşît buyurdıklarından Hatîce Hazretleri ile akd-i izdivâcları vukû buldu. Fahr-i Âlem o vakit yirmi beş yaşında ve Hazreti Hatîce kırk yaşında idi.

Ve Bi'set-i Muhammediyye aleyhi ekmelü-t-tahıyyât

Fahr-i Âlem bu vakitten beri Mekke'ye karîb (Cebel-i Hira)'da vâki bir mağarada her sene bir ay i'tikâf eylemeyi i'tiyâd buyurmuşlardı. Senelerin kırkınıc senesi Ramazan'ında kendilerine bed-i vahiy orada vâki olmuştur. Nübüvvetine ilk

îmân eden (Hatîce-i Kübrâ) olup îmânda en önde gelen o ve Hazreti Ebû Bekir'dir. Ondan sonra (Ali bin Ebî Tâlib) ve daha sonra (Zeyd bin Hârise) ve (Zübeyr bin Avvâm) ve (Osmân bin Affân) ve (Abdurrahman bin Avf) ve (Sa'd bin Ebî Vakkâs) ve (Talha bin Ubeydullah) radiyallâhuanhüm Hazerâtı îmân edip bunlar İslâm'da sâbikûn olanlardır.¹⁸⁸

Hazreti Fahr-i Âlem üç sene kadar halkı dîn-i mübîne havfî (gizli) davet üzere olup muahharan aldıkları emr-i İlâhî ile kendilerine nâzil olmaya başlayan Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini okuyarak Kureyş'i alenen dîne da'vet etmeye başladılar. Fakat Kureyşîler Resûl-i Ekrem'e îmân etmediğinden[10] mâ'adâ birtakım muâmelât-ı istihfâfiyye ve istihzaîyyeyle hâtir-i Nebevîlerini münkesir eyleyüp duruyorlardı.

Mâmâfîh ehl-i İslâm yine bir taraftan çoğalmakta idi. Hattâ Kureyş'in en bahadırlarından olan hem Resûl Hazreti(Hamza bin Abdülmuttalib) dahî îmâna gelince tâife-i Kureyş yekvücüd olup beyinlerinde Hazreti Fahr-i Âlem'in ref-i vücûduna karar verildi ve bu emr-i müşkül ve mütenâ'î âlâ-yı cenâb ile meşhur olan (Ömer bin Hattâb)'a havâle olundu. Ömer bin Hattâb ise isnâ-yı râhda hidâyet-i Rabbâniyye'ye erişmekle katli için gittiği Hazreti Resûl'ün huzûr-ı saâdetlerinde hâk-i pâya yüz sürerek îmân etmiş ve Hazreti Ömer ile aded-i Müslimîn kırkı tecâvüz ederek hâsıl olan mahzûziyyet-i umûmiyye üzerine âvâz-ı bûlend ile hep bir ağızdan tekbîr alınmıştır.

İslâm'a gelenlerin adedi çoğaldıkça Kureyş'in gayz ve husûmeti de artıp adâ-yı zât-ı hümayûnlarına kuvvet-i nübüvvetleri hesâbıyla pek fazla ezâ ve ezâyı edemediler ise de ashâb-ı kirâma envâ-yı cefa ve cefâyı revâ gördüklerinden Fahr-i Âlem sallallahu 'aleyhi ve sellem Hazretleri ashâbına Habeş diyârına hicrete izin verdi. Ashâbın bir takımı Kureyş'in mezâliminden kurtulmak için hicreti ihtiyâr ettiler ve (Necâşî) yani Habeş Meliki nezdinde hürmet ve ikrâma mazhar oldular.

Tâife-i Kureyş ehl-i İslâm'ı azaltmak ve dînin intişârını men etmek için pek zorlu tedbîrlere teşebbüs ettiler. Hattâ Fahr-i Âlem'in [11] mensub olduğu Hâşimîlerle ahz-u atâyı ve sâir her türlü ihtilâtı kat' eylemeğe kadar çıktılar. Buna da fâide vermedi. Çünkü cemîyyet-i İslâmiyye günden güne kuvvet bulmakta olup hattâ

¹⁸⁸ Bu bahislerin bu kadar îcâz olunması (Kısas-ı Enbiyâ)'daki tafsîlâtına binâdır. Buraların mütâlaası için herhâlde Kısas-ı Enbiyâ'ya müracaat olunmalıdır.

Yesrib civârında sâkin (Evs) ve (Hazrec) kabîleleri Kur'ân-ı Kerîm'in fesâhat ve belâgatine meclûb olarak (Akabe) nâm mahalde verdikleri ahd-ü peymân üzere şeref-i İslâm ile müşerref oldular.

Hicret-i Nebeviyye

Akabe bî'atından sonra Evs ve Hazrec kabîleleri îmâna gelerek ve ashâb-ı kirâmın bir tâkımı Yesrib'e giderek kuvve-i İslâmiyye Yesrib'de teessüs etmeye başlamıştı. Şâyed Fahr-i Âlem Hazretleri dahî Yesrib'e hicret buyursalar ise Kureyş'in Şam yolunda bir meşher-i mühimmi ehl-i İslâm elinde kalacağından rüesâ-yı Kureyş havf-u telaşa düşüp hem hicret-i seniyyeye ve ittihâd-ı Müslimîne mâni olmak için Fahr-i Âlem Efendimiz'in Ebû Cehl tenâsüpleriyle yine ref'-i vücûdlarına karar verdiler ve bu işi görmeye pek çokları aday olduklarından birtakım habîsler silâhlanarak Saâdethane-i Risâlet'i okuna dikildiler. Hâlbuki bu sût-i kasda teşebbüs malûm-ı îcâz-ı melzûm-ı peygamberî olunca Resûl-i Ekrem Hazretleri âmûzâdeleri Hazreti Ali'yi hâne-i pür-nûrlarında bıraktı ve kendileri rızası olan müşriklere birden bir avuç toprak alıp başlarına atarak onlara gözleri kamaştıran [12] hânelerinden çıkıp ve Hazreti Ebû Bekir'i de beraber alıp (Cebel-i Sevr)'de vâki bir mağara içinde ihtifâ buyurdu. Saâdethane-i Risâlet'i okuna dikilen o küruh-ı eşkıyâ Fahr-i Âlem'in azîmetlerine bir hayli müddet sonra vâkıf olup hayretler içinde kalıp vücûd-ı âlîlerini buldukları yerde itlâf eylemek üzere etrâfa dağıldılar ve her tarafı aradılar. Hattâ Cebel-i Sevr'de vâki mağaranın kapısına kadar geldiler. Fakat kapıyı bir hâl örümcek ağı ve yuvası ihâta eylemiş olduğundan içeride âdem olduğunu anlamadılar. Hazreti Resûl-i Ekrem ile yâr-ı gârı olan Hazreti Ebû Bekir radiyallâhuanh üç gece mağarada tevekkuf edip bâ'dehû rehberlikte mahâreti olan (Abdullah bin Üraykıt)'ın getirdiği iki deveye râkiben Hazreti Peygamber ve Sıddîk-ı Ekber ve beraberlerinde mezkûr Abdullah ve Hazreti Ebû Bekir'in âzâdlısı (Âmir bin Fûheyre) olduğu hâlde Yesrib'e doğru azîmet buyurdular. Esnâ-yı râhda birtakım mucizât-ı bâhire izhâr ve Yesrib'e bir saat mesâfesi olan karye-i (Kubâ)'da cemâat-ı Müslimîn için birinci def'a olarak bir mescid-i şerîf inşa ve i'mâr buyurarak Yesrib'e dâhil oldular. Ehl-i Yesrib o Şems-i Münîr-i Risâlet'i istikbâl ederek fevkalâde izhâr-ı sürûr ve icray-ı şehrayîn ettiler. Fahr-i Âlem'in devesi -hâlâ Mescid-i Şerîf-i Nebevî olan ve o vakit hâli 'arsa hâlinde bulunan- mevziye çöküp kalktıktan sonra (Ebû Eyyûb Hâlid bin Zeyd) Hazretlerinin evi önünde çöküp bâdehû yine o arsaya giderek orada çöküp kaldığından [13] Resûl-i Ekrem, Hâlid bin Zeyd'in hânesinde misâfir oldular ve o arsayı sâhibinden satın

alarak mescid-i şerîfin binâsına mübâşeret buyurdular. İşte mebd-i târîh-i müslimîn olan Hicret-i Nebeviyye bu vak'âdır ki târîh-i bûtun ve Milad-ı Îsâ'nın (631) kırkı ve (622) Şemsî senesi şehr-i Ağustos'una ve velâdet-i Muhammediyye'nin (53) senesi şehr-i Rebûlevvel'in evâiline muvâfıktır. Bundan sonra Yesrib şehri (Medîne-i Nebî) ismini alıp şerefyâb-ı İslâm olan bilcümle ehâliye Ensâr ve Mekkeli olup da Fahr-i Kâinât Efendimizi müteâkiben Medîne'ye hicret buyuranlara dahî Muhâcirîn denildi.

Vak'â-i Bedr fî 17 Ramazan sene 2

Ehl-i İslâm'ın umûmen Mekke'den çıkıp gitmeleri bâdi-i nazar-ı müşrikâne bir nevi' muzafferiyet ad olundu ise de hakikat-i hâl bunun aks-i idi. Çünkü Medîne'de Muhâcirîn ile Ensâr'ın ittihâdı kuvve-i İslâmiyye'yi kerî-i keyfiyet ihdâs ederek Kureyş'e karşı bir silâh-ı mukâvemet tehyî eylemişti ve bâ'dehû mâ Mekke ile Medîne'nin birbirine hasım-ı cânî olup ikisinin birden pâber-câ-yı ikbâl olması mümkün değildi.

Hicret-i Nebeviyye'den bir az vakit mürûr ettikten sonra Resûl-i Ekrem'in halazâdesi (Abdullah bin Cahş el-Esedî) radiyallâhuanh on kadar ashâb ile (Batn-ı Nehle) nâm mahalde Kureyş'in bir kervânını basıp emvâlâtını iğtinâm [14] ve Kureyşîlerin ikisini esîr ve diğerlerini de bozguna uğratıp tedmîr eyledi. İslâm'ın birinci muhârebesi ve birinci ganîmeti budur.

Her sene âdet olduğu üzere hicretin ikinci senesi de Mekke'den Şam'a (Ebû Süfyân bin Harb) kumandasında bir azîm kervan çıkıp Şam'da külliyetli ahz-u atâ eyleyerek yine Mekke'ye avdet etmekte idi. Bu haber Medîne'de şâyi olunca Hazreti Fahr-i Âlem asker tertîb ile kervanın yolunu kesmek üzere Ramazan-ı Şerîf'in evâilinde Medîne'den hareket buyurdu. İslâm ordusu üçyüz on beş kişiden ibâret olup yetmiş yedisi Muhâcirîn ve bakîsi Ensâr idi ve içlerinde ancak üç atlı ve yetmiş develi vardı. İşte sonra âlemi dize getiren ehl-i İslâm'ın ilk ordusu budur.

Diğer taraftan reîs-i kervan Ebû Süfyân, hareket-i İslâmiyye'yi haber alıp derhâl zemzem kuyusunu Mekke'ye feryâd için gönderdi.

Mekkeliler zemzemin feryâd-ü figânı üzerine derhâl silâhlanıp bin kişi kadar oldukları hâlde Ebû Süfyân'ın muâvenetine koştular. (Ebû Cehl) ve (Utbe bin Rebî'a) ve birâderi (Şeybe) ve oğlu (Velîd) ve (Nufel bin Huveylid) ve (Ümeyye bin Halef) ve birâderi (Übey) ve (Süheyl bin Amr) ve sâir küberâ-yı Kureyş hep orduda mevcut idiler. Yalnız (Ebû Leheb) hasta olduğundan bizzat bulunmayıp yerine bir vekîl teslih

etmişti.[15] Ehl-i İslâm kervanı aramakta ve Kureyş muhârebeye hazırlanmakta iken Ebû Süfyân sâhil yolu ile alelacele Şam kervânını selâmete çıkarmış ve hattâ Kureyş ordusuna dahî keyfiyeti bildirmişti. Kureyş askeri kervan kurtulduktan sonra muhârebeye hâcet kalmayıp geriye avdet etmek istemişler ise de reislerinden Ebû Cehl ve sâir rıfkâ-yı habîsleri fırka-i sâîde-i Muhammediyye'nin mahv-u tedmîri için mutlaka bir şiddetli muhârebe olunmasını iltizâm eylemişlerdi ve hattâ Ebû Cehl diyordu ki: "Muhammedîleri öldürmeye hâcet yok. Onları birer birer tutup deve ile Mekke'ye sürüp götürmeliyiz."

Bu taraftan Fahr-i Kâinât Efendimiz dahî kervanın kurtulduğunu duyunca ashâb-ı kirâm ile ne yapılması lâzım geleceğini istişâre buyurdu. Cümlesi muhârebe tarafına meyl ettiler.

İki ordu (Bedir) sahrâsında birbirine mukâbil oldular. İşbu muhârebeye iki orduda bir amca ve âmûzâdeler ve baba ile oğullar birbirlerini öldürmek üzere karşı karşıya durmuşlardı ki bu hâli temâşâ edenler için hayret olunacak derecede gâîb idi.

Fahr-i Âlem Hazretleri, suûf-ı muvahhidîni ka'ide-i harbiyye üzere tanzîm buyurdular. Muhârebe ibtidâ mubâreze ile bed' olundu. Müşrikînden (Utbe bin Rebî'a) ve birâderi (Şeybe) ve oğlu (Velîd) meydana atılarak karşılarına adam dilediler. Bunlara karşı dahî emr-i Risâlet-penâhî ile akranları olan (Ubîde bin Hârise) ve (Hamza bin Abdülmuttalib) ve (Ali bin Ebî Tâlib) radiyallahu'anhüm Hazerâtı [16] ve (Ali bin Ebî Tâlib) Hazretleri çıktılar ve mubârizlerini bir hamlede katl-ü îdâm ettiler.

Bunun üzerine muhârebe kızıştı. Ehl-i İslâm o vakit eser-i şecâat ve selâbet ibrâz ettiler ki karşılarında duran bahadırân-ı Kureyş her ne kadar adedce iki mislinden ziyâde iseler de mücâhidîn-i İslâm'ın heybet-i cihângîrânelerine mukâvemet edemeyerek külliyyen mağlup ve tarumar oldular. Yetmiş esîr ve yetmiş de maktûl oldu. (Ebû Cehl) ve (Nufel) ve (Ümeyye bin Halef) ve sâir rüesâ-yı Kureyş maktûlînin içinde idiler. Âm-ı Resûl olan (Abbâs) ile sıhr-ı Nebî (Ebû'l-Âs) ve Hazreti Ali'nin birâderi (Akîl) dahî esîrin içinde idiler ki bir müddet sonra bunlar îmâna gelmişlerdir. Ehl-i İslâm'dan on dört nefer şehîd vardı. Bu vak'âda en ziyâde bahadırlık eden Hazreti Hamza radiyallâhuanh idi. Hazreti Resûl'ün diğer âmı olup adûvv-ı kebîr-i dîn-i mübîn olan (Ebû Leheb) lâîni bu hezîmeti duyar duymaz kederinden hasta olup Mekke'de fevt olmuştur.

İşte bu Bedir Vak'âsı müşrikleri ne kadar me'yûs-ü nâ-ümid etti ise müslimîni de o kadar mesrûr-ü şâdân etmiş ve İslâm'ın ilk muzafferiyeti olmak hesâbıyla dîn-i mübînin te'yîd-ü teessüsüne sebep olmuştur.

Vak'âda bulunan ashâb-ı kirâm ki "Ashâb-ı Bedir" nâmıyla mümtaz ve müşerrefdirler. Dîn-i İslâm'ın teşyîd-ü tevsî'i husûsunda eyledikleri sa'y-i celîlinin ecr-i cezîliyle me'vûd ve mübeşşerdirler.

[17]Vak'â-i Uhud fi 12 Şevval sene 3

Bedir mağlûbiyyeti müşrikîni dağdağan tesîr etmekle bunlar her ne sûretle olursa olsun bir intikâm almak sevdasına düştüler ve kabâil-i ehl-i İslâm'ı cenge tahrîk ve teşvîk için her tarafa birtakım belîga âdemler gönderdiler ve Şam ticâretinden hâsıl olan elli bin altın kadar sermayeyi bu uğurda sarf etmeğe karar verdiler.

Hicret-i Nebeviyye'nin üçüncü senesi Şevvâl'in evâiline doğru Kureyş tâifesi (Ebû Süfyân bin Harb) mâ'iyetiyle mücehhez ve müsellağ olarak üç bin kişiden mürekkeb bir ordu tertîb edip Mekke'den hurûc ile Medîne hudûduna mülâsım ve (Cebel-i Uhud) karîbinde merkez-i hayme ikâmet ettiler. Hazreti Peygamber dahî Mekkelilerin tedârîkât-ı harbiyelerini evvelce haber almış olduklarından mu'tâd-ı Nebevîleri vechile ashâb-ı kirâmı cem edip meşveret buyurdular. Kendileri Medîne'den çıkmayıp düşmana karşı tedâfu'î muhârebeyi rey buyurdular ve ashâb-ı kirâmdan bazıları dahî bu re'ye bulundular ise de Bedir Gazâsı'nda bulunmayan zâtlar orada bulunan gâzîlerin ve şühedânın nâil oldukları derece-i rızâyı Resûlullah'dan dûr kalıp Bedir'de bulunamadıklarına teessüf ile beraber "Yâ Resûlallah! Biz Cenâb-ı Hak'dan böyle bir gün ister idik. Çıkıp harb eylemeliyiz." dediler. Bâ'zı zâtlar dahî Mekkeliler'e karşı çıkmamağı korkaklığa haml [18] olunur korkusuyla Bedir gâzîlerinin bir meydan-ı muhârebe-i âimme-i İslâmiyye'de bulunmasını talep ve tercih ettiler. Binâen'aleyh adedi yedi yüze bâliğ olan ve ancak iki atlısı bulunan ordu-yu İslâmiyye rifâkât-i Nebeviyye ile Medîne'den çıkıp Cebel-i Uhud'a müteveccih oldu. Kureyş ordusunun meşhur reisleri (Ebû Süfyân bin Harb) ve (Hâlid bin Velîd) ve (Amr bin el-Âs) ve (Safvân bin Ümeyye) ve (Ukreme bin Ebî Cehl) olup Ebû Süfyân'ın zevcesi (Hind) ve daha sâir on beş kadar kadın ordu ile beraber gelmiş ve hattâ esnâ-yı harbde bunlar def çalarak askeri teşcî etmişlerdir.

Ordu-yu hümâyûnun sol tarafında bir vâdi bulunup oradan düşman süvârisinin hücumu melhuz olduğundan Resûl-i Ekrem o nokta-i mühimmeye elli kadar okçu tâ'yîn buyurarak kendilerine taraf-ı Nebevîlerinden emr etti ki: "Mevkilerinden kalkıp alâ külli hâl bana emr buyurmadıkça ayrılmasınlar." Hâlbuki ateş-i harb alâ-yı azîmetlendiği vakit leşker-i Kureyş cüyûş-ı İslâmiyye'nin heybet-i şîrânelerine tâkat-âver mukâvemet edemeyerek giriftâr-ı perişânî olduğunu ve hattâ Kureyş ordusunun arkasında def çalan kadınların ve evlâdıyle firâr eden asker-i muvahhidînin mağlûbiyyetini ta'kîben yağma ve gârete koyulduklarını mezkûr okçular gördüklerinde emr-i Risâlet-penâhîyi unutup mevkilerini terk ile arkadaşlarının ki bunlar dahî yağmaya koştular.

O vâdide fırsat gözleyen rüesâ-yı Kureyş'den (Hâlid bin Velîd) ise [19] okçuların dağıldığını görünce hemen ma'iyetiyle beraber hücum ederek o mevki zabt ile ordu-yu hümâyûnu arka taraftan dahî vurmağa başladılar ve orduya derhâl perişanlık âriz oldu ve gâlibiyet mağlûbiyete tebdîl edildi. Şüceâ-i Müslimîn'in serveri bulunan Hazreti Hamza radiyallâhuanh, gulâm-ı Habeşî (Vahşî) tarafından bir harbe ile şehîd edildi.

Orduda bulunan nisvân-ı Kureyş, şühedâ-i müslimîn'in burun ve kulaklarını kesip bilezik ve gerdanlık eylediler. Hattâ Hind, Hazreti Hamza'nın ciğerini çıkarıp çiğnemiş ve katili olan Vahşî'yi mazhar-ı mükâfât eylemişlerdir.

Hazreti Hamza'nın şehâdeti Müslimîn miyanında karişmalığı tezyîd ederek mağrûr olan müşrikînin Fahr-i Âlem üzerine şiddetli hücumla başladılar ve o Zât-ı Pâk'ı mübârek yanaklarından yaraladılar. Hazreti (Ebû Bekr) ve (Ömer) ve Ali) ve (Abdurrahman bin Avf) ve (Zübeyr) ve (Talha) ve (Sa'd) ve (Ebû 'Ubeyde) ve sâir ashâb-ı Resûl-i Ekrem'i muhâfaza husûsunda bedl-i ikdâm ile sebât ettiler.

Ve'l-hâsıl a'dâ Hazreti Peygamber'i şehîd etmeğe pek çok çalıştılar ise de muvaffak olamadılarsa da sipâh-ı İslâm külliyyen tarumar oldu ve yetmiş kadar şehîd verdiler. Kureyşîler ise netice-i mazlûmiyetlerinden nâşi muzaffer olduklarından istifadeye ikdâm edemeyerek hemen ric'ate kıyâm eylemişlerdir.

İşte Uhud mağlûbiyyeti sırfâ emr-i Nebî hilâfına hareketten ileri gelmiş ve müşrikînin nazarında yevm-i Bedir'in acısını çıkarmışlardı.

[20]Gazve-i Hendek fi Şevval sene 5

Mukaddemâ ehl-i İslâm ile müttetik iken Uhud vak'âsından sonra izhâr-ı husûmete başlayan Yahûd'den (Benî Nadîr) üzerine hicret senesinin dördüncü senesi sefer-i hümâyûn vukû bulup Benî Nadîr emvâl ve eşyalarını yed-i İslâmiyye'ye bırakarak terk-i diyâra mecbûr oldular.

Hicretin beşinci senesi Medîne ile Şam yolu üzerinde (Dûmetü'l-Cendel) nâm mahalde tecemmü ile yolculara ta'arruz etmekte bulunan eşkıyâ üzerine sefer-i hümâyûn vukû bulup eşkıyâ yerlerini terk ile firâra mecbûr oldular.

Yine sene-i merkûmede (Benî Mustalik) üzerine sefer açılıp Benî Mustalik (Mürîsi) suyu kenarında maktûl ve mahzûn oldular.

İşte bu ufak tefek muzafferiyetler Kureyş'in ehl-i İslâm hakkında olan buğz-u adâvetlerini tekrâr tahrîke başladılar. Bilhassa kabâil-i mağlûbe rüesâsı Mekke'ye iltica ile müşrikîni ehl-i İslâm'dan ahz-ı intikâma tahrîz ve iğvâdan hâli değiller idi. Binâenaleyh adâ Ebû Süfyân ma'iyetiyle on bin kadar asker hazırlayıp Medîne üzerine bir şiddetli hücumu karar verdiler. Müşrikînin bu defaki niyeti ise Medîne'yi büsbütün tahrîb ederek cem'iyet-i müteahhide-i İslâmiyye'yi müteferrik ve perişân etmek idi. [21] Kureyşîlerin işbu tedârikât ve hareketi ma'lûm-ı Nebevî olunca Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâm ile Medîne'nin esbâb-ı muhafazasını istişâre buyurdu ve (Selmân-ı Fârisî) Hazretlerinin beyân-ı ra'yi üzerine Medîne etrafında bercesîm hendek kazılmasına karar verildi. Hendeğin kazılmasında o kadar ikdâm ve ihtimâm olundu ki Fahr-i Âlem Hazretleri bile ashâbına nümûne-i imtisâl olmak için bizzat toprak taşıyorlardı ve'l-hâsıl ameliyât-ı hafriyye hitâm buldu ve ehl-i Medîne Yahûd'den (Benî Kurayza) ile müttetikan silâhlanarak hücum-ı a'dâyâ mütevakkı oldular.

Ebû Süfyân o cesîm ordusuyla Medîne'ye takarrüb ettiklerinde hendeği görünce şaşaladı kaldı ve on beş gün kadar şehri şiddetle muhâsara eyledi. Benî Kurayza hendeğin kazılması hengâmında ehl-i İslâm'a ittifak ve muâvenet üzere bulunmuşlar ve menâfi-i müslimîn ile ittihâdî müteahhid olmuşlar iken muahharan nakz-ı ahd ettiler ve nisvân-ü sıbyânın dâhil-i Medîne'den ihrâc olunmaması ve bilhassa ordu-yı saâdette bulunan zâhirî Müslim ve bâtınî fâsid birtakım münâfıkların neşriyât-ı müfsid-kârâneleri mahsûrîni vehm-ü havfa giriftâr etmekle mahsûriyyette sabır ile sebât etmek güçleşmeğe başlamıştı.

Bir taraftan dahî meydân-ı muhârebâta alışmış olan evlâd-ı Arab hendek önünde bekleyip durmak güçlerine gitmediğinden muhâsaradan usanmışlar ve hattâ nâmdâr yiğitlerinden olup hendeğin bir taraf-ı mahâlinden atlarını karşıya atlatan (Amr bin Abdud) ve birkaç [22] refiklerinin dilâverân-ı müslimîn tarafından katl olunduklarını görünce muzafferiyetten nâ-ümid ve me'yûs olmağa başlamışlardı. Nihâyet bir gün şiddetli bir rüzgâr birden kum ve tozları kaldırıp Kureyş askerinin yüzlerine ve gözlerine doğru savurup kalblerine dehşet vermekle Ebû Süfyân emriyle hemen muhâsarayı terk ile ric'ate karar verdiler ve def' olup gittiler.

A'dânın def'inden kalb-i İslâmiyânda sürûr ve şâdmânî hâsıl oldu ve Fahr-i Âlem Hazretleri saâdethânelerine avdet ile silâhlarını çıkarmalarını müteâkiben vahiy-i İlâhî ile Benî Kurayza seferine memûr olmalarıyla ashâb-ı kirâma "Sâmi' ve mutî' olanlar salât-ı asr'ı Benî Kurayza burcunda kılsınlar!" nidâsıyla hemen hareket buyurdular ve Benî Kurayza'nın hisârlarını zabt ve cengâver âdemlerini katl ile emvâl-ü eslihalarını iğtinâm eylemişlerdir.

Kureyş'in Medîne üzerine bir şiddetli hücumları bu vechle def' olunmuş idi. Növbet tecâvüz ehl-i İslâm'a geldiğinden Mekke üzerine ileride vâki' olacak hücum-ı İslâmiyânın netice-pezîr olması vesâiti (Hudeybiye) Müsâlahası ile bir veche atılmış ve istihsâl olunmuştur.

Müsâlaha-i Hudeybiye

Hendek Gazvâsı'nda müşrikînin kuvve-i külliyesi perişân olarak [23] ric'at ettiğinden fırka-i Müslimîn Medîne-i Münevvere'de ziyâde kuvvet bulup Fahr-i Âlem Hazretleri dahî hicret-i Nebeviyye'nin altıncı senesi civâr ve eknâfında sâkin olup henüz dâire-i İslâm'a dâhil olmıyan kabîlelerin o dâire-i mübîna idhâline hasr-ı himmet buyurdular. Şeref-i İslâm ise beyne'l Arab hayliden hayli celb olunmağa başlamıştı.

Çünkü nâhak yere kan dökmek ve fakr-u fakr-ü fâka bahanesiyle kızları diri diri toprağa gömmek ve sirkat ve zinâ ve şûrb-i hamr ki Arabların zaman-ı câhiliyetlerinde mâ'lûf oldukları kabâih ve fûskûr-ı bûd-i dîn-i mübîn men ve nehy ile halka ahlâk-ı hamîde ve âmâl-ı sâliha emr eylediğinden ve Furkan-ı Kerîm'in belâgat-ı âliyesi ahlâk-ı cehliyye-i zaman-ı câhiliyet ve nazarât-ı ebediyye-i zaman-ı ilm-ü ma'rifet olan öyle bir musannif-i söz gûyânın en büyük şâ'irlerini mağlup ve meclûb eylediğinden halk nazarında dîn-i İslâm'ın mahsâlâtı takdîr olunmağa

başlamış ve dîn-i İslâm'ın mahsâlâtıyla beraber Hazreti Peygamber'in mû'cizâtını görerek ve Kur'ân'ın kelâm-ı beşer olmadığına akılları ererek îmân edenler çoğalmış idi.

Fakat icrâ-yı riyâset ve hükümete alışan rüesâ-yı ekvâm ve bilhassa eşrâf-ı kabâil-i Arab olan Kureyş uluları Fahr-i Âlem Hazretlerine mutî olsalar riyâset ve mercî'iyetlerini gâib edeceklerini fehm ile kabîlelerini kendi gibi câhil tutmakta[24] masrûr ve müstefid olmakta idiler. Onların dâire-i İslâm'a tekarrübü kendileriyle temâdî-i ittifâka ve bâdehu bir akd-i müsâlahaya menûr görünmekle Cenâb-ı Mevlâ'l-Esbâb bu sebebî dahî Resûl-i Müctebâ'sına müyesser kıldı.

Şöyle ki: Hicret senesinin altıncı senesi zilkadesinde Resûl-i Ekrem sallallahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri Muhâcirîn ve Ensâr'dan bin dört yüz kadar ashâb-ı kirâm ile beraber Mekke-i Mükerreme'ye 'âzimen Medîne-i Münevvere'den hareket buyurdu. Maksud-ı âlileri muhârebe olmayıp 'umre yani Beytullah'ı sây-ü tavâf olduğundan ashâb-ı kirâma ağır silâh almamalarını ve yalnız yol için birer kılıç takmalarını emr buyurdu.

Eşrâf-ı Kureyş ehl-i İslâm'ın işbu hareketlerinden haberdar olduklarında Mekke'ye karîb (Hudeybiye) nâm mevkîde darb-ı hayme-ü hergeh ve cem'-i cümle-i sipâh ederek ordu-yu saâdetin vürûduna harben mütevakkı oldular. Hazreti Nebî maksud-ı âlilerinin harb olmayıp belki umre olduğunu ve isterlerse Kureyş ile bir müsâlahaya akdine dahî hazır bulunduğunu anlatmak üzere sıhr-ı mükerremleri Hazreti(Osmân bin Affân)'ı Kureyş ordusuna sefir gönderdi. Hazreti Osmân'ın ifâdâtı ve Kureyş tarafından ordu-yı saâdetin ahvâliyle niyet-i risâlet-penâhî'yi tahkik ve tecessüse memûr olan iki zâtın ihbârâtı eşrâf-ı Kureyş'i iknâ eylediğinden meşâhîr-i fusahâdan (Süheyl bin Amr) Kureyş tarafından akd-ı sulha vekîl-i muharrer ta'yîn olunarak nezd-i risâlet-penâhî'ye [25] geldi ve şerâit-i sulh pek çok müzâkerât-ü mübâhaselerden sonra bir vechle kararlaştırıldı. Evvelâ: Fahr-i Âlem'in ve ashâb-ı kirâmın umre yani sây-ü tavâfları ertesi seneye tâlik olundu. Sâniyen: Kureyş'den biri müslimîn tarafına geçerse müslim dahî olsa kabul olunmamak ve bil'akis müslimînden biri Kureyş'e iltihâk ederse onlarınca kabul olunmak üzere karar verildi. Sâlisen: On sene müddet ile tarafînin beyinlerinde mütâreke olundu ve müsâlahaya-nâme'yi Hazreti Ali tahrîr buyurup tarafînden imzâ ve ta'âtî kılındı.

İşte bu müsâlahaya (Hudeybiye) Müsâlahası tesmiye olunur. Şerâiti ehl-i İslâm için pek ağır görünmüş ve hattâ ashâb-ı kirâmdan "Yâ Resûlallah! 'Men Allâhü'r-Resûlü' dememişsin ve 'Biz Mü'miniz' dememişsin. Dîn-i Hak üzere bu zâtı niçin kabul ediyorsunuz?" diye sûâl olunmuş ise de Resûl-i Ekrem Hazretleri "Ben Allah'ın abd'ı ve resûlüyüm. Emrine muhâlefet edemem ve lütf-ı Hak beni terk etmez." cevâb-ı savâbıyla sulhun fevâid-i âtiyesinden istifâde olunacağını îmâ buyurmuşlardır. İkinci şart için dahî "Onlara gidenleri Allah bizden uzak etsin. Onlardan bize gelenler için dahî Hakk Celle ve Âlâ elbette bir çâre halk eder." buyurdular. Bu dîn-i âlînin teessüsüyle sür'at-i intişâr ve tevsî'ine[26] taalluk eden irâde-i ezeliye bir sulh-ı nâgehânî ikâ etmiştir ki fâidesi âtiyen müşâhede olunmuştur.

Hudeybiye Müsâlahası dîn-i İslâm'ın intişârına fevkalhâd yardım etmiştir. Çünkü müşrikîn ehl-i İslâm ile serbestçe ihtilât edebildiğinden miyânlarında ülfet ve münâsebet ziyâdeleşerek ve Resûl-i Ekrem'in mu'cizâtı ve hüsn-i etvâr-u âdâtı görüldükçe dîn-i İslâm'a meyil-i umûmî hâsıl olmuş ve bilhassa Peygamber-i Zîşân Efendimiz'in lisânındaki belâgat ve güftâr ve etvârındaki hikmet ve mu'âmelâtındaki rifk ve letâfet ve vech-i mübâreklerinden lem'a-i ittifâk eden nûr-ı melâhat ile kat kat artmış olduğundan kendileriyle görüşenler ve bir müddet sohbetine nâil olanlar "Câmi'i kemâlât ve Seyyid-i Kâinât olduğuna şübhe etmeyip kendilerinde bir râbıta-i muhabbet peydâ olduğunu his ederlerdi." Ni'met-i îmâna nâil olanlar da az çok muhabbet ederlerdi.

Fetih-i Hayber fî Muharrem sene 7

(Hayber) Medîne'nin Şam cihetinde pek çok hurmâlık ve mezra'aları hâvî cesîm ve müstahkem bir şehir idi. Civâr-ı Medîne'den sürülen tavâif-i Yahûd hep Hayber kal'asında birikmiş ve Şam yolunda ticâret-i İslâmiyye için bir mâni' teşkil etmiş olduklarından Hazreti Fahr-i Âlem Kureyş ile akd-i mütâreke ve te'yîd-i sulh edince hemen Hayber üzerine[27] îlân-ı sefer edildi. Kale metîn ve ehalisi zengin idi. Müddet-i muhâsara on günden ziyâde uzadı. Fakat Hazreti Ali'nin zûr-ı bâzû ile kale kapısını yerinden koparıp hendek üzerine köprü yapıp geçmek sûretiyle izhâr buyurduğu eser-i şîrâneye mukâvemet kâbil olmayıp kulâ'-ı Hayber birer birer zabt olundu ve emvâl-i bî-pâyân ele geçirilip nisvân-ü sıbyân esîr edildi. Yani İslâm terbiyesi tahtına alındı. Fahr-i Âlem'i bir pişirilmiş kuzu ile tesmîm etmek isteyen (Zeyneb binti'l-Hâris) nâm Hayberî bir Yahûdî karısı ashâbdan o zehrin tesiriyle vefât eden (Bişr bin Berâ) Hazretlerinin vârislerinin davâsı üzerine kısâsan idâm olundu.

Süferâ-i Nebî

Hayber seferine mübâşeret olunmazdan evvel Hazreti Resûl-i Âzam etrâf-ı mülûk-ı dünyâyı dîne davet için altı aded-i nâme yazdırıp ve "Muhammedü'r-Resûlullah" mektûb olan hâtım-ı risâletleriyle temhîr buyurup her birini bir sefire teslîm ederek birini (Necâşî) yani Habeş Meliki'ne ve diğerini (Yemen)'in Meliki'ne ve üçüncüyü (Gassân) Meliki'ne ve dördüncüyü Mısır Meliki'ne ve beşinciye Kayser-i Rûm (Herakliyûs)'a ve altıncıyı dahî Kısra-yı Acem (Hüsrev Pervîz)'e irsâl buyurmuşlardı.

Habeş ve Mısır ve Rûm mülûkü süferâ-i Nebî'ye ikrâm ve ihtiram [28]ettiler. Hüsrev Pervîz nâme-i hümayûnu âdet-i adîye üzere yırtıp attığından hakkında "Allah senin mülkünü pârelesin!" diye bedduâ-i Nebevî vâkî' oldu. Gassân ve Yemen melikleri dahî nâme-i hümayûna iltifât etmediler.

Bâ'zı Vak'âyi

Hicretin yedinci senesi Zilkâdesinde Hudeybiye Müsâlahası'nın ahkâmı üzere Rasûl-ü Ekrem Hazretleri iki bin kadar ashâb-ı kirâm ile Mekke'yi teşrîf buyurup (Umretü'l-Kazâ) ta'bîr olunan sa'y-ü tavâf-ı îfâ buyurdular ve ziyâret-i Kâ'be-i Muazzama ahkâmını yerine getirdiler.

Sekizinci senesi evâilinde eşrâf-ı Kureyş'den (Hâlid bin Velîd) ve (Amr binü'l-Âs) ve (Osmân bin Ebî Talha) Medîne-i Münevvere'ye gelerek şeref-i İslâm ile müşerref oldular ve ehl-i İslâm'a sürûr ve meserret verdiler.

Vak'â-i Mû'te Cemâziyelevvel sene 8

Hazreti Fahr-i Âlem'in sefîrlerinden biri Şam hududlarında şehîd edildiğinden sekizinci sene evâsıtında Fahr-i Âlem'in âzâdlısı (Zeyd bin Hârîse) radiyallâhuanh mâiyetiyle üç bin mücâhid tertîb olunarak [29] hudûd-ı Şam'a i'zâm buyuruldu. Fakat Rûmîler yüz bin kişi ile bu küçük ordunun mukâbelesine çıktılar. Muhârebe (Mû'te) nâm mahalde vukû buldu. Zeyd bin Hârîse radiyallâhu anh şehîd oldu.

Sancağı derhâl Hazreti Ali'nin birâderi (Ca'fer bin Ebî Tâlib) alarak cenge kemâl-i şiddetle devam olundu. Hazreti Ca'fer'in sağ eli kesildi. Sancağı derhâl sol eliyle aldı. Sol eli dahî kesildi. Hemen sancağa sarıldı ve nihâyet şehîd oldu. Sancağı derhâl (Abdullah bin Revâha) radiyallâhu'anh aldı. O dahî şehîd olunca asâkir-i İslâm serdârsız kalıp dağılmağa başladı.

O vakit (Hâlid bin Velîd) Hazretleri ordunun riyâsetini deruhde ederek râye-i İslâmiyye'yi ele aldı ve harbde olan mahâret ü malûmâtı sâyesinde asker-i İslâm'ı muntazam sûrette ric'at ettirdi ve kurtardı. Zannederim İslâm'ın ilk muhârebesi budur. Bu Vak'âda Ca'fer-i Şehîd "Ca'fer-i Tayyâr" lakabını ve Hâlid bin Velîd dahî "Seyfüllâh" unvânını kazanmışlardır.

Bundan sonra (Benî Kudâ'a) üzerine harb açılarak (Amr binü'l-Âs) asâkir-i İslâm'a serdâr nasb olundu ve Benî Kudâ'a mağlup ve makhûr oldu.

Bu esnâda kabâil-i Arab'dan pek çoğu dahî şeref-i İslâm ile müşerref olarak Fahr-i Âlem'e arz-ı inkıyâd-ü itaat eylediklerinden [30] cem'iyet-i İslâmiyye teksir ve te'yîd ederek ashâb-ı kirâmın matmah-ı nazarları olan Mekke'nin takarrüb-i fethi hiss olunmağa başlamıştı.

Feth-i Mekke-i Mükerrreme fî 20 Ramazan H.8

Her ne kadar ehl-i İslâm ile Kureyşîler beyinlerinde on sene için Hudeybiye'de mütâreke ve müsâlaha akd olunmuş ise de Kureyşîler mu'âhedenin ahkâmını tutmayıp fesih ve iptâl eylemişler idi ve nakz-ı ahd etmelerinden ve ehl-i İslâm'ın günden güne kuvvet bulmasından telaşa düşerek tecdîd-i muâhede için Ebû Süfyân'ı Medîne'ye göndermişlerdi. Ebû Süfyân Medîne'ye gelip ekâbir-i ashâb-ı kirâmın cümlesine yalvarıp Resûl-i Ekrem ile mu'âhedeyi tecdîd ve temdîde sarf-ı ikdâm ile mesâi eyledi ise de muvaffak olamayıp avdet eyledi. Ebû Süfyân'ın böyle me'yûsan avdeti rüesâ-yı Kureyş'i vehm-ü havfa düşürdü. Hazreti Fahr-i Âlem ehl-i İslâm'ın umûmen silâhlanmasını ve Ramazan'ın evâilinde Medîne-i Münevvere'ye toplanmasını kabâile memûrları vâsıtasıyla îlân ederek ve kendileri Medîne'de tedârikât-ı sür'atle bulunarak Ramazan'ın onuncu günü on iki bin cenk-âver ile Medîne'den hareket buyurdu. Mukaddemâ Mekke ile Medîne arasında bulunan yollar zabt olunmuş ve icray-ı muhâberât ve irsâl-i mürselât muhâl bulunmuş olmakla müşrikîn ehl-i İslâm'ın tedârikât-ı cesîmesinden bî-haber olduğundan Resûl-ü [31] Efendimiz Mekke-i Mükerrreme'ye bi'l-vusûl geceleyin on bin ateş yakarak Kureyşîleri ateş nümâyiş ile uyku-yu gafletten uyandırdı.

Rüesâ-yı Kureyş neye uğradıklarını bilmeyerek Ebû Süfyân'ın başına toplandılar. Ebû Süfyân dahî üç dört kişi ile ordu-yu saâdetin tahkîk ve tecessüsüne çıkıp yolda bir İslâm karakolu tarafından tutulup huzûr-ı Nebvî'ye getirildi ve Hazreti Abbâs'ın nasîhatıyla tevâan ve kerhen İslâm'ı kabul eyledikten sonra ıtlâk

olunup Mekke'ye geldiğinde müslimînin kılıcından kurtulmak için Müslim olmaktan başka çâre olmadığını halka bildirdi. Alâ külli hâl ehl-i Mekke Ebû Süfyân'ın bu sözlerine hiddetlendiler ise de reislerinin Müslim olmasıyla ekserisi dîn-i İslâm'a meyl edip bir cümle-i kâlil silâh-ı müdâfâya sarıldılar.

Fahr-i Âlem Efendimiz Hazretleri asâkir-i İslâm'ı kol kol tertîb edip her birinin ayrı yoldan Mekke'ye girmesini ve kendilerine ta'arruz olunmadıkça asla kılıç çekmemelerini emr-ü tenbîh buyurdu. Müşrikînden ise (Ukreme bin Ebî Cehl) ile (Safvân bin Ümeyye)'nin cem eyledikleri kuvve-i cüz'iyeye (Hâlid bin Velîd) Hazretlerinin ma'iyetinde bulunan fırkaya sedd-i râh olmak istediğinden Hâlid bin Velîd naçar selb-i seyf ile cem'iyet-i müşrikîni dağıtmağa mecbûr oldu. Başka cihetlerde ceng vukû bulmadı. Ramazan-ı Şerîf'in yirminci günü ehl-i İslâm kemâl-i edeb ve ihtiram ile cihât-ı muhtelifeden Mekke'ye dâhil oldu.

[32] Beyt-i Şerîfe varıldığında hep bir ağızdan tekbîr alınarak dâhil-i Kâ'be'de bulunan 360 sanem hep kırılıp atıldı ve dârü'l-küfür ve'd-dalâl hâlini almış olan o makâm-ı mübârek hâl-i kudsiyyete irca edildi.

Resûl-i Ekrem Kureyş tâifesi hakkında afv-ı umûmî i'lân ettiyse de içlerinden bâ'zı kimseleri ta'dâd ve istisnâ buyurup onların demlerini heder kıldı. Ez-cümle a'dâ-yı dînin eşedd-i esnâmından (Ukreme bin Ebî Cehl) ve (Safvân bin Ümeyye) ve (Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh) ve kâtil-i Seyyidünâ Hamza (Vahşî-i Habeşî) ve zevce-i Ebû Süfyân (Hind binti Utbe) ve mümeyyiz-i Hudeybiye (Süheyl bin Amr) ve sâir on on beş kimse muhdirü'd-demâ olup böyle bil-ta'yîn demleri heder buyurulanlardan bâ'zıları tesâdüf oldukları mahalde ashâb-ı kirâm tarafından katl olundu. Fakat Ukreme ve Abdullah ve Vahşî ve Hind vesâ'it ile mazhar-ı afv-ü emân olarak İslâm ile müşerref oldular.

Hazreti Nebî muhterem hâciblik yani Kâ'be hizmeti ile sikâyet-i Zemzem memûriyetinden başka eskiden kalma ne kadar rûsûm var ise cümlesini ilgâ ve iptâl buyurup sikâyet-i Zemzem memûriyetini kemâ-kân Hazreti Abbâs uhdesine tevcih ve hâcibliği dahî Abdüddâr oğullarına meşrûr kıldı.

[33]Vak'â-i Huneyn

Kabâil-i Arab'ın eşrefi olan Kureyş şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra kabâil-i sâire dahî onlara peyrev olarak birer birer dîn-i İslâm'ı kabûl ettiler ve şirkde ısrâr eden kabîlelerden (Hevâzin) halkı (Huneyn) nâm mahalde yirmi bin kadar asker

toplayıp ehl-i î mân ile muhârebeye hazırlandılar. Hazreti Resûl-i Âzam on iki bin kişi ile iki bini Mekkelî idi. Mekke-i Mükerrreme'den üzerlerine yürüdüklerinde her ne kadar hamle-i ûlâda sufûf-u mersûsa-i muvahhidîn yerinden oynadı ise de Hazreti Fahr-i Kâinât Efendimiz'in kuvve-i kudsiyeleri ve Hazreti Abbâs'ın sebât-ü ikdâmı sâyesinde bozulan asker tekrâr tanzîm olunup cem'iyet-i müşrikîni şedîd perişânî ve hezîmete uğrattılar. Ehl-i İslâm'ın ilk bozgunluk haberi Mekke'ye eriştiğinde henüz İslâm'ı kabûl etmeyenler memnûn ve mesrûr oldular ise de sonra muzafferiyet-i kâmileyi işittiklerinde hayli şermsâr kaldılar.

Muhâsara-i Tâif

Kabâil-i müttefika ordusu Huneyn'de mağlup olduktan sonra Tâ'vaif-i Arab'ta[34] ehl-i İslâm'a karşı duracak kuvvet kalmadı. Bu hâcetlerden Hazreti Fahr-i Âlem (Tâif) kal'asını muhâsara eyledi. Müddet-i muhâsara on sekiz gün münteşir olarak ashâb-ı kirâmdan hayli şehîd ve hayli mecruh bulunduklarından ve mahsûr dahî müdâfa'ada ısrâr ve inad eylediğinden muhâsaradan ferâgat olundu.

O sene (Hevâzin) ve (Bahreyn) kabîleleri İslâm ile müşerref olup (Ebû Süfyân) Negrân Vâlîsi ve oğlu (Muâviye) zekât kâtibi tâ yîn buyurulup emvâl-i ganîmet dahî beyne'l-ashâb taksîm kılındı.

Hicretin dokuzuncu senesi Medîne-i Münevvere'ye gelen "vüfûd" ki sûret-i sefâretle gelen rüesâ demektir miyânında (Benî Temîm) eşrâfî lakab-ı fasîh ve belîga olan şâ'ir-ü hatiplerini dahî beraber getirmişler idi. Bunlar huzûr-ı hümayûnda belîga-i müslimîn ile mübâhaza-i inşâd olunan fahr-ü belâga-i müslimîne mağlup oldular ve cümleten îmana geldiler ve meşâhîr-i şuarâdan (Ka'b bin Zühêr) seyyi'ât-ı sâbıkası sebebiyle taraf-ı Risâlet'den uhde buyurulmuş iken şeref-yâb-ı î mân olarak gelip medh-i Resûlullah'ı ve sitâyîş-i ashâbı hâvî nazm etmiş olduğu kasîde-i belîga'yı huzûr-ı hümayûnda kırâ'at ile mahzûziyyet-i seniyyeyi müstevcib olarak Resûlullah o vakit kendi bürde-i şerîfelerini "Hırka-i Saâdet" ihsân buyurdular ve o kasîde "Kasîde-i Bürde" tesmiye olundu ki "Bânet Sü'âd fe-kalb'l-yevm metbûl" mısra'ıyla bed eder. Yine o sene cûd-ü sehâ ile meşhur olan (Hâtîm-i Tâî) vefât edip kavmi İslâm'a geldi.

[35]Gazve-i Tebûk

Kayser-i Rûm'un emriyle Şam'da ehl-i İslâm 'aleyhine asker tertîb olunduğu işitilmekle sene-i mezkûre Receb'inde Medîne-i Münevvere'de otuz bin kişilik bir

ordu tanzîm buyurulup Rûm Devletiyle muhârebe edilmek üzere Medîne-i Münevvere'den sefer-i hümayûn vâkî oldu. Hudûd-ı Şam'da (Tebük) nâm mahalle kadar gidilip düşmandan eser zuhûr etmeyince avdet buyuruldu. Bu seferde ehl-i İslâm suhb-ı kahr-u susuzluktan çok ıztırâb ve meşakkat çekmişler ve hattâ o gazânın gâzîlerine (Ceyşü'l-Üsrâ) nâmı unvân olmuştur.

Sene-i mezkûrede ehl-i Tâif Medîne'ye âdemler göndererek Nebî-yi Ekrem'e arz-ı itaat ve dîn-i İslâm'ı kabûl ettiler.

Hicretin onuncu senesi Arabistan'ın her cânibine memûrlar gönderilip halka telkîn-i dîn olundu ve kıt'a-i Arab'da Hazreti Fahr-i kâinât'a arz-ı itaat etmedik kimse kalmadı.

Hacc-ı Vedâ

O sene Resûl-i Ekrem hacc için Mekke'yi teşrîf buyurup.[36] Menâsik-i Hacc'ı ve ahkâmını teblîğ ve telkîn'den sonra Medîne'ye avdet buyurdu.

Hâtîme-i âyât-ı Kur'âniyye olan "El-Yevm ekmeltü leküm dîneküm" ilh. âyet-i kerîmesi orada nâzil olup ömr-i azîz-i Peygamber'in âhir olduğu anlaşılmış ve Hazreti Resûl'ün Mekke'yi son ziyâretleri olmak hasbiyle Hacc-ı Şerîf mezkûr "Haccü'l-Vedâ" tesmiye olunmuştur.

Hicretin on birinci senesi Yemen'de ve Necd'de kâzibâne da'vâ-yı nübüvvete kalkınan (Müseylemetü'l-Kezzâb) ve (Esvedü'l-Ansî) üzerine asker gönderildi ve (Üsâme bin Zeyd) Hazretleri dahî peder-i şehîdlerinin intikâmını almak için Şam üzerine serasker nasb buyuruldu.

Vefât-ı Nebî

Sene-i mezkûre Safer'in evâhirlerinde mizâc-ı Nebevîlerine ârız olan inhirâf günden güne şiddet bulmakla Hazreti Hâtemü'l-Enbiyâ Ensâr ve Muhâcirîn'e güzel nasihatler vererek ve imâmeti Hazreti Ebû Bekir'e tefvîz ederek Hazreti Âişe'nin hücrelerinde dâr-ı fenâ'dan 'âlem-i bekâ'ya teşrîf buyurdular. (fî 12 Rebîülevvel sene 11) Salavâtullahi ve selâmühû "aleyhi ve alâ cemî'i'l-mürselîn.

[37] Zevcât-ı Mutahharât ve Ümmühât-ı Mü'minîn

Nikâhları altında bulunan zevcât-ı mutahharât on bir olup altısı eşraf-ı kabâil-i Arab olan Kureyş'den ve dördü mücerred Arabiyye ve biri İsrâiliyye'dir.

(1) Hatîce-i Kübrâ binti Huveylid Hazretleri zevcât-ı tâhirâtın ûlâsı ve efdalı olup eyyâm-ı câhiliyetde (Ebû Hâle) isminde birinin ve bâ'dehû (Atîk bin Âiz el-Mahzûmî)'nin taht-ı izdivâcında bulunmuş ve bunlardan üç çocuk dünyâya getirmişti. Nübüvvetten on beş ve hicretten yirmi sekiz sene evvel devlet-i izdivâc-ı Muhammedî'ye nâil olarak yirmi beş sene kadar o devlet-i cihân-kıymet ile kâm-rân ve hicretten üç sene evvel altmış beş yaşlarında azîm oldukları Çin-i bekâ'ya göçmüşlerdir. Hazreti Resûl-i Ekrem'in İbrâhîm'den ma'ada evlâdı Hazreti Hatîce'den dünyâya gelip Hazreti Hatîce'nin vefâtlarından evvel Hazreti Fahr-i Âlem gayrı hânım nikâh etmemişlerdir. Mekke'de (Hucûn) nâm mevki'de medfûndurlar.

(2) Sevde binti Zem'a Hazretleri evvelâ amûzâdesi (es-Sekrân bin 'Amr)'ın zevcesi olup[38] vefât ettiklerinde Hazreti Hatîce dahî vefât etmiş bulunduğundan şeref-i izdivâc-ı Seyyidü'l-Evvelîne nâil olmuşlar ve evâhir-i hilâfet-i Hazreti Fârûk da vefât eylemişlerdir.

(3) Âişe binti Ebû Bekr-i Sıddîk altı yaşlarında iken kabl el-hicre Mekke'de akd-i nikâhı ve ba'd-el hicre Medîne'de zifâfı icraya buyurulmuştur. Zifâf akid'den üç sene sonra vukû bulmakla hîn-i zifâfda Hazreti Âişe dokuz yaşlarında idi. Hazreti Âişe zevcât-ı seniyyenin içinde ziyâde ilm-ü irfân ile mümtaz olup pek çok hadîs-i şerîf nakl buyurmuşlar ve Medîne'de âzim oldukları cennet-i âlâ'ya göçerek (fî 17 Ramazan sene (58)) vasiyyetleri üzere geceleyin (Bakî)'de defn olunmuşlardır. O mâh-ı münîr-i bürc-i 'ismet bir kerre mihâk-ı ifk-ü gıybet olmuş ise de berâet-i sübut ile yine nûrefşân-ı sâha-i nezâhet olup âyet-i mahsûsa ile şânı tebcîl buyurulmuştur.

(4) Hafsa binti Ömer bin el-Hattâb mukaddemâ (Hüneys bin Huzâfe)'nin nikâhında olup Medîne'ye hicret buyurmuşlardı. Hüneys Hazretlerinin vefâtlarıyla iddeti bâ'de'l-inkızâ kendilerini Hazreti Peygamber tezvîc etmişler (sene 3) ve bir kerre talâk-ı ric'î [39] verilip yine ric'at buyurmuşlardır. Altmış beş yaşında iken Medîne'de terk-i dâr-ı fenâ eylemişlerdir (fî Şa'bân sene 45).

(5) Zeyneb binti Huzeyme el-Hilâliyye – Hazretleri Abdullah bin Cahş'ın taht-ı nikâhında olup müşârün-ileyh Hazretlerinin gazâ-i Uhud'da şehâdetinden sonra nefis-i nefîs-i Nebevî'ye nikâhlanmışlar ve üç dört ay sonra azm-i mülk-i câvîdân eylemişlerdir (fî Rebî'ü'l-âhir sene 4). Fukarâ ve mesâkîni it'âm eylediklerinden "Ümmü'l-Mesâkîn" nâmıyla mâ'rûf olmuşlardır.

(6) Ümmü Seleme Hind binti Ebî Ümeyye – Hazretleri evvelâ (Ebû Seleme bin Abd'ül-esed el-Mahzûmî) Hazretlerinin taht-ı nikâhında iken Habeş'e hicret ve Hazreti Ebû Seleme'nin vefâtında hicretin dördüncü senesi zevciyyet-i seniyyenin şerefini ihraz etmişler ve seksen dört yaşlarında iken Medîne'de vedâ'-ı âlem-i fânî buyurup (59) Bakî'de defn olunmuşlardır.

(7) Zeyneb binti Cahş – Hazretleri Resûl-i Ekrem Efendimiz'in hâle-zâdesi olup zevc-i ûlâsı (Zeyd bin Hârîse) Hazretlerinin ki Cenâb-ı Peygamber'in âzâdlısı ve veled-i ma'nevîsidir, tatlıkından ve iddetinin inkızâsından sonra ezvâc-ı 'adyânın hıllî [40] izdivâcları teşrî'an yani hakkında evlâd-ı ecânib zevce-i metrûkelerini almak peder-i mânevîlerine halâl ve meşrû olduğunun beyânına nâzil olan âyet-i kerîme muktezâsıyla Nebî-yi Mühterem Hazretlerine tezvîc buyurulmuştur (sene 5). Hazreti Zeyneb gâyet sâliha ve müşfika idi ve vahy ile nikâh olunduğundan diğer ümmühât üzerine tefâgur ederdi ve vefâtı elli üç yaşlarında ve yirminci târîhlerinde Medîne-i Münevvere'de vukû bulmuştur.

(8) Ümmü Habîbe Remle binti Ebî Süfyân – Hazretleri Abdullah bin Cahş'ın taht-ı nikâhında iken Habeş'e hicret ve orada Abdullah mürted olarak vefât ettiğinde Ümmü Habîbe radiyallâhu'anhâ îmânında sebât edip muahharan Habeş'e giden sefir-i Peygamber'in vekâletiyle menkûha-i Hazreti Seyyidü'l-Beşer olarak Arabistan'a gelmişler (sene 7) ve hicret-i Nebeviyye'nin kırk dördüncü senesi Medîne'de irtihâl-i dâr-ı karar buyurmuşlardır.

(9) Cüveyriye binti'l-Hâris el-Mustalikıyye – Hazretleri (Mesâfi' bin Safvân) el-Mustali'in taht-ı nikâhında olup (Benî Mustalik) ile vukû bulan (Mürîsi') gazâsında esîr düşerek ashâbdan (Sâbit bin Kays) Hazretlerinin hissesine isâbet etmiş idi. Hazreti Fahr-i Âlem behâsını vererek tezevüc buyurdular.

[41] Bu hâcetlerden ashâb-ı kirâm "Zevce-i Resûl'ün akrabâsı esîr olmaz." diyerek bütün esîrleri âzâd ettiler. Bu esnâda Hazreti Âişe müşârün ileyhâ hakkında "Kavmi hakkında ondan hayırlı bir hâtûn bilmem." buyurmuştur. Cüveyriye Hazretleri altmış beş yaşında iken elli altıncı senesinde vefât eylemiştir.

(10) Meymûne binti'l-Hâris el-Hilâliyye – Hazretleri altmış beşinde vefât etmiştir.

(11) Safiyye bint Huyey – Hazretleri (Hayber)'de alınan İsrâiliyye'dir.

Bunlardan Hazreti Hatîce ile Zeyneb el-Hilâliyye Hazretleri bir müddet mazkûr-ı Peygamber'in hâl-i hayâtlarında irtihâl-i dâr-ı âhiret eylemiş olmalarıyla kendilerinden sonra vefât eden zevcât-ı seniyyenin aded-i dokuzudur ve Efendimiz'in bîkr olarak aldıkları belki Hazreti Âişe radiyallâhu'anhâ'dır. Bunlardan ma'ada (Reyhâne binti Sem'ûn) ve (Mâriye'l-Kıbtıyye) isimlerinde iki de serîre-i seniyyeleri yani câriye-i odalıkları var idi. Onlarla mecmû'-ı nisâ-i medhûl-bihâları on üç olmuş olur. Reyhâne'yi i'tâk ve istinkâh etmek murâd buyurmuşlar ise de Cenâb-ı Reyhâne "Yâ Resûlallah! Ben sizin mülk-i yemîniniz olmak şerefinden infikâk etmem." deyip âzâdlığı kabûl etmemiştir. (Mâriye'l- Kıbtıyye) radiyallâhu'anhâ'yı [42] Hazreti Resûlullah'a birtakım eşyâ ile beraber Mısır Meliki'ne hediye etmiş idi.

Evlâd-ı Kirâm

Hazreti Seyyidü'l-Beşer'in üç ferzend-i erzân ve dört dıhter-i saâdet-ihterleri ki cem'an yedi evlâd-ı pâkîze-nihâdları dünyâyâ gelip altısı Hazreti Hatîce'den ve yalnız biri ki İbrâhîm Hazretleridir (Mâriye) nâm câriye-i Kıbtıyye'den sâha-i dünyâyı vücûd olmuşlardır.

Kâsım Hazretleri hem velâdet ve hem vefât cihetinden Hazreti Peygamber'in ilk ferzendi olup iki yaşında iken Mekke'de irtihâl eylemişlerdir. Efendimiz Hazretlerinin "Ebû'l-Kâsım" künyesi müşârün-ileyhe izâfetendir.

Zeyneb – Hazretleri hicret-i Nebeviyye'den yirmi sene mukaddem mehd-i vücûda gelmiş olup otuz yaşlarında iken Medîne'de irtihâl buyurmuşlardır. Müşârün-ileyhâ Hazretleri (Ebu'l-Âs bin Rebîa') ile nikâhlanıp îmânı kabûl etmeyen zevcini Mekke'de bırakıp Medîne'ye hicret buyurmuş ve (Ebu'l-Âs) Bedir'de esîr olup İslâm ile müşerref olduğundan tecdîd-i nikâh olunmuştur.

[43] Rukiyye - Hazretleri hicretten on dokuz sene evvel mevlûd olup hicretten iki sene sonra vefât etmişlerdir. Müşârün-ileyhâ (Utbe bin Ebî Leheb)'e nikâhlanmış iken (Ebû Leheb) Hazreti Fahr-i Kâinât'a olan husûmet-i şekâvet-kârânesine mebnî oğluna onun tatlık ibrâm etmekle (Utbe) zevce-i mükerrermelerini kabl-ed-duhûl tatlık etmiş ve Rukiyye Hazretleri Hazreti Osmân'a tezvîc olunup ma'an Habeş diyârına hicret buyurmuşlardır.

Ümmü Gülsüm - Hazretleri dahî merkûm Utbe'nin birâderi (Uteybe bin Ebî Leheb)'in nikâhında iken vech-i meşrûh üzere hemşireleriyle beraber kabl-i'd-duhûl müfâratat edip Hazreti Rukiyye'nin Bedir gazâsı hitâmında vefâtından sonra

Hazreti Osmân'a akd olunmuş ve dokuz sene-i hicriyyesinde teşrîf-i mülk-i bekâ buyurmuşlardır. Hazreti Osmân'a "Zinnûreyn" ta'bîri işbu iki kerîme-i Nebeviyye'yi tezvîc etmek şeref-i cihânîsine mazhar olduğundan tulûbidir.

Fâtıma'tüz-Zehrâ - Hazretleri hicret-i Nebeviyye'nin ikinci senesi on beş yaşlarında iken Hazreti Ali kerremallâhü vechehu Cenâblarına nikâhlanıp pederlerinin irtihâlinden altı ay sonra vefât etmişlerdir. Sebteyn-i mükerremîn olan Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin'in vâlideleri olup nesl-i Cenâb-ı Nebvî olan seyyidât-ü eşrâf nisbeten kendilerine müntehîdir.

[44] Abdullah - Küçük iken vefât eylemişlerdir. Diğer isimleri de (Tâhir) ve (Tayyib)'dir.

İbrâhîm - (Mâriye) Kıbtıyye'den vücûda gelip (sene 8) on altı aylık iken vefât eylemişlerdir.

[45] Hulefâ-yi Râşidîn Devri (H.11 – H.41)

Hilâfet-i Ebû Bekr-i Sıddîkbin Ebî Kuhâfe radiyallâhu'anhümâ (H.11 – H.13)

İrtihâl-i Saâdet'in ashâb-ı kirâm beyinlerine bir açtığı kemâl-i hüzn ve telaş tesîrlerinden olarak (Ömer bin el-Hattâb) kılıcını çekip "Her kim Resûlullah sallallahü 'aleyhi ve sellem öldü derse başını keserim!" diye nidâ etmesi ve ashâb-ı kirâmın vefât-ı Nebeviyye'ye inanmayıp ne yapacaklarını şaşırarak mebhût-ü mahzûn kalmaları üzerine Hazreti Ebû Bekir yevm-i Uhud'da nâzil olan "Ve mâ Muhammedün illâ resûl" ilâ âhîrihâ âyet-i kerîmeyi kırâ'at ile halkı ikaz edip hilâfet husûsunda müzâkere etmek üzere ashâb-ı kirâm Sakîfe-i Benî Sâ'ide'de müctemî' oldular.

Hazreti Fahr-i Âlem'e halîfe ta'yîni husûsunda evvelâ emr-i muhâcirîn ile ensâr beynlerinde ihtilâf düştü. Zîrâ evvelâ bu iki fırkanın **[46]** Her biri emîrin kendi taraflarından ta'yîni ve bâ'dehû her iki taraftan bir emîr nasb olunmasını talep ederler idi. İmâ ve emrin Kureys'den olacağı hadîsine binâen imâretin Muhâcirîn tarafında olması takarrur ederek Muhâcirîn-i Kirâm içinde Hazreti Ebû Bekir cümleye râcî' bulunduğu ve hattâ Resûl-i Ekrem vefâtlarına yakîn imâmeti Hazreti Ebû Bekir'e tevkîl buyurmuş olmaları imâmet-i kübrâ mensab-ı celîlinin dahî kendilerine hakk-ı sarîh olduğuna işâret-i kavî çıktığından (Ömer bin el-Hattâb) ve sâir ashâb-ı kirâm yâr-ı ğâr-ı Nebvî olan Cenâb-ı Sıddîk'a hemen bi'at eylediler ve irtihâl-i

Peygamber'in ertesi sabâhı günü (13) Rebülevvel'de alâ'l-'umûm Muhâcirîn ve Ensâr tarafından Hazreti Ebû Bekir'e resmen bi'at îfâ ve defn-i Resûlullah icraya kılındı.

Bi'atı müte'âkib Hazreti Ebû Bekir hutbeye çıkıp Allah'a hamd ü senâdan sonra gâyet belîğ bir nutk irâd edip nutk-ı âlîlerini "Ey ümmet! Eğer ben sizin üzerinize Halîfe oldum. Lâkin sizden hayırlı değilim. Eğer Allah'ın emrlerini tutar isem bana i'ânet ve itâ'at ediniz ve eğer şerî'atten ayrılır isem beni doğru yola getiriniz." kelâm-ı insâf-etsâm ile tekmîl eyledi. Yalnız Benî Hâşim'den ve sâireden bir cemâ'at-ı kalîle Hazreti Ebû Bekir'e bi'at etmeyip hil'at-i hilâfeti Hazreti Ali'ye giydirmek istemişler idi. Hazreti(Zübeyr) ve (Utbe bin Ebî Leheb) ve (Selmân-ı Fârisî) ve (Übey bin Ka'b) ve (Ebû Zer el-Gifârî) ve (Ebû Süfyân) Sıddîk-ı Ekber'in fazl [47] ve şeref ve istihkâkını mukîr ve mu'tarif oldukları hâlde hilâfet husûsunda bizimle istişâre olundu!" diyerek bu ihtilâfa dahîl edildiler. Cemâ'at-i Hâşimiyye'nin ra'yince Hazreti Ali Resûl-i Ekrem'in hem âmûzâdesi ve hem dâmâdı olmak cihetiyle virâset-i hilâfete ondan gayrı haklı yok idi. Lâkin imâret icmâ-ı ümmet ile tevcih olunur bir mesned olması ve Hazreti Ebû Bekir icmâ derecesinde bir ittifâk-ı azîm ile hilâfete herkesten ziyâde müstehakk bulunması hasbiyle sâbıkü'z-zikr cemâ'at-ı muhâlifinden dahî bir müddet sonra kendisine bi'at ederek ashâb-ı kirâm bir dil-ü bir-cihet bulundular.

Mütegalibe Cengi

Hazreti Resûl-i Ekrem'in evâhır-ı ömrllerinde Arabistan'ın ekser yerlerinde birçok cesûr-ı müşrikân dâvâ-yı nübüvvete kıyâm ile birtakım ehl-i cehl-i kandırarak kendi mezheblerine teşrîk etmişler idi. İşbu mütegalibelerin yani yalancı peygamberlerin meşhûrları (Esvedü'l-Ansî) ve (Müseylemetü'l-Kezzâb) ve (Tuleyta bin Huveylid el-Esedî) ile Benî Temîm'den (Secâh binti'l-Hâris) nâm avrattır.

Esvedü'l-Ansî Nocrân'da zuhûr edip San'a'ya ve ekser-i bilâd-ı Yemen'e müstevlî olmuş ve vakti saâdette üzerine asker sevk olunmuş idi. Esved müridlerinin el-mustafî'l-vâlî ve müteselliplerini Sırâ'nın [48] muhâfazasına memûr eylediğinden asâkir-i İslâmiyye bir türlü Esved'i ele geçiremediler ve nihâyetinde zevcesi (Âzâd) nâm hâtûn ile gizlice söz işittiler. Çünkü Esved o hâtûnun yedini öldürüp kendisi cebren tezvîc etmiş ve bu hâcetlerden kadın dahî o mel'ûna husûmet bağlamıştı. Müşârûn-ileyhânın tedbîriyle asâkir-i İslâmiyye tahtü'l-erbâb iğmâ' buyurulup gece vakti Esved'in konağına girip ve le'îni otağında uyutup katl ettiler. Esved'in başı

kesilirken bedîd haykırdığından bekçileri duyup otağına doğru koştular. Lâkin zevcesi onların önüne çıkıp "Emân! Otağa girmeyiniz. Kendisine vahy geldi. Hakk Te'âlâ ile görüşüyor. Şimdi size gözle görünür." diyerek bunları geriye döndürdü ve ertesi sabâh müezzin "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" nidâsına halkı cemâ'a dâvet eyledi ve bilâd-ı Yemen tekrâr İslâm ile müşerref oldu.

Esved'in katlinden bir gün sonra Hazreti Resûl irtihâl buyurmuş ve fakat Vak'â-yı ashâb-ı kirâma ihbâr ve tebşîr etmiş olmalarıyla tabk-ı tebşîr-i Nebî üzere Vak'ânın haberi Hazreti Ebû Bekir'in eyyâm-ı hilâfetinde Medîne'ye vârid oldu.

Müseylemetü'l-Kezzâb Benî Hanîfe kabîlesinden olup (Yemâme)'de sâkin idi. Hicret-i Nebeviyye'den sonra kabîlesi tarafından birkaç kişi ile Medîne'ye elçi sıfatıyla gönderilip huzûr-ı saâdetle arz-ı itâat ile Müslim olmuş idi. Fakat memleketine avdetinde peygamberlik da'vâsına kalkıştı. [49] Ve ibtidâ müstakillen ve muahharan Hazreti Fahr-i Risâlet'e müşâreke-i da'vâ-yı nübüvvet eyledi ve Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın bazı âyetlerini tenzîr zannıyla hezeler söyledi. Benî Hanîfe Arabı bunun yalanlarına kandılar ve kâffesi ona îmân ettiler. Hattâ bütün (Yemâme) ehalişi hükmü altına girdi.

Hazreti Ebû Bekr-i Sıddîk Esved'in işi bittikten sonra (Hâlid bin Velîd)'i mikdâr-ı kâfi asker ile Müseyleme üzerine gönderdi. İki asker (Akrabâ) nâm mahalde çarpıştılar. Muhârebede tarafinden henüz misli görülmemiş bir şiddet ve şecâ'at müşâhede olundu. Müseyleme'nin askeri ehl-i İslâm'ın bir iki misli nisbetinde olmakla musâdeme-i ûlâda Müslimînin saff-ı harbî yerinden oynayıp bozgunluk alâmetleri görüldü ve düşman Hâlid bin Velîd'in çadırına kadar ilerledi. Fakat serdâr-ı müşârün-ileyhin sebât ve gayret-i dîlîrânesi efrâd-ı cüyûş-ı Müslimîne ma'nevî bir kuvvet vererek şavk-ı cümle ile Benî Hanîfe külliyyen perişân-ü maglûb oldu ve (Vahşî-i Habeşî) yevm-i Uhud'da Hazreti Hamza'yı şehîd ettiği harbe ile Müseyleme'yi katl eyledi. Bu muhârebede taraf-ı İslâmiyye'den iki bini mütecâviz âdem şehîd olmuş ve Benî Hanîfe'den dahî pek az kimse kurtulmuştur.

(Tuleyha bin Huveylid el-Esedî) dahî Benî Fezâre'den başına hayli eşkıyâ cem' etmiş iken (Hâlid bin Velîd)'e dest-i celâd'inde maglûb-ü tarûmâr ve dem-i hezîmet firâr etmiş ve muahharan Şam'da şerefyâb-ı İslâm olarak Mekke-i Mükerrerme'ye hacc etmiş ve nihâyetinde şehîd [50] olmuş idi . (Secâh binti'l-Hâris)

dahî (Müseylemetü'l-Kezzâb) ile görüştüktan sonra kabîlelerine firâr ve'l-ilticâ ile Hazreti Muâviye zamanında Basra'da vefât etmiştir.

Mütegalibe Cengi hitâm bulur bulmaz o esnâda bir de mürtedler cengi hudûs eylediğinden Halîfe Hazretleri bu gâile ile dahî hayli uğraşmıştır.

Mürtedler Cengi

Hazreti Fahr-i Âlem'in vukû-ı irtihâllerinden sonra ekser ümerâ-i kabâil eski nüfûz ve istiklâllerini der-dest etmek için ahkâm-ı şer'den olan zekâtta imtinâ sûretiyle dîne muhâlefetde bulundular ve efrâd-ı kabâili dahî irtidâda teşrîk ettiler. Medîne ve Mekke ve Tâif'den gayrı yerlerde mürtedler çoğaldı ve hükümet-i İslâmiyye'yi tehlukeye düşürmeğe başladılar.

Halîfe Hazretleri ashâb-ı kirâm ile bi'l-müşâvere kol kol ordular tertîb edip mürtedler üzerine sevk ve izâm eyledi. Eşkiyâ reislerinin en kuvvetlisi Benî Yirbû'dan (Mâlik bin Nüveyre) idi. (Mâlik bin Nüveyre) kavmi beyinlerinde matbû ve şâ'ir-ü şehsüvâr idi. Vaktiyle Nebî-yi Ekrem Efendimiz'e gelip Müslim olmuş ve Efendimiz Hazretleri onu kabîlesinin zekâtlarını tahsîle memûr buyurmuş [51] idi. İrtihâl-i Nebî vukû'undan sonra (Mâlik) zekât itâsından istinkâf etmekle Hazreti Ebû Bekir mukavvimin üzerine Hazreti Hâlid bin Velîd'i sevk ve memûr etmiş idi.

Hâlid Hazretleri Mâlik ile mükâlemeye Mâlik'den "Namaz kılarım, ammâ zekât vermem." cevâbını aldıklarında "Sen bilmez misin ki zekât dahî salât gibi farzdır. Birini inkâr ve diğeri ikrâr îmâna muhâlifdir, merdûddur." buyurmakla Mâlik bin Nüveyre "Önceden sâhibiniz böyle idi." demişti. Hâlid Hazretleri "Vay sen! Onu kendine sâhib mi tanıyorsun? Şimdi boynunu vururum." buyurdu. Bunun üzerine Mâlik yine "Sâhibiniz size böyle mi emretmişti?" demekle Hazreti Hâlid "Bu âyet-i celîdedir. Öyle ise şunun boynunu hediyecek idâm ediniz." buyurdu. Bu muhâverede (Abdullah bin Ömer) ve (Ebû Katâde) Hazretleri hâzır idiler.

Bâ'dehû Hazreti Hâlid bin Velîd Mâlik'in zevcesini esîr ve ısrâk ederek ve yâhud vâki' olduğu ganîmet miyânından emsâlini verip alarak bilâ-istibrâ tezvîc ve istifrâş etti ki burası muhâlif-i şer olmakla Hazreti Hâlid'in hatâsıdır.

Abdullah bin Ömer Hazretlerinin tahrîriyle bu keyfiyet Halîfe'nin ve Hazreti Ömer'in ma'lûmları olduklarında Hazreti Ömer Halîfe Hazretlerine "Hâlid zinâ etmiş. Onu recm ediniz!" dedi ise de Halîfe Hazretleri "Bu hatâyı Hâlid ictihâden etmiştir." buyurup recm etmedi. Hazreti[52] Ömer "Öyle ise azl etmelisiniz!" dediğinde

Hazreti Ebû Bekir "Ben Allah'ın düşman üzerine çektiği kılıcı kınına koyamam!" cevâbını verdi ki mürtedleri Hazreti Peygamber'in (Mû'te) muhârebesinde Hazreti Hâlid'i "Seyfüllâh" tesmiye buyurmuş olduklarını ve binâen aleyh Hâlid'in tenfiz-i hükm-i İslâm'ca azîm Vak'â-i tesîri olacağını tezkîr eyledi.

Mâlik'in idâmı erbâb-ı şakâvete korku düşürdü ve mürtedler üzerine giden ordular bilcümle mansûrân-ü muzafferin avdet edip bu muhârebe dahî ehl-i İslâm için kemâl-i gâlib ile netice-pezîr oldu. Mürtedler ve mütegalibe cengi hurûb-ı dâhiliyeden olmakla vahdet-i İslâmiyye'yi tefrika düşürüp binâ-yı devleti zelzeleye giriftâr edebilir idi. Bunlar Hazreti Sıddîk'ın muvaffakiyyât-ı azîmesidir.

Cem'-i Kur'ân

Kur'ân-ı azîmüştân vakti saâdette müteferrik evrâk üzerine mestûr ve sudûr-ı huffâz ve kurrâ'da mahfûz olup bir mushaf içinde cem ve tedvîn olunmamıştı. Hâlbuki mütegalibe ve mürtedler cenginde ve hâssa (Akrabâ) muhârebesinde ashâb-ı kirâmdan birçok kurrâ ve hamale-i Kur'ân şehîd olduğundan Kur'ân-ı Kerîm'in müteferrika vücûdu mahzûr-ı müdî olabilecek havfına mebnî Halîfe-i Resûlullah olan Hazreti Ebû Bekir radiyallâhuanh ashâb-ı kirâmın ittifâkıyla Kur'ân-ı Azîm'i [53] bir mushafa yazdırıp Ümmü'l-Mü'minîn Hazreti Hafsa binti Ömer el-Fârûk'a tevdi eyledi. Muahharan Hazreti Osmân o mushaf-ı şerîfden istinsâh ile musâhıf-ı şerîfe nüshalarını teksîr etmiştir.

Sevkıyyât-ı Askeriyye

Hazreti halîfe fesâd-ı dâhiliyyeyi def-ü teskîn eyledikten sonra hârice sevkıyyât-ı askeriyyeye mübâşeret edildi. Hâlid bin Velîd ma'ıyyeti mevcûdesiyle Irâk'da (Hîre) memâlik üzerine îzâm kılındı ve Sûriyye cihetine dahî ordular gönderildi. Çünkü hayât-ı Resûlullah'da tertîb olduğu hâlde hastelikleri şiddetlenmesi sebebiyle azîmeti te'ahhur etmiş olan (Üsâme bin Zeyd) ordusu resmen bi'atten sonra Sûriyye üzerine gönderilmişti ki Hazreti Ebû Bekir'in ilk sevk ettiği ceyş budur.

Hazreti Ebû Bekir bî-mâr olduğu hâlde (Üsâme) ordusunu teşyî'a çıkmıştı. Üsâme Hazretleri râkib olduğundan Hazreti Ebû Bekir'e "Yâ siz dahî bininiz ve yâ beni indiriniz!" diye ısrâr etmekle Hazreti Ebû Bekir cevâben "Ne ben binirim ve ne seni indiriveririm. Varsın Allah yolunda bir sâ'at ayağım tozlansın!" buyurmuş ve asker ile vedâ'laşırken ümerâ ve zâbitâna şöyle emîrler vermişti: "Allah'ın [54]kulları

adâletten ayrılmayınız. Çünkü zulüm bir vakit felâh-ü fâide görülür. Düşman ile cengde uğraşınız, ancak dâimâ yüzünüz düşmana karşı bulunsun. Safınızın arkası dönmesin.

Gâlib olursanız ihtiyâr, ihtiyarlar ve çocuklar ve kadınlara dokunmayınız. Hurmâlıkları kesmeyiniz. Binaları yakmayınız. Hayvânâtdan dahî size lâzım olduğu kadarını alınız.

Mağlûb olursanız kat'-ı ümîd etmeyiniz ve nusret va'd eden Allah'ın ismini hâtırdan çıkarmayınız."

Sıddîk-ı Ekber'in bu nutk-ı âlî-i lâ-yezâl'i kumandanlarını bile irşâd için tezyîn-i sacâif-i târîh eden eser-i dâ'imîdir.

Feth-i Hîre

(Hîre) Irâk-ı Arab'da ve Furât nehri civârında ve Acem şâhlarının zîr-i himâyesinde bir Arab hükümeti idi. Hâlid bin Velîd aded-i kalîle ve seyf-i celâd ile bu hükümetin merkezi olan Hîre şehrini ve (Enbâr) ve daha sâir beldeleri alıp Hîre hükümdârı (Münzir bin Nu'mân) Acem şâhı nezdine kaçtı ve mülkü kâffe-i iyâdı İslâmiyye'ye intikâl eyledi.

[55]Muzafferiyât-ı Sûriye ve Vak'â-i Azîme-i Ecnadeyn

Feth-i Dımaşk-ı Şam

(Üsâme bin Zeyd) Hazretlerinin selâmeten ve gâzîyen avdetinden sonra Hazreti(Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh) Sûriyye ordusuna serdâr nasb olundu. (Hâlid bin Velîd) (Hîre)'de askerinin bir kısmını bırakıp kuvve-i mütebâkiyesiyle Sûriyye'ye gelmiş ve Sûriyye'ye makâm-ı hilâfetden (Amr bin el-Âs) mâ'iyyetiyle bir fırka-i imdâd dahî gönderilmiş olmakla asâkir-i İslâmiyye bir noktada birleşip serdâr-ı kudüm hizmeti Seyfüllâh (Hâlid bin Velîd) uhdesine tevcih olundu. Sûriyye'de ibtidâ feth olunan yer (Busrâ) şehridir.

Sûriyye kıt'asına hâkim olan Gostantıniyye İmparatoru (Herakliyûs) "Herkül" Arab bedevîlerinin me'mûl olmayan şu harekât-ı tecâvüz-kârânelerini bir sadmede kırmak maksadıyla pâyitahtdan hasa gelip tedârik edebildiği elli bin kadar asker ile (Ecnâdeyn) sahrâsında İslâm ordusuyla karşılaştı. Ehl-i İslâm düşmanın sıfırından az idi. Fakat vukû bulan hûnrîzâne bir mukâtelede Rûmîler külliyyen mağlûb-u tarûmâr oldular.

(Ecnâdeyn) muzafferiyetinden sonra kuvve-i İslâmiyye müttefikan Dimeşk-i Şam'ı tadyîk ve muhâsaraya başladılar. Muhâsara yetmiş [56] Yetmiş gün kadar mücâhidîn-i İslâm'a taârruz ederek fakat nihâyetinde levâzım-ı harbîleri tükenip tâb-ü tevânları kesildiğinden naçâr kal'ayı teslîme karar verdiler ve hılm-ü şefkatiyle meşhûr olan Hazreti Ebû Ubeyde'den isti'mân ile hayâtlarına ve mallarına ve ibâdetlerine taârruz olunmamak şartıyla müşârün ileyh Hazretlerine kal'a kapılarını açtılar. Hazreti Ebû Ubeyde Hâlid'e haber göndererek askerini sulhan Şam şehrine idhâl eyledi. İttifâkan yevm-i mezkûrda Hâlid bin Velid bulunduğu noktada şedid bir hücum gösterip düşmen teslîmden dolayı emr-i muhâfazaya dikkat etmediğinden kal'a üzerinde asker bulunmayıp fırka-i Hâlidîyye dahî harben içeri girdi. İki fırka-i İslâmiyye Şam'ın ortasında birbirleriyle musâdîf oldular. Birisi kılıç elinde zıkâkları dehşetle doldurarak ve diğeri silâhı kınında kalblere ümîd-bahş olarak yürüyorlardı ve birinin nasıl girdiğinden diğerrinin haberi yok idi.

Hazreti Ebû Bekir'in İrtihâli

Dimeşk-i Şam'ın feth olunduğu gün Hazreti Ebû Bekr-i Sıddîk Medîne'de irtihâl buyurmuşlardır. (fi 22 Cemâziyelâhır sene 13) Sebeb-i irtihâlinde ihtilâf vardır. Kimi Yahûdîler tarafından tesmîm olunmuştur der ve kimi suhufa havluyu koyduklarından hummâ [57] muhrika illetine uğrayıp on beş gün içinde irtihâl buyurmuştur derler. Hazreti Ebû Bekir hastalık günlerinde Hazreti Ömer bin Hattâb'ı evvelâ emânete ve bâ'dehû imârete tevkîl buyurmuştur. Diyânet ve fazîlet ve mekârim-i ahlâkı mâlûm-ı âlemiyândır. Hesâb-ı emlâki var iken cümlesini İslâm uğruna fedâ ederek iktisâba ihtiyâcı olmadığından ve esnâ-yı hilâfetlerinde kesb-ü kâr ile iştiğalden vâreste olmaları için icmâ-ı ashâb ile kendilerine beyt-ül mâl'den yevmî iki dirhem vazîfe ta'yîn olunmuştur ve fevtlerinde mîrâs olarak hândânına bir deve ve bir kıt'a libâs ve bir gulâm terki eylemiş ve ahlâfına dahî fazâil-i âdâb-ı İslâmiyye'yi ve adâleti nümûne bırakmıştır. Hattâ pederinin vasiyyetleri üzerine Hazreti Âişe terekede çıkan sâbık-üz zikr üç kalem eşyâyı Hazreti Ömer'e gönderip Cenâb-ı Fârûk-ı Âzam emîr-ü'l-müslimîn olan zâtın Mâlik'i görünce ağlamaktan kendisini alamayıp "Allah sana rahmet eylesin yâ Ebû Bekr! Kendinden sonra gelenlere ne çok eyledik!" buyurmuşlardır. Ahd-i hilâfet-i Sıddîk-ı Ekber de Hazreti Fâtıma'tüz-Zehrâ ve Resûl-i Ekrem'in hâzinesi (Ümmü Eymen) (fi 11) ve sıhr-ı Nebî (Ebû'l-'Âs bin Rebî') (fi 13) irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurup Hazreti Ömer'in birâderi ve (Akrabâ) ordusunun alemdârı (Zeyd bin el-Hattâb) ve hatîb-i Nebî (Sâbit bin Kays)

ve (Ebû Dücâne el-Ensârî) [58] radiyallâhuanhüm dest-i (Akrebâ) muhârebesinde şehîd olan ashâb-ı kirâmdandırılar.

Hilâfet-i Ömer el-Fârûk bin el-Hattâb radiyallah-u'anh (13 - 23)

Hazreti Ömer'in 'unf-ü şiddeti mâlûm idi. Hattâ Hazreti Ebû Bekir'e hayâtında ashâb-ı kirâmdan bazıları âsâ-yı hilâfeti böyle şedîd-ü galîz bir âdeme teslîm ettiklerini tarîz ettiklerinde Cenâb-ı Sıddîk-ı Ekber "Ben ümmetimin hayr-ü felâhını murâd ettim." buyurmuşlardır ve Ebû Bekir Hazretleri defn olunduklarında nâs Hazreti Ömer'e resmen bi'ati îfâ ve kendisini "'Emîrül-Mü'minîn" tesmiye etmişlerdir. Emîrül-Mü'minîn ilk hutbesinde "Ey nâs! Vallâhi benim yanımda en zâîfiniz kuvvetlidir eğer hak yanında ise ve en kaviyyiniz zaîfdır eğer hakka muâraza ediyorsa." kelâmıyla efkâr-ı âliyesini riyâset-i cedîdesi altına giren ümmete bildirmiş ve kendisi dahî müddet-i ömründe bu meslekden ayrılmamıştır. Kâbil-i inhirâf olmayan adâlet-ü hak-şinâslığı tabî'atının 'unf-ü şiddetini örtmüştür. Tabîyetinden hiçbir fedâkârlık istenmemiştir ki kendisinde bizzât izhârına hâzır olmasın. O zaman ise hilâfet-i İslâmiyye'nin devr-i kemâlî idi. Rûm ve Acem'in müddet-i medîdeden beri ihtirâ olunmuş servet-ü hazâini kavm-i Arab'ın yed-i igtinâma [59] geçer ve reîs-i ceyş olan zât taksîm-i ganâimde bir âdî nefer kadar hisse alır idi. [*]¹⁸⁹

Serdarlığın Hâlid'den Ebû Ubeyde'ye intikâlî

Hazreti Emîr'in nazar-ı dikkat-i Sûriyye cihetine matûf oldu. Zîrâ (Ecnâdeyn) muzafferîyyeti azîmesiyle Dimeşk-i Şam'ın [60] îyâd-ı İslâmiyye'ye intikâl etmesi ve Kayser-i Rûm (Herakliyûs)'un maglûb-ü mahzûn Gostantiniyye'ye avdet ve firârı ehl-i İslâm'a büyük ümîdler vermekte ve bedevî ve medenî kâffe-i kavm-i Arab kemâl-i

¹⁸⁹ [*]Bâdiye ser-bende pervâriş olup yetişen evlâd-ı 'Ömer'in emr-i zihnine ne derece itâ'at eylediklerine dâ'ir İmâm-ı Faḥrî'd-Dîn er-Râzî'den menkûl 'âtide muharrer kıssadan bir fikir istihşâl edilebilir. Şöyle ki: Hazreti'Ömer'e Yemen'den mal-ı ganîmet olarak birtakım kumaşlar gönderilip 'Emîrül-Mü'minîn dahî o kumaşları ashâb arasında müsâvât üzere taksîm eyledi ve kendisi dahî bir hisse almadı. O kumaşdan kendisine bir kıt'a elbise yaptırdı ve Cuma namazına o elbise ile geldi. Tam minbere çıkıp ehl-i İslâm'ı belîğ hutbeler ile gâzâyâ da'vet ve teşvîka başlayınca cemâ'atten biri kıyâm edip "Yâ 'Ömer! Ben sana itâ'at etmem!" diye hutbeyi kaṭ' eyledi. Hazreti'Ömer sebebini su'âl eylediğinde "Zîrâ" dedi o zât "O gönderilen kumaşları aramızda taksîm eyleyince bir hisse verdin ve sen dahî bir hisse aldın. Bugün arkanda o kumaşdan bir mürekkeḳ elbise var. Hâlbuki sana bir hisse kumaşdan bir kıt'a elbise çıkmaz mıydı? Ziyâde mi aldın?" Bu su'âl üzerine Hazreti'Ömer oğlu Hazreti('Abdullah)'a hitâben "Yâ 'Abdullah! Kalk şu âdeme cevâb ver!" buyurdu ve 'Abdullah bin 'Ömer Hazretleri "Ey 'Emîrül-Mü'minîn! Hışsesi dahî bir kıt'a elbiseye yetmedi. Ben kendi hışşemden verdim. Ondan mürekkeḳ bir elbise oldu." Diyerek mes'eleyi izâh edince su'âl eden zât kâni' olup "İşte şimdi itâ'at ederim!" cevâbıyla yerine oturdu.

iştiyâk ile meydân-ı gâyaya koşmakta idi. İşlâm ordusunun rükn-i âzamı ve âdâ nazarında "Seyfullâh" olan (Hâlid bin Velîd) Hazreti Ebû Bekir'in zaman-ı hilâfetinde umûm-ı serdârlar rütbesini hâiz iken kifâyet ve iktidârında ittihâd-ı kulûb hâsıl olmadı ihtimâli ki kendisine sebep-i istikbâr olarak beyne'l-müslimîn ihtilâf gele ve bâ'dehû terakkî-i fütûhâta mâni' olur ihtiyâtına binâen serdâr-ı kudüm hizmeti Hazreti Hâlid bin Velîd'den alınarak hılm-ü kerem ile meşhûr olan (Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh) uhdesine tevcîh olundu. O merd-i âlî-cenâb ise azlinden nefsinde aslâ müteessir olmayıp mâ'iyyeti serdârîde kemâ-fî's-sâbık emr-i cihâda ikdâm eylemişlerdir.

Sûriyye Fütûhâtı

O serdâr birkaç aylar Dimeşk-i şam'da tedârikât-ı askeriyyeyi ikmâl ve merkez-i hilâfetden gelen imdâd ile ordusunu takviye eyledikten sonra Sûriyye'nin şimâl taraflarına doğru ilerlemeye başladı. Kendisinin âvâze-i kerem-ü adâleti mesmû-ı yâr-ü ağyâr olmakla Rûm'un ekser kal'aları bilâ-harb Hazreti Ebû Ubeyde'ye feth-i bâb-ı itâat[61] ederlerdi. Rûmîlerden haracı ve tâbi'iyeti kabûl edenler ve bir de ehl-i İşlâm'a karşı silâh isti'mâl etmeşe söz verenler esâretten tahlîs edildiğinden ve fevkalelvak'â hürriyet-i mezhebîyyelerine ve emlâk-ı şahsıyyelerine kat'an taârruz olunmadığından Rûm hükümetinin zulm-ü îtisâfindan dilgîr-ü dil-şikeste olan ehâlî livâ-yı Muhammedî'nin sâye-i adâletine ilticâ eder ve birçoğu İşlâm ordusunda rehberlik ve câsûsluk ve tercümânlık hıdmetlerinde istihdâm olunarak asker-i avân olurlardı.

İşte bu vâsıta ile iki seneye varmadan (Ba'lebek) ve (Kınsırrîn) ve (Hums) ve (Hamâ) ve (Lâzıkıyye) ve (Cebele) bilâdı tasarruf-ı İşlâmiyye'ye dâhil olup cümû-ı müslimîn yevmen-fe-yevmen teksîr-ü tezyîd eyledi ve şerî'at-ı garrâ'nın ahkâmı başdan başa Sûriyye kıt'asında nâfiz-ü cârî olmağa başladı.

Vak'â-i Yermük ve Feth-i Kudüs-ü şerîf (H.15)

İmparator (Herakliyûs) zillet ve meskenetle pervâriş olmuş olan Rûm milletinin galeyân-ı hamıyyetle mu'ârekeye koşan kavm-i Araba tâkat-âver mukâvemet edemeyeceğini anlayarak (Gassân) Meliki (Cebele bin el-Eyhem)'i dâire-i ittifâkına celb edip Hicâz Arablarına Gassân Arablarıyla mukâbeleye tesdî' eyledi. Binâen aleyh Gostantıniyye'de yüz yirmi bin kişilik bir ordu hazırlayıp Sûriyye'ye

irsâl eyledi.[62] Ve Cebele bin el-Eyhem el-Gassânî dahî mâiyyeti mevcûdesiyle bu cesîm orduya iltihâk eyledi.

İşbu cesîm ordunun vürûd ve takarrübü şâyi' olunca ümerâ-yi İslâm akd-i meşveret edip (Hâlid bin Velîd)'in re'yini kabûl ettiler. Müşârün ileyhın re'yiyle Sûriyye'de müteferrik bulunan cünûd-ı İslâmiyye'nin Arabistan hudûduna yakın bir mahal-i münâsibde toplanması için fırka kumandanları olan (Yezîd bin Ebî Süfyân) ve (Amr bin el-Âs) ve (Şûrahbîl bin Hasene)'ye mektûblar gönderildi.

Asâkir-ı Müslimîn Taberiyye'nin cenûbundan (Şerî'a) nehrine cerâyân eden (Yermük) ırmağı civârında tecemm'û ve tecehhüd edip zuhûr-ı a'dâya mütevakkı' oldular. Lâkin yüz yirmi bin düşmana karşı ancak otuz bin mevcûdları var idi. İşte el-kanlı ve el-şedîd mukâtele (Yermük) sahrâsında vukû bulmuştur. Ehl-i İslâm a'dânın kesretine ve Gassân Arablarının savletine dayanmayıp üç defa bozuldular. Lâkin ordugâhın arkasında zevcelerini teşcî eden İslâm kadınları firârîleri tahcîl ile geri çevirdiklerinden serfirâz-ı bahadırân Seyfüllâh Hâlid râye-i İslâm elinde olduğu hâlde üç defa bozulan askeri tanzîm ile düşmanın vech-i mukâbelesine getirdi. Ok atan Hâlid bin Velîd'i görenler "Arslan kesilmiş!" zannederlerdi. Bu hâl ise efrâd-ı asâkir-i müslimînin her defa dönüşlerinde şecâ'at ve selâbet-i me'yûsânelerini artırır idi ve'l-hâsıl bu kadar[63] sebâtı o kadar gayret-i sufûf-ı hasmı tezelzüle uğrattı. Adâ dördüncü musâdemede külliyyen perişân olup sıfırdan ziyâdesi meydân-ı muhârebede lâşe olarak kaldı ve başkumandanları tutulup Şam'da idâm olundu ve Gassân Meliki (Cebele) korkusundan kalem-rev-i hükûmetinde bulunan kabâil ile beraber dâhil-i dâire-i İslâm oldu.

İşbu muzafferiyet-i kâmile haberi Medîne'ye vâsıl olduğunda ashâb-ı kirâm gâyetle mesrûr olup Emîrül-Mü'minîn Hazreti Ebû Ubeyde'ye (Haleb) ve (Antakya)'ya çıkmayıp (Şerî'a) nehri sâhilini kâmilten inkıyâd altına almasını ve Kudüs-ü Şerîf'in teshîriyle meşğul olmasını emr eyledi.

Nakl ederler ki; Hazreti halîfe Hâlid bin Velîd'in ibrâz eylediği yiğitliği duyduğunda serdâr-ı kudümden azl eylediğine nâdim olup "Yâ Ebû Bekr! Sana rahmet olsun ki ricâli benden ebhâ takdîr etmişsin!" diyerek selefinin fazl-ü meziyyetini i'tirâf eylemiştir.

Hazreti Ebû Ubeyde idâa-i vakit etmeyerek umûm-ı ümem-i nasârânın matmah-ı nazarları olan Kudüs-ü Şerîf'i muhâsaraya şitâb eyledi. Ancak müddet-i

muhâsara uzadığından patrik (Sufrâniyûs) Ebû Ubeyde'ye haber gönderip beldeyi yed-i İslâmiyye'ye teslim edeceğini ve fakat bizzât Emîrül-Müslimîn ile müsâlahayı akd-ü imza etmek istediğini i'lâm eylediğinde Hazret Ebû Ubeyde patrik'in bu şartlarını makâm-ı hilâfete i'lâm eyledi. Hazreti Ömer ise, Hazreti[64] Osman bin Afvan'ı Medîne'de bırakarak üç kişi arkadaşız yalnız bir gulâm ile devesine binip yanında bir torba hurma ve bir tulum su ve bir torba alef olduğu hâlde Medîne'den hareket buyurdu ve gece ve gündüz sürerek deveye gulâm ile mütenâviben râkib olarak ve yalnız namazlarını edâ etmek için tevekkuf ederek Kudüs-ü Şerîfe vâsıl oldu. Asker-i İslâm kendisine karşı çıktığında gördüler ki: kisveti perîşân ve ayakları çıplak ve devenin yuları yedinde ve meşikleri kolunda. Dediler ki: "Yâ 'Emîrül-Mü'minîn! Şimdi Rûm leşkeri ve ümerâsı sizi istikbâle gelirler. Siz ise bu hâlde siz?" Hazreti Ömer cevâben "Biz bir kavmiz ki Allah Te'âlâ bizi İslâm ile i'zâz etmiştir. Biz ondan gayrı şey ile tezyîn istemeyiz." buyurdu ve patrik (Sufrâniyûs) ile akd-i sulh eyledikten sonra asker ile şehre dâhil olup Beyt-ül-Mukaddes'i tâmîr ve ihyâ ve mevlüd-iîsâ 'aleyhisselâm olan Beyt-ül-Lahm'i ziyâret buyurdu ve binâ-yı kadîm olan Câmî-i Ömer'in mevki-i o vakit mezbele hâline gelmiş olduğundan Hazreti Emîr o mahalli tethîr eylemiş ve hattâ işliyen ameleye misâl olmak üzere ibtidâ kendisi süpürmüş ve hırkasının eteğiyle kaldırıp atmıştır.

Hazreti Ömer'in Kudüs patrikiyle akd eylediği mu'âhede asırlardır mülûk-u İslâmiyye'nin ehl-i nasârâyâ verdiği imtiyâzâta esâs olmuştur.

[65] Kudüs'ün fethinden sonra Hazreti Ömer radiyallâhu'anh Medîne-i Münevvere'ye avdetinde ehl-i hıdmet ve istihkâka vazîfe ve ma'âş ta'yîni husûsunda ashâb-ı kirâm ile istişâre buyurdu. Vakt-i saâdette serâyâ-i seniyyenin masârif-i kısm-ı âzam-ı ashâb-ı kirâmın ve bir kısmı iânetlerden müterâkim mebâlig ile tesviye olunmuş ve Sûriyye ve Irâk'ın fethinden hâsıl olan ganâim-i vefîre ise beyt-ül-mâl-i müslimîn-i zengin-ü mâ'mûr etmiş olmakla Hazreti Ömer mebde-i İslâm'da mâlen ve beden sarf-ı mâ hasal-ı kudret eden zât-ı kirâma haysiyyet ve derecelerine göre vazîfeler tertîb eyledi ve Hazreti Abbâs'dan bed ile ehl-i karâbet-ü sahâbete ve sâbikîn-i ile-l İslâm'a ve zevcât-ı tâhirâta ve ashâb-ı Bedr'den bir hayât olanlara münâsib maâşlar tahsîs buyurdu.

Kendi nefsi için kut-ı zarûrî mikdârını alıyordu. Bâ'zı ashâb-ı kirâm kerîmesi olan Ümmü'l-Mü'minîn Hafsa radiyallâhuanhâ'ya şikâyet edip "'Emîrül-Mü'minîn cümlemizi terfîh ve ikdâr eylediği hâlde kendisi zarûret ile geçinmektedir. Cümlemiz

onun refâhiyyet hâlini temennî-i arzû ederiz." dediler ve "Bizim evlâdımız söyledikten sonra bize küceniyor." diye iltimâsda dahî bulundular. Hazreti Hafsâ pederlerine böylece arz-ı keyfiyet eylediğinde Hazreti Ömer Resûl-i Ekrem'in iktisâd-ü kanâ'atini kerîmesinden suâl ile cevâbını aldıktan sonra "Ben dostum Resûlullah'ın ve Halîfesi Ebû Bekir'in [66] eserlerine göre hareket edeceğim ki onlara vâsıl olayım. Ziyâde olursa onlara yetişemeyeceğim." buyurmuş ve ilâ âhırü'l-ömr beyt-ül mâl'den kût-ı zarûrîden fazla bir şey almamıştır.

Îrân Seferleri ve Vak'â-i Kâdisiye (15)

Hilâfet-i Cenâb-ı Sıddîk'da (Hîre) memleketi istiyâ olunmuş ve Îrân'da saltanât süren âile-i Sâsâniyye'nin zâf-ı hâli anlaşılmış idi. Hazreti Ömer el-Fârûk bir taraftan Sûriyye fütûhâtına kemâl-i ciddiyetiyle ihtimâm eylemekte iken diğer taraftan dahî ehl-i îmânı Îrân seferine da'vet etmekte idi. İbtidâ birkaç yüz cengâver silâhlânıp (Ebû Ubeyd bin Mes'ûd es-Sekafî) mâ'iyyetiyle Irâk'a doğru sevk olunup Kûfe'ye karîb (Zâb) ırmağı kenârına vusûllerinde Acem leşkerinden bir cümle-i gafîreye musâdif oldular. Ebû Ubeyd Hazretleri (Zâb) suyuna köprü kurdurup düşman yakasına askerini imrâr eyledi. Bâ'dehû köprüyü yıktırarak askere ric'at ümîdini ka't ve muhârebeye tahrîs-ü teşcî' eyledi. Ancak düşmanın ordusunda bir fîl bulunup hayl-ı ehl-i İslâm'ı ürküttüğünden Ebû Ubeyd Hazretleri filin üzerine hücum ederek kılıcı ile hurtûmını kesdi. Hâlbuki fil o Hazret'i altına alarak şehîd eyledi. Ser'asker-i şehâdeti taraf-ı müsliminde mağlûbiyet [67] vukû'una bâdî olup firâr etmek isteyenler Zâb ırmağında garîk ve birçoğu düşmanın tığ-ı gaderiyle şehîd oldu. Bu Vak'â-i müellimeye (Köprü) Vak'âsı deniliyor ki hicret-i Nebeviyye'nin on dördüncü senesinde vâkî olmuştur.

Bu hezîmet ehl-i İslâm'ı ümîdsiz etmeyip bilakis bu kadar hiss-i intikâmı uyandırmış ve Hazreti Ömer Medîne-i Münevvere'de altı bin asker daha teslîh ederek (Sa'd bin Ebî Vakkas) radiyallâhu anh mâ'iyyetiyle cânib-i Irâk'a i'zâm eylemiştir. (Sa'd bin Ebî Vakkâs) pâyitaht-ı Sâsâniyân olan (Medâ'in) kapularına kadar memleketi istilâ etti. O vakit Îrân şâhı olan (Yezdicerd-i Sâlis) "İki de bir memleketi i'zâc eden bu Arab bedevîlerini def-ü 'ısrâca" ser'asker-i Rüstem'i altmış bin asker ile memûr eyledi. O esnâda asâkir-i İslâmiyye Sûriyye'de dahî meşgul olduklarından (Sa'd bin Ebî Vakkâs) Hazretlerinin ancak on bin askeri var idi.

Tesâdüm-ı tarafeynin (Kâdisiye) nâm mahalde vâki olup ceng kemâl-i derece şiddetle birkaç gün devâm eyledi. Üçüncü günü bir şiddetli rüzgâr sahrânın toz kumlarını müşrikînin yüzüne gözüne doğru savurdu. Ve şîrlân-ı mücâhidinden (Hilâl bin Ulkame) düşman ordu-gâhının tam merkezine kadar ilerleyip Rüstem'i hazîneyi hâvî çadırlar önünde katl eyledi. Ve hemen serîrin üstüne çıkıp ehl-i İslâm'ı teşvîkan ve a'dâ'yı terhîben "Rabbü'l-Ka'be hakkı için Rüstem'i katl ettim!" diye [68] nidâyâ başlayınca Acem leşkerine derhâl perişânlık ârız oldu ve asâkir-i İslâmiyye muzafferiyet-i kâmileye nâ'il olarak alınan ganâim dağlar gibi yığıldı. Fars'ın râyet-i hürriyeti olan meşhûr Derfş-i Kâveyânî dahî ganâimin içinde olup başdan aşağı mücevherât ile tezyîn olunmuş idi (H.15). Hazreti Sa'd bin Ebî Vakkâs emvâl-i ganâimi Medîne'ye irsâl eyledi. Kâdisiye muzafferiyeti (Sevâd-ı Irâk) tâbîr olunan Dicle'nin bütün cânib-i garbîsini zîr-i hükümet-i İslâmiyye'ye idhâl eylediğinden Hazreti ser-asger pâyitaht-ı Sâsâniyân olan şehir Medâ'in karşısında (Nehr-i Şîr) nâm mahalde ordu kurdu. Asâkir-i İslâmiyye İvân-ı Kistrâ'nın müzeyyen kubbelerini görünce tekbîrleri getirip habîb-i Ekrem'in fethiyle tebşîr buyurduğu "Beyâz-ı Kistrâ" bu der ve Cenâb-ı Hakk'a hamd-ü senâ eylediler.

Feth-i Medâin (H.16)

Arab ordusunun Nehr-i Şîr'i ordugâh ittihâzı Şâh Yezdicerd'i tehvîf edip muâkıben Medâin'den (Hulvân)'a firâr etmişti. (Sa'd bin Ebî Vakkâs) Hazretleri derhâl Medâ'in'i tadyîk etmeye başlayıp yedi ay muhâsaradan sonra fethi müyesser oldu (16) . Kasr-ı Beyâz'da ve İvân-ı Kistrâ'da mü'ezzinler âvâz-ı bülend ile ezân-ı [69] Muhammedî okudular. Asâkir-i Müslimînin sürûr ve memnûniyyeti ise hâric-i havza-i târif idi. Asyânın en zengini ve eski devletinin pâyitahtında tecemmû eden emvâl-i bî-hesâbı ve bî-bahâ mücevherâtı ellerinin altında gören bu bâdiye etfâlî tahayyür ve istihrâbdan bittabi kendilerini alamayıp "Ve hâzâ mâ ve'adnâ'llâhü ve resûlühû!" diyerek künûz-ı Rûm ve Kistrâ'ya mâlikiyyetlerini kendilerine mukaddemâ tebşîr eden vâ'd-i mukaddesi hatırlayıp atf-ı Hakk'a şâkir olurlardı. Müverrihîn-i İslâmiyye Medâ'in'den alınan ganâimi uzun uzadı te'dâd ve tavsîf etmişler ise de Târîh-i Ebü'l-Fedâ'da acâib-i âlemden olarak bisât-ı Kistrâ sûret-i fevkalâdede târif olunmuştur. Bu bisât arzan ve tûlen altmış zirâ mikdârında olup bir müzeyyen çiçek bahçesi resminde i'mâl olunmuş ve her çiçek altın sap üstünde ebâbil-i mücevher taşlarıyla tersîm olunmuş idi. Ve kezâ Kistrâ'nın tâcı ve kuşağı ve zırhı ve bilezikleri dahî bütün cevher idi. Bütün bu mallar Medîne-i Münevvere'ye gönderilip Hazreti

Ömer emr eyledi. Sahn-ı mescide döküldüler ve ehl-i İslâm fevc fevc seyr-ü temâşâsına geldiler.¹⁹⁰ Kim ümîd ederdi ki bî-yâbân-ı nis'yânda tefrika ve inkısâm hâlinde[70] Yaşıyan evlâd-ı Arab bir gün böyle Dimeşk ve Medâ'in'i alsınlar ve az zamanda silâh-ı gâlibânelerini Çin hudûduna ve Bahr-i Muhît-ı Atlasî sâhillerine kadar îsâl eylesinler? Lâkin İslâm'ın zuhûru kabâil-i Arab'ı livâ-yı ittihâd altına almış ve şân-ı Muhammedî'yi Cenâb-ı Hak bu sûretle âlâ buyurmuştur.

Vak'â-i Celûlâ

Yezdicerd'in Hulvân'dan Horâsân'a Firârı

Sa'd bin Ebî Vakkas Hazretleri Medâ'in'in fethinden sonra vakit zâyî etmeyerek Şâh Yezdicerd'i tâkîben Hulvân'a doğru hücum eyledi. Ancak leşker-i Fâris (Hurmuzân) nâm serdârın kumandasıyla (Celûlâ) mevkîinde asker-i İslâm'a sedd-i râh olmak istediklerinden bir azîm muhârebe dahî orada vukû bulup a'dâ kahr-ü tedmîr edildi (17). Ve Hurmuzân dahî kendisini teslîme mecbûr oldu.

Cenâb-ı (Sa'd bin Ebî Vakkâs) aslâ arâm etmeyerek şâhı takibine devâm eylediğinden Şâh Yezdicerd-i Sâlis Hulvân'da dahî oturamayıp Horâsân'a firâr eyledi. Fakat Hulvân iyâd-ı İslâmiyye'ye müntekil oldu.

[71] Binâ-yı Kûfe ve Basra (17)

Îrân'da hükümet-i İslâmiyye dâimî sûrette tevessü etmekte ve makarr-ı hilâfet ise Dârü'l-Hikme'den o nisbette uzaklaşmakta bulunduğundan Hazreti Ömer, Sa'd bin Ebî Vakkâs'a haber gönderip o memlekette hükümet-i İslâmiyye'ye merkez olmak üzere bir şehir binâ etmesini emr eyledi. Hazreti Sa'd dahî Arabistan'a müşâbih ve kumluk bir mahalde Kûfe'yi binâ edip ve emr-i âsîsinden (Utbe bin Gazvân) dahî Basra'yı inşâ eyledi (17). Muahharan Utbe Basra Vâliliğinden istifâ ve istifâsından biraz sonra irtihâl-i dâr-ı bekâ etmekle yerine (Mugîre bin Şu'be) Basra Vâlîsi nasb olundu. Mugîre ise zînâ temyîli üzerine şehâdet olunduğundan azl olunup mesnedi (Ebû Mûsâ el-Eş'arî)'ye itâ buyuruldu. Nisâb-ı şehâdet-i nâm olmadığı cihetle Mugîre recmden kurtuldu.

¹⁹⁰ Hazreti'Ömer Kısra'nın bileziklerini (Serâka bin Mâlik)'in bileklerine taktırıp "Sıddak Resûlullah!" dedi. Çünkü Hazreti Fahr-i 'Âlem "Sanki bakıyorum Kısra'nın bileziklerini (Serâka bin Mâlik)'in bileğinde görüyorum." hadîs-i şerîfiyle Serâka'nın bilezikleri takacağını tebşîr buyurmuş idi..

Vak'â-i Azîme-i Nihâvend

Sa'd bin Ebî Vakkâs Hazretleri Kûfe şehrini makarr-ı hükümet ittihâz ederek oradan harekât-ı harbiyyeye nezâret etmeye başladı ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (el-Cezîre)'ye sevk edip Ebû Mûsâ, Musul ve Tekrît nâhiyelerini külliye feth eyledi (sene 17). Ve tevsî'-i fütûhât [72] ederek ertesi sene dahî nâm-ı atık (Sûs) olan (Şuster)'i teshîr eylediğinde ümerâ-i Fâris var kuvvetini cem ederek ehl-i İslâm'ı hudûd-ı Îrân'dan çıkarmağa kıyâm eylediler. Şâh Yazdicerd dahî Hurâsân'dan toplaya bildiği askeri bunlara terfîk edip bu dehşetli ordunun kumandasını cenkçi ve nâmdâr Fîrûzân'a ihâle ettiler. Ordularının mikdârı yüz elli bini mütecâviz idi.

Hazreti Fârûk-ı Âzam Îrânîyânın işbu tedârikât-ı cesîmelerini duyduğunda fütûhât-ı İslâm tehlikede zannederek bizzât muhârebeye gitmek istediye de ashâb-ı kirâm râzî olmayıp (Numân bin Mukarrin el-Muznî)'yi Fîrûzân'a karşı serdâr nasb ile irsâl ettiler ve Sâhibü's-Sırr (Huzâife bin el-Yemân) ve Yûsuf-ı Hâzihi'l-Ümme (Cübeyr bin Abdullah el-Bâcili) ve (Mugîre bin Şu'be es-Sekafî) ve (Ammâr bin Yâsir) ve küberâ-yı ashâbdan dahî nice zevât bu sefere dâhil oldular. İki taraf Nihâvend karîbinde birbiriyle çarpışıp muhârebenin şiddeti henüz misli görülüş şey değildi. Ancak esnâ-yı kıyâm-ı harbde serdâr-ı ceyş-i İslâm olan Numân şehîd olduğundan (Huzâife bin el-Yemân) sancağı eline ve kumandayı uhdesine alarak ehl-i İslâm gâlib-ü mansûr ve a'dâ maglûb-ü makhûr olup hesâbsız düşman maktûl kaldı ve adedsiz ganîmet alındı. Bu hezîmet Fâris hükümetinin binâ-yı şevketini esâsından tehrîb etmekle ondan sonra ehl-i Fâris müttehiden kuvvet [73] ve metânet peydâ edemediler. Bu sebepten Nihâvend'in fethi (Fethü'l-Fütûh) tesmiye olundu. (Azerbaycan) ve (Tabarestân) ve'l-hâsıl memâlik-i Îrân kâmilten feth olunup hattâ yirmi ikinci sene-i hicriyyede (Ahnef bin Kays) Şâh Yazdicerd'i ele geçürmek için Hurâsân içlerine girip kal'a-i müstahkeme-i Herât'ı anveten teshîr eyledi.

Feth-i Mısır

İslâm'ın böyle sür'at-i şüyû ve intişârı zamanında civar devletlerin izmihlal-i o derece sür'atli idi ki Sûriyye ve Îrân feth olunduğu sırada (Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh) hıttâ-i Mısır'ın teshîri çârelerini tezekkür ederdi.

Kudüs-ü Şerîf'in fethinden sonra kendisi (Hâlid bin Velîd) ile cihet-i şimâliyye'ye âzim olup (Amr bin el-Âs) ve (Zübeyr bin Avvâm)'ı Mısır'ın fethine memûr eylemişti. Kendisi Rûm devletinin iki büyük ticâret-gâh belde-i Haleb

ile Antakya'yı teshîr ile Sûriyye kıt'asını ile'l-ebed Rûmîlerden aldığı hengâmda (Amr bin el-Âs) hıttâ-i Mısriyye'ye dâhil olup bir sadmede mukâbelesine gelen Rûm cenarâli Manuel'i maglûb-ü mahzûn ederek İskenderiyye kal'asına çekilmeğe mecbûr etmişti. Amr bin el-Âs Hazretleri hem şâ'ir hem cenkçi hem müdebbir ve fakat [74] bi'l-gayet mücerreb ve her sûrette taklîb-i umûra muktedir bir âdem olup rivâyete nazaran Medîne-i Münevvere'de ashâbdan bazıları böyle bir büyük ordu ser-askerliğinin herkesin emîn olmadığı bir âdeme ihâlesinden Hazreti Ömer'e şikâyet ettiler. Hattâ Hazreti Ömer'in bu şikâyetle bir dereceye kadar hak verdiğini müşârûn ileyh Amr'a hitâben yazdığı bir mektûbdan anlaşılıyor. Mektûbun mefhûmu şöyledir: "Yâ 'Amr! Eğer bu mektûbumun vusûlünde daha Sûriyye hudûdunda isen geri avdet et ve eğer hudûd-ı Mısriyye'yi tecâvüz etmiş isen ileri yürü. Nusret-i İlâhiyye muîn olsun." Amr bin el-Âs mektûbu daha Sûriyye ülkesinde iken aldığı hâlde menşerinden şübhe ederek askeri Mısır hudûduna idhâl ettikten sonra açmıştır. Nakl ederler ki İskenderiyye patriği Mısır'ı dest-i teshîrin kurtarmak için 'İmparator Herakliyûs'un kızını Amr'a tezvîc etmeyi çâre-i müfred gibi tasavvur etmiş ve hattâ Gostantiniyye'ye bu bâbda bi'l-gâyet şedîd haberler göndermiş ise de daha mesele derdest-i tezekkür iken Amr bin el-Âs (Fermâ) nâm-ı kadîmiyle (Pelûse) denilen mahalde Rûm leşkerini tarûmâr edip atîk (Menf) harâbeleri karîbinde muahharen inşâ olunan (Bâb-ül Mısır) beldesini muhâsaraya şitâb eylemişlerdir. Muhâsara pek uzamayıp Mısırlılar teslîm-i silâh etmişlerdir.

Ancak Rûm askeri İskenderiyye'ye tecemmû edip İskenderiyye ise o vakitler Akdeniz'in en ma'mûr ve ticâretgâh beldesi olmakla [75] Amr bin el-Âs muhâsarasına kıyâm etmişti. İskenderiyye ehl-i İslâm'ın en ziyâde zahmetle aldıkları mahal olup müddet-i medîde muhâsaraya dayanmış ve birçok müslümân askerini şehîd etmiştir. Nihâyet hicret-i Nebeviyye'nin yirminci senesi İskenderiyye'nin fethi dahî müyesser olup İslâm kılıcından tahlîs-i cân eden Rûmîler gemilerine firâr ile Mısır toprağına son defa olarak vedâ ettikten sonra Gostantiniyye'ye müteveccihen yelkenleri açmışlardır.

Amr bin el-Âs Mısır'da kalan ehl-i Kıbtîleri nüfûs başına iki dînâr haraca mukâbele edip nüfûsun adedi altı milyona bâliğ olduğunu te'dâd ve tahrîre memûr olanlar haber vermişlerdir. Nüfûsun bu derece kesreti ise mülkün mertebe-i ma'mûriyetine bir burhân-ı kâfîdir. Arablar kendi bâdiyelerine nisbeten gâyet münbit

gördükleri Sûriyye ve Irâk sahrâlarını Nil'in suladığı o ârâ-i mâ'mûre yanında hiç hesâb etmeğe başlamışlardır.

Mısır'da îyâd-ı İslâmiyye'ye müntekil olan hazâ'in-i servetten başlıcası İskenderiyye'de (Batlamiyus) zamanından kalma (Serâbiyûn) ve (Mûzeon) kütüphâneleri olup alâ rivâye kütüphâne-i mezkûrede yedi yüz bin cild kadar kitâb-ü risâle mevcûd imiş. Amr bin el-Âs feth-i Mısır'ın tafsîlâtını makâm-ı hilâfete yazdığı sırada bu kütüphâne hakkında ne sûrette mu'âmele olunmasını dahî suâl etmiş ve Hazreti Ömer dahî eğer hâvî olduğu kitâbların mûndericâtı Furkân-ı Kerîm'e muvâfık ise [76] "zâiddir ve eğer muhâlif ise zâiddir. Her iki sûrette yak!" diye emr etmiş ve Amr dahî bu emr üzerine kütüphâneyi yakmış.

Müverrihîn-i Efrang (İskenderiyye) kütüphânesinin Hazreti Ömer'in emriyle yakıldığı bahsinde müttefik olmayıp bir takımı kütüphânenin daha Rûmîler zamanında harâb olduğuna zâhib olmuşlardır. Bize kalırsa ikinci rivâyet doğru. Zîrâ tevârîh-i mu'tebere-i İslâmiyye'de dahî İskenderiyye'de Müslimînin öyle bir kütüphâneye tesâdüf ettiklerine dâ'ir bir kayd görülmemiştir.

Hicretin Mebde-i Târîh İttihâzı

Kavm-i Arab bir esâslı târîh isti'mâl etmeyip her seneyi o sene zarfında hâdis olan bir vak'â-i 'azîme ile tesmiye ederler ve bazan dahî o senelerden itibâren târîh hurarlardı. Meselâ Vak'â-i Fîl senesine "Sene-i Fîl" ve Ebû Tâlib'in ve Hazreti Hatîce'nin vefât ettikleri seneye "Sene-i Hüzün" ve Medîne-i Münevvere'ye hicret senesine ashâb-ı kirâma hicrete izin verildiği için "Sene-i İzn bi'r-Rahîl" derler idi. Eyyâm-ı câhiliyetde dahî Benî Kinâne'de (Ka'b bin Lü'eyy) vefâtı senesinden târîh vaz ederlerdi. Sonra Âm-ı Fîl olduğunda târîhlerini ondan başlatdılar ki bu iki târîhin beyni yüz yirmi senedir.

[77] Devlet-i İslâmiyye kesb-i cesâmet edince tertîb-i seneler için esâsın fıkdan-ı teşvîş-i kuyûd-ı mücîb oldu. Hicretin on yedinci senesi (el-Cezîre) Vâlîsi (Ebû Mûsâ el-Eş'arî) Hazreti Ömer'e yazdı ki: "Bize taraf-ı şerîfinizden mektûblar geliyor. Hangisine göre amel edeceğimizi bilmiyoruz. Bir şa'bânı okuduğumuz mahal Şa'bân idi. Bu Şa'bân mı gelecek Şa'bân mı bilemedik." Bunun üzerine Hazreti Ömer sahâbe-i kirâmı cem edip devlet-i İslâmiyye'nin vüs'at-i mülkü ve rif'at-i şânını zikr-ü beyân eyledi ve muâmelâtın teksîrine mebnî teshîli için muteber-ü me'mûl-bih bir târîh vaz'ını istişâre buyurdu. Serdâr-ı Fâris iken şeref-i İslâm ile müşerref olan

(Hurmuzân) beyne'l e'câm müsta'mel olan târihi ve bazı mütchaddî Benî İsrâîl beyne'l-Yehûd müsta'mel olanı şerh-ü beyân eylediler. Li'l-müzâkere velâdet ve bi'set senesinin târihleri müttefek aleyh olduğundan hicret-i Nebeviyye'nin mebde ittihâz olunmasına ve her ne kadar hicret senesi şehr-i Rebûlevvel'de vâki olmuş ise de re's-i sene zâten müteârif olduğu üzere Muharrem olması ve o sene hicretin on yedinci yılı olmakla senelerin âtiyenin on yediden itibâren sırayla te'dâd edilmesine karâr verildi. İlelân ehl-i İslâmiyye meyânında müsta'mel olan "Târih-i Hicret" budur ki elyevm ahd-ı hilâfet-i Hazreti Abdülhamîd Han-ı Sâni'de bi'l-yevmni ve'l-ikbâl 1301 senesine vâsıl olmuştur. (İdâme-hû'llâhu Te'âlâ)

[78] Kaht ve Taun

Hicret-i Nebeviyye'nin on sekizinci senesi Hicâz'da ve Arabistan'ın ekser mevâki'inde gâyet şiddetli kaht vâki olup o seneye (Sene-i Remâde) tesmiye ettiler ki kurâklıktan kinâye olarak "kıtlık senesi" demektir. Hazreti Ömer kaht-zedegânın tahfîf-i ızdırabları zımnında iki istiyâ olunan memleketlerden istiâne eylediğinde Sûriyye'den (Ebû Ubeyde) ve Mısır'dan (Amr bin el-Âs) Hazretleri Arabistan'a pek çok zahîre yağdırdılar ve tadyîk-ı musîbetden bî-çârekân-ı ehâlîyi kurtardılar.

Yine o sene Sûriyye'de şedîd tâ'ûn zuhûr eyledi ki Arablar (Tâ'ûn-ı Amvâs) [*]¹⁹¹ tesmiye etmişlerdir. Her biri binâ-yı devlet-i İslâmiyye'nin bir rûkn-i azîmi mesâbesinde olan ve nice muhârebelerde nice düşman ordularını zebûn eden o kahrâmânların tâûndan yirmi beş bini bir ay zarfında vefât ettiler. Emînü'l-Ümme (Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh) ve (Yezîd bin Ebî Süfyân) ve (Şürahbîl bin Hasene) o âfetin şühedâsıdırlar. Belki (Hâlid bin Velîd) Hazretleri birkaç vakit daha yaşayıp yirmi birde Humus'da irtihâl buyurmuştur. O merd-i meydân-ı gazâ hîn-i irtihâlinde "Yâ Rabb! Ben yüzden ziyâde harbde bulundum. Bedenimde ok ve kılıç yarısından bir[79] karış kalmadı. Bu bedenim düşman silâhıyla telef olması lâzım iken şimdi döşeğimin üstünde ölüyorum." diyerek aşîre-i teessüf etmiştir.

Ma'rûfdur ki (Tâ'ûn-ı Amvâs) zuhûr ettiği vakit Hazreti Ömer Şam'a gitmek için Medîne'den çıkmış idi. Tâ'ûnun zuhûrundan haberdâr olduklarında Şam'a varılmak husûsunda beyne'l-müslimîn ihtilâf vâki oldu. Bir takımı "Kaderden firâr ile kurtuluş kâbil değildir." diyerek Şam'a gidilmek tarafını iltizâm ettiler. Bunun üzerine Abdurrahmân bin Avf Hazretleri gelip bir hadîs-i şerîf rivâyet buyurdular ki

¹⁹¹ Amvâs Filistin'de küçük bir çare ismidir. Hastelik ibtidâ orada zuhûr etmişti.

meâlî: "Bir yerde tâ'ûn olduğunu duyduğunuz vakit oraya dâhil olmayınız ve bulunduğunuz yerde tâ'ûn vâki olursa oradan çıkmayınız."dır. Bunun üzerine Hazreti Ömer 'avdete mecbûr olmuştur.

Hazreti Ömer'in Şehâdeti ve Bâ'zı Siyer ve Menkıbeleri (27 Zilhicce sene H. 23)

Hazreti Ömer hilâfedinin her senesi i'tiyâd eylediği vechle hicretin yirmi üçüncü senesi dahî hacc-ı şerîf eyledi. Minâ'dan bâ'de'l-'avdeti Ubeyd'de devesini çöktürüp abâsını üzerine tarh edip arkası üzerine yattı ve iki ellerini ref'-i bâr-gâh-ı Cenâb-ı [80] Bârî ederek "Yâ Rabb! Yaşım yetti ve kuvvetim za'îf ve ra'yyetüm münteşir oldu. Benden bir tadyî' ve tefrît sâdır olmasın. Rûhumu kabz eyle!" diye tazarrû ve duâ eyledi. Bâ'dehû Medîne-i Münevvere'ye avdetinde nâsa güzel hutbeler okudu ve Zilhicce çıkmadan şehîd oldu.

Keyfiyet-i şehâdeti şöyledir ki: Hazreti Ömer hiçbir bâliğ gayr-ı müslim Medîne-i Münevvere'ye duhûlüne müsâade etmez idi. (Muhîre bin Şu'be)'nin (Ebû Lü'lü'e-i Fîrûz) isminde Îrânî bir hulâmı olup elinde demircilik ve nakkaşlık ve dülgürlük gibi pek çok hüner-ü san'atı olduğundan san'atından Medîne ehlinin istifâde etmeleri için Muğîre'nin istizâmı üzerine (Ebû Lü'lü'e-i Fîrûz)'un Medîne'ye duhûlüne müsâade olundu. Bir müddet sonra (Ebû Lü'lü'e-i Fîrûz) haracın kesretinden huzûr-ı halîfede şikâyet edip kâr-ü kesbinin revâcına mebnî şikâyeti taraf-ı hilâfetden asgâ olunmadığından o lâîn Hazreti Ömer'e "Âleme 'adâletin âm oldu. Ancak benim hakkımda değil." diyerek izhâr-ı gazâ b ve husûmet eyledi ve sabâh namazında halk ile beraber câmiye girip entârisinin altında ihfâ eylediği zehirli hançeriyle Hazreti Ömer'i altı yerinden yaraladı ve esnâ-yı fîrârında yedi kişiyi daha şehîd ve birçoklarını dahî cerh ederek bâ'dehû tutulduğunda kendisini dahî öldürdü.

Hazreti Ömer ancak üç gün yaşadı. Nakl ederler ki ser-i âlîleri bi'l-ihtizârda iken bazı zevât kendisinden sonra [81] hilâfeti oğlu Abdullah Hazretlerine tefvîz etmesini ihtâr eylediklerinde "Hayır! Evlâdım hatâ eden bir kişi ümmetin bâr-ı sakîl idâresini kaldırmak mes'ûliyetini tahmîl eyledi. Kâfidir." cevâbıyla ihtâr ve iltimâslarını reddetmiş ve kendisinden sonra bir kimseyi Halîfe ta'yîn etmek mes'ûliyetini dahî deruhde etmeyip 'intihâbı Aşere-i Mübeşşere'den (Abdurrahmân bin Avf) ve (Talha bin Ubeydullah) ve (Zübeyr bin 'Avvâm) ve (Sa'd bin Ebî Vakkâs)

ve ('Osmân bin Affân) ve (Ali bin Ebî Tâlib) Hazretlerinden mürekkeb bir şûrâyâ havâle buyurmuştur.

Maraz-ı müşteyid olduğunda oğlu Abdullah'ı Hazreti Âişe nezdine gönderip civâr-ı Resûlullah'da defn olunmak üzere isti'zân eyledi. Hazreti Âişe "O mahalli ben kendim için saklamıştım. Lâkin onları kendime tercih ettim. Defn olunsun!" diye cevâb göndermekle Hazreti Ömer "Elhamdülillah! Bundan benim maslahatım bu idi." buyurdu ve mübârek başı Abdullah'ın hicrinde olduğu hâlde Zilhicce'nin yirmi yedinci günü âzîm-i riyâzü'l-cinân oldu.

(Rahmetullâhi 'aleyhi ve rıdvânü'llâhi anh)

Hazreti Ömer bin el-Hattâb târîh nazarında ibkâ-i nâm eden mülûk-ü hükemânın âzamıdır denilse sezâdır. Hak âlîlerinde Hâtemü'l-Enbiyâ Hazretleri "Eğer benden sonra peygamber olsaydı Ömer olurdu." buyurmuşlardır. Zaman-ı saâdetde Ebû Bekir ile Ömer vezîrân-ı Resûlullah olup [82] Peygamber'in sağ yanında Sıddîk-ı Ekber ve sol yanında Fârûk-ı Âzam oturlardı ve Hazreti Ömer hâtır-ı kûhsâr gibi kavî ve re'yini serbestçe arz etmek hasletine mâlik idi.

Celâdet ve hakkâniyetini isbât için belki "Fârûk" lakabı kifâyet eder. Gerçi şehâmet ve dârâta meyl ve i'tibâr etmezler ve libâs-ı şerîflerinde ekseri bir yama bulunur idi ise de ikdâmât-ı âliyesiyle on buçuk sene zarfında nâil ve muvaffak oldukları fûtûhât-ı cesîme birkaç pâdişâha medâr-ı mefâharet olmağa kâfidir. Evân-ı hilâfetinde Sûriyye ve Irâk ve Îrân ve Mısır kıt'aları feth olunup ehâlîsi yâ nûr-u îmân ile tenvîr ve yâ cizye-ü haraca rabt olunmuştur. Kıyâsıra ve ekâsire'nin kurûn-ı adîdeden beri cem-ü teksîr eyledikleri emvâl-ü emlâk asâkir-i müslimînin iyâd-ı igtinâma intikâl ile devlet-i İslâmiyye zann olunmıyacak bir derece ma'mûriyyet ve saâdete vâsıl olmuştur. Şerîat-ı garrânın ahkâm-ı münîfesi zulm-ü istibdâd ile vîrân olan akâlîm-i Rûm ve Acem'de harfîyyen icraya kılındığından intişâr-ı adâlet kulûb-u ibâdda emn-üistirâhat ve her tarafda dîn-i İslâm'a meyl-ü ragbet husûlüne bâdî olmuştur.

Ehl-i İslâm feth ettikleri bilâd-ü memlekette mezâhib-i ehl-i kitâba taârruz etmedikleri hâlde ittihâz ettikleri meslek-i adl-ü hakkâniyyet mülûk-ı mağlûbenin edyân-ı kadîmesini müddet-i kalîle zarfında mahv-ü izâle etmiştir.

Cebele bin Eyhem el-Gassânî ile halîfezâde (Abdurrahmân el-Evsat)'ın ve vezîrân-ı Fâris'den (Hurmuzân)'ın vak'â-yı meşhûreleri şerh-i [83] mübîn nezdinde

küberâ ve fugarâ ve akrabâ miyânında aslâ fark olmadığını meydâna çıkarmıştır. Hazreti Ömer'in dokuzu erkek ve dördü kız olarak on üç evlâdı dünyâya gelmiştir.

Zamanında Vefât Eden Meşâhîr

Hazreti Fârûk'ın evân-ı hilâfetinde mürtehil-i dâr-ı âhîret olan meşâhîr bi'l-münâsebe zikri geçenlerden ma'adâ bunlardır: 14'de Hazreti Ebû Bekir'in pederi (Ebû Kuhâfe) ve Hazreti Muâviye'nin vâlidesi (Hind binti Utbe) ikisi bir günde irtihâl eylediler. 15'de Seyyidü'l-Hazrec (Sa'd bin Ubâde) vefât eyledi. Hazreti müşârûn ileyh ucbâ-i ashâbdan olup Hazreti Ebû Bekir'e biat olunmazdan evvel Sekîfe-i Benî Sâ'ide'de Ensâr-ı kirâm kendisine biat etmek istemişler idi. 16'da Seyyidü'l-Kurrâ' (Übey bin Ka'b) ve mü'ezzin-i Nebî (Bilâl-i Habeşî) vefât ettiler. (20)'de (Tuleyha bin Huveylid el-Esedî) Nihâvend muhârebesinde şehîd oldu. Nâmdâr pehlevân olup dokuzuncu senede İslâm'a gelmiş iken sonra mürted olup (Esved-i Ansî)'ye ittibâ'an da'vâ-yı nübüvvet dahî etmiş ve bâ'dehû hidâyete erişip tâ'ib-ü müsteğfir olmuş idi. 23'de: Ömer'in birâderi ve (Akrabâ) ordusunun alemdârı (Zeyd binü'l-Hattâb) ve hatîb-i Nebî (Sâbit bin Kays) ve (Ebû Dücâne el-Ensârî) [84] kübâr-ı ashâb-ı Bedr'den (Katâde bin Nu'mân el-Ensârî) azm-i bekâ eyledi. Uhud günü gözü çıkıp mû'cize-i Nebeviyye ile yine iyileşmişti.

Hilâfet-i Osmân Zü'n-Nûreyn bin Affân radiyallâhu anh

(24 - 35)

Halîfe intihâbı husûsunda Hazreti Ömer tarafından tayîn olunan meclis-i meşveret defn-i Ömer'den üç gün sonra in'ikâd edip husûs-ı mezkûru büsbütün Hazreti Abdurrahmân bin Avf'a ihâle eyledi. Hazreti Abdurrahmân dahî ibtidâ Hazreti Ali'ye ve müşârûn-ileyh her ne sebebe mebnî ise kabûl etmeyince Hazreti Osmân'a bi'at edildi ve yirmi dört senesi Muharrem'in gurre'sinde umûm-ı nâs tarafından resmen bi'at icraya kılındı.

Hazreti Osmân yetmiş yaşını tecâvüz etmiş ve hılm-i tabî'atı za'fa mübeddel olmuş bir zât idi. Mensûb olduğu Ümeyye hândânı ise asrın ed-dehriyye ve'l-harîs âdemlerini câmi olup ekserinin câh-ü ikbâle hadd-i ifrâtdan âlâ olduğundan bunlar Hazreti Osmân üzerine icray-ı nüfûza ve her istediklerini yapmağa meydân bulmuşlar idi.

Hazreti Osmân radiyallâhu'anh selef-i âlîlerinin vasiyyetleri üzere bir sene vâlî ve âmilleri azl etmeyip fakat ikinci senede akrib-ü havîşânını hıdmet-i devlete

istilâya kıyâm eylediler. Sa'd bin Ebî Vakkâs [85] Irak niyabetinden azl ve yerine halîfenin birâderi Velîd bin Ukbe İbn Ebî Muayt nasb olundu ki şûrb ve müfahete ibtilâsı mâlum-ı âlemi ânidi ve Mısır'dan Amr bin el-As azl olunarak yerine halîfenin birâderi olup Feth-i Mekke akabinde dem-i heder olduğu halde müehharan mazhar-ı afv olan Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh el-Amirî nasb olundu.

Ahvâl-i İfrîkıyye - Vak'â-i Subeytıla

Bu tebeddülâtın netâyic-i vahîmesi çok geçmeyip zuhûra geldi. Şöyle ki; Rum dutemasî İskenderiye limanı o gün de görünmekle ahâlî bende hemân silâha sarılarak ehl-i İslâm'ı tard ve ihrâç ve Rumları derûn-i kal'a edhâl eyleyip âlem-i efrâz isyân oldular. Halîfe Hazretleri suud karındaşını azl ile Amr bin el-Âs'ı tekrar Mısır'a göndermeye mecbûr oldu. (Amr) dirâyet-i mücerrebesi sayesinde İskenderiye kal'asını istirdâd ile Rumları ikinci defa olmak üzere memleketinden def' eyledi. Fakat bu hizmeti takdîr olunmayarak Mısır vâililiği Afrika ordusu serdarlığı ile beraberine (Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh) itâ ve tevcîh kılındı. Abdullah bin Ebî Serh Mısır'da Muhârebe tedârikatiyle meşgûl olup Medîne-i Münevvere'de dahî Hazreti Osman mükemmel bir ordu teşhiz [86] ederek Mısır'a gönderdi kibâr ashâbdan (Abdullah bin Abbas)ve (Abdurrahman bin Ebî Bekir es-Sıddık) ve (Abdullah bin Ömer el-Faruk)ve (Abdullah bin Zübeyr) hazretleri bu orduda idiler. Ol vakitler ise İfrîkıyye-yı şimâli yani Bilâd-ı Berberiye'nin kısım azîmi Rum devleti idâresinde olarak vâlisi (George) isminde bir kimse idi. (Trablus)'un muhâsarası ve Kabis'in istilâsı ehl-i İslâm'ın ilk muvaffâkiyetleri olup George bu hücumu karşı yüz yirmi bin kişiyle (Kayrevan) karîbinde Subeytıla nâm mevkîde ordu kurarak vürûd-ı Müslimîn'e müterâkip oldu. İşte Subeytıla'da dahî müslimîn ile Rumlar meyânında bir şedîd muhârebe vâkî olmuştur. Şu kadar ki: serdar olan (Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh) harp zamanlarında çadırına kapanarak (Halid) ve (Ebû Ubeyde) ve (Sa'd bin Ebî Vakkas radiyallâhuanhüm ve sair ümerâ-yı eslaf ki daima ordunun başında askerini tetci ve kendi gayret ve besâletiyle efrâdın urûk-ı hiy'et ve şecâatini tahrîk eder olmadığından eyyâm-ı muhârebe hayli uzadı ve düşmanın kesretinden miyân-ı İslâmiyan'da havf ve dehşet emâreleri gözükmeye başladı. Hatta orduda bulunan ümerâ bile askerin bu emniyetsizliğinden havf ve telâşa düşerek (Abdullah bin Zübeyr) hazretleri cebren serdarın çadırına girip bu halin önünü almak lüzumunu bir tafsîl İbn Ebî Serh'e izah etti ve ertesü gün esnâ-yı muhârebede otuz kadar delâver ile [87] Süfûf-u a'dâyı yararak George'nin çadırı önünde ve cariyeleri tarafından tâvus

kanadından mâmul yelpâze ile teferrüç olunduğu sırada i'dam ile re's-i maktûunu mızrağın ucuna takıp tekbir getirdik de asâkir-i İslâmiye bu halden cesaret alarak a'dayı külliye târûmar eylediler. Abdullah bin Zübeyr'in şu hareket-i merdânesi ehl-i İslâm'a bir muzafferiyet-i kâmile kazandırıp düşman ordugâhı bi'l-cümle emvâl ve eşyasıyla beraber ehl-i İslâm'ın yed-i istilâsına intikal eyledi. Ganâimin humsu beytûlmâle âid olmak üzere bi'l-ifrâz taraf-ı hilâfetten(Mervân bin el-Hakem). Îtâ ve ihdâ kılındığı halde her süvariye üç bin ve piyadeye bin beş yüz altın hisse isabet etmiştir. Ve İfrîkıyye valiliği (Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh)'e ilave memuriyet edilmiştir (28).Vak'â'da kibar ashâbdan dört Abdullah hazır bulunmakla iş bu Muhârebe (Harb-ül-Âbâdile) ismiyle ma'ruf olmuştur ve esra miyanındabulunan Gergir'in kızı (Abdullah bin Zübeyr)'e verilmiştir.(Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh) İfrîkıyye valiliğinde üç kere bahren gazâ etmiş ve bir kere dahî Habeş üzerine sefer eylemiştir.

Feth-i Gubrus

Hicret'in yirmi sekizinci senesinde Şam âmili olan Muâviye [88] İbn Ebî Süfyan ile Mısır âmili Abdullah bin Ebî Serh dümalar hazırlayarak Gubrus'a hücum eylediler. Kitâl-i şedidden sonra yedi bin dinar cizye itası üzerine musâlaha olundu. Ehl-i İslâm o âne dek harekât-ı bahriyeye alışık olmayup hatta Hazreti Ömer vaktinde Hazreti Muâviye Gubrus'a asker sevki için makâm-ı hilâfetten isti'zân eyledikde Hazreti Ömer radiyallâhuanhü asâkir-i İslâm'ı mehâlik-i deryâyâ ilkâ-i dehem diyerek müsâade itmemişti. Fakat Gubrus 'ın fethi seyf-i İslâm'ın ber' ve bahrede infâz-ı hükm ideceğini âleme bildirmiştir.

Muhâsara-i Gonstantîniyye

Gubrus'un fethi kuvve-i bahriye'nin ziyâdını teshîl etmekle Hazreti Muâviye Şam'dan (Gonstantiniye) üzerine asker sevkedererek tâzik ve muhâsaraya başladı ise de Feth-i Gonstantîniyye'nin henüz vakt-i merhûn-u kadîkinden rücû olunmuştur.

Vak'â-i İran ve Ermeniye

İran'da fütûhât-ı İslâmiyye sûret-i dâimede terakkî ve tevessû etmekte olup yirmi dokuz senesi (Ebû Musa el-Eş'ari) Basra [89] vâililiğinden ve (Osman bin Ebî el-As) Fars vâililiğinden azl olunarak yerlerine Halîfenin dayızâdesi (Abdullah bin Amir İbn Küreyz) tâyin olundu. (İbn Küreyz) Şah-ı Acem (Yezdicerd)'i tâkiben(İsfahan)'ı ve (İstahr-ı Fars)'ı zapt ve (Tus)'ve (Serahs) ve (Merv)'i sulhan feth

ile İran 'ın istilâsını it'âm eyledi. Ümerâsından (Ahnef bin Kays) Türkistan hudûdunu tecâvüz ederek râyet-i İslâm (Belh) ve (Harezmi) çöllerinde temevvüc oldu. Şah Yezdicerd ise bir müddet sonra (Merv)'de değirmen taşı bünyân bir adamın önünde maktûl olduğundan mülûk-i Sâsânî münkârız olup İran saltanâtı bi'l-külliyeye tasarruf-ı İslâmiyyana geçti. Diğer taraftan Hazreti Muâviye 'nin nüvâbından olan Kınnesrin vâlisi (Habib bin Mesleme) ile Selman bin Rebâa (el-Cezire)'nin şimâl tarafına çıkıp Ermeniyeye memâlikini teshîr ve (Aras)nehrini mürûr ve Kafkasya'ya duhûl ile Gürcistan ve Şirvan ve Şekive Şimâli Elkâlarını bâzide hüyük istila eyleyerek (Selman bin Rebâa)'ta (Terek) ırmağı civarında Hazar Türklerinin hakânı tarafından düçâr-ı mağlubiyet edildiği ve fakat ertesi sene tekrar sevk-i asker nusret edilerek bütün ol havâlinin hükkâmı inkıyâd ve cizye tahtına alındığı mezkûr tevarîhdir. Bu fütuhât-ı azîmeden gerek ganîmet ve gerek haraç ve cizye tarîkiyle [90] Emvâl-i kesîre hâsıl olup Medîne-i Münevvere'de büyük hazîneler peydâ olmuştur.

Fesâdât-ı Dâhîliye ve Şehâdet-i Hazreti Osman (Radiyallâhuanh) (H.18 Zilhicce 35)

Satvet-i İslâmiye'nin bu mertebe sür'at-i intişârı bir atîk-i ahd-i karîbi istila-yı tâm ile tehdîd etmekte idiyse de Hilâfet-i İslâmiye vüs'at ve cesâmette kârin yani ittihâd ve intizâmı gayb eylerdi. Âsâ-yı hilâfet Hazreti Ömer gibi bir bâzu-yu kavîde bulunmayıp Hazreti Osman Zü'n-Nureyn'in hılm ve selâmet tab'ı sû-i istimâlâtı men'e muvaffak olamadığı gibi mehâm-ı â'mal ve hidemâtı istila eden akâribi hakkındaki tesâmühü dahî intizâm-ı umûmîye hâlel vermeye başlamış idi. Emvâl-i ganâyim efrâd-ı ümmeti zengin ettiklerinden Medîne-i Münevvere fevkal-gâye mâ'mur ve âbâdân ve kesret-i yüsâr ve vufret-i hayrât ile misâl-i cenan olup bir asb yüz bin dirheme ve bir bustân yüz bin dirheme satılır oldu ve refâh-ı umûmiye bazı mertebe israfı mübeddel olmağa ve zevk-i ihtişam bir takım kimesnenin dimâğına tes etmeğe bed eyledi. Hazreti Ebû Bekir'in mirasını ve Hazreti Ömer'in yamalı libasını müşahade ile müftehîr olan halk Hazreti Osman'ın iki mütecâviz gılman ve tab'atını ve debdebe ve daratını ve müntesiplerine bezl eylediği hedâyâ ve atıyatını... [91] Hüsn-i nazar ile telâk etmezlerdi. Her tarafta usul-i idare 'aleyhine güftüğü çoğaldı ve Hazreti Osman radiyallâhuanhın kâffe harekâtı enzâr-ı nasta birer kabahat gibi görüldü. İbtidâ tashih-i kıraat meselesi zuhûr etti. Irak'ta ve Sûriye'de sûret-i edâ ve Arapça kırâat-ı Kur'an'da bazı mertebe ihtilaf tahaddüs ettiği Hazreti

Huzeyfe'nin ihbârı ile Halîfe hazretlerine malum oldukda bu ihtilâfın önünü almak üzere ashâbın ittifakıyla Hazreti Ebû Bekir radiyallâhu anh zamanında yazılıp Ümmü'l-Mü'minîn Hafsa bint Ömer el-Hattab'ın beyninde vediâ kılınan nüsha-i asıl ittihad ederek andan müteaddit mushaflar istinsah ettirüp etrâf-ı memâlike irsâl buyurdu. Ve tashîh-i kırâat olundu (30). Hazreti Zü'n-Nureyn 'in bu hareketi gayetle elzem idi, çünkü Kur'ân-ı Kerîm'i ile'l-ebed tahrifattan kurtardığı gibi cemiyet-i beşeriyenin es'ül-esası olan ittihad kanunu ve mezhebîyi temin ile devlet-i İslâmiye'nin selameti müstakbelesini ihkâm eyledi. O sene içinde mîrâsü'l-hulefâ olan Hâtem-i nebevi Hazreti Osman'ın parmağından "Bî'r-i Eris"e düştü. Hâtem-i şerîf mezkûr kömüşden mamul olup üzerinde üç satırda olmak üzere (Muhammed Resulullah)cümle-i şerîfesi mahkûk idi. Hicret'in yedinci senesinde mülûke süferâ-yı seniyye ve mekâtib-i şerîfe be'sinde ittihâz buyurulmuş idi. Kuyunun suyunu boşalttılar bulamadılar. Hâtemin zâyî olması hulefânın kıyl-ü kâline [92] bâdî oldu ve andan sonra Hazreti Osman'ın umûru durust olmadı. Kudemâ-yı sahabeden (Ebû Zer Gıfârî hazretlerini (Rebeze)'ye tesyîr eyledi ve gâziyân-ı Bedr'den ve pîran ve kübar-ı ashâbdan Ammar bin Yasir'i Ben Ümeyye tarafından mes-i mücedded darb olunmasına memân'at eylememesi ve gerek asr-ı saadetde ve gerek zaman-ı şeyhaynda matrûd ve merdûd olan (Hakem bin el-As)'ı afv ve itlâk ile Medîne-i Münevvere'ye celb eylemesi ve oğlu (Mervân bin Hakem) fâsıkına serkâtipliği hizmetini ve İfrîkiyye ğanâyiminin humûsunu tevcîh ve itâ ve sadaka-i Resulullah olan Fedek'i iktâ ile mûmâ ileyh'in hiyel ve desâisine kabil ve Kûfe'de (Velîd bin Ukbe) ve Mısır'da (Abdullah bin Ebî Serh) gibi kisanı umûrda istihdamı efkâr-ı umûmiye kendi 'aleyhine meylindirmişdi. Otuz üç senesinde idi ki bunlardan dolayı Halîfe hakkında güftüğü peyda oldu. Hazreti Osman mü'temen vüzerâsından (Muâviye)ve Amr bin el-As) ve (Said bin el-As) ve (İbn Ebî Serh) ve (İbn Küreyz'i Medîne-i Münevvere'ye çağırıp halkın güftügüsüne ne ile ilaç olunacağını istişâre buyurdu kimi askeri Tâife senk gazâ ve cihad [93] ile işgal ve kimi bezl-i mâl ile işgal olunmasını rey eyledi. Esaslı bir çare bulunamadı ve müşârün ileyh mahal memuriyetlerine avdet eylediler. Otuz derinde Kûfe'den oranın vâlisi olan (Said bin el-As)gelüp Kûfe halkının kendi 'aleyhine hurûcunu ve valiliğe (Ebû Musael-Eş'ari)'yi bî-ihdiyâr itmekte olduklarını ihbâr etmekle Hazreti Osman (Ebû Musa) hazretlerini Kûfe vâlisi nasb eyledi. Çünkü (Said bin el-As) şedidü'l-kibr ve azîmü'l-ucb kimse olup ahâliye yeki tarh etmişdi. Otuz birde Kûfe'den ve Basra'dan ve Mısır'dan bir takım erbâb-ı isyân hareket ederek Medîne kurbünde bıraktılar ve

Halîfe hazretlerinin hıl'ini müzakere eylediler. Mısırlılar Hazreti Ali tarafına ve Kûfeliler Zübeyr bin el-Avvam ve Basralılar Talha bin Ubeydullah tarafına meyl eylediler. Hazreti Osman vak'âdan haberdar oldukda Amr bin el-As ile Muğire bin Şû'be'yi âsilere nasihat ve pend için irsâl buyurdu ise dehl-i şekâvet ol iki meb'ûsu akbah red ile red eylediler. Bunun üzerine Hazreti Ali gelüp Emirü'l-Mü'minîn tarafından nasihat ve pend eyledi. Kabul eylediler ve Kitab ve Sünnet'e itaat edeceklerine ahd ve yalnız Mervân bin Hakem'i kitâbetten ve Abdullah bin Ebî Serh'i Mısır'dan azlını istediler. Halîfe dahî Hazreti Ali ile beraber bunların azline karar vererek nas'a muvâfakat eyledi. Müehharan (Mervân) Halîfe ile [94] ictimânda kendisini ibkâ etdir dese de İbn Ebî Serh'in Mısır'dan azli ile yerine Muhammed bin Ebî Bekir es-Sıddık'ın nasbına Halîfe hazretleri muztâr oldu. Cümû-ı bâğiye bu suretle dağılıp her fırka kendi vilayetine doğru tahrîk pâ-yi avdet eyledi. Mısırlılar yeni valileriyle beraber memnûnen avdet ederler iken ile be vusullerinde Hazreti Osman'ın bir kölesinin bir hem-cinsine bahş ve sür'at ve telâş ile geçdikini gördüler ve şüphe ederek köleyi tevkîf ile üzerinde Halîfenin mehriyle mahtum emîr-i Mısır (İbn Ebî Serh'e)hitaben yazılmış bir mektûb buldular. Mektûbda kendi idamlarını iş'âr eden "İza cae el-emir faktuluhû" ibare-i meşhuresi mûndericidi. Kalblerinde kesb-i sükûn etmiş olan ateş-i fiten yeniden iltihâb ederek Medîne'ye döndüler ve Basriyyûn ve Kufiyyûn'e dahî haber salup anları dahî geru çağırdılar ve mahzâr-ı ashâbda Halîfenin mektubunu okudılar. Ashâbın cümlesini behût ve hayret istilâ ederek Halîfenin bu muamelesini revâ görmediler. Hazreti Osman mehrin kendi mehri olduğunu ve yazunun Mervân bin Hakem'in hattı olduğunu ikrâr ve itirâf ile fakat mektûbdan kat'an ilm ve haberi olmadığına yemin eyledi. Mervân ise ben "İza cae el-emir fakbelûhû" diyü yazmak murâd etdim diyerek tebrîe-i zimmet'e çalışır bir idi çünkü ol vakt hat-ı [95] Gulamın ile irsâl olunsun da senin haberin olmasın. Bu da fenâdır demek ben hükûmete sâlih değilsen. İstifâ ve i'tizal eyle» dediler. Hazreti Osman bu teklifi kabul etmedi. Hiç olmaz ise ba'is-i fesâd olan Mervân'ın başını istediler. Hazreti Osman'ın kerem-i tab'ıve ulüvv-i cenâb-ı aka dahî razı olmayup Mervân'ı zir-i himayetne aldı ve kendü vâri devlet-hanelerine kapandı ve kölelerine asla kılıç çeküp kan dökmemeleri için emir vererek hatta içlerinden her kim kılıç çekmezse âzâd olsun buyurdular. Erbâb-ı ihtilal hâne-i Halîfeyi muhâsara edüp zükakları şematetle doldurdular. Hazreti Ali ve Zübeyr ve Talha ve sâir kibar ashâb Hazreti Osman'ı muhâfaza için oğullarını gönderüp hatta Hazreti Hasan Halîfe hazretlerinin kapusu önünde âsiler tarafından yaralanıp kana boyandı ve Hazreti Ali

tarafından gönderilen üç kırba suyu Beyt-i Osman'a idhâl için vâli Benî Haşim ve Beni Ümeyye'den hayli adamlar mecrûh oldu. Hanenin kapusu mesdûd olmakla ve kührûh eşkıyâ şenâtlerinden nâşi Benî Haşim Hasan'ın kanını görürlerse bizden intikâma gelirler diyü havfe düşmekle heman içlerinden üç kişi komşu evinden duvarı delerek Hazreti Osman'ın odasına dâhil olup ol Hazreti şehit ettiler (18) Zilhicce (35). Hazreti Osman zaman-ı şehadetinde sâim bulunup Kur'an-ı Kerîm tilavet ederler idi. Mısır vâlisi nasb olunub o da erbâb-ı şikâvetle beraber avdet eden [96] (Muhammed bin Ebî Bekir es-Sıddık) dahî katillerin içinde idi. Evrâk-ı mushaf-ı şerîf hûn-ı Osman ile leke gün oldu ve Hazreti Zü'n-Nûreyn'in nâş-ı şerifleri üç gün muhakkar kaldıktan sonra defn olundu. Kâtillerin firârından sonra Osman'ın zevcesi Emirü'l-Mü'minin katl olundu dey-ü feryad etmekle imâmın hazretleri ve anlar ile beraber kuyunun önünde bekleyen sâir zevât-ı kirâm içeri koşuşup Hazreti Osman'ı mezbûh görünce üzerine kapanarak ağladılar. Keyfiyet Hazreti Ali ve Talha ve Zübeyr ve Sa'd'a aks edince akılları başlarından gidüp alelacele geldiler. Ve Hazreti Osman'ı ol halde gördükde "İnna lillahi ve inna ileyhi raciun" dediler. Hazreti Ali oğullarına hiddet edüp ser kapuda durur iken Emirü'l-Mü'minin nasıl katl olundu diyerek Hasan'a bir sille vurdu ve Hüseyin'in göğsüne kaydı ve Muhammed bin Talha ile Abdullah bin Zübeyr'e şetm eyledi ve hanesine avdetle kapusunu sed eyledi. Bâ'de ehli isyân Mervân'ı ve oğullarını ve Ebî Muayt oğullarını aradılar ise de anlar firâr etmişler idi. Hazreti Osman'ın bi-gayr-ı hakk maktûl olduğu bahsinde müverrihîn-i İslâmiyye müttehidü'l-fikr olup kendileri müddet-i hilâfetlerinde ahkâm-ı şer'iyeden sermû inhirâf itmemişler ve sadr-ı İslâm'da fezail-i şerîfe ve ahlak-ı cemileleriyle mümtaz bulunmuşlar idi. Ancak sen şeyh ûhetinde câlis-i menber-i hilâfet olmakla ağıbe akraba ve müteallikâtı olan Benû Ümeyye'nin recâ ve iltimaslarını def' ide me'yub menâsib-i âliyeyi bunlar kendülerine münhasır [97] Kıymetli idi. Halbuki Hazreti Osman'ın istihdam eylediği Benî Ümeyye ricâli fetânet ve dirâyette ferid ve emr-i idâre ve siyasette mâhir adamlar ise kerede ahd-i şeyhayn-ı mükerrerminde müstahdem olan kübar-ı ashâb-ı kirâm mertebe de fazl ve takvâ ile muttasıf olmayıp sevâbık halleri dahî ekseriyâ lekelî idi. Hulefâ'nın anlardan şikâyatı def' ve ref olunmadıkça makâm-ı hilâfet hedef-i gayz-ı müştekiyân ve Hazreti Zü'n-Nûreyn bu ağırda kazâzede-i tîğ-ı âsiyan oldu. Bu Vak'â halk nazarında makâm-ı hilâfetin hürmet ve haysiyetini izale etmekle bâ'demâ erbâb-ı muhalefet ümerâyı 'aleyhine kolaylıkla teşhîr-i silâh-ı isyâna cüret ve cesaret

etmişlerdir. Hazreti Osman'ın dokuzu erkek ve yedisi kız olmak üzere on altı Evlâdı dünyaya gelmiştir.

Zamanında vefat eden meşahir

24'te Kisrâ'nın süvârileriyle beşer olan (Süraka bin Malikes-Sehmi) ve 31'de ifşa-yı esrâr ettiklerinden nâş-i taraf-ı risaletden(Rebeze)'ye matrûd olan (Hakem bin el-As) vefat ettiler.32'de (Ebû Süfyan bin Harb) ve hâkim-i hêzihi'l-ümme ve kadı's-Şam ve musâhib-i Resulullah 'aleyhi's-salatı ve's-selam (Ebû'd-Derda [98] el-Ensari (irtihal eylediler. (Ebû'd-Derda) hazretleri vakur bir zat olup Muâviye andan te'dib ederdi. Ve bi-ne o senede âm-ı Resul (Abbas bin Abdülmuttalib) ve abâdile-i fukahadan ekber huddâm-ı Resul (Abdullah bin Mes'ud el-Hüzeli) ve sabıkîn ile'l-İslâm'dan ve ekâbir-i ashâbdan (Ebû Zer Gıfari) terk-i dar-ı fena buyurdular 330'da sâbıkînden ve ashâb-ı Bedr'den (Mikdad bin Esved el-Kindi) ve 34'te fudâla-yı sahâbeden ve ashâb-ı Bedr'den Beytü'l-Makdis kadısı (Übade bines-Samit el-Ensari) azm-i dâr-ı beka oldular.

Hilâfet-i Ali bin Ebî Talib radiyallâhuanh(40-35)

Hazreti Osman'ın şehadetinden sonra Hazreti Ali cânîşin-i hilâfet oldu gerçi kendilerine teklif-i hilâfet olundukda kabul etmek istememiş ve ser kimi ihtiyâr iderseniz ben razıyım. Benim vezir olmam emir olmamdan hayırlıdır deyü beyân-ı mâzeret eylemiş ve hatta Hazret-i(Talha) ve (Zübeyr) biat ederler iken isterseniz ben size biat edeyim dahî demiş ise de naçar halkın ibrâm ve ilhâhı üzerine mescidde biat almışdır. İbtidâ Hazreti Talha biat edüp Vak'â-i Uhud'da eli çolak olduğundan ibtidâ biat eden el çolakıdi deyü hazırun teşe'üm etmişlerdir. (Sa'd bin Ebî Vakkas) [99] ile (Abdullah bin Ömer el-Faruk) te'hîr-i biat edüp Beni Ümeyye'den ve sâireden Hazreti Osman'ın lütuf dideleri olan bazı zevât dahî biat etmediler. Hazret (Hassan) ve (Numan bin Beşir) ve (Zeyd bin Sabit)ve (Abdullah bin Selam) ve (Üsame bin Zeyd) ve (Muğire bin Şu'be)anlardan idi. Beyne'l müslimîn vâki olan bu tefrika âtide beyan olunacak hurûb-ı dâhiliyeyi intaç eyleşdir.

Vak'â-i Cemel(Cemaziyelevvel sene 36)

Medîne-i Münevvere'de olduğu gibi bazı vilâyetlerde dahî Hazreti Ali'nin hilâfetine ittihâd hâsıl olmamış idi. Hazreti Osman tarafından Yemen âmili olan (Ya'la bin Meniye) Hazreti Ali üzerine hurûc edüp emvâl ve gayrıyla Mekke-i Mükerreme'ye geldi. Hazreti Osman'ın zaman-ı şehadetinde Hazreti Âişe Mekke'de

bulunmuş ve Hazreti Ali'ye biatten sonra (Talha) ve (Zübeyr) ve (Abdullah bin Ömer)ve (Abdullah bin Amir bin Küreyz) dahî Mekke'ye rihlet etmiş olmalarıyla (Ya'la) müşârün ileyh hazeratıyla buluşup bi yanında ki malları anlara arz eyledi ve Hazreti Osman'ın kâtilleri kısas olunmadığı cihetle şehadetinden dolayı Hazreti Ali'yi ithâm ederek taleb-i dem davasını ikâme beynlerinde karar verdiler. Hazreti Âişe **[100]** İfk meselesinden nümâyân Hazreti Ali'ye muğber olduğundan bu ittifâka dahîl oldu. Hazreti Ali'nin hilâfeti hususunda vâkî olan adem-i ittifak beyne'l müslimîn bâ'is-i teşettüt ve nifak olacağından def-i nifak ile ıslâh-ı ahvâl-i ümmet için Hazreti Ali'nin azliyle ârâ-yı umumiyeyi câlib kavî'l-şevketi bir zâta biat olunması dahî müttefikîn mekâsıdından idi. (Ya'la bin Meniye) yüz dinara iştirâ etmiş olduğu"Asker" nâm devesini Hazreti Âişe'ye hediye eyledi ki vak'ânın cümle izâfetle iştiâhı bundan nâşîdir. Ashâb-ı Cemel emvâ-yı yünden ve sâireden başlarına hayli nüfus toplayıp hûn-ı Osman'ı dava ve Ali ile harb etmek üzere Basra'ya müteveccihen Mekke-i Mükerreme'den hareket eylediler. Hazreti Âişe dahî deve üzerinde bunlarla birlikte idi. Esnâ-yı rahda (Hav'ab) nâmında bir subaşına uğradılar ve orada bunlara kelbler havladı. Hazreti Âişe ol mahallin ismini sordu. "Hav'ab" dediler. Müşârün ileyhâ istircâ edüp "Resulullah'dan işitdim harımları nezd-i hümayunlarında olduğu halde (Hav'ab köpekleri sizün dengîkinize havliyeceğini keşki ben bilsem" buyurmuşlar idi. Beni geru çevirin. Vallahi ben işte oyum" demiş ve devesini inâhe etmiştir. Hazreti Âişe'nin geru dönmesiyle fırka-i muhâlîfin rûkn-i âzamını gâib ideceğinden (Abdullah bin Zübeyr) Hazret-i Âişe'ye "size yalan söylerler Hav'ab suyu gece vakti geçilmiş **[101]** "Burası değildir" diyerek tarîk-i muhalefette devam etmeye çalıştı. Fakat Hazreti Âişe avdet ısrâr eylediğinden bir gün ve bir gece orada kaldılar. Nihayet (Abdullah bin Zübeyr) "Ali bin Ebî Talib yetişdi buradan kurtulalım" deyû izhâr-ı telaş eylemekle naçar kalkıp yola koyuldular. Âişe ordusu Basra'ya girüp Halîfeye karşı âlem-i ifrâz-ı isyân olmağla Hazreti Ali kendilerine bi'd-defaat mektûb tahrîr ile gayr-ı meşrû bir muhârebeye sebep olmamalarını ve dimâ-yı müslimîni beyhûde yere akıtmamalarını iltimas Allah icra-yı nasihat ve pend eylediyse de kârger olmayınca askerle üzerlerine hareket buyurdu. Oğlu (Muhammed bin Hanefiye) alemdar olup sağ cenahda Hazreti Hasan ve sol cenahda Hazreti Hüseyin ve süvâri fırkasına (Ammar bin Yasir) ve piyâde fırkasına (Muhammed bin Ebî Bekr) ve mukaddime-i ceyşe dahî (Abdullah bin Abbas) hazretleri kumandan idiler. Tasâadüm-i tarafeyn (Kûfe) kurbünde (Hureybe) sahrâlarında vukû'a geldi. Hazreti Ali'nin muhârebeye gösterdiği şecâat âdetin

fevkinde idi. (Talha) ve (Zübeyr) hazretleri bi-gayr-ı hak yere şehit oldular. (Abdullah bin Zübeyr) yaralandı. Hazreti Âişe esir düştü. Ve ehl-i kıyâm inhizâm-ı küllîye uğradı. Gavgânın en şedid noktası Hazreti Âişe'nin süvar olduğu devenin etrafı¹⁹² [102] idi. Hazreti Ali'nin askeri Hazreti Âişe'yi Allah geçirmek için ol kadar gayret ettiler ki müşârün ileyhânın deve o kadar kirpiye döndü ve devenin buları üzerinde çok el kesildi. (Abdullah bin Zübeyr)'i yaralayan Hazreti Ali'nin ümerâsından (Malik el-Eşter en-Nehaî) idi. Nakl iderler ki ; bu iki bahadır tutuşdukda ikisi dahî şecaatte mümtaz olmalarıyla bir hayli savaştılar. Nihayet (Eşter) Abdullah'ın ayağından şiddetle tutup yere andı ve üzerine çıkıp oturdu. (Abdullah bin Zübeyr)hasmının savleti altında yaranına "Uktülünî ve Mâliken vaktulû Mâliken" diyü nidâ ider idi. Hazreti Ali ertesi gün ashâb-ı Cemel'in namazlarını kıldı. Âlâ rivayet: tarafeynden on bine garîb şehit var idi. Hazreti Halîfe muhârebede ibrâz eylediği kahramanlık kadar muzafferiyetden sonra adâlet ve ulüvv-i cenâb izhâr buyurmuş ve bütün husâmasını afv buyurduğu gibi (Abdullah bin Zübeyr)'in yaralarına bakmak üzere cerrahlar tâyin ve Hazreti Âişe'nin levâzım-ı seferini tedarik ederek kemal i'zâz ve ikrâm ile Medîne'ye i'zâm eylemiş ve hatta bir günlük yol gidinceye kadar oğullarını hizmet-i teşî' memur etmiştir. İşbu (Cemel) yâhud (Hureybe) Vak'âsı sonraki ümmet-i İslâmiye'yi ateş-i nifak ile yakup kavuran hurûb-ı dahîliyenin ibtidâsıdır. Teessüf olunur ki cennet ile mübeşşer olan (Talha) [103] ve (Zübeyr) hazretleri bazû-yı celadetlerini tedmîr-i a'dâyâ hasr edeceklerine Halîfe-i Resul ile gayr-ı meşrû bir muhârebede mahv-u fena eylediler ve kendüleri İslâm kılıcıyla şehit düştükten başka vahdet-i İslâm iye'nin hâlel-pezîr olmasına râyetkeş ibtida oldular.

Vak'â-i Sıffin(Sıffin Vakası)(Safer sene 37)

Cemel Vak'â-i meşrûhâsından sonra Irak ve Mısır ve Yemen ve Haremeyn ve İran ve Horasan bi'l-cümle Hazreti Ali'nin itâat ve inkıyâdı altına girüp Hazreti müşârün ileyh Muhammed bin Ebî Bekir hazretlerini Mısır vâlisi nasb eyledi ve sadâkatinden emin olmadığı âmil ve vâlileri tebdîl ederek bazılarından dahî biat almak için memurlar gönderdi. Hazreti Ali vaktiyle Muâviye'yi Şam'dan azl eyleyüp amcazâdesi (Abdullah bin Abbas radiyallâhuanhüma) ile müzâkere eydüp Hazreti(Abdullah), Muâviye'nin kuvvet ve iktidârını tezkâreyle bu hususda ihtiyât olunmak lazım geleceğini beyân eyledikde Hazreti Ali "Vallahi aka vermem illa kılıç

¹⁹² Keyfiyet-i şehâdetleri 'Aşere-i Mübeşşere bahsinde zikr olunacaktır.

veririm" deyü bu şiir ile temsîl eyledi: "Ve mâ mi'ete en minhâ gayru âciz, bârin izâ mâ gâlet en-nefs gûlehâ."İbn Abbas dahî cevaben "Ya Emire'l-Mü'minin bahadır âdemsin lakin sahip [104] "Reyde kalmasın" demişti. Vak'â geldikten sonra Hazreti Ali, Muâviye'nin azlinden sarf-ı nazar edüp kendisinden biat almak için(Cerir bin Abdullah el-Becelî) bi Şam'a i'zâm eyledi. Şam âmili(Muâviye bin Ebî Süfyan) Hazreti Ali'ye biat etmedi.(Muâviye) pederi Ebû Süfyan'dan mevrûs olan Arap emâretine çoktan berî hahişkâr olup on beş seneden berî Sûriye vilayetinde gâh i'mal-i hiyel ve gâh ibzâl-i mâl ile fedâyî taraftarlar toplayarak iddiâ-yı istiklâl ve îlân-ı isyâna tam kuvvetle hazır ve müheyya idi. Hazreti Osman Zü'n-Nûreyn'in kanlı libâsını (Nu'man bin Beşir)Şam'a götürmüş olmağla Muâviye ol libâsı câmi-i şerîfin civârına asup beş vakitte ahâliye gösterir ve "Halîfe'mizi Ali katl etdi. Allah hakkından gelsün" gibi türlü türlü iftirâlarla kulûb-u âmmeyi Hazreti Ali'den soğutmağa çalışır idi. Nihâyet Cemel Vak'âsı kendine cesâret bahş olmağla fâtih-i Mısır (Amr binel-As) ile bi'l-ittifak Hazreti Ali'ye biat etmeyerek îlân-ı isyân eyledi. Hazreti Ali Kûfe'den ve Hazreti Muâviye Şam'dan ordularını çeküp (Rakka) kurbünde (Sıffin) nâm mahalde birbirlerine mülakâ oldular. Şehr-i Muharrem muhâberât ile mürûr edüp Safer duhûlünde cenk ateşi alevlendi. Tarafeynin mehâret-i askeriyesi ol derece müsâvi idi ki yüz on gün zarfında doksan mukâtele vukû [105]buldu. Tarafeynden seksen bin kişi telef oldu ki kırk beşi Şamî'nden ve yirmi beşi Irâkî'nden idi. Şühedâ-i ehl-i Irâk miyânında ashâb-ı Bedr'den yirmi aded-i zât var idi (radiyallâhu anhüm). Hazreti Ali askerine "Düşman silâh çekmeyince kendileri cenge başlamasınlar ve adedden çıkıp dönen ve kaçanları öldürmesinler ve mallarından bir şey ahz etmesinler!" diye tenbîh eyledi. Fakat ashâb-ı Sıffin'in cenâzelerini kıldırmamıştır.

Gâziyân-ı Bedir'den (Ammâr bin Yâsir) Hazretleri Hazreti Ali ile beraber cenk eder iken şehîd oldu. Sini doksanı mütecâviz olup silâhı elinde gezerdi ve Fahr-i Âlem buyurmuş idi ki: "Yâ Ammâr! Seni fi'a-i bâgiye katl edecektir." 'Ammâr Hazretleri Bedir günü huzûr-ı Resûlullah'da cenk eder iken harbe ile "Nahnü katelnâküm alâ te'vîlihî * Kemâ katelnâküm 'alâ tenzîlihî darben yuzîlül-helme 'an mukîlihî * Ve yuzhilül halil 'an halilihî" şi'rini okuyup savaşıyordu.

Hâlâ bir netîce-i kat'ıyye husûle gelmeyince Hazreti Ali hasmı Muâviye'ye "Mâdâm ki müdde'î biz ikimiziz. Bizim için bu kadar İslâm kanının dökülmesi revâ değildir. İkimiz bi-zât-ı hûd mukâtele eyleyelim. Hak sâhibini bulsun!" diye elçi

gönderdiyse de Hazreti Muâviye kal'a kapılarını yerinden koparan bâzû-yı hayderî ile gürüşmeyi kabûl edecek kadar akılsız olmadığından redd ile cevâb verdi. Hattâ Amr bin el-Âs bu teklifi kabûl etmesi için Muâviye'ye ibrâm eylediğinde **[106]** Muâviye "Ali ile kim meydân-ı mübârezeye çıkıp da sâğ kurtuldu? Yâ 'Amr! Sen de beni ârâdan kaldırıp yalnızca iktifa-i semrât etmek istiyorsun." diye cevâb verdi. Hâlbuki Muâviye'nin korkaklığı askerine de sirâyet eyledi. Uğruna fedâ-yı cân eyledikleri emîrin kendisi ölümden imtinâ etmekle dimâ'-ı müslimîni sarf-ı kendi emâl-ü ağrâz yolunda arz eylediğini iklâr etmiş oldu.

O gece Hazreti Ali iki bin kadar seçme dilâver ile Muâviye ordusunu bastı. Şam askerinin bozulmadık bir sınıfı kalmadı. Hazreti Ali dört yüz kerre tekbîr getirdi ki her âdem öldürdükçe bir kerre tekbîr alıyordu ve "İktü'l-hüm velâ 'erâ Muâviye * El-Câhizü'l-aynû'l-azîmü'l-hâviye" der idi ve zâbitânından (Mâlik-i Eşter) fevkalâde ibrâz-ı şecâat edip düşman ordusunun kalbgâhına kadar irkâ eyledi.

Amr bin el-Âs bu bozgunluğu görünce hîle tarafına salıp derhâl emr eyledi. Askerleri mızraklarının ucuna birer mushaf-ı şerîf bağlayarak ve "Hâzâ kelâmü'llâhi beynenâ ve beyneküm!" diyerek Irâklılara karşı yürüyüp başladılar. Hazreti Ali askeri Kur'ân-ı Kerîm'i görünce kılıçları kınlarına koydular. Gerçi Hazreti müşârün ileyh fırsat elde iken düşmanın işini bitirmelerini ve onların ref'-i musâhıf etmeleri keyd-ü hıd'âya mebnî olduğunu askerine tekrâr tekrâr anlattı ise de sûd-mend olmadı. Hattâ ordu halkının kısm-ı azamı teşkîl eden havâric ehl-i Irâk "Kitâbü'llâhi kâ'il **[107]** "Osmân'ı şehîd etdik ki seni de düşmana teslîm ederiz. İllâ Kitâbullah!" da'vetine 'icâbet edeceksin." diyerek Hazreti Ali'yi keyf-i kîtâle mecbûr ettiler. Hazreti Ali naçâr (Eşter)'e âdem gönderip geri gelmesi için emr eyledi. Lâkin (Eşter) "Şimdi buradan ayrılacak zaman değildir." diyerek cengde devâm eylediğinden Eşter tarafında feryâdların bûlend olduğunu ve tozun ziyâde kalktığını görünce havâric grubu Hazreti Ali'ye "Sen 'Eşter'e yine cenk eylemesi için haber gönderdin!" diye muâraza ettiler. Encâm-ı kâr ref'-i musâhıf halka ihtilâf düşürdü. Müşâvere için geri isterlerse diye Eşter'e tekrâr âdem gidip o bahadır iktitâf-ı semrâtına az kalmış olan muzafferiyeti terk ile geri geldi ve hîfe-sûrede "Hîle ile aldınız!" diye beyân-ı te'essüf eyledi.

Ref'-i musâhıf muhârebeyi müzâkere ve mübâhasaya tebdîl eyledi. Bir mûceb-i mukâvele Irâklılar tarafından (Ebû Mûsâ el-Eş'arî) ve Şamîler tarafından (Amr bin el-Âs) vekâlet-i hükm tâ'yîn kılındılar. Hattâ Hazreti Ali kendi tarafından

(Abdullah bin Abbâs)'ı ve yâ Emîr (Eşter)'in hükm tâ'yîn olunmasını istediği hâlde havâric hızb-ı Hazreti Ali'ye yine isyân edip bî-taraflarına mebnî Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin intihâbında ısrâr ettiler. Hükâmın müşârün-ileyhimâ hükm kitâb-ü sünnet-i şerîfe ile beyinlerinde kavı-ü müzâkere edip dâvâ-yı emâret mes'elesini hal-ü fasl ile otuz yedinci senesi **[108]** Ramazan'ında (Dûmetü'l-Cendel) nâm mahalde netîce-i karârlarını nâsa teblîg ve i'lân ederek gerek Irâklılar ve gerek Şamîler müşârün ileyhimânın hükümlerine râzı olacaklarına ahd-ü mîsâk ettiler.

Müşâvere-i Dûmetü'l-Cendel (Ramazân sene 37)

Hükâmın müşârün ileyhimâ yevm-ü mahal-i mu'ayyen'de tarafından dörder yüz kişi ki (Abdullah bin 'Abbâs) ve (Abdullah bin ez-Zübeyr) ve (Abdullah bin Ömer) ve (Muğîre bin Şu'be) dahî içlerinde idi mevcûd olduğu hâlde meşveret edip (Amr bin el-Âs) bu kadar İslâm kanının dökülmesinden dolayı müte'essir olduğunu ve devlet-i İslâmiyye'ye nifâk-ü tefrika düşüren Ali ve Muâviye'nin hilâfete lâayık olmadıklarını sûret-i zâhirede beyân etmekle Ebû Mûsâ dahî savâb ve nefis-ül emre mutâbık gördü ve ertesi gün ikisi birden hutbeye çıkıp evvel söz söylemek için birbirlerine teklif ettiler. Nihâyet Amr'ın teklîfiyle Ebû Mûsâ ibtidâ kelâma âgâz eyledi: "Eyyühennâs! Ben bu ümmetin salâh-ü intizâmı için Amr ile kıldığımız karârdan münâsibini bulamadık. Re'yimiz bu ki Ali'yi ve Muâviye'yi hal' edip Halîfe intihâbı husûsını ümmete tefvîz edelim. Dilediklerini Halîfe eylesinler ve işte parmağımdan şu hâtemi çıkarıyorum. Hil'at-i hilâfeti dahî Ali ve Muâviye'den böyle çıkarıyorum." diyerek hâtemi parmağından çıkarıp **[109]** yere bıraktı. Nöbet Amr'a gelip o dahî şu vechle re'yini beyân eyledi: "İşte o kısmı işitdiniz. İkisini de hilâfetden hal' eyledim. Ben ise hâiz olduğum hukuk hasbiyle Ali'yi hilâfetden hal' ederim. Fakat Muâviye'den ehl-ü müstehakk kimse göremediğimden şu hâtemi parmağıma idhâl eylediğim misl-ü hil'at-i hilâfeti Muâviye'ye ilbâs eylerim."

Bir uzun kıyl-ü kâl bu muhâvereyi tâ'kîb eyledi. Fâtih-i Mısır'ın ferâset-ü desâ'isiyle olan Ebû Mûsâ cahilden Mekke'ye firâr eyledi. Amr bin el-Âs'ın dirâyeti ve hîlesi ve dahîsi bu vak'âda bütün ümmeti mütehayyir bırakmıştır ve ümmet-i İslâmiyye vefâ-kârî-i ahd-ü peymân mücebince Muâviye'yi Halîfe tanıyıp Hazreti Ali'yi terk etmeye başlamışlardır.

Bu vak'â üzerine Hazreti Ali Kûfe'ye çekilip az zamanda kabûl-i âmmeden mehcûr olmuştur. Çünkü avâm nâs kendisine mutî olmayıp Muâviye'nin hükm-ü

nüfûzu yevmen fe-yevmen tevessü-ü terakkîye başlamış ve kendi hükûmeti ise hemen tenâzüle ve inhîâtâ meyl göstermiştir.

Vak'â-i Nehrevân - Şehâdet-i Muhammed bin Ebî Bekr-i Sıddîk (38)

Havâric grubu serkeş elleriyle Hazreti Ali'yi bu hâlde[110] Kûfe'de bırakıp kendileri tagılmışlar idi. Bir vechle mezkûr Hazreti Ali'nin idbârına hep bunlar sebep olduklarından otuz sekiz senesi Hazreti Ali Kûfe'den havâric eşkıyâsı üzerine yürüyüp (Nehrevân) karîbinde cem'iyet-i eşkıyâyı tâ'me-i tîğ-ı intikâm eyleyip dört bini birden kılıçdan geçirdi ve Irâk ve Îrân eyâletleri yine Hazreti Ali'nin taht-ı itâ'atine girdi. Lâkin Muâviye eyâlet-i garbiyye ve cenûbiyyeye asker göndererek cebren ve kahran taht-ı hükmüne idhâle çalışıyordu. Mısır'a kuvve-i külliyyet ile Amr bin el-Âs'ı i'zâm eyledi. Hazreti Ali tarafından Mısır âmili bulunan Muhammed bin Ebî Bekir'e Vak'â-i Sıffîn'in kahrâmânı olan Mâlik-i Eşter en-Nehaî mâ'iyyetiyle bir mikdâr asker-i imdâd gönderildiyse de Emîr (Eşter) serhad-ı Mısır'da düşmanın desîse-i şeytâniyyesiyle zehirli bal şerbeti içerek tesmîm edildiğinde askeri dağıldı ve (Amr bin el-Âs) üçüncü def'a olarak Mısır'ı feth eyledi. Zâbitânından (Muâviye bin Hudeyc) Hazreti Muhammed bin Ebî Bekir'i ahz-ü girift ile bâ'de'l-katl bir eşek derisi içine koyup ateşde yakmışdır. Hazreti Âişe birâderi nin bu hâl-i hüzn-i iştimâlinden nihâyet derece müte'essîr olarak namazlar akabinde Muâviye'ye ve Amr'a bedduâ etmiş ve Vak'â-i Cemel'de Hazreti Ali "aleyhine bulunduğundan dolayı fevkal'e'l-âde nedâmet eylemiştir ve birâderinin vak'âsından sonra et lokmasını yiyip ve temettû etmemiştir.

Muâviye askerleri Yemen ve Hicâz'ı kana gark ederek zîr-i inkıyâdına[111] alıp ve birkaç def'a dahî Irâk ve Kûfe üzerine hücum etmişler idi. Kırkıncı senesi Hazreti Muâviye, Bîşr bin Ertât'ı bir mikdâr asker ile Hicâz üzerine irsâl eyledi. Hazreti Ali tarafından Medîne âmili olan Ebû Eyyûb el-Ensârî Kûfe'ye firâr eyledi. Bîşr; Medîne'ye girip kan döktü. Ondan yine Medîne'ye varıp oranın âmili olan (Ubeydullah bin el-Abbâs) dahî firâr eyledi. Ümeyyevîler böyle her cânibe tecâvüz etmekte iken tarafgîrân-ı Ali şaşırmış ve içlerine fenâ bir hâlde şübhe ve korku düşmüş idi ki Hazreti Ali Kûfe minberinde gâyet belîğ hutbeler ile vehm-ü havflarını emn-ü gayrete tebdîl etmeye sa'y-ü himmet eyler. Fakat müfîd olmazdı.

Şehâdet-i Hazreti Ali (17 Ramazân sene 40)

Hazreti Ali böyle bir muktezâ-yı takdîr-i ezeli hükümeti belki Kûfe havâlisine münhasır kılmış iken ne Ali ve ne Muâviye tarafına meyl eden havâric tâ'ifesinden olup (Nehr-i Vân) muhârebesinde Hazreti Ali'nin şemşîr-i kahrından tahlîs-i cân eden ve aslı Himyer'den olan (Abdurrahmân bin Mülcem el-Murâdî) ve (Amr bin Bekir et-Temîmî) ve (el-Berk bin Abdullah et-Temîmî) ümmet-i Muhammed üzerine birer belâ-i adâvet-kârâneleri Ali'yi ve Muâviye'yi ve Amr bin el-Âs'ı kırkıncı sene-i Ramazan'ın on yedinci[112] Cuma günü câmi'de namaz kılar iken (İbn-i Mülcem) Ali'yi ve (İbn-i 'Abdullah) Muâviye'yi ve (İbn-i Bekir) dahî Amr bin el-Âs'ı katl etmeğe ahd-ü peymân edip birer zehirli hançer alarak (İbn-i Mülcem) Kûfe'ye ve (İbn-i Abdullah) Dimeşk-i Şam'a ve (İbn-i Bekir) dahî Mısır'a müteveccihen azîmet eylediler.

Yevm-i mevcûdde Amr bin el-Âs biraz hasta-ü keyfsiz olduğu cihetle kendi câmiye gelmeyip imâmete bir vekîl göndermiş idi. (İbn-i Bekir) vekîli (İbnü'l-Âs) zannıyla katl eyledi. Şam'da (Berk bin Abdullah)'ın zıhımıyla Muâviye maktûl olmayıp omuzdan mecrûh olmuş idi. İbn-i Mülcem ise verdiği ahd-ü peymâna bir sebep daha münzam olmuş idi. Çünkü Kûfe'de havâricden Kıtâm isminde bir dilber kadına gönül verip hâlbuki merkûmenin pederi ve birâderi Nehr-i Vân'da Hazreti Ali'nin kılıcına uğradığından İbn-i Mülcem'e "Ali'nin başını kesip öcümü almadıkça benden nikâh ümîd etme!" diye haber göndermiş idi. Bunun üzerine İbn-i Mülcem (Vardân) ve (Şebîb) isminde kendi gibi iki hâin ile daha akd-i ittifâk ederek Hazreti Ali'yi câmi kapısından girer iken başından yaralıyıp, o Hazret iki gün sonra irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmuştur.

Menkûldür ki; o gün Hazreti Ali mu'tâd-ı kadîmleri vechle müezzini (İbn en-Nebbâh) önünde "Eyyühâ'n-nâs! 'Es-salâh 'es-salâh" diyerek ve arkasında Hazreti Hasan yürüyerek câmiye girerler iken avretler üzerine doğru bakışdılar. Orada bulunanlar avretleri kovmağa...

[113] Kiblegâh-ı ibâdetlerine doğru bakışdılar. Orada bulunanlar avretleri kovmağa koyuldular. Hazreti Ali işitince "İncitmeyiniz! 'Âhâlin nevâhîsidir." buyurmuş idi.

Hazreti Hasan ve Hüseyin ve (Abdullah bin Ca'fer-i Tayyâr) cesed-i mübâreklerini gusl-ü tekfîn ve İbn-i Mülcem'i dahî izâ ve cefâ ile kısâs eylediler.

Hazreti Ali'nin şehîd edildiği mahalde gâyet güzel bir türbe inşâ olunmuşdur ki ismine "Meşhed-i Ali" derler. Kûfe'nin garben karîbindedir. Havâric tâifesi merkad-ı şerîfini kazıp mel'ûn eylemek istedikleri hâlde Nasârâ'nın kabr-i şerîflerini gördüklerinden nereye medfûn olduğu yakînen ma'lûm değildir.

Hazreti Ali âlim ve sahî ve fâzıl ve tâkî ve şücâ ve hatîb bir zât olup Muâviye gibi ibn-ül-vakti'ne değil merdâne hareket etmek istediğinden hükûmette muvaffak olamayıp şehâdet-i Osmân'ı müte'âkıb umûr-u mühimmede müstehdem olan Benî Ümeyye ricâlini birdenbire azl-ü tebdîle kıyâm etmek gibi tedbîrde kusûr ettiğinden (Vak'â-i Cemal) ve (Vak'â-i Sıffîn) fâci'alarının zuhûruna sebep olmuş ve (Vak'â-i Cemal) muzafferiyetinden sonra ibrâz-ı İbn-i Mülcem'in 'ibtidâ ellerini ve ayaklarını kesdiler. Bâ'dehû kızgın demir ile gözlerini çıkardılar. Hiç ses çıkarmayıp tilâvet-i Kur'ân ederdi. Nihâyet dilini kesmeğe kıyâm edildiğinde feryâda başladı. "Sâir âzâ-yı kesdik de ses çıkarmadık da şimdi niçin bağıryorsun?" diye kendisinden sorulduğunda "Ben dilimin kesileceği için değil. Son nefesimde tilâvet-i Kur'ân'a kâdir olamayacağım için ağlıyorum." demiştir. (İbn-i Bekir) ile (Berk) nâ'il-i murâd olmamışlar ve fakat kısâsan i'dâm edilmişlerdir. [114] Şiddetle havâric tâkat-i bildürmediği cihetle (Sıffîn) muzafferiyetinden âdetâ bir hezîmet kadar zarar görerek günden güne hükûmet-ü nüfûzunu gâib etmiştir. Hak âlîlerinde Peygamber'in "Ene medînetü'l-ilm ve Ali bâbü'hâ" ve "'Ali minnî ve 'enâ min 'Ali" buyurmuşlardır. Resûl-i Ekrem'in âmû-zâdesi ve dâmâdı ve min cihet-i müvâhât kardeşi ve vasiyyı olmak şereflerini hâizdir.

Hazreti Ali'nin on iki erkek ve on yedi kız olmak üzere yirmi dokuz evlâdı dünyâyâ gelip (Hasan) ve (Hüseyin) ve (Muhsin) ve (Zeyneb) ve (Ümmü Külsûm) Hazreti Fâtıma'dandırlar. (Muhsin) küçük iken vefât etmiş ve (Zeyneb) Abdullah bin Câ'fer bin Ebî Tâlib'e ve (Ümmü Külsûm) Ömer bin-el Hattâb'a tezvîc olunup evlâd dünyâyâ getirmişlerdir. Hazreti Ali'nin (Havle binti İyâs el-Hanefiyye)'den olan oğlu Muhammed ki vâlidesine izâfeten (İbnü'l-Hanefiyye) diye ma'rûfdur şücâ-ü kerîm-ü fasîh olup mekârim ile meşhûr idi.

Zamanında Vefât İden Meşâhîr

Kübâr-ı Sahâbeden sâhibü's-sır (Huzâife bin el-Yemân) Vak'â-i Cemal'de şehîd oldu (36). Fahr-i Âlem Efendimiz esrâr-ı kendilerine açarlar ve münâfıkları söylerler idi. Hazreti Huzâife bu sûretle münâfıkları tanıdığından Hazreti Ömer

müşârün ileyh hazretlerinin [115] bulunduğu cenâze namazına gidip bulunmadığını anlar ve gıtmez imiş. Yine o senede (Selmân-ı Fârisî) ve (Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh) vefât ettiler. Cemel şühedâsından biri de (Hakîm bin Cebele el-Abdî)'dir. Şücâ-ü şerîf-ü matbû kimse olup esnâ-yı muhârebede bir ayağı koptu ve kesilen ayağı ile kesen hasmını vurup öldürdü ve o hâlde yine "Yâ sâk 'in râ'â * 'İnne ma'î zirâ'î * Uhyî bihâ kirâ'î" diyerek cenk ederdi. Sonra bir mecal olduğunda ayağını kesen hasmına dayanıp "Ayağını kim kesti?" diye sorana "Dayandığım yastık kesti!" demiştir. 38'de Muhâcirîn ve Bedir'den (Süheyb bin Sinân er-Rûmî) vefât eyledi.

Hilâfet-i Hazreti Hasan radiyallahu anh (H.40 - 41)

Hazreti Ali'nin şehâdetinden sonra Kûfe ehâlisi ferzend-i kebîri Hazreti Hasan'a bi'at ettiler ise de kendilerinin dünyâ lezzetine meyli olmadığından ve askerleri serkeşlik ederek âlâ rivâyete içlerinden biri üzerine kılıç dahî çektiğinden o Hazret "Ben babamın bâ'is-i mevî olduklarınız bu günde beni mi öldürmek istiyorsunuz?" diyerek Muâviye ile cenge râğbet etmeyip Haremîn ve Irâk ehâlîsinden [116] İntikâm-ı hûn-ı Osmân'ı ikâme ve kendisine bi'at ve beytûlmâlden hâcet-i kader mal almağa mezûn bulunmak şartlarıyla altı ay sonra hilâfeti Muâviye'ye terk edip vefâtlarına dek Medîne-i Münevvere'de ibâdât-ü tâat ile meşğul olmuşlardır.

Muâviye'nin veya oğlu Yezîd'in ifsâdıyla zevcesi (Cü'de binti'l-'Eş'as) tarafından tesmîm edilmiştir (50). Hîn-i irtihâlinde birâderi Hazreti Hüseyin'e hükümet ve hilâfet üzerine gâyet hakîmâne nasîhat buyurmuşlardır. Künyeleri (Ebû Muhammed)'dir.

(Cedvel-i Hulefâ-yi Râşidîn)

Hulefâ-yi Râşidîn Ebû Bekr-i Sıddîk ve Ömer-ül Fârûk ve Osmân Zü'n-Nûreyn ve Ali bin Ebî Tâlib Hazretleri olup müşârün ileyhimin her birine (Emîrül-mü'minîn) ta'bîr olunur. Makarr-ı hilâfetleri Medîne-i Münevvere idi. Onlar icrâ-yı ahkâm-ı şerîat ve adâlete ve îfâ-yı farîza-i gazâ-ü cihâda ikdâm-ı tâm ve ihtimâm eyleyerek memâlik-i İslâmiyye'yi meşrik-i envâr-ı adâlet ve menbâ-yı füyûzât-ı ilm-ü mârifet kılmış oldukları gibi fazîlet-i zâtîyye ve meslek-i müstakîmelerine âlem hayrân-ü meftûn imişlerdir. Evân-ı hilâfetlerinde memâlik-i İslâmiyye Sîn'den Nil Vâdisi'ne kadar vüs'at bulmuştur.

[117] [Tablo 3: Dört Halîfeye Dair Bilgiler]

Halîfe	Veladet (Miladi)	Biat (Miladi)	Vefat (Miladi)	Müddet-i Hilâfet	Müddet-i Ömr
Ebû Bekir	573	632	634	2	63
Ömer	584	634	644	10	63
Osman	579	644	656	12	82
Ali	601	656	661	5	63

Aşere-i Mübeşşere

Aşere-i Mübeşşere: Kibâr ashâb'dan on zâttır ki Peygamber -sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem- Efendimiz anları hayâtlarında cennet ile tebşîr buyurmuşlardır. Aşere-i Mübeşşere: Hazreti(Ebû Bekir) ve (Ömer) ve (Osmân) ve (Ali) ile (Zübeyr bin el-Avvâm) ve (Talha bin Ubeydullah) ve (Abdürrahmân bin Avf) ve (Sa'd bin Ebî Vakkâs) ve (Saîd bin Zeyd) ve (Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh) hazretleridir. Meşârün ileyhimden dört evvelkiler sırayla Halîfe olmuşlardır.

Zübeyr bin el-Avvâm- Resûl-i Ekrem'in hâlezâdesi ve İslâm'a gelenlerin [118]dördüncüsüdür. Bedir Vak'âsı'nda düşmana ilk silâh çekendir. Cümle meşâhid-i Nebevî-yi muhterem ile beraber bulunup Mısır'ın fethinde dahî külli hıdmet-i sebk etmiştir. Vak'â-i Cemel'de Hazreti Âişe ordusuyla beraber Irâk'a gitmiş iken Hazreti Ali onu dâ'vet edip "Hâtırında mıdır yâ Zübeyr? Bir gün Resûlullah sallâllâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ile beraber bir ganîme mürûr ettiğimizde bi'l-münâsebe sana demiş idi ki: Eğer Ali'ye zâlim olduğu hâlde onunla çarpışırsan!" demekle Hazreti Zübeyr "Allâhumme na'am. Eğer bu hâl hâtırında olsaydı yâ Ali! Senin üzerine kılıç çekmezdim." diye izhâr-ı nedâmet ve orduyu terk ile harbden rucû eyledi ve esnâ-yı avdetinde Vâdi's-Sebâ'da bir ağaç altında uyur iken bi tarafı iltizâm eden (Ahnef bin Kays) askerlerinden (İbn-i Cürmûz) "Âlem-i fesâda düşürdükden sonra buraya çekildin!" diyerek Hazret iZübeyr'i şehîd etmiştir (36). Bin memlûk-ü ve bî-hesâb emvâlî var idi. (İbn-i Cürmûz) Hazreti Zübeyr'in başını Hazreti Ali'ye getirdiğinde mükâfât umar iken Hazreti Ali ona "Beşşirû kâtile'z-Zübeyr bi'n-nâr!" hadîs-i şerîfini kırâat eylemişlerdir.

Talha bin Ubeydullah - Hazretleri dahî İslâm'da sâbikûn olan sekiz kimsenin biridir. Fahr-i Âlem ile Bedir'den gayrı kâffe-i meşâhidde bulunmuştur. Çünkü Bedir günü taraf-ı risâlet'den Kureyş kervânının tahkîk-i ahvâline memûr buyurulmuş idi.

Onun için ganâim-i Bedir'den [119]hissesi afrâz olunmuştur. Vak'â-i Uhud'da Resûl-i Ekrem sallâllâhu ‘aleyhi ve sellem ile sebât edenlerden biridir. Hattâ bir müşrikin Fahr-i Âlem'e havâle eylediği kılıcı eliyle def' eylediğinden eli çolak olmuştur. Vak'â-i Cemel'de kürûh-ı muhâlifîne dâhil olmuş iken Mervân bin el-Hakem "Katli-Osmân'a sen dahî ihânet ettin!" diyerek o Hazret'i ok ile vurup Hazreti Talha bu yaranın tesîriyle irtihâl buyurmuştur (36). Hazreti Ali, Talha'yı maktûl görünce "İnnâ lillâhi ve innâ 'ileyhi râci'ûn. Vallâhi ben bir kardeşimi maktûl görmek istemez idim ve sen yâ Talha! Şâ'irin dediği gibi idin: "Fetâ kâne yedâni'l-gınâ min sadîkîhî İzâ mâ he vesteğnâ ve yu'bîdû'l-fakr" diyerek izhâr-ı te'essüf eylemişlerdir.

Abdurrahmân bin Avf - İslâm'da sâbikûn olan sekiz kimsenin biridir. Bil-cümle meşâhidde bulunup Uhud günü Fahr-i Âlem ile sebât ederek yevm-i mezkûrda yirmi bir yerinden yaralanıp total olmuştur. Evvelâ fakîr iken ticâretten hesâbsız mâl kazanmış ve bir mikdârını hayâtlarında tasadduk ve bir mikdârını dahî vefâtlarında gazât-ı İslâm'a ve ashâb-ı Bedir'den bî-hayât olanlara vasiyyet etmiştir ve vefâtı (31)'dedir.

Sa'd bin Ebî Vakkâs - İslâm'da sâbikûn olan sekiz kimsenin biridir. Tîr-endâzların ser-firâzı olup cümle meşâhidde [120] bulunmuş. Vâhid günü Fahr-i Âlem Efendimiz'in yanında müşrikîne binden ziyâde ok atmıştır. Kûfe'nin mü'essisi ve Kadîsiye ordusunun seraskeri ve Îrân fâtihlerinin birincisidir. Irâk niyâbetinden infisâllerinde inzivâ-yı ihtiyâr ve elli altıda irtihâl buyurmuştur.

Sini seksenden ziyâde idi. Aşere-i Mübeşşere'den aşğar sonra vefât edendir. Kendi vasiyyetleri üzere Bedir günü giymiş olduğu ve elli beş yerinden isâbetli eski bir sûf cübbesiyle tekfîn edilmiştir.

Saîd bin Zeyd – Hazreti Ömer'in eniştesi olup müşârün ileyh hazretlerinin İslâm'ına sebep olmuştur. Cümle meşâhidde ve Sûriye fûtûhâtında bulunmuş ve elli bir târîhinde irtihâl buyurmuştur.

Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh - Fahr-i Âlem sallâllâhu ‘aleyhi ve sellem tarafından "Emînü'l-Ümme" 'ünvânına mazhar olmuşlardır. Asr-ı Saâdet'de bilcümle meşâhidde bulunup hattâ Uhud günü Resûl-i Ekrem Hazretlerinin mübârek yanaklarına giren zırh halkalarını dışarı çıkarırken iki dişi dışarıya kırılmıştır. Hazreti Ömer'in eyyâm-ı hilâfesinde Hâlid bin Velîd'in yerine Sûriye ordusuna serdâr nasb olunup hilm-ü keremi sâyesinde o hıttada hükûmet-i İslâmiyye'yi tevsî-ü te'yîd

etmişlerdir. On sekiz târîhinde Tâ'ûn-ı Amvâs'da [121]. Merhûm olmuştur. Mîrâs olarak terk eylediği eşyâ bir takım silâh ve bir kıt'a post ve bir su testisinden ibâret idi.

Radıyallahuanhüm ecmaîn

[122] Devlet-ü Emeviyye

(41 den 132 ye)

Hilâfet-i Muâviye bin Ebî Süfyân

(41-60)

Hazreti Hasan'ın istifâsından sonra Hilâfet-i İslâmiyye (Muâviye bin Ebî Süfyân bin Harb bin Ebîye) 'nin uhdesinde takarrur eyleşdi. Hazreti Muâviye'den sonra Emevîlerden on dört kimse 41'den 132'ye kadar serîr-i saltanât-ı İslâmiyye'de fermân fermâ olmuşlardır.

İşbu devletin müessisi olan Hazreti Muâviye vaktiyle reîs-i Kureyş olan Ebû Süfyân'ın oğlu olmakla hükûmet-i Arab'a çokdan beri harîs olup kendisi Resûl-i Ekrem sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem efendimizin asr-ı şerîflerinde zekât kâtipliği hizmetinde[123] Ve Hazreti Ömer zamanında Sûriye orduları kumandanlığında ve Hazreti Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh (r.a.)'ın irtihâlinden sonra Sûriye ve Filistin'de bulunarak eyyâm-ı hilâfet-i Hazreti Osman zıllallâhu aleyh'de vilâyet-i mezkûrede dahî istiklâl ilân ve gâhın Mısır ve Şam ve Kûfe vâlîlerine mülhak ve gâhın Emîr-ül mü'minîn tarafından azledilüp ve gâhın ibkâ olunmuş idi. Hazreti Muâviye'nin Emîr-ül mü'minîn Hazreti Ali (kerremallâhu vechehu)'nin aleyhlerinde olan muhârebelerde nefsi-i İslâm için mühim hizmetlerde bulunduğu gibi esâsen Şam ahâlisi taraflarından dahî pek ziyâde hürmet ve muhabbet ve muâvenet görür idi ve kendisinin kuvvet ve şecaatini ve hilâfet makamına lâayık olduğunu söylerler idi. Filhakika Hazreti Muâviye'nin emîr-ül ümerâ olduğu vech ile fâzıl ve âdil ve cesûr ve metîn ve vakûr ve tedbîrli ve ferd idâre ve siyâset işlerinde mâhir olduğu ve İslâm ahkâmını tebliğ ve emânete riâyet ve emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i 'ani'l-münker eylediği veçhile ihtiyâcât-ı memleket ve milleti yerine getirdiği ve şerîat ve tarîkati ihyâ ve bid'at ve dalâleti izâleye çalıştığı ve İslâm düşmanları üzerine gazâlar eylediği ve İslâm memleketlerini genişlettiği ve devlet-i İslâmiyye'yi kuvvetlendirdiği ve millet-i İslâmiyye'nin refah ve saâdetine çalıştığı ve İslâm diyarlarını âsâyış ve sulh ve salâh üzere bulundurduğu ve İslâm tebliğini Garb ve Şark âlemine yaydığı ve fütûhat-ı

İslâmiyye'ye devam eylediği Târîh-i İslâm'da sâbit ve meşhurdur. **[124]** celb eylemiş ve birçok fedâî tarafdâr peydâ eylemiş idi. İşte böyle in'âm ve ihsân ile peydâ eylediği tarafdârlar sâyesinde safinde emîrû'l-mü'minîne gâlib etmiş idi.¹⁹³

Kürsî-i hükûmetin Medîne-i Münevvere'den Dimeşk-i Şam'a nakl olunduğunda şübhe yoğ idi. Çünkü Hameyn-i Muhteremeyn ahâlîsi kibâr-ı ashâb ve fuzalâ-yı tâbî'inden olup bunlar ol ümerâ tarafından âl-i resûl hakkında revâ görülen hakâret ve adâvete nazar-ı tefret ile bakub akde ve evlâd-ı Ümeyye'ye alenen izhâr-ı husûmet etmekte idiler. Çünkü sıbtayn-i mükerremeyn İmâm Hasan ve Hüseyin Hazretleri yanlarında olup müşârün ileyhânın fezâil-i zâtiyeleriyle berâber enzâr-ı müsliminde hâiz oldukları uluv ve şeref ve şefkat-i umûmiyeyi her vakit kendilerine imâle eyler idi. Fakat evlâdını bi-hükm-i takdîr-i ezeli saltanât-ı dünyevîyyeden mahrûm olduklarından haklarında gösterilen muhabbet bâ-husûs bir râbita-i mâneviyeden ibâret kalmıştır.

Hazreti Muâviye te'yîd-i imâret ider imiş. Vâlîleri azl ve tebdîl ederek Mervân bin el-Hakem'i Medîne vâlîsi ve Abdullah bin Âmir bin Kürîz'i Basra âmili ve Muğîre bin Şu'be'yi dahî Kûfe âmili nasb **[125]** ile Mısır vâlîsi Amr bin el-Âs'ın Benî Ümeyye'ye etmiş olduğu hizmet-i fevkalâdeye mukâbil hıttâ-i Mısır'ın âtî senelik vâridâtını bahş ve ihsân eyledi. Amr bin el-Âs doksan yaşında olduğu hâlde fark-ı uhde vefât edüb hesâbsız emvâl ve emlâk bıraktı. Dirâyet ve fetânetiyle duhât-ı erba'a Arab'dan ma'dûddur.

Irâk kıt'ası Hazreti Ali tarafdârlarının mecmâ'ı olmak hasebîyle dâimâ fesâd ve şikâka mâil ve müsta'id olduğundan Muâviye, Irâk vâlîsini bi'l-cümle Basra ve Kûfe ve İrân ve Horâsân eyâletleriyle berâber (Ziyâd bin Ebîh)'e uhdesine tevcih eyledi. (Ziyâd) Ebû Süfyân'ın veled-i zinâsı olup Hazreti Ali tarafgiri idi. Muâviye kendi tarafına celb etmek için ziyâd'ı zinâ ile sübût-i nesebîne hükm edüb resmen birâderlikle kabûl ile mazhâr-ı eltâf konâ-gün eyledi. Ziyâd şiddet-i tedbîri ve darb ve zoru sâyesinde Irâk'da ğalyân-ı umûmîyi teskîn ederek âsâyışı i'ade eyledi ve intizâm-ı mülk yerine geldi.

Mısır ve İfrîka vâlîsinde Amr bin el-Âs'ın halefi olan (Muâviye bin Hudeyc) Rûmların bir vaktiden berü İfrîka-yı şimâlîyi tekrâr dest-i teshîre getirmek için bâ'zı

¹⁹³ şâm halkının Hazreti Muâviye'ye kemâl derece itâ'at ve inkiyâdları hakkında Nakl iderler ki ; bir gün bir hatîb minberde)ebû türâb). ki Hazreti'ali'nin bir künyesidir 'âdet-i ümeyye üzre la'n ve seb iderken huzzâr'dan birine bu (ebû türâb) kimdir diyü sorulduğda "lâ bir hurmen olmalı" diyü cevâb vermiş.

tahrikât ve tedârükâtında bulunduklarını haber aldığından Mısır'dan kuvve-i kâfiye ile hareket ederek Gostântiniyye'den bahren gelmiş olan asâkir-i muâveneyi bir muhârebede mağlûb ve mahkûr edüb memleketinden def' ve ihrâc eyledi.

[126] Bilâd-ı Berberiye'den feth olunan bir hayli cesâmetlü olmağla Halîfe İfrîka-yı şimâlîde Mısır'dan başka bir vilâyet daha teşkil ve İfrîka vilâyeti nâmıyla tesmiye ederek vilâyet-i mezkûreyi ve el-Belkânı bahâdırân-ı Arab'dan Ukbe bin Nâfi'e i'tâ eyledi ve Ukbe bin Nâfi' mekâr-ı vilâyet olmak üzere Tûnus kıt'asında (Kayrevân) şehrini binâ edüb İfrîka ikliminde hükûmet-i İslâmiye'nin esbâb-ı te'yîd ve tevsî'ini istihzâr eyledi.

Arablar bir zamandan berü kuvve-i bahriye'nin tevsî ve tez'îdine cehd-ü himmet etmekde olub Gubrus'un fethinden sonra Hazreti Muâviye (Rodos) ve (Girid) cezîreleri üzerine ve hattâ bir kerede Gostantiniye üzerine sevk-i asker eylemiş ve İslâm gemîcilerinin fen-i melâhatde hayli ma'lûmât kesb eylediklerini görmüş idi. Bu kere Rûm hükûmetiyle tahaddüs eden bir küçük münâza'a üzerine Halîfe Gostantiniye'nin feth ve teshîrine teşebbüs edüb (Süfyân bin Avf) mâ'iyet ile Bosfor'a doğru kuvve-i cesîme-i harbiyye iz'âm eyledi. Kibâr-ı ashâbdan Hazreti(Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî) ile Halîfezâde (Yezîd bin Muâviye) ordu ile beraber gitmişler idi.

Ehl-i İslâm muhâsara-i Gostantiniye'de olanca iktidârlarını sarf etdiler ise de Rûmların icâd etdikleri (ğarre-i âteş)¹⁹⁴[127] vâsıtasıyla halâs buldular. İşbu muhâsara kırk dokuz ile elli târîhlerinde vukû bulub ehl-i İslâm (Hâlid bin Zeyd) Hazretlerini kal'a duvarları önünde bugün câmi'-i şerîf olduğu mevkîye defn ederek ric'ate mecbûr oldular.

Buna mukâbil ehl-i İslâm Hind ve Türkistân gazâlarında mansûr ve muzaffer olub ol memâlik dahî nûr-ı îmân ile tenvîr etdiler.

Böyle ümerâ ve ser-asgerleri hudûd-ı memleketi tevsî eyledikleri sırada Muâviye Şam'da kendi kurduğu binâ-yı devletin teşyîd ve ahkâmına bezl-i mâ hasal ihtimâm eyler idi. Hilm-i tabî'ati ve atâyâ ve hedâyâsı eşrâf-ı ümmeti celb itdiği gibi kuvve-i seyfiyesi dahî âmâl ve efkâr-ı reddine muhâlefet etmek isteyenleri ortadan

¹⁹⁴ ğarre-i âteş bir nev'î eczâ-yı nâriye idi ki yandırım ki uğradığı mahalli karada olsun denizde olsun yakub harâb iderdi ve bu âteşi rûmlar kal'a burclarından tulumbacılar vâsıtasıyla sâyir kemileri ve askerleri üzerine yağdırırlar idi.

kaldırmış idi. Hulefâ-yi Râşidîn'den Hazreti Ömer el-Fârûk radiyallâhu anhin meslek-i âlîlerine iktidâ etmeyerek câlis olduğu taht-ı hükûmete âli ve evlâdının vâris olmasını (Muğîre bin Şu'be)'nin ilkâsıyla kurmuş olduğundan kendi hayâtında hükûmeti oğlu Yezîd'e te'mîn itmek için vâlî ve âmillerine haberler gönderüb bütün ehâl-i İslâmiye (Yezîd bin Muâviye'ye) bi'at etdiler. Yalnız Medîne-i Münevvere'de beyne'l Arab sâhib-i vukû ve nüfûz olanlardan Hazreti Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib ve (Abdullah bin Zübeyr) ve (Abdullah bin el-Abbâs) ve (Abdullah bin Ömer el-Fârûk) ve (Abdurrahmân bin ebî Bekir es-sıddîk radiyallâhu anhüm)'ün bi'at etmedikleri ve halkın bunlara ittibâ ile bi'atden imtinâ' eyledikleri [128] Irâk vâlîsi olan Mervân anhâya iş'âr eyledikde Hazreti Muâviye birkaç atlı ile Harameyn-i Muhteremeyn'e gelüb bezl-i atâyâ ve ğayret ile halkı bi'at etdirdi. Ve bâlâda mezkûr beş zâtı dahî bir yere cem' edüb teklîf-i bi'at eyledikde (İbn Ebî Bekir) "Resûlullâh sallallâhu "aleyhi ve sellem ve şeyheyn-i mükerreremeyn oğullarını velâhd itmediler. Sen dahî anların sınıfına iktidâ edüb (Herakl)'ın ve (Kisrâ)'nın âdetini terk eyle" cevâbını virince Hazreti Muâviye ibtidâ sükût ederek bâ'dehû "ben bu akşam minberde birkaç söz söyleyeceğim. Hüküm içinüzden tenfikiz. Fe'd-dehân eyle kelâmımı redd ider ise daha ağzı kapanmadan başını keserim" diyü tenbîhât ve tehdîdâtta bulundu ve fi'l-hâl minbere çıkub Yezîd'in fazl ve şecâ'atını zikr ve medhden sonra "bütün ümmet oğluma bi'at eyledi ve (zevât-ı müşârûn ileyhimâ işaret ederek) bunlar dahî bi'at etdiler ve bu iş tam oldu" didikte kimesnenin nutka mecâli olmadığından hâzırûn tecdîd-i bi'at etdiler. Hazreti Muâviye böylece halkı iğfâl ve oğlunun velâhd mes'elesini tesviye ve ikmâl eylediğine kâni olarak o gece Şam'a avdet eyledi. Fakat sonra sâdât-ı müşârûn ileyhimâ muhâlefet itdiklerini duyunca ve hem ve havf edüb hattâ vefâtına yakîn oğlu Yezîd'e "ben sana temhîd-i umûr itmişemdir. Bu beş kişiden başka senin için bi'at etmedik kimse kalmamıştır. (Abdurrahmân bin ebî Bekir) bir pîrdir ki anın mehâbeti bu günlük ve yarınlıktır. (İbn Ömer) ise zühd ve ver'i [129] gâlib ber âdemdir. Hüseyin bin Ali'nin karâbeti yani peygambere münâsebeti vardır. Eğer zafer yab olursa ki afv ve i'râz eyle. Ve fakat (İbn ez-Zübeyr)'e dest-res olur isen kanı parça parça it, diyü ta'lîmât vermiş ve altmış sene-si Receb'inde irtihâl-i dâr-ı bekâ itmişdir.

Hazreti Muâviye duhât-ı Arab'dan olup hilm ve fetânet sâhibi ve mebzûlül-i ihsân ve ihtîşama meyyâl bir zât idi. Hattâ ânın hakkında Hazreti Ömer "hâzâ kisrâ el-Arab" buyurmuşdur ve kesîrül-ekl olup ta'âm bedkçe zahmet çekerdüm lakin

tomdum dememiştir. Kendüsü dermiş ki bir gün bana Resûlullâh sallallâhu ‘‘aleyhi ve sellem ‘‘yâ Muâviye pâdişâh olur isen ihsân eyle’’ diyü buyurduklarından andan berü dimağımdan ümîd-i saltanât çıkmamıştır. Bulunduğu zamânın ahvâline göre mü’essis-i devlet olması derece-i kifâyet ve iktidârına bir büyük delildir.

Vefâyât

41’de (Lübeyd bin Rebî’a el-Âmirî) Eş-şâ’ir es-Sahâbî yüzelli yaşında vefât itdi. 43’de (Abdullah bin selâm el-İsrâîlî) ve 44’te (Ebû Mûsâ el-Eş’arî) ve 45’te kütüb-i resûlden (Zeyd bin Sâbit el-Ensârî radiyallâhu anhüm) vefât eylediler. 46’da (Abdurrahmân bin Hâlid bin Velîd) merhûm oldu. Şerîf ve cevâd bir zât [130] olub Sıffîn günü Muâviye’nin sancaktarı ise de beyne’nnâs nüfûz ve şöhreti olduğundan Hazreti Muâviye tarafından tesmîn edilmiştir dirler. 50’de şuarâ-yı resûlden (Ka’b bin mâlik el-Ensârî) ve duhât-ı Arab’dan vâlî-i Kûfe (Muğîre bin Şu’be es-Sekâfî) müteveffâ oldılar. 51’de Yûsuf-i hâzihî el-ümme sâhib-i hüsn (Cerîr bin Abdullah el-becelî) ve guzât ve fuzalâdan (Osmân bin ebî el-âs es-Sekâfî) merhûm oldılar. 52’de Basra kâdîsi (İmrân bin Hüseyin el-Huzâ’î) ve vulât-ı Mısır’dan (Muâviye bin Hudeyc) ve kâdî-i Dimeşk (Fadâle bin Ubeyd el-Ensârî) ve bahadırân ve tîr-endâzândan (Abdurrahmân bin ebî Bekir es-Sıddîk) azm-i bekâ eyle diler. 53’te duhât-ı Arab’dan akl ve tedbîr ile meşhûr olan (Ziyâd bin ebîh)¹⁹⁵ vefât eyle di. 54’de (Üsâme bin Zeyd el-Kelbî) ve meddâh-ı resûl ve şâ’ir-i meşhûr (Hassân bin Sâbit el-Ensârî) ve ecle-i ashâbdan (Hakîm bin Hizâm) irtihâl eyle diler. 55’te aşere-i mübeşşere’den fâtihi-i İrâk (Sa’d bin Ebî Vakkâs ez-Zührî) ve 56’da ruvât-ı hadîsden [131] (Ebû Hureyre Ed-Devsî) ve 59’da fusahâ ve ecvaddan (Said bin El-Âs El-Emevî) âzim-i dâr-ı âhiret oldular.

Hilâfet-i Yezîd, İbn-i Muâviye H.60-64

(Vak’â-i dil-sûz-i Kerbelâ H.61)

Yezîd’in validesi (Meysûn) Benî Kilâb kabilesinden olup, bir gün kavim ve kabilesinin iştîyâkına ve kendinden adem-i memnûniyetine dâir şiir okuduğunu Hazreti Muâviye, taviyye-i rak, ânı, oğlu Yezîd ile beraber kabilesine redd itmişti.

¹⁹⁵ Duhât-ı ‘arab (‘arab’ın cin fikirli leri ma’nâsında) dört kîse’dir: te’nî ve hilmde (Muâviye bin ebî süfyân), mu’dilât umûrda (‘amr bin el-‘âs), mübâdehe de yani bi’l-bedâhe söz söylemekte (muğîre bin şu’be), cüz’iyyât ve külliyyât umûrda (ziyâd ibn ebîh). — bu ziyâd’ın peder-i meşrû’ı ma’lûm olmamağ hasebiyle babasının oğlu ma’nâsına olarak (ibn ebîh) diyü bi-nâm olmuştur.

Yezîd bâdiyede büyüyüp, kara yağız ve çiçek bozuğu ve şârib-i hamr ve fasih ve şair idi.

Muâviye'nin vefatında, her ne kadar zemîn-i mağribden mâverâünnehire kadar kavlı atmış olan memâlik-i İslâmiyede, oğlu Yezîd'in hilâfetine muhalefet eden olmadı ise de, İslâm'ın menşei olan Arabistan ve hâssaten Hicaz kıt'asında, ehl-i İslâm, evlâd-ı nebîyi beş vakitte, mevki-i imâmette gördüklerinden, kürsî-i imârette dahî görmek arzu ider ve fahr-i âlem sallallahu 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin menâkıb-ı seniyyeleri henüz ezhân-ı nâsda unutulmamış olmağla, âl ve etbâ-ı hakkında hürmet ve meveddet günden güne tezâyüd eyler idi. Bilhassa (Ziyâd bin Ebîh)'in Irak'da ve (Mervân bin Hakem)'in Medîne-i Münevvere'de alenen **[132]** Hazreti Ali'ye lânet ve seb ve alevîleri tahkîr ve darb itmeleri müslimini dağdâr itmiş idi.

Muâviye oğlu Yezîd için umûm-u efrad ümmetden bi'at aldığı zaman Medîne-i Münevvere'de balada mezkûr beş zat muhalefet itmiş idi. Yezîd serir-i saltanâtına cülûsunu müteâkib Mervân bin el-Hakem'i yerine (Velîd bin Utbe)'yi Medîne vâlisi nasb idüp henüz bi'at itmemiş olan beş zâtın cebrân bi'at itdirmeleri ve inad itdükleri takdirde katl olunmaları için vâli-i cedîde evâmîr-i şedîde irsâl eyledi ki bazı ravilerden menkuldir. (Velîd bin Utbe) ol derece erbâb-ı rahm ve şefkatden olmağla Mervân'ın nasâyihî hilâfına olarak o gece Hazreti Hüseyin ile Abdullah bin el-Zübeyr'i konağına davet ile Yezîd'in emirlerini kendülerine tebliğ eyledi ve Yezîd'e bi'at itmeleri için sûret-i nazikâne de rica dahî eyledi. Hazreti Hüseyin ile Abdullah İbn el-Zübeyr bi'at mahzar-ı nasda olmag için irtesi sabaha kadar Velîd'den müsâade aldılar. Meclisde hazır olan Mervân bin el-Hakem hâini ise müşârûn ileyhimanın heman bu yollarını urlak tarafı kemâl şiddetle iltizâm iderdi. Hazreti Hüseyin (Abdullah bin el-Zübeyr)'in teşvîk ve tertîbi üzre o gece birlikde Medîne'den hareketle Mekke-i Mükerreme'ye hicret buyurdular.

Ehl-i Irakça Alevî tarafgirliki ağleb olub Kûfeliler Hazreti Hüseyin'e bi'd-defaat mektublar irsâliyle heman Kûfe'ye gelmesini **[133]** ve Kûfe ahâlisi kendüsüne bi'at ile hil'at-ı hilâfeti iksâ ideceklerini sûret-i kat'îyyede va'd-ü beyân eylediklerinden ve Hicaz emâretine hâhişkâr olub fakat husûl-i merâmına Hazreti Hüseyin'in hâil olacağını akliyyerek müşârûn ileyhi Hicaz'dan teb'îd itmek isteyen Abdullah bin Zübeyr'in teşvîkâtı Kûfelilerin mevâidine munzâm olduğundan Hazreti Hüseyin amcazâdesi Hazreti Abdullah bin Abbâs'ın ve Abdullah bin Ömer el-

Fârûk'un nasâyih-i hakîmânelerini dinlemeyerek altmış sene-i Zilhicce'nin sekizinci günü cânib-i Irâk'a müteveccihen Mekke-i Mükerreme'den hareket buyurdu. Yanında ise erkek ve kadın ve çocuk olarak akrabâ ve etbâ'ından cem'an yetmiş iki kişi var idi.

Irâk'da ve bilhussûs Kûfe'de Hazreti Hüseyin nâmına cereyân itmekde olan harekât-ı ihtilâliyye hayli cesâmet kesb idüb Hazreti Ali'nin birâderzâdesi (Müslim bin Akîl) dâhil ve hâric-i şehirde otuz bin kadar tarafdâr teslîh iderek Hazreti Hüseyin'in vürûdüne intizâr itmekde idi. İşbu vukûât Yezîd'in kulağına gidence derhâl Kûfe âmili (Nu'mân bin Beşîr)'i azl ile yerine Basra âmili (Ubeydullâh bin Ziyâd)'ı nasb ve ta'yîn eyledi. (Ubeydullâh) pederi gibi zekî ve hîlekar ve şedîdü'r-re'y bir âdem olmagla Kûfe'ye vürûdünde hafîyye me'mûrları vâsıtasıyla birçok paralar sarf iderek Hüseyinî rü'esâsının mahall-i müzâkere ve müşâvereleri (Hânî bin Urve)'nin hânesi olduğunu istihbâr ile hâne-i mezkûr-ı bağteten basub mûmâ ileyh [134]refikasıyla beraber tevkîf itdirdi ve bir türlü mekr ve şeytanet â'mâliyle Hüseyinî cem'iiyetini müteferrik ve perişân eyledi. (Müslim bin Akîl) cem'iiyetin dağıldığını görünce Kûfe'den firâr-ı ihtiyâr itdiyse de o dahî (Ubeydullah bin Ziyad) ki pençe-i ğadrine giriftar olub (Hânî bin Urve) ile beraber ma'at teşhîr idâm olundılar.

Bu iki reîsin vefâtı Hazreti Hüseyin'in muvaffak olma ihtimalini külliyyen ref' itmişdi.

Kâfile-i Hüseyin ise parlak ümidlerle bâdiye içinde kat'-ı mesafe eylerdi. Hudûd-ı Irâk'a takarrublerinde ümidleri mübeddel-i ye's oldu.

Ubeydullah bin Ziyad tarafından iki bin atlı Hazreti Hüseyin'e mülâkî olub kendisini etbâ'ı ile beraber Kûfe'ye götürmeğe me'mûr olduklarını ve Kûfe vak'â-yi'ini Cenâb-ı Hüseyin'e bildirdiler. Hazreti Hüseyin "Ey ehl-i Kûfe ben sizün da'vetinize icâbeten buraya çıkdım. Eğer siz rücû itdiniz ise ben de rücû ider girü Medîne'ye dönerim" buyurdular ise de anlar biz seni Ubeydullah bin Ziyad'a îsâle me'mûruz deyüb Hazreti Hüseyin'i bıraktılar ve beraberce Muharrem evâilinde Nehr-i Fırat'a yakın (Kerbelâ) nâm mahâl-i ma'rûfeye vâsıl oldılar.

Ertesi gün Kûfe'den Hazreti(Sa'd bin Ebî Vakkas)'ın oğlu (Ömer) yâhud (Amr) kumandasıyla dört bin asker daha gelüb bunlar Ubeydullah tarafından Hazreti Hüseyin ile cenk itmek üzere emr olunmuşlar idi. Hazreti(Hüseyin) Ömer'den "Bize müsâ'ade itdü. Gerü [135] dönmem ve yâhud yanımda yâhud yanımda kendüleriyle

beraber gitmek isteyenleri yire getsünler beni yalnız Yezîd'e götürün ve yâhud bâde-mâ bizden emîn olmak için serhad boyına uzak bir mahalle bizi gönderün" buyurularicâ ve iltimâs buyurdılar.

Amr Hazreti Hüseyin'in işbu teklifâtını (İbn Ziyâd) cânibine inhâ ve i'lâm eyledikde mel'ûn (Ubeydullâh) ğadaba gelüb emrâsından (Şimir ibn Zi'l-Cevşen) ile "Yâ Hüseyin'i katl eyle başını gönder veyâ askerin kumandasını Şimir'e terk it" ma'nâsında Amr bin Sa'd'a haber gönderdi.

Bunun üzerine Amr mahzâ mesnedini ğâyib itmemek için birkaç günlük dünyâ ikbâlîni lâ'net-i ebediyyeye tercîh iderek Hazreti Hüseyin ile cenge karar verdi. Bu Amr'ın pederi ise aşere-i mübeşşere'den Hazreti Sa'd bin Ebî Vakkâs radiyallâhu anh idi.

Altmış bir senesi Muharremü'l-Harâm'ın onuncu Cuma günü idik de Vak'â-i dil-sûz-ı Kerbelâ zuhûra gelmiştir. Şöyle ki Hazreti Hüseyin'in yanında amcazâdeleri (Ca'fer-i Tayyâr) ve (Akîl) evlâdından ve (Âl-i Hasan Ebû Muhammed)'den ve kendi birâder ve hemşirelerinden ancak yetmiş iki kişi olub bunların bir mikdârı dahî nisvân ve sıbyân idi ve otuz ikisi atlu ve kırkı piyâde idi. Hazreti Hüseyin kable'l-harb bunlara adânın bîhûde tu'me-i tîğ-i ğadrî olmamak için diledikleri yire gitmelerine müsâ'ade buyurdu, ise de bunlar yek-dil ve yek-zebân "Bize düşmanın seyf-i sitemine boyun vermek ve hafîd-i Resûlullâh'ı terk etmekden evlâdır" diyerek mütehâyyî-i kîtâl-i düşmân oldılar. [136] O ne yürek yakıcı temaşa idi ki bir tarafta kadın erkânı yetmiş iki kişilik bir aile halkı muhâfaza-i ikbal ve ya müdâfaa-i hayat kasdıyla değil belki katillerinin nâmını ile'l-yevm-i kıyâme lâ'net-i umûmiye'ye hedef etmek ve hûn-i şehadetleriyle sahâyif-i tevârihde bir nakş-ı elem bırakmak için silâh-ı ye'se sarılmışlar karşılarında dört bin gaddar hunhar şikâr bulmuş canavar gibi ol ma'sûmîn üzerine hamle itmeğe hazırlanmışlar.

Hüseyinî fırkasının ma'sûmiyeti ve uluvv-i menkîbeti kulûb-ı a'dâya te'sîr eyledi. Hiçbiri ol nûr-ı basar-ı risâlete silâh atmağa cesaret idemedi ki bir takımı dahî bir âl-i Resûlullâh ile cenk idemeyiz diyerek Emevî tarafını terk ile Hazreti Hüseyin tarafına ilticâ itdiler.

(Şimir bin Zi'l-Cevşen) lâîni askerin bu meylânını görünce tereddüd zamanı olmadığını ekleyerek "Ne turuyorsunuz arkadaşlar işte şâhid olunuz ki birinci oku ben

atıyorum” deyüp refikâ-yı mel’anet ihtivâsını teşcî’ eyledi ve iki taraftan âteş-i harbî âlevlendirdi.

Taraflarından atılan oklar gökyüzünde beraber kesîf teşkil ederek ziyâ-yı şemse siper olurdu. Şecâat-i me’yûsâne Ebû Tâlib evlâdının her birini birer arslan etmişdi. Lâkin bir şerzeme kalîle olduklarından düşmanın kesretine tahammül idemeyerek birer birer yârelenüb şerbet-i şehâdeti nûş iderlerdi. Muhârebe sabahtan akşama kadar mümted oldu. Sabahki yorgunluk susuzluk, nîsâ ve sıbyânın göklere çıkan âh-u figânı **[137]** Hûn-i şühedânîk kavmler üzerinde seylânı Hüseyinî fırkasını bî-mecâl bıraktı. Hazreti Hüseyin ise ehl-i beytini muhâfaza-i hiyemgâhın kapusu önünde sebât itmiş, fakat vücûd-ı şeriflerinde açılan cerîhelerin te’sîri tâb-ü tüvânını kesmiş idi. Nihâyet akşamüzeri def’-i ataş içün Furât suyına indiklerinde (Sinân bin Enes) ile (Şimir ibn Zi’l-Cevşen) la’înleri yetişüp ol nahl-i bâğ-ı nübüvveti şehîd itdiler (10 Muharrem sene 61). ‘aleyhimâ min Allâh mâ yestahikkân.

Ol şehîd-i saîd’in vücûd-ı mübârekleri düşmanın mürdâr ayakları altında pâyimâl olup pâre pâre idildi. Ve ser-i sa’âdetleri ve esîr idilen hemşerileri Zeyneb ve sâ’ir ehl-i beyti Şam’a Yezîd cânibine gönderildi. Nakl iderler ki ; Yezîd bu hâlden müte’essir olmuş ve emrâsını takbîh ve tekdîr bile etmiş. Mâmafih ihlâf-ı nazarında Yezîd nâmı erbâb-ı fîsk u hiyânete ‘alem olmuşdur.

Vak’â-i Kerbelâ efkâr-ı umûmiyeyi bir derece tehzîc itdi. Yezîd fenâlık vukû’una meydân vermeksizin ğalyâna gelen efkâr-ı nâsı hârice sevk ile işğâl itmeğe karar virerek maşrık ve mağribde îlân-ı harb eyledi. Horasan vâlîsi Sâlim bin Ziyâd Harezmi ve Buhârâ el-kalarını çekinüb Afrika vâlîsi (Ukbe bin Nâfi’) nâm behâdır dahî tevsî’-i fütûhât iderek bilâd-ı Berberiye’yi tâ bahr-i muhîte kadar zir-i teshîre geçirdi. Meşhûrdur ki ol merd-i âlicenâb derûnî yakan âteş-i hamîyyeti bu kadar **[138]** Fetihâtı dahî teskîn idemeyerek bahr-ı muhît’e kadar sürmeğe doğru atını sürüp “Yâ Rab sen şâhid ol eğer o kûhde bu deryâ hâil olmya idi nâm-ı ulûhiyyetiği ismâ’ ve ifhâm içün bir takım bildiğim memleketlere suğ send-i ğazâ iderdim” buyurmuşdur. Lâkin Ukbe bin Nâfi’ kayrevâne avdetinde düşmanın dâm-ı hüd’asına tutulub üç yüz kadar dilâverle beraber şehîd olmuşdur. Emevîyyûn Hicaz’da ser-zede olan hâdisât ile meşğûl olduklarından Ifrîkiyye umûrî bir müddet metrûk kalmışdır. Abdullâh bin Zübeyr’in da’vâ-yı imâreti ve Yezîd’in vefâtı, çünkü Vak’â-i dil-sûz-ı Kerbelâ haberi haremeyn-i muhtereminde şâyi’ olunca bütün ahâlî-yi Hicaz Emevîyyûn’a karşı râyet-keş-i ‘isyân olup böyle bir fırsat gözliyen (Abdullâh bin

Zübeyr) ise hemân Mekke-i Mükerrreme’de izhâr-ı da’vâ-yı imâret eyledi. Şehâdet-i Hüseyin ile ciğeri yanan müslimîni kâffe başına toplanarak bi’at itdiler. Ve Yezîd-i pelîde her vechile itâ’at itmemekde ahd-ü mîsâk eylediler.(Yezîd) Abdullâh bin Zübeyr’i saltanâtına bir korkulu rakîb gördüklerinden emrâsından (Müslim bin Ukbe) ma’iyyetile Hicaz üzerine kuvvet-i külliye irsâl eyledi. Müslim bin Ukbe Medîne-i Münevvere’yi muhâsara ve zabt idüb (28 Zilhicce sene 63) üç gün üç gece emvâl-i müslimîni târâc [139] Ve yine envâ’ ve envâ’ şenâ’ât icrâ eyledi. Cüyûş-ı Emeviyye Medîne-i Münevvere’ye Harre kapusından duhûl itdüklerinden bu Vak’â (Vak’â-i Harre) tesmiye olunur. Müslim bin Ukbe leşker-i muzafferini Mekke-i Mükerrreme üzerine sevk idüp fakat esnâ-yı râhda vefât itmekle ordunun riyâseti (Husayn bin Numayr es-Sekûnî)’ye tevdi’ ve ihâle kılındı. (Hüseyin bin Numayr) Mekke-i Mükerrreme’yi muhâsaraya şitâb iderek (27 Muharrem sene 64) şehri teshîrine dest-res olmak üzere iken Yezîd’in vefâtı haberi vârid olmagla (15 Rebî’ü’l-evvel sene 64) muhâsarayı terk idüp Sûriye’ye avdet eyledi. (Hüseyin) kable’l-‘avde ‘Abdullâh bin Zübeyr’e bi’at iderek birlikde Şam’a gitmek teklîf eylediyse de (İbn Zübeyr) râzı olmadı. İşbu muhâsarada Harem-i Şerîf’in nısfı tutuşup yanmışdı. Yezîd irtikâb itdüğü mezâlim ve şenâ’ât sebebîyle ehl-i İslâm’ın la’net-i müebbedesine müstehik olmuşdur. Hilâfet-i Muâviye-i Sâni bin Yezîd’in (64) vefâtında Hicaz ve Yemen ve bütün Arabistan el-Kası ile Irâk ve Mısır ve Filistin kıt’aları Abdullâh bin Zübeyr’e itâ’at iderek Medîne vâlîsi Mervân bin el-Hakem Sûriye’ye firâr itmişdi. Yezîd’in halefi olan oğlu Muâviye-i Sâni ise ez-bâb-ı hilm ve diyânetinden olmagla pederinin[140] Meslekine pîrû olmağı istemeyüb kırk gün veya üç ay emâretten sonra birini halef ta’yîn itmeyerek isti’fâ ve az bir müddet sonra irtihâl-i dâr-ı bekâ eyledi. Cumhûr tarafından biri ta’yîn olununcaya kadar imâmete (Dahhâk bin Kays el-Fihri) tevkîl eyledi.

Hilâfet-i Mervân bin el-Hakem bin el-Âs bin Ümeyye (64-65)

Abdullâh bin Zübeyr’in tevessü’ itmekde olan işbu iktidârına karşı Hilâfet-i Ümeviyye muhâtaralı bir hâlde bulunub Ebû Süfyân evlâdından idâre-i mülke muktedir kimesne yok gibi idi. Hattâ Şam’a ‘avdet iden (Mervân bin el-Hakem) bile (İbn Zübeyr)’e bi’at itmek ‘azminde idi ise de (Ubeydullâh bin Ziyâd) ve Medîne’den girü gelen (Husayn bin en-Numayr) ve sâ’ir sanâdîd-i Ümeyye “Men Kureyş şeyhi ve seyyidisin niçün da’vâ-yı hilâfet itmezsin” diyü teşvîk itmeleriyle (Mervân) anlardan bi’at aldı. Hâlbuki Muâviye-yi Sâni’nin birâderi (Hâlid bin Yezîd)

dahî da'vâ-yı hilâfet azminde bulunduğundan (Mervân) muhtel ve müteşettit olan umûr-ı idâreyi nizâmına koyduktan sonra hilâfeti (Hâlid bin Yezîd)'e ferâgat ve kendisi Hıms vâililiğine kanâ'at itmek üzere karâr virilüb bu şartla (Hâlid) ve sâhib-i cem'iiyyet olan tâ'îsi (Hassân bin Mâlik) ve etbâ'ı dahî bi'at iderek [141] İşbu dert zilkadesi muntasıfında Mervân'e bi'at-ı umûmiye icrâ kılındı. Mervân Yezîd'den tûl kalan avretini tezvîc ve oğlu Hâlid'i velîahd ta'yîn iderek Ümevî fırkalarını tevhiide çalışdı. Fakat kendüsü pîr ve sevâbık ahvâli herkesce ma'lûm olduğundan Abdullâh bin Zübeyr ile başa çıkaçağını aklı kesmez idi. Muâviye-i Sâni'nin imâmete tevkîl eylediği (Dahhâk bin Kays el-Fihri) ve (Nu'mân bin Beşîr) ve sâ'ir ekser vulât-ı Şam Abdullâh bin Zübeyr'e bi'at etmiş olduklarından (Ubeydullâh bin Ziyâd) Mervân tarafından bunlar üzerine asker çekmeğe me'mûr idilmekle firâkin kurb-ı Şam'da (Merc-i Râhit) nâm mahalde muhârebe idüb tarafgîrân-ı (İbn Zübeyr) düccâr-ı inhizâm ve perîşânî ve (Dahhâk bin Kays) ile (Nu'mân bin Beşîr) şehîd âzm-i mülk-i câvidânî oldılar. Bu vesîle ile Sûriye ve Filistin kıt'aları Mervân'ın tâb'iiyyetî altına girdi. Bu gâlebeden cesâret bularak Mervân oğlu Abdülazîz'i Mısır'a gönderüb (Abdülazîz) Mısır kıt'asını dahî Abdullâh bin Zübeyr idâresinden istirdâd eyledi. Abdullâh bin Zübeyr işbu vukûâtın müteessir olub harekâtına gâflet târî olmuşdı. Mukaddemleri bunca muhârebelerde ibrâz-ı şecâ'at etmiş iken şimdi kendi işi için bu mertebe güçsüz görünmesi ve umûr-ı askeriyyesini sâ'irlerine ihâle ile izhâr-ı buhl ve imsâk itmesi câ-yı istiğrâbdır. Ekser Yezîd'in vefâtında İbn [142] Nemir eğer ki teklifini kabul eyleyip Sûriye üzerine yürümüş olsa idi behemehal hilâfeti Beni Ümeyye'den nez' ve istihlâs eyler idi. Ne fâide ki Haremeyn-i Muhterem'inde nâil olduğu Emirü'l-Mü'minîn namı ile iktifâ ederek bütün mesâ'îsini Harem-i Şerîf'in tarz-ı behîn üzere ta'mîr ve tecdîdine hasr etmişdir. Harem-i Şerîf'in şekl ve hey'eti sonraları icrâ idilen ta'dîlât ile değişmiştir.

Mervân'ın Vefâtı (3 Ramazan Sene 65)

Mervân (Hâlid bin Yezîd'i) velîahdlıktan azl eyleyüp kendü oğlu Abdülmelik'i kendünden sonra Halîfekılmak istedikde Hâlid'in vâlidesi olub Mervân'ın ibtidâ-yı cûlûsunda nikâh ile aldığı hâtun Mervân'ı yatağında yatar iken üzerine yastık bigerek helâk etmiştir. Fakat yine nâil-i merâm olamayıp asâ-yı hilâfet Abdülmelik bin Mervân'ın dest-i istiklâline intikâl etmiştir. Mervân nâmı hiyânet ve hıbânetde beyne'l-müslimîn Yezîd nâmına redîf olmuş ve kendünden sonra gelen hulefâ-yı Ümeyye'ye (Mervâniye) ve ol kabl [143] Ifrîkıyye ile Sûriye kıt'aları Abdülmelik

bin Mervân'a, iklim-i Arab Abdullâh bin Zübeyr'e ve Irâk tarafı dahî (Muhtâr bin Ubeydullâh es-Sakafî)'ye itâ'at ider idi. İşbu Muhtâr es-Sakafî Hazreti Ali'nin oğlu Hazreti Muhammed bin Hanefiyye nâmına Hazreti Hüseyin'in şehâdetinden ahz-ı intikâm için Alevî tarafdârlarını etrafına toplandurup ehl-i Kûfe Hazreti Hüseyin şehîdin kanını kâtillerinden da'vâ itmek şartıyla kendüsüne bi'at itdiler. Muhtâr Vak'â-i Kerbelâ'da medhali olan Kûfelileri bir bir tutub katl itdi. (Şimir bin Zi'l-Cevşen) ve (Ömer bin Sa'd İbn Ebî Vakkâs) dahî Muhtâr'ın tığ-i intikâmına uğradılar. Abdülmelik bin Mervân (Muhtâr) üzerine Ubeydullâh bin Ziyâd'ı sevk itdi ise de Muhtâr'ın zâbitânından Mâlik-i Eşter mahdûmu (İbrâhîm en-Neha'î) Musul kurbünde cüyüş-ı Ümeviye'yi târumâr idüb birçoğunu dahî katl ve i'dâm eyledi. Maktûlîn içinde Kerbelâ kâtillerinden yek çok hâ'inler var idi. Ubeydullâh bin Ziyâd dahî esnâ-yı muhârebede maktûl olub lâşesi ihrâk idilmişdir. Kûfe'de bir vakt ihtilâl zuhûr itmekle Muhtâr es-Sakafî bu ihtilâle bâ'is olan ve Kerbelâ Vak'âsında bulunanların cümle-sini kılıçdan geçiridi ve böylece Hazreti Hüseyin'in intikâmını aldı. Nakl iderler ki ; Muhtâr elli bin kadar münâfıkını Irâk'ın başını kesmişdir. Fakat Muhtâr'ın ahz-ı sâr-ı Hüseyinî bahânesiyle gösterdiği şiddet ve zulm Kûfelileri dilgîr itmekle bunlar Muhtâr'dan yüz çevirüb Basra [144] Âmili olan Abdullâh bin Zübeyr'e birâderi (Mus'ab bin Zübeyr)'den isti'âne itdiler. Mus'ab birâderi tarafından 67 Târîhinde Basra vâlisi nasb olunmuş olub o aralık Horasan'dan birçok mal ile kan (Mühelleb bin Ebî Sufre) ile beraber Muhtâr üzerine yürümüşdür. Miyânelerinde Kûfe kurbünde kıtâl-i şedîd vukû bulub Muhtâr münhazim ve mahkûr ve Kûfe'de kasr-ı imâre içinde mahsûr olmuşdur. Mus'ab ânı ve ashâbını orada katl ve i'dâm eyledi. Bunun üzerine bütün Irâk Abdullâh bin Zübeyr'e dâhil-i hükmi oldu. Muhtâr'ın hurûcî kâtil-i Hüseyinî külliyyen mahv ve i'dâm etmişdi. Hilâfet-i Abdülmelik bin Mervân (65-86)'Abdullâh bin ez-Zübeyr'in mağlûbiyyeti ve şehâdeti Abdullâh bin Zübeyr ile Muhtâr es-Sakafî Ümeviyye'ye karşı müttefikâne hareket eylemeleri lâzım iken biri birleriyle uğraşarak nihâyet Muhtâr es-Sakafî (Abdullâh bin ez-Zübeyr) mağlûben i'dâm olunmakla Mervân'ın yerine Şam'da câlis-i serîr-i hilâfet olan oğlu Abdülmelik Abdullâh bin ez-Zübeyr'e galebe itmekde müşkilât çekmedi. Gerçi Sûriye ile Mısır'dan başka Ümeviyye idâresinde memleket yok ise de Abdullâh bin ez-Zübeyr'in harekât-ı gâfilânesine karşı Abdülmelik teşmîr-i sâk-ı gayret ve dâ'imâ erbâb-ı tecrübe ve siyâset ile akd-i meşveret idüb ibtidâ zir-i hükmünde olan eyâlâtı [145] Umûr-ı idâresini tanzîm iderek bâ'dehû Abdullâh bin ez-Zübeyr'in cenâhaynı mesâbesinde olan Irâk'ın kıt'asının teshîrine teşebbüs itdi.

Ve ser-askeri (Haccâc bin Yûsuf) ile Abdullâh bin ez-Zübeyr tarafından Irâk'ın âmilî olan (Mus'ab bin ez-Zübeyr) üzerine yürüdü. İki taraf (Deyr-i Câselîk) nâm mahalde yekdiğerine mukâbil olub miyânede gâyet şiddetli bir muhârebe vâki' oldu. Ancak o âna kadar zuhûra gelen hâdisâtta kabh-lıktan başka eser-i besâlet göstermeyen Havâric ve fesâde ehl-i Irâk Mus'ab ordusunu terk ile firâr itdüklerinden (Mus'ab) askeri perîşân ve târumâr olub (Mus'ab) oğlu (Îsâ) nâm behâdır ile yalnız kalıcak nihâyet ikisi dahî şehîd olarak ser-i bürîdeleri Abdûlmelik huzûrına çıkarıldı. (13 Cemâziye'l-evvel sene 71) Nakl iderler ki ; Abdûlmelik berâ-yı teshîr Mus'ab'ın başını Kûfe'de kasr-ı imâretin önüne vaz' itdürüp oradan geçmekde olan Kûfe ihtiyârlarından biri Abdûlmelik'e hitâben "Ey Emîr bu günkü gâlibiyyetle mağrûr olma. Zîrâ ben bu mahalde Hazreti Hüseyin'in başını Ubeydullâh bin Ziyâd'ın önünde ve sonra Ubeydullâh bin Ziyâd'ın başını Muhtâr es-Sakafî'nin önünde ve dahâ sonra Muhtâr es-Sakafî'nin başını Mus'ab bin ez-Zübeyr'in önünde ve şimdi de Mus'ab bin ez-Zübeyr'in başını senün önünde görüyorum. Dünyâ saltanatı sana dahî bâkî değildir" didükde Abdûlmelik ihtiyârın bu kelâmından müte'essir olarak derhâl o mevki'i bi'kadrımış **[146]** Ve Mus'ab'ın defni için emir virilmişdir. Mus'ab'ın zevcesi Hazreti Hüseyin'in kerîmesi (Sekîne) hazretleridir ki Âişe bint Talha bin Ubeydullâh ile ikisini bir günde tezvîc eylemişdi. Abdûlmelik bezl-ü mâl ile Kûfe eşrâfını kendi tarafına celb itdükden ve Irâk'ında te'yîd-i hükûmet itdükden sonra ser-askeri (Haccâc bin Yûsuf es-Sakafî)'yi bir mikdâr küllî askerle Abdullâh bin ez-Zübeyr üzerine i'zâm eyledi. (Haccâc) tîmiş iki zilhiccesi evâilinde Mekke-i Mükerrerme'yi muhâsara idüb (Cebel-i Ebî Kubeys) üzerinden mancınık ile Harem-i Şerîf üzerine taşlar atar iken Kâ'be-i Mu'azzama'nın bâ'zı mevâzı-ı ber-kıldı. Fakat mancınık üzerine sâ'ika nüzûliyle mancınık ameleleriyle berâber ihrâk itmekle Şam askeri itâb-ı ilâhîden korkarak cenkden el çekdiler. Fakat Haccâc a'mâl-i mekr ve hud'a ile "Ey ehl-i Şam bu sâ'ika bizüm hakk üzre olduğımızun bir delîldir. Zîrâ ümem-i sâlifede 'indAllâh makbûl olan kurbânın üzerine gökyüzünden âteş inüb yakardı." diyerek behâmetden farkı olmıyan cehâl neferâtı kandırub ol kendüden ziyâde cenge ikdâm eyledi. Ve mahsûrîn da mukâbele-ye mecâl kalmayub 73 senesi cemâziyelevvelinin on dördüncü günü (Haccâc) Mekke-i Mükerrerme'yi zabt itdi. Abdullâh bin ez-Zübeyr esnâ-yı kıtâlde şehîd olmagla cesedi baş aşağı salb olundu. Haccâc ol belde-i mukaddese'yi kana gark iderek nice fuzalâ-yı müslimîni tîğ-i gâdr ile şehîd eyledi. Rahmetullâhi aleyhim **[147]** Abdullâh bin ez-Zübeyr şecaat ve kesret'i ibâdet ile meşhûr binâm idi. Pederi aşere-i mübeşşere'den Hazreti(Zübeyr bin

el-‘Avvâm) ve vâlidresi Hazreti Ebû Bekir’in kerîmesi (Zâtü’n-Nitâkîn Esmâ) hazretleridir. Hicret-i Nebeviyye’den sonra mûncîmîn-i Yehûd tarafından bâ’demâ muhâcirîn-i Mekke’nin Medîne’de çocuğu olmıyub nesilleri mûnkatî olacağı gibi ahhâr-ı nûcûmiye işâ’a olunmağla bâzı ehl-i İslâm mahzûn olmış iken hicretin ikinci senesi Abdullâh bin ez-Zübeyr tevellûd itmekle bi’l-‘umûm ashâb-ı güzîn memnun olmuşlar ve tekbîr getürmüşler idi. Haccâc zâlimi Mekke-i Mûkerreme’yi zabt itdiği gün pîr ve Alil olan Abdullâh bin Ömer el-Fârûk radiyallâhu anhümâ Hazretleri inzivâ-hânelerinden tekbîr sadâları işidüp sebebîni suâl eyledikde “Leşker-i Şam Abdullâh bin ez-Zübeyr’i şehîd itdiler ançün tekbîr alıyorlar” diyü cevâb virilince ol Hazret: “Yâ Rab bu ne ğarîb hâldir ki Abdullâh bin ez-Zübeyr’in yevm-i vilâdetinde ehl-i İslâm meserret tekbîri alıyorlar idi. Şimdi yevm-i vefâtında yine meserret tekbîrleri alınıyor” diyerek işkâr-ı tehayyür olmuşdur. Muhâcirîn’in ilk çocuğu olan Abdullâh bin ez-Zübeyr ile bakıyye-i sahâbe-i güzîn âlem-i fânîden el çekerek bir bir dâr-ı bekâyâ göçdiler. Musâhabet ve refâkat-ı Peygamberî’ye nâ’il olan o zevât-ı kirâm dahî zamânın dest-i tahrîbinde zebûn olarak âkıbet pençe-i ecele teslîm-i rızâ etmişler idi. Sahn-ı şûûnâtda artık muhâcirîn ve ensâr tahrîbinde zebûn olarak âkıbet pençe-i ecele teslîm-i rızâ etmişler idi. Sahn-ı şûûnâtda artık muhâcirîn ve ensâr[148] ve ashâb-ı Bedr vâhiddin kimse görülmeyüb yalnız müşârûn ileyh hazretlerinin şöhet-i âfâk olan fezail-i cemîle ve gazâvât-ı celileleri ahhârı evlâddan evlâda intikâl ile ism-i İslâm’ın sahâif-i havâtırından bozulmaz bir derecede nakş ve nişân-ı hürmet bırakmışdır. Hazreti Ali ve Abdullâh bin ez-Zübeyr’den sonra Mekke-i Mûkerreme ve Medîne-i Münnevvere şehirleri siyâset-i sâbıkı misillü ehemmiyeti hâ’iz olmamışlardır. Gerçi âlem-i İslâm’ın her köşesinden her sene bî-karlâ züvvâr edâ-yı farîza-i hacc için Haremeyn-i Muhteremeyn’e tehâcüm iderler ve mürûr-ı zamân ile Haremeyn-i Muhteremeyn’in enzâr-ı mü’mininde i’tibâr ve mukaddesiyyeti tenâkus itmeyüb bi’l-‘aks tezyîd eyler ise de kürsî-i hükûmet-i İslâmiyye bundan sonra arz-ı Hicaz’dan Şam ve Irâk ve Endülüs ve Mısır ve Rûm mâ’mûrelerine nakl olunarak pertû-yı medeniyet ve ikbâl o akâlîm-i mâ’mûreye bi-evlâ vasıl-ı mertebe-i kemâl etmişdir. Abdullâh bin ez-Zübeyr’in şehâdetinden sonra Haccâc zâlim bir müddet Mekke-i Mûkerreme’de ikâmetle Beyt-i Şerîf’i ta’mîr iderdi. Bâ’dehû Medîne-i Münnevvere’ye azîmetle minber-i Resûlullâh’a çıkarak bir takım hezeyânlar eyledi ve o makâmât-ı mukaddese’yi tahkîr idüb her vech ile şâyân-ı ihtirâm olan şüyûh-ı ashâb-ı kirâma derlû eziyyetler ve işkenceler eyledi. [149] Haccâc’ın Irâk’ın Vâliliği ve İbnü’l-Eş’as’ın Hurûc-u Haccâc-ı zâlim cezâsını ikmâl-i vazîfe eyledikten sonra

Irâk'ın vâlisi nasb olındı (75). Zîrâ Irâk fesâdında ancak Haccâc'dan başka kimesne hakkından gelemezdi. Meşhûrdur ki Haccâc'ın Irâk'ın vâlisi olduğu şâyi' olunca Kûfeliler merkûmı ilk kadîki gün taşa tutmak üzere beyinlerinde ittifâk etmişler iken Haccâc bî-pervâ on iki atlu ile Kûfe'ye girüb minber-i hitâbetinde halka hitâben “Yâ ehl-i Irâk yâ ehl-i nifâk ve's-şîkâk ve mesâvî'i'l-ahlâk cenâb-ı Hakk du'âmı kabûl itdi ve sizi bümile mübtelâ eyledi. Burda gelir iken kamçımı düşürdüğümünden sizi te'dîb için kılıcımı isti'mâl ideceğim” zemîninde müdhiş bir nutk îrâd etmeği üzerine huzârın atmak üzere topladıkları taşlar birer birer ellerinden yere düşmüştür. Haccâc ise nutkında söylediği gibi o günden itibâren katl-i nüfûsa başlamıştır. Hakkı haksız suçlu suçsuz her kime rast gelse veya her kimi keyfi isterse tutdurub i'dâm iderdi. Haccâc'ın bu merteye zulmü bir hayli ehl-i kıyâm peydâ iderek bunlar bahâdırândan (Şebîb bin Yezîd) ile ma'îyyetine toplanub Haccâc üzerine hurûc itdiler. Haccâc ile Şebîb arasında birçok muhârebât olub nihâyet[150] el-Emr Şebîb'in askeri dağılmış ve kendisi atı ile beraber (Cisr-i Düceyl) üzerinden suya düşerek telef olmuştur.(Haccâc) Halîfe Abdülmelik'e itdüğü hidemât-ı mütemâdide dahî şark tarafında kâ'in kâffe bilâd ve eyâlâtın valiliğine dahî mazhâr olub memâlik-i İslâmiye'nin hudûd-ı şarkiyesini tevsî' için bezl-i himmet itmekde idi. Hattâ tarafından Horasan nâ'ibi olan meşâhîr-i kibâr-ı Arab'dan (Mühelleb bin Ebî Sufre) bi'd-def'ât Etrâk ile harb idüb muvaffak olmamışdı. Haccâc 80 senesi şüce'ân-ı mücâhidînden (Abdurrahmân bin Muhammed el-Eş'as) kumandasıyla fark bir asker cem' idüb Türk pâdişâhı (Rütbîl) üzerine sevk eyledi. (İbnü'l-Eş'as) Türkistân'a dâhil olub ol memleketi başdan başa istîlâ ve teshîr ve Rütbîl'i dârü'l-mülkünde muhâsara iderek Etrâk'den yek çoğunu katl ve esîr eyledi. İrtesi sene kışlamak ve ikmâl-i tedârukât etmek üzere ser-hadda 'avdet idüb tertîbât-ı harbiyeye kemâl-i kerem ile sa'y ve ikdâm etmekde iken Haccâc zâlimden tehdîd-âmîz bir mektub almağla bütün askeriyle beraber Haccâc'a karşı ref'-i livâ-yı isyân eyledi ve Irâk'a doğru hücum iderek Haccâc ordusu mütevâlîyân iki şedîd muhârebede kahr ve tedmîr idüb 81'de Basra'ya girerek kendi nâmına hutbe okutdı. Ehl-i Basra Haccâc'ı ve Abdülmelik'i azl etmek üzere kendüsüne bi'at itdiler. İbn-ü'l-Eş'as irtesi sene ehl-i Kûfe'den dahî o misillü bi'at almağla cem'îyyeti kerekâ [151] ki çok ğalibdi. Hatta Haccâc ile son muhârebesinde mâiyyetinde yüz binden ziyâde cengâver var idi. Fakat Deyr-i Cemâcim'de vukû'a gelen ğâyet hûn-rîzâne bir muhârebede İbn-ül-Eş'as evvelâ muzaffer olmuşken Haccâc'ın sebât ve metânetine mukâvemet olamayarak nihâyet mağlûbâ terk-i pâdişâhî nezdine firâr ve ilticâ eyledi (H.82).

Irâk'da kalan tarafdârları tâtme-i şemşîr-i Haccâc oldılar. Ol zâlim (İbn-ü'l-Eş'as) etbâ'ı diyerek o kende eli bağı yüz bin kişi kadar katl itdiki mestûr-ı sahâyif-i tevârîhdîr. Haccâc Kûfe'ye duhûl ahâlîye tecdîd-i bi'at itdirmek başladı. Ve her kelân âdeme “Kâfir olduğike kendü şehâdet ider misik?” diyü su'âl iderdi. Ol âdem “Ne'am” dirse âzâd iderdi velâ dirse katl iderdi.¹⁹⁶Bu vechle dahî yek çok ma'sûmîn kanına girdi. İbnü'l-Eş'as Kureyşî olduğu halde kendüne bi'at olınan ümerânın birincisidir. Haccâc'ın zulmünden tâb-u tüvânı kalmayan bîçâreler bütün başına toplanmış idiler bir aralık hükûmet-i Ümeyye bi-sâyesinde hak kadar kuvvet ve iktidâr göstermişti. Lâkin felek[152] müsâ'ade itmedi. İbn-ü'l-Eş'as'ın teslîmi için (Haccâc) melik-i Türk'i tehdîd etmekle melik (İbnü'l-Eş'as'ı) fark kadar ashâbı ile Haccâc'a göndermeğe mecbûr oldu. Bîçâre İbnü'l-Eş'as Haccâc-ı zâlimin eline düşmemek için yolda bir mekânın bâlây-ı bâmından kendüsini atup telef oldu (H.85).

Abdülmelik'in Vefâtı (H.86)

Şevvâl'inde terk-i câme-i hayât eylemiştir. Hâzım ve âkîl ve fakîh ve âlim bir kimesne olup saltanâtdan evvel ver'a ve diyâneti de kemâlinde idi. Evkâtını salâta ve tilâvet-i Kur'ân-ı Kerîm'e hasr eyleşidi. Serîr-i saltanâta cülûsundan sonra hâli teğayyûr etmiştir. Menkuldur ki müjde-i hilâfet kendüye geldikde Kur'ân-ı Kerîm okur idi. Hemân “Hâzâ âhirü'l-ahd bik” diyerek mushaf-ı şerîfi kıyamışdır. Eimme-i tâbî'inden Hasan-ı Basrî hazretleri anın hakkında “Ben ne diyeyim ol kimesneye ki seyyi'âtından biri Haccâc zâlimdir” demiştir. Dirâyet ve siyâsetde Muâviye-i Sâni itlâkına şâyân olup Hazreti Muâviye'nin kurmuş olduğu binâ-yı devleti Abdülmelik tahribden kurtararak yeniden îmar dahî etmiştir. Ekser mülûk gibi meşâğîl-i 'ızâm-ı hükûmet kendüyi ol kadar yormışdı ki mevtine yakın “Kâski doğduğım günden berü cebbâl ohydım” diyü beyân-ı te'essür etmiştir. Abdullâh[153] (İbn Zübeyr) berhayat iken mevsim-i mecdinde Mekke-i Mükerrreme'de minbere çıkub âl-i Mervânî ve bütün Benî Ümeyye'yi zemm-ü seyyiâtlarını ta'dâd yolunda nâsa gâyet belîğ nutklar söyledikten Abdülmelik halkı ziyâret-i Kâ'be'den ve irste-i te'alluk için beyt-i mukaddese (Sahrâ) üzerinde Kâ'be-i Muazzama'nın timsâli olmak üzere kubbe-i hadrâ bir binâ etmiştir. Ancak Beyt-i Mekke Kur'ân'da mensûs bulunduğundan kimesneyi iğfâl idememiştir. Kendi ma'ârif-perver olduğundan serâyinde erbâb-ı 'ilm eksik olmyub meşâhîr-i şuarâ-yı Arab'dan (Ahtal) ve (Ferezdak) ve (Cerîr) kendi

¹⁹⁶ Basra'da bir âdeme dahî su'âl idilürken Haccâc “Bu zât yek fâzıl ve zâhide benzer gör kaafir olduğunu ikrâr itmiyecekdir zann ide

zamânında yetişmişlerdir. Evân-ı hilâfetine pek çok belâyâ ve âfât vukû'a gelüb seksen senesinde Mekke'yi basan sel develeri götürerek Harem-i Şerîf'i örtmüştür. Ol zamâna kadar memâlik-i İslâmiye'de kesret üzere Rûm meskûkâtı mütedâvil olmakda iken Abdülmelik ile Rûm Kayseri miyânında meskûkât üzerinde bir münâza'a zuhûr itmekle Abdülmelik meskûkât-ı İslâmiye'yi tanzîm ve teksîr eylemiştir ki zamânında darb olunan sikkelerin bir tarafında “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” ve diğer tarafında “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” cümle-i şerîfesi muharrerdir. [154] Vefayât

65'te Re'îs-i Tevvâbîn¹⁹⁷ (Süleymân bin Surad es-Sahâbî) mâ'iyeti halkının çoğu ile beraber maktûl oldu. Yine o sene ulemâ-yı ashâbdan ve ubbâddan (Abdullâh bin Amr bin el-Âs) irtihâl eyledi. Pederinden on iki yaş küçük olub andan evvel îmâna gelmiş ve defâatla taraf-ı risâletden mekâtîb tahrîr eyleşdür. Muâviye tarafında bulunduğu için pederine lûm idermiş. 68'de 'ilm ve fazlda yegâne ve Hazreti Peygamber'e âm-zâde olan (Abdullâh bin el-Abbâs) radiyallâhu anhümâ 'azm-i bekâ eyledi. 71'de hılm ile meşhûr ve dehâ ve zekâ ile mevsûf (Ahnef bin Kays) vefât itdi. 73'de 'ubâd ve fukahâ ve muhaddisinden (Abdullâh bin Ömer el-Fârûk) seksen dört yaşında irtihâl eyledi. Zühd ve ver'ası kemâlinde olub fîngî külle seni tâ'at ve 'ibâdete müdâvim görse derhâl âzâd iderdi. Kendüne demişler ki köleler sika hile iderler. Ol Hazret dahî “Zararı yok beni Hakk Teâlâ hazretleriyle aldadırlar.” cevâbını virmiş.

[155] Hilâfet-i Velîd bin Abdülmelik (H.86-96)

(Velîd) Abdülmelik'in ekber evlâdı ve velîahdî olmag cihetiyle câlis-i serîr-i hükûmet oldu. Kendüsünde mülûk ve hükmedârâne lâzım olan ilm ve zekâ mevcûd idi ise de necm-i tâlî'i parlak ve ahd-i hilâfeti cesîm fütûhât ile hâiz-i haz oldu.

Feth-i Endülüs (H.90-92)

Devr-i sâbıkda Afrikâ-yı Şimâl külliye istîlâ olunmuş olub hattâ ümerâ-yı İslâmiye'den Hasan bin Nu'mân (el-Ğassânî) Kartaca şehrini zabt ile ikinci def'a olıarak tahrîb eylemişdi. Velîd Halîfe oldıkda ammî Abdülazîz bin Mervân'ı Afrikâ vâlîliğinden azl ile yerine birini (Mûsâ bin Nusayr)'ı nasb eyledi. Ol hengâmda ise (İspanya) nâm-ı diğer ile (Endülüs) memleketi âteş-i şûriş ve nifâk ile yanıkda idi.

¹⁹⁷ Tevvâbîn ehl-i Kûfe'den bir fırka'dır ki Hazreti Hüseyin'e da'vet-nâmeler yazmışlar iken sonra mu'âvenetden istinkâf itmiş olduklarına tevbe olmak üzere şehâdet-i Hüseyin'den sonra ('Ubeydullâh bin Ziyâd) ile cenge kıyâm idüb muhârebede ekseriyet üzere maktûl olmuşlardır.

(Rûderîk) isminde eşrâfdan biri (Got) hükmdârı bulunan (Vitiza)'yı bir ihtilâlde katl iderek tâc-ı hükûmetini zabt eyledikten hükmdâr-ı maktûlün oğulları ahz-ı sâr için kıyâma ile (Rûderîk) aleyhine asker cem'iyile meşgûl oldukları sırada Rûderîk'in bazı mu'âmelât-ı ğayr-ı lâıykasından dilgîr olan,[156] (Septe) şehri muhafızı (Kont Culyanus), Mûsâ bin Nusayr'a şehir-i mezkûru teslîm ideceğini ve adâletle Got hükûmetinin ihtilâl ahvâli müşârûn ileyhe i'lâm eyledi. Bunun üzerine (Mûsâ bin Nusayr) İspanya sahillerine vukûfı olan bir zabitânından (Tarîf bin Mâlik)'i birây-ı istikşâf ol cânibe gönderüb mûmâileyh dahî fûtûhât-ı İslâmiye'nin kıt'a-i mezkûrede serî'an terakkî idebileceğini müşâhedâtını bi'l-etrâf nakl ile te'mîn eyledi. Zâten (Mûsâ bin Nusayr) bir sene mukaddem mâ'mûre-i Endülûs'e gazâ olunmak husûsunda makâm-ı hilâfetden izin almış olduğundan hemân fırsatdan bi'l-istifâde bir zabitânından (Târik bin Ziyâd)'ı dört gemi ve birkaç bölük asker ile Endülûs toprağına irsâl eyledi. Târik bin Ziyâd nâm cengâverlerini ile'l-ebed ibkâ iden bahâdırân ve hamîyet mendândan olub refâkatinde bulunan kuvve-i cüz'iyeye ile 92 târîhinde Sebte boğazını bi'l-mürûr (Cezîretü'l-Hadrâ)'ya nüzûl ve andan kendi ismiyle müsemmâ olan Cebel-i Târik karînesine vâsıl oldu ve 'askerin rec'at ümidlerini kat' etmek ve râh-ı gazâda gayret ve besâletlerini tezyîd etmek için gemilerini âteşe yakdı ve üç dört bin bahâdırdan ibâret olan ordusuyla Endülûs gibi ma'mûr ve cesîm bir iklimin tesîrine bismillâh keşf itidâ eyledi. İlk muzafferiyetleri orada burada düşman fırkalarıyla çarpışmadan ve bir takım küçük köyleri pay-i istîlâları altına almaktan ibâret [157] kaldı ise de zaten idare ve intizamı muhtel olan ol memleketde fûtûhâtın suhûletle tevsî' ideceği âşikâr olmagla Mûsâ bin Nusayr (Târik bin Ziyâd'a) mütevâliyâ on iki bin asker imdâd göndermişdi. Târik kuvvet bulıarak aldığı imdâd ile (Kâdiz) kurbinde (Lete) ırmağı kenarında (Rûderîk) ordusuyla karşılaşub aralarında müddet olan üç gün şiddetli harb ve kıtâlden sonra Rûderîk münhedim ve ordusu münhezim olarak bu hezîmet Endülûs'de (Got) hükûmetinin bünyân-ı şevketini mazmahl ve mûnderis eyledi. Târik bin Ziyâd'ın işbu muzafferiyet-i mü'essiresi kalb-i Mûsâ'da âteş-i hasedi iş'âl itmekle (Mûsâ bin Nusayr) mâl-ı ganâ'imden kendi hissesini istid'â ile beraber ma'ıyyetine on bin süvâri ve sekiz bin piyâde alarak Afrikâ'dan Endülûs toprağına ubûr eyledi ve Târik bin Ziyâd'a yek-diğer emre kadar harekât-ı askeriye ta'tîl itmemek dâir evâmîr-i şedîde gönderdi. Târik emre itâ'at fedâ-kârâne vakit iktitâfı hulûl etmiş olan semerât-ı mesâîsini zâyî' ideceğinden hemân ümerâ ve zabitânıyla bi'l-müşâvere cümle-sinin ittîfâk-ı ârâları üzere ta'kîb-i a'dâyâ devâm ve ordusunu üç kola tefrîk iderek birini

(Elvira) üzerine ve diğerini (Kurtuba) üzerine ve üçüncüyü dahî ol vakitler İspanya'nın pâyitahtı olan (Tuld) yâhud (Tuleytula) şehri üzerine ta'yîn ve i'zâm eyledi. Kendüsü işbu üçüncü fırkanın kumandası der-uhde **[158]** etmiş olup diğer fırkalar hedef-i harekâtları olan bilâd-ı ensârî feth itdikleri sırada Târık dahî bilâ müşkilât (Tuvâd) şehrine girmiş ve pâyitaht-ı mülûk-ı Got olan işbu (Tuld) şehrinde iğtinâm itdüğü emvâl ve cevâhirât Hazreti Fârûk zamânındaki (Medâyin) ganîmetine mukâbil olmuştur. Elmâs ve altun ile müzeyyen olan mâide Hazreti Süleymân aleyhi's-selâm dahî o sırada eyâdî-i İslâmiyân'a müntekil olmuştur. Diğer taraftan Mûsâ bin Nusayr İspanya'nın fethine âid olan şân ve şöhetden kendüsü dahî hissemend olmak için Afrikâ vilâyetinde kâim-i makâm bıraktığı oğlu Abdülâzîz'i ma'ıyyet-i vücûdesiyle Endülüs'e celb idüb yirmi beş bine bâliğ olan askerine Endülüs'ün bilâd-ı mâ'mûresinden (İşbîliye) yâhud (Sevil) şehrini ve bir hıd'a-i askeriye sâyesinde fakat kemâl-i ta'b ve meşakkatle (Mârîde) yâhud (Merida) beldesini feth ve istîlâ ve Tuld şehrinde emrine mutî olmayan Târık ile buluşub müşârün ileyh zâtın adedîsi kabâhatini afv itdirmeğe kâfi iken (İbn Nusayr) kin ve adâvetini yenmeyerek ol kahramânı hapse ilkâ eyledi. Lâkin taraf-ı hilâfetden gelen emir üzerine ol merd-i fedâkârı tahliye sebEbîyle me'mûriyet-i sâbıkasına i'âde eyledi ve irtesi sene Mûsâ şîmâl tarîkiyle ve Târık şark tarîkiyle (Saragosa) yâhud (Serkusta) şehrine vâsıl olup şehr-i mezbûrun istîlâsı Endülüs'ün teshîrini ikmâl eyledi. **[159]** O üç sene zarfında İspanya ki Avrupa'da pek meşhur ve ma'mûr bir kıt'asının feth olunması Avrupa'ya yavaş yavaş korku saldı ve Mûsâ'ya büyük büyük ümidler vermeğe başladı. Nakl iderler ki ; (Mûsâ bin Nusayr) mağribden meşrika doğru 'aks-i hırâm ile yani (Gül yani Fransa ve Almanya'yı çıkırık) Gostantiniye üzerine gelüb Bahr-i Sefîd'i memâlik-i İslâmiye ile ihâta iderek bütün Avrupa'yı Livâ-yı Muhammedî altına almak emeline düşmüş idi. Fakat işbu tasavvurının icrâsına meydân bulmaksızın Halîfe Velîd'den 'azl emri irsâl olunmuştur. Çünkü (Velîd) Mûsâ ile Târık arasında ki husûmeti ve bu husûmetin devâmı neye müncer olacağını bildikden ikisini dahî Endülüs'den 'azl ile Sûriye'ye gelmelerini emr eyledi. İki dahî fütûhâtın semere ve mükâfâtı olan nevâdir ganâimden Emîrû'l-Mü'mînîn için hazırladıkları hedâyâ ile bilâd-ı Endülüs'den âzım-ı diyâr-ı Şam oldılar. Âtiyâ görüleceği vechle Mûsâ bin Nusayr'ın işbu tasavvur-ı 'âlîsini icrâya tesbît iden bir zât-ı âlîcenâb bu uğurda fedâ-yı nakd-i hayât eylemiştir.

-Şark Seferleri- Vefât-ı Haccâc ve Velîd

Velîd öyle bahtiyâr idi ki Şam kapusundan dışarı çıkmamış iken ülkesinin hudûdu mağrib ve maşrikda kerek gibi tevsî' etmişdi. Birâderi (Mesleme) Rûm üzerine bi'd-def'ât gazâ idüb her gazâsında **[160]** teşhîr ile meşgûl iken Haccâc bin Yûsuf iki cesîm ordu tanzîm ve techîz ve birinin kumandâsını (Kuteybe bin Müslim) ve diğêrinin kumandâsını dahî 'am-zâdesi (Muhammed bin Kâsım) nâm emirlere tevdi' ve tefvîz idüb emîr Kuteybe'yi Buhârâ ve Semerkand ve Kâşgar tarîkiyle ve Muhammed bin Kâsım'ı dahî Hind şimâl tarîkiyle Çîn'e hücumâ me'mûr etmiş ve her ikisine dahî feth idecekleri memleketlerin valiliğini va'd eylemişdi. Fakat Haccâc zâlimin (Ramazan sene 95) ve az sonra Halîfe Velîd'in (Cemâziye'l-evvel sene 96) vefâtları işbu harekât-ı cesîmeyi sekte-dâr eyledi. Haccâc bin Yûsuf es-Sakafî gibi âkil ve fasîh ve müdebbir ve serî bir âdemin böyle bir karışık vakitte zuhûru zevâle meyl etmiş olan bünyân-ı devlet-i Ümeyye'yi te'yîd ve teşyîd etmiş ve fitne ocağı olan Irâk vilâyetinde yigirmi sene tesallutu menâbi'-i fesâdı kurudarak eser-i himmetiyle livâ-yı İslâm Çîn ve Hind memâlikine dahî dâhil olmuşdur. Lâkin zulüm ve i'tisâfda ibkâ-yı nâm iden ğaddârlerden olub yalnız eli bağılı olarak yüz yirmi bini mütecâviz bî-günâhı katl ve i'dâm eylediği ve zindanlarında otuz binden ziyâde mahbûs bulunduğı mezkûr tevârîhdîr ve bu icrâ'ât-ı azîmesi belâğat-ı nutku ve umûrda sebâtı sâyesinde olub şecâ'at ve besâleti nâkıs idi. Kâdı-yı Horasân (Yahya bin Ya'mer) ma'rifetiyle Kur'ân-ı Kerîm'i noktalamış ve hareketelemiş ve bi'l-âhire kâdı-yı müşârûn ileyhi dahî katl eylemişdir. Haccâc vefâtında elli dört yaşında idi. Hasan-ı Basrî **[161]** Hazretleri anın vefâtı haberini işitdikde Cenâb-ı Hakk'a secde-i şûkr etmişlerdir. Ve (Ömer bin Abdülazîz) Hazretleri buyurmuşlardır ki: "Her kavm kendi habîsleri ile kâse ve bizde Haccâc ile gitsek anların cümle-sine ğâlib ideriz." (Abdûlmelik) hîn-i vefâtında Velîd'e Haccâc'ı tavsiye eylemiş ve "Oğlum! Zinhâr Haccâc hakkında kimesne'nin sözünü ısgâ etme. Zîrâ düşmen üzerine senün kılıcın odur ve sizün bu memâlikî itâ'at irdüren odur. Senün an'a ihtiyâcun anın sana ihtiyâcından ziyâdedir. Anı teveccüh ve iltifâtından dûr eyleme" diyü talîmât virmişdir. Velîd dahî pederinin vasiyetinden kat'â ayrılmamışdır. (Velîd) Dimeşk-i Şam'da şimdi ma'mûr ve ma'rûf olan Câmî'-i Kebîr-i Emevî'yi binâ ve ibtidâ Şam'da misâfir-hâne ve hasta-hâne inşâ eylemiş ve Kudûs'de Mescid-i Aksâ'yı dahî tâmîren binâ ve ihyâ etmişdir. Haremeyn vâlîsi bulunan birâder-zâdesi (Ömer bin Abdül'azîz) Hazretleri emr-i Halîfe ile Medîne-i Münevvere'de Mescid-i Şerîf'i

tevsî' ve tezyîn ve etrâfına medâris ve hücreler 'alâve iderek Mekke-i Mükerreme'de dahî Beyt-i Muazzam'ın mîzâbını altundan âmâl eylemiştir. Ve cesîm kuyular ve suyolları hafr itdirmiştir. Zamân-ı hilâfetinde Devlet-i İslâmiye'nin mülk ve nüfûzu tevsî' ve tahkîm idüb (Târik) ile (Mûsâ) Endülüs'de ve Emîr (Kuteybe) Türkistan'da ve (Mesleme bin 'Abdûlmelik) Rumistan'da ve (Muhammed bin Kâsım[162]Es-Sakafî Hindistan'da gulgule-endâz-ı satvet olmuşlardır. Şark ve garbdan muzafferiyet haberiyle Şam'a gelen Tatarlar muhît-i dâire-i kurenin nısfına yakın mesâfe kat' iderlerdi.

Vefâyât

88'de ('Abdullâh bin Büsr el-Mâzinî es-Sahâbî) Hazretleri Şam'da vefât eyledi. Sûriye'de en sonra vefât iden Sahâbî kendileridir. Yine sene-i merkûmede (Alkeme bin el-Fağvâ el-Huzâ'î) irtihâl eyledi. Sin-i şerîfleri yüzü mütecâviz olub Kûfe'de Ashâbdan en sonra vefât idendir.91'de Ashâbdan (Sehl bin Sa'd es-Sâ'idî) Hazretleri irtihâl-i 'âlem-i bekâ olmuşdur. Müşârün ileyh Medîne-i Münevvere'de Ashâbdan en sonra vefât idendir. Hîn-i irtihâl-i nübüvvetde on beş yaşında idi.94'de kibâr-ı Tâbî'inden (Sa'id bin Cübeyr el-Esedî) Haccâc elinde maktûl oldu. Müşârün ileyh Hazretleri (İbnü'l-Eş'as)'ın hurûc ve 'isyânına iştirâk idüb İbn-ül-Eş'as'ın helâkinden sonra Mekke-i Mükerreme'ye ilticâ etmişti. Başka bir şahsa sığınmasını teklîf idenlere "Ben Beytullâh'dan gayrı mahalle ilticâ itmekden hayâ iderim" der idi. Haccâc birây-ı katl oradan 'Irâk'a getürdüb "Sen (Sa'id bin Cübeyr) degilsen Şakî bin Kûsîr'sin" didükde Sa'id Hazretleri "Yug[163] bin Sa'id bin Cübeyr'in ekser-i kütüb-i târîhde maktûl olur ise de Sa'id Hazretleri "Ben öldüğümde şehidlik menzîl-i ulâsına irer" diyü cevâb virdi. Haccâc hiddet idüb emr eyledi boynını vurdılar. Nakl iderler ki; Sa'id Şehîd Hazretleri giceleri Haccâc'ın rü'yâsına girüb "Yâ 'aduvvAllâh benî niçün katl eyledik?" diyü yakasına sarılır ve Haccâc "Mâlî ve Sa'id bin Cübeyr" diyü feryâd iderek uyanırdı. Haccâc andan sonra kimseyi katl itmemiştir. Yine 94'de Seyyidü't-Tâbî'in (Sa'id bin Müseyyeb el-Mahzûmî) ve kibâr-ı fukahâ ve ecel-le-i Tâbî'inden (Urve bin ez-Zübeyr bin el-Avvâm) terk-i âlem-i fenâ eylediler. 95'de Hazreti(Hüseyin) k.s. (Zeyn el-'Âbidîn) lakab-ı fâhir ile ma'rûf bulunan necl-i mükerremleri (Ali) Hazretleri Medîne-i Münevvere'de âzım-ı dâr-ı 'ukbâ olub Bakî'a defn olunmuşlardır. Kesret-i 'ibâdetleri cihetiyle (Seccâd) ve (Zeyn el-'Âbidîn) telkîb olunurlar.

Hilâfet-i Süleymân bin Abdülmelik (96-99)

Velîd'den sonra birâderi (Süleymân) kâ'im makâm-ı emâret olub kendüsü hAlim ve fasîh ve muhakkik bir zât olduğu ve Haccâc'ın zindanlarını açdırarak nice zulüm gördüklerini kayd-ı hapsden tahlîs eylediği nakl[164] ve rivâyet olunmakta ise de ilk hareketi ehl-i târîh nazarında gâyet çirkîn görünür şöyle ki Endülüs fâtihleri olan (Mûsâ bin Nusayr) ile (Târik bin Ziyâd)'ı Şam'da muhâkeme iderek (Mûsâ bin Nusayr)'ı mâdde-i mâlîsinden dolayı suçlu çıkarmağla emvâlini müsâdere ve kendüsini dûcâr-ı züll ve hakâret eyledi. İspanya'nın emvâl-i bî-pâyânı elinden geçen (Mûsâ) ihtiyâc-ı nân-ı pâre ile Arabistan'da bir köşede 'uzlet ve vahdet olmuştur. Yerine Endülüs vâlîsi olan oğlu (Abdülazîz) Asturya cibâlî eteklerinde bakıyye-i süyûf kalan akvâmı dâire-i inkıyâda idhâl iderek eyâlet-i cedîde umûrını hüsn-i sûretle tanzîm ve idâreye sa'y ve gayret itmekde idi. Ve ehass âmâli gâlibîn ile ism-i mağlûbîn arasında husûmet-i milliyeyi def' ile imtizâc ve ihtilât hâsıl etmek olduğundan arkadaşlarına nümûne olmak üzere kendüsi kral-ı maktûl Roderîk'in dul kalan zevcesi (Ağliyûne) ile tezvüc iderek merkûme'nin dîn-i Nasârâ'da kalmasını dahî bir nehc-i şer'î ile câ'iz görmüş idi. (Ağliyûne) zevc-i maktûlün tâcını eyyâm-ı resmiyede Abdülazîz'in başına giderdikden bir takım müfsidîn bu Vak'âyı delîl ittihâz ile Abdülazîz'in Endülüs hükûmetine harîs olduğunu Halîfe'ye ifâde ve gûna gûn iftirâlar ilâve itdiler. Nihâyet Halîfe'nin emriyle Câmi'-i Şerîf'de Abdülazîz'in boynı vurulub re's-i maktû'ı Dimeşk-i Şam'a ve oradan dahî pederi (Mûsâ bin Nusayr)'a gönderildi. Bîçâre (Mûsâ) bunca mezillet ve hakâretten fazlaca[165]oğlunun ra'si maktû'unu müşâhede etmek musîbetine dahî giriftâr edilmiş ve izhâr-ı celâdet idüb "Henî'â lehü's-şehâde¹⁹⁸ bir savvâm ve kavvâm âdem katl itdük" demiştir. Velîd evvel hayâtında birâderi (Süleymân)'ı kendi hukukuna karşı oğlını velîahd eylemişti. Bu cihetle Haccâc ve emrâsı (Kuteybe bin Müslim) ve (Muhammed bin Kâsım) rızâ-yı muvâfakat göstermiş idiler. (Süleymân) ol vakitden berü Haccâc'a ve emrâsına buğz ve 'adâvet üzerinde olub Halîfe oldukda (Muhammed bin Kâsım)'ı Hind serhaddinde ahz-u bend ile Irâk'a getürerek mensûb olduğu Ebû 'Akîl hânedânı eşrâfından birkaç züâ ile beraber ta'zîb ve i'dâm eyledi. (Muhammed bin Kâsım) henüz yirmi yaşında bir bahâdır olub zekâ ve fetâneti fevkalâde idi. Daha on yedi yaşında Fâris vâlîliğinde ve Hind ordusu kumandânlığında izhâr eylemiş bir âteş-pâre celâdet idi nâhak yere mahv idilüb gitdi.

¹⁹⁸ Henî'â lehü's-şehâde şehâdet ona 'âfiyet olsun demektir. (Savvâm) savmdan çok oruç tutucu ve (Kavvâm) kıyâmdan çok namaz kılıcı ma'nâsınadır.

Emîr (Kuteybe) ise (Muhammed)’e gelen kendi başına dahî geleceğini fehm iderek ve Hâkân-ı Türk indinde ‘azîm kadr ve haysiyetine ve anzâr-ı Etrâk’da olan mehâbetine güvenerek Horasan’da sancağı altında bulunan ümerâ ve kibâr huzûrunda Halîfe’ye karşı i’lân-ı ‘isyân eyledi. Lâkin ser-teklîkiyle askerini dilgîr itdükden kendi âdemleri tarafından on bir oğlu ile beraber katl ve i’dâm olındı ve fırka[166]asât-ı ümerâdan (Vekî’yi kendi yerine reis ta’yîn itdiler. Kuteybe bin Müslim sekiz dokuz sene eyâlât-ı şarkıyede bulunub yek çok gazâlar itmiş ve Türk hânlarını bir bir taht-ı inkıyâd ve itâ’ate aldığı gibi ahd ve yemîni mûcibince Çin toprağını dahî çekinmiştir. Dîn-i mübîn-i Ahmedî’nin Tatârîstân-ı kebîr ve Türkîstân ve Çînî memleketlerine intişârı bütün Emîr Kuteybe’nin eser-i himmetidir. Sebeb-i isyânı dahî Şam’da müteneffiz olan (Mühelleb) hânedânıyla husûmetleridir. Kuteybe’nin yerine orduya kumandân ta’yîn olunan (Vekî) dokuz ay sonra Halîfe tarafından gönderilen ‘asker ile cenk iderken mahbûs ve maktûl olmağla ordusu külliyyen perîşân oldu ve Halîfe tarafından (Yezîd bin Mühelleb) Horasân vâlisî nasb olındı. Kuteybe’nin katlinden sonra mülûk-i Etrâk nakz-ı ahd ile memâlik-i İslâmiye’ye itlâk-ı dest-i te’arrûz itdilerinden Yezîd bin Mühelleb üzerlerine ‘asker çekdi. Fakat (Deylem) ve (Cürcân) kabâili, sarp kayalıklı ve çetin dağlar arasında tahassun iderek cüz’î kuvvetle mücâhedât-ı İslâmiyâne mukâvemet itdükleri ve Yezîd bin Mühelleb yüz bin ‘asker ile ‘aşâ’ir-i Etrâk’ı tahşîd kâhilllerinden def’ ve ihrâca muvaffak olamadığı sebebîyle derece-i nihâyede ğadaba kâ’ub hattâ zafer buldığı takdîrde düşman kanı ile ekmek yoğuracağını ahd ve yemîn eyledi ve bu kadar şiddet ve ğayret üzerine miyânede azîm ve kanlı mudâraba ve mukâtelât vukû’a gelüb encâm-kâr a’dâ mehzûm ve mahkûr olarak memleketleri tasarruf-ı İslâmiyâne intikâl ile kesb-i ma’mûriyyet ve âbâdânî eyledi.

[167] Halîfe (Süleymân) çukdan berû Gostantîniye’nin fethini ârzû itmekde idi. Çünkü birâderi Mesleme Rûmlara pek çuk gazâ idüb heybet-nâmı ümmet-i Rûm’ı bildürmüş idi. Hatta bir kere otuz dilâver ile Antakya’dan Kostantîniye pîşkâhında kâ’in (Halkedonya) nâm-ı cedîd ile (Kadıköy) beldesine kadar gelmiş ve bütün geçdüğü yerlere bilâ mukâvemet icrâ-yı satvet ve ilkâ-yı havf ve dehşetle sâlim avdet etmişdi. Doksan dokuz senesi evâ’ilinde Emîr Mesleme bir azîm ordu ile berren Gostantîniye üzerine yürüyüb bahren dahî bin sekiz yüz pâre sefine Bahr-i Sefîd boğazını mürûr ile pâyitaht-ı Rûm’ı muhâsara eyledi. Rûmlar bu def’a dahî (Gırejuvâ) âteşiyle şecâ’at ve kuvvet-i İslâmiyâne mukâvemet itdiler. Halîfe

(Süleymân) bi'z-zât Dâru'l-harb'de bulunmak için Dimeşk'den hareket itdi ise de Haleb'e karîb (Dâbık) nâm mahalde imtilâ'dan vefât eyledi (Sıfır sene 99). Kûnde yüz rıtl ta'âm yidüğü mervîdür. Halkın üzerinden Haccâc zamânının mezâlimini ref' itmesi ve Ömer bin Abdülazîz Hazretlerini velâhd ta'yîn itmesi muvaffakıyyâtından ma'dûddur. (Mesleme bin Abdülmelik) esnâ-yı muhâsarada Gostantîniye'nin karşusunda kâ'in Galata'nın sûrını binâ ve Arab Câmi'ini inşâ eyleyüb ehl-i İslâm bedî sene kadar diyâr-ı Rûm'da kalmış ve ol yerlere yaprak vakînler eker ekerek ol müddeti kendi memleketlerinde gibi geçirmişlerdir.

[168] Hilâfet-i Ömer bin Abdül'azîz (H.99-101)

Ömer bin Abdülazîz bin Mervân bin el-Hakem Hazretleri, Süleymân'ın vefâtından sonra cânîşîni oldı. Kendüleri zâhid ve âdil bir zât olub kâffe-i harekâtını hem-nâmı oldukları ced-i mâderleri Hazreti Fârûk'a ittibâ'en şer-i şerîfe tatbîka muvaffak olmuşlardır. Eslâfın i'tiyâd eyledikleri dârât-ı saltanâtı külliye terk iderek halk-ı hilâfet-i İslâmiye'nin ilk senelerinde zamân-ı Şeyhayn-i mükerremeynde görülen safvet ve satveti ve 'adâlet ve müsâvâtı müşâhede eyle mesrûr ve müsterîh olmuşlardır. Meselâ bi-lâ didibe halk ile beraber câmiye gelüb hutbe okudı yani cemâ'ate îrâd-ı nutk ibtidâ eyledi ve hutbesini "Eyyühe'n-nâs! Ben bu hilâfet husûsuna mübtelâ oldum" diyü başlayarak "Eğer ben Allah Te'âlâ'ya itâ'at idersem bana itâ'at ve i'ânet idün ve eğer 'isyân idersem bana itâ'at itmeyün" kelimât-ı munsifânesiyle bitirdi ve kendi hareminde ve dârü'l-imâre'de ne kadar zî-kıymet eşyâ ve evânî ve 'arâ'is var ise cümlesini satdurub esmânını beytûlmâl'e vaz' eyledi. Altmış dört seneden berü Benî Ümeyye minberde Hazreti('Ali)'ye seb' iderler iken (Ömer bin Abdülazîz) Hazretleri ol bid'at-ı şenî'ayı men' ile yerine "İnnallâhe ye'müru bi'l-'adli ve'l-ihsân" el-âyet-i kerîmesi'nin okunmasını mutazammın kâffe-i 'ummâl ve vulât'a fermânlar ırsâl[169] itdi. Ve bu hareketi âmmeyi hoşnud ve senâhân eyledi. Dâ'b-ı mülûk üzere kendüsine medhiyeler ve kasîdeler takdîm iden şu'arâ ümîd itdükleri ihsâna nâ'il olamadılar. Müşârün ileyh hazretleri'nin sît-i kerem ve 'adl-i cihânı tutmağla Sind ve Hind mülûkî İslâm ile müşerref olub hükûmet-i âdile-sine inkıyâd ile mübâhî oldılar. Emîr (Mesleme) hâlâ Gostantîniye muhâsarasiyle meşgûl olub taraf-ı hilâfetden kendüsine Mısır dutmasıyla imdâd gönderildiyse de dûnma (Gırejuvâ) âteşinden nâşî kal'aya takarrub idemedikden Emîr (Mesleme) muhâsaradan ferâğat ve ma'ıyyet-i mevcûdesiyle avdet ve rücû' eyleşdür. Ömer bin Abdülazîz Hazretleri iki buçuk sene kadar hilâfetden sonra

irtihâl-i dâr-ı âhîret olmuşdur (101). Benî Ümeyye tarafından tesmîm olındığı mervîdür. Çünkü kendüsü Şeyhayn-i mükerreremeyn ki yevmî iki dirhem ma'âş ile iktifâ idüb (Fedek)'i Âl-i Mervân'dan beytûlmâle red itdiki ki Benî Ümeyye'nin gasp eyledikleri emvâl-i devleti bütün nez' eyleşidi. Hilâfeti mümted olsa etkîyâ-yı zamânedan birini velî-'ahd kılarak Benî Ümeyye'yi emr-i hükûmetden teb'îd idecegi ihtimâle karîb idi.

[170] Hilâfet-i Yezîd Sâni bin Abdülmelik (H.101-105)

Yezîd bin Abdülmelik Halîfe oldukda kırk gün kadar selef-i kerîminin tarz-ı salâhı üzere hareket eylemiş ise de muahharan lehv ve tarâba ve huzûzât-ı nefsâniyeye inhîmâk itmişdir. Eşrâf ve rü'esâ'dan (Yezîd bin Mühelleb bin Ebî Sufre) Kuteybe'nin ve âl-i Ebî Âkîl'in ukûbetlerine sebep olduğu töhmetiyle haps olunmuş idi. Ömer bin Abdülazîz'in ihtizârında mahbesden firâr ile mâiyyetine vâfir asker cem' iderek ref'-i livâ-yı isyân eylediği Yezîd'e malûm oldukda üzerine kuvve-i külliye ile birâderi Mesleme'yi i'zâm eyledi. Mehellebîler işbu Vak'âda külliye perîşân ve târümâr olub ekseri maktûl ve mahzûl olarak ocakları söndi. Âl-i Mühelleb sâhib-i cûd ve sehâ bir hânedân-ı refî'u's-şân olmagla ukûbet halleri hakkında şu'arâ yek çok mersiyeler nazm ve inşâd eylemişlerdir. Endülüs kâmilan bi'l-İslâm idüb 103 sene-i hicrîyyede Emîr (es-Semah) emr-i Nasârâ nazarında müntehâ-yı fütûh-ı İslâm add olunan (Pîrene) cibâl-i refî'asını tecâvüz ile el-yevm Fransa tesmiye olunan (Gâliya) yâhud (Ğul) iklim-i cesîmine duhûl eyledi. İslâm'ın celâdet-i cihângîrânesine Frenk hükûmetinde mukâvemet iktidârı olmamağla[171] (Narbon) hisârı zabt ve istîlâ olunurak ol eyâletin makarr-ı idâresi olan (Toloşe) yâhud (Tuluz) kal'ası muhâsara ve tazyîk olındı. Emîr es-Semah (Tuluz) muhâsarasında vâsıl-ı sermenzil-i şehâdet olmagla ordu muhâsarayı terk idüb ganâ'im-i külliye ile ve emrâdan (Abdurrahmân el-Gâfikî) kumandasıyla Endülüs'e 'avdet eyledi. Yezîd ise 105 senesi âteş-i aşkıyla sûzân olduğu (Hübab'e) nâm câriyesinin vefâtından mütesellî olamayarak râh-ı bekâda mahbûbe-sini ta'kîb eyleşdür.

Hilâfet-i Hişâm bin Abdülmelik (H.105-125)

Hişâm'ın evâ'il-i hilâfetinde emîr-i Endülüs (Anbese bin Suheym el-Kelbî) Fransa'ya sipâh-keş iderek (107) bütün Fransa cenûbî memâlikini pâ-ber zîr-i istîlâ idüb bilâd-ı Firenk içinde pâyitahtdan sonra ikinci mertebe-sini hâ'iz bulunan (Lyon) şehrinde ve bütün (Ron) nehri sath-ı mâ'ilinde kâ'in emsâr ve kasabâtda livâ-yı

Muhammedî temevvüc ve ihtirâz eyledi. İşbu fütûhât-ı ‘azîme dâ’ire-i mülk-i İslâm’ı tevsî’ eylediği gibi diğer taraftan dahî Afrika’dan (Sicilya) yâhud (Sakaliye) adası üzerine kuvve-i ‘askeriye i’zâm olunarak ehl-i İslâm cezîre-nin [172] teshîri ile meşgûl iken akvâm-ı Berberiye meyânında ser-zede zuhûr olan fesâd ve ihtilâl bir müddet hükûmet-i Ümeyye’yi işgâl eyledi. Şöyle ki; vâlî-i Ifrikiye (İbn Habbâb) Tûnus’ı i’mar ve tezyîn iderek ve bilâd-ı Sûdân ve cezîre-i Sakaliye üzerine ‘asker göndere-rek te’yîd ve tevsî’-i hükûmetine ikdâm etmekde iken (Tanca) vâlîsi nasb eylediği oğlu (İsmâ’il) ehâlî üzerinde bâ’zı tazyîkât icrâ etmekle kabâ’il-i Berber’in Müslim ve gayr-i Müslim olanları müttefikan ayaklanub Tanca’ya müstevlî oldılar. Halîfe (Hişâm) tarafından def’-i fitneleri zımnında Ifrikiye’ye takım takım ümerâ ve sipâh irsâl olındı ise de akvâm-ı Berber Hâricî’den (‘Akaşe bin Eyyûb el-Fezârî) bi’l-kendilerine emîr idüb vukû’a gelen muhârebâtın ekserinde cüyûş-u ‘Arab’a galebe eylediler. Ve (Akkâşe) iktidâr ve tahakküm kesb idüb tâ Mısır âmili (Hanzala bin Safvân el-Kelbî)’nin Kayrevân’a vürûduna kadar kâ’im mevkî’-i istiklâl oldu ve başına iki yüz bîn kadar leşker cem’ eyledi. Fakat (Hanzala) ile (Esnam) nâm mahalde itdükleri hûn-rîzâne bir muhârebe-i şedîde de kendüsü ve kâ’im-makâmı (Abdülvâhid el-Hâricî) maktûl ve cem’iyyet-i ‘usât kâmilên mehzûm ve mahzûl olarak ve muzafferiyet-i ‘azîme Ifrikiye’de Berber fitnesini def’ vukû’ eyledi (117). [173] Sa’îd el-Harsî (Erdebîl) kurbinde cem’iyyet-i ‘askerîlerini târûmâr idüb (Ermeniye) ve (Azerbaycan) eyâletlerinden Etrâk’ı def’ ve ihrâc eyledi. Bâ’dehû Emîr Mesleme (Derbend) kal’asını zabt ve teshîr iderek derûninde on dört bîk kadar asker ikâme eyledi. Etrâk’ın şer ve şûru berd-devâm olduğundan Ermeniye eyâletine (Mervân bin Muhammed bin Mervân bin el-Hakem) nasb ve ta’yîn kılınarak vâlî-i müşârûn ileyh şiddet-i tedbîri sâyesinde umûr-ı eyâleti tanzîm eyleşdür. Müntehâ-yı şarkda Hâkân-ı Türk Semerkand’ı teshîr etmek sevdâsıyla muhâsara itdüğü haberi üzerine ‘âmil-i Horasân (Cüneyd bin ‘Abdurrahmân) ‘asâkir-i mevcûdesiyle Etrâk’ı def’ ve teb’îd ve Semerkand’ı kayd-ı hasardan tecrîd eyledi (112). Ancak 117’de Hâkân tekrar ser-hadd’e ‘asâkir-i külliye cem’ ile ehl-i İslâm ile muhârebe ‘azminde olmagla emîr-i Horasân (Esed bin ‘Abdullâh el-Kasrî) Belh sahrâsında leşker-i Etrâk ile azîm cenk idüb a’dâ-yı münhezim ve esnâ-yı firârda Hâkân-ı Türk kendi âdemlerinin tîğ-i sitemiyle mün’adim oldu. Fransa’da fütûh-ı Müslimîn haylî terakkî etmiş olub bu def’a Endülüs imâreti Emîr es-Semâh’ın şehâdetinden sonra (Tulûz) muhâsarasından orduyu sûret-i muntazama’da rüc’at itdiren emîr (Abdurrahmân bin Abdullâh el-Gâfîkî)’nin ‘uhde-i rû’yetine tevcîh olunmışdı. Emîr-i müşârûn ileyh

mücâhidîn-i eslâfın mekteb-i terbiyelerinde yetişmiş bir zât-ı hamîyyet-simât olub Mûsâ bin Nusayr'ın icrâsına muvaffak olamadığı[174] âkâsî-i âmâlîni bir zamândır teb'îd ve esbâb-ı istihsâlini tehî'e eylemekde idi. 112 senesi cem' eylediği cüyûş-ı deryâ-hırûş ile merkez-i harekât-ı askeriye ittihâz kılınmış olan (Narbon) hisârından şimâlî Fransa'ya doğru tevcîh -i livâ-yı nehz'et eyleyüb (Ğarûn) nehrini bi'l-mürûr Frenk leşkerinin tahassüngâhı olan (Bordo) şehir-i cesîmini seyf-i satvetiyle teshîr eyledi. Bu feth-i mübîn bütün Frengistan'a dehşet salmağla akvâm-ı Efreng var kuvvetlerini cem' iderek başkumandânlık hizmetini rû'esâ'dan şecâ'atle müştehir (Şarl Martel)'e tefvîz eylediler. İki asker (Tûr) ile (Puvatiye) arasında biri birine mülâkî oldu. Muhârebe misli görülmedik derecede şedîd ve kanlı idi. 'Asâkir-i Müslimîn sarf-ı nakd-i himmet ve besâlet eylediler ise de emvâl-i ganâ'im ile hareketleri mu'attal olduğu ki husûmların serâyâ-yı timûr zırhlarına mukâbele idecek ancak sîne-i şecâ'atleri olduğundan ve takdîr-i ezelî âfitâb-ı İslâm'ın ufuk-ı garbîde andan ziyâde karar ve neşr-i envâr etmesine ta'alluk itmemiş bulunduğundan sipâh-ı mü'minîn dūçâr-ı perîşânî ve hezîmet ve Emîr Abdurrahmân hâ'iz-i şehâdet olmağla düşmanın bu galebesiyle istikbâl-i âlem külliye müteğayyir ve mütehavvil oldu (114). Çünkü eğer Nasârâ'nın bu orduları münhezim olsa Gostantîniye'ye kadar vürûd ve hücûm-ı İslâmiyâne mâni olacak hiçbir kuvvetleri kalmayacağından Mûsâ bin Nusayr'ın tasavvuru hîn-i husûle vâsıl ve bu gün dîn-i mübîn-i İslâm bütün Avrupa'da hâkim ve münteşir olacağı idi. İşbu Vak'â-i Puatiye[175] Ehl-i İslâm'ın garbî Avrupa'da bilâ mâni' selâb-âsâ cereyân ve hurûşını sed idüb mü'minîn andan sonra aldıkları memâlik yavaş yavaş eski sâhiblerine i'âdeye mecbûr olmuşlardır. Emîr-i şehîd Abdurrahmân hazretleri'nin heybet-nâmı kulûb-ı a'dâda ol kadar dehşet bıraktı ki kurûn-u vustâda Firenk kadınları çocuklarını "Abde-râm" yani Abdurrahmân geliyor diyü korkudurlar idi. Emîr Mesleme'nin refik-ı cihâdından olub diyâr-ı Rûm'a gazâvât-ı kesîresiyle müştehir ve (Battal) lakabıyla müte'ârif (Ebû'l-Hüseyn 'Abdullâh el-Antâkî) bir gazâda ser-efrâz-ı tâc-ı şehâdetle müzeyyen olub (122) Seyyid Gâzî kasabasına defn olındı. Nisvân-ı Efreng Abdurrahmân ile korkutdukları gibi Rûm kadınları dahî biraz çocuklarını "Seni Battal'a viririm" diyü ihâfe iderler imiş. Çocuğun biri bu sûretle ihâfe de bağteten "Battal kendi Allah bile gitmiş"120'de Horasân vâlîliğiyle mübeccel olan (Nasr bin Seyyâr) cânib-i Mâverâünnehr'e sevk-i 'asker nusret eyleyerek ol havâlîde mümted olan şûriş ve fesâd-ı temîm ve seb' ve ğâret hükmini ta'mîm eyledi. 122'de Hazreti Hüseyin ahfâdından (Zeyd bin Zeynel'âbidîn) Hazretleri da'vâ-yı hilâfetle hurûc idüb ehl-i

Kûfe kendülerine [176] bi'at itmişler iken mu'ahharan terk itdüklerinden Hişâm tarafından gelen 'askere mağlûb ve şehîd oldu. Emîr-i dilîr (Mesleme bin Abdülmelik) 122'de ve birâderi olan Halîfe Hişâm dahî 125'de terk-i dâr-ı fenâ eyle diler. Hişâm hâlim ve Benî Ümeyye içinde kâlil-üş-şerr âdem idi.

Vefâyât

110'da ecel-le-i Tâbi'inden kemâl-i zühd ve 'ilm ile ma'rûf olan (Hasan el-Basrî) ve mü'ebbir-i meşhûr (Muhammed bin Sîrîn) ve şâ'ir-i mâhir (Ferezdek) vefât eyle diler. 120'de vâlî-i Horasân (Esed bin 'Abdullâh el-Kasrî) ve bir müddet sonra birâderi (Hâlid bin Abdullâh el-Kasrî) terk-i mülk-i fenâ eyle diler. (Hâlid) on beş sene kadar 'Irâk'da vâlîlik idüb zulm ve ta'dîdde zamânın Haccâcî idi.

Hilâfet-i Velîd Sâni bin Yezîd Sâni (H.125-126)

Hişâm'dan sonra makâm-ı hükûmeti telvîs iden Velîd Sâni bin Yezîd Sâni fisk ve ilhâd ile târîhde nâm bırakmışdır. Kendinün tecebbür ve tuğyânına bir delîl ma'nevî olmak üzere menkûldür ki[177] Bir gün Mushaf-ı Şerîf'i tefâ'ül tarzıyla feth itdikde (وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ) âyet-i kerîmesi zuhûr eyledi ki mefhûm-ı şerîfi "Taleb-i nusret itdiler her ehl-i cebr ve 'inâd hâ'ib kaldı" demekdir. Velîd-i cebbâr bu fâle istikbâr idüb Mushaf-ı Şerîf'e bir temge kadar ictisâr eyledi. Beytûlmâl-i Müslimîn dest-i sefâhetinde telef olub gece ve gündüz ayş ve nuşdan baş kaldırmadığından nizâm-ı umûr-ı memleket muhtel oldu. Nâçâr âkıbet-endişân-ı devlet Velîd leîm Trablus Şam eknafında şikâr ile meşgûl iken ammezâdesi Yezîd Sâlis bin Velîd'e bi'at idüb (Velîd) Yezîd'ün askeri tarafından der-dest olınarak i'dâm idildi (126). 120'de Zeyd bin Zeynel abidîn Hazretleri'nin mahdûmları (Yahya bin Zeyd) pederleri gibi da'vâ-yı hilâfet'e kıyâm eylediyse de vâlî-i Horasân Nasr bin Seyyâr askeri yedinde mağlûb ve Cürcân'da şehîd oldu.

Fezleke-i Devlet-i Benî Ümeyye ve bidâyet-i zuhûr-ı Âl-i Abbâs

Bu dîn-i mübîn daha karîn-i evvelde kendi şân ve azâmetine çespân şevket-i zâhiriyyeye karîn oldıysa da bunda mülûk-i Benî Ümeyye'nin candan himmet-i şahsiyyeleri görülmeyüb ol şevket ve şân bakıyye-i eslâf kârîn [178] olan bazı ümerâ-yı mücâhidînin âsâr-ı meşkûre-i celâdet ve hasâfatları semerâtı olduğu bî-reyb ve gümândır. Benî Ümeyye ricâli ahd-i hilâfet-i Hazreti Osmân Zü'n-Nûreyn'de vilâyât ve vilâyet kârînde ve hidemât-ı sâ'irede bulunarak tahsîl-i nüfûz ve kuvvet eylemişler ve yukarıda zikri sâbık olduğu vech ile yekdiger ile ittifakları menâfî-i

müşterekelerini vikâye husûsundaki azm ve sebâtları gibi metîn olmagla müttehidü'l-efkâr ve zî-iktidâr bir hey'et-i mersûse husûle getürmüşler idi. Emîrû'l-Mü'minîn Osmân radiyallâhu anhin şehâdetini intâc iden vak'â-yi' halk nazarında mesned-i celîl-i hilâfetin vakar ve haysiyetini izâle etmekle ve Hazreti Ali'nin mebde'-i hilâfeti Hazreti Osmân'ın vukû'-ı şehâdetinden nâşî heyecân-ı umûmî zamânına müsâdif olmagla Benî Ümeyye ol hengâm-ı heyecânda katl-i Osmân'ı taleb dâ'iyesiyle ibtidâ (Cemel) ve sonra (Sıffîn) vak'â-yi in'ikâd eylediler ve ol vak'âyât ile Hazreti Ali bi-idâre-i mülk'e iktidârsız gibi gösterüb dâhil-i dâ'ire-i idâreleri olan eyâlât ahâlîsini tebrîd ve tenfire çalışmış oldılar. Hazreti Muâviye'nin refâkatinde erbâb-ı dehâ ve tedbîr eksik olmadığı gibi kendüsü bi-gâyet ketûm ve Hazreti Ali'nin ise hısâl-i merdânesi muktezâyâtından olarak temâyülât-ı kalbiyeleri dahî zâhir halleri misüllü herkese ma'lûm olup Sıffîn melhamesinde tarafeynin asâkirinde dahî min ciheti'l-intizâm bir büyük fark var idi. [179] Çünkü fırka-i bâğiye kalîlû'l-hilâf ve cüyûş-ı Cenâb-ı Murtazâ ise ümerâları bile âdîmü'l i'tilâf idi. İşte bu gibi ahvâl bi-hasbî'l-kader Emevîlerce hâdim-i emel ve ikbâl olup işlerini teshîl ve emellerini tesrî eylemiştir. Kuvvet-i tâlî'e bakılsun ki gerek Vak'â-i Cemel'de ve gerek melhame-i Sıffîn'de gâlib Hazreti Ali iken muzafferiyetin netâyici kâ'ide-i harb'e hilâfına olarak fırka-i mağlûbe'ye müfid olmuştur. Şübhe yok ki Benî Ümeyye Hazreti Ali'yi bî-râhat bırakmadılar. İbn Abbâs gibi fâzıllar ve İbn Yâsir gibi kâmiller ser-kâre geçerek hilâfet-i İslâmiye'nin Fârûk-ı Âzam zamânındaki revnak ve azâmeti avdet ider idi. Ne çâre ki hükm-i kader Hazreti Ali'yi mükâfât-ı mübeşşere-i uhreviyeye nâiliyetle bir murâd ve rakîblerini aksâ-yı emelleri olan serîr-i saltanât ve iclâline is'âd eylemiştir. Şehâdet-i Hazreti Ali'den sonra Muâviye hazretleri hükûmet-i İslâmiye'de rakîbsiz kalınca te'yîd-i kuvvet ve satvete sarf-ı makdûr ve dâ'b-ı Hulefâ-yi Râşidîn'in hilâfına olarak tâc-ı saltanâtı âl ve evlâdının rûûs-u istiklâline tevrîs ve iksâye bezl-i cehd-i mevfûr eyleyüb akl ve cerbezesi sâyesinde kâffe-i teşebbüsâtında muvaffak olmuştur. Ve bir devletin mebde-i zuhûrunda ki safvet ve salâbet kesret-i gazavât ve vufûr-ı ganâim ile münkalib-i haşmet ve refâhet oldıkda kâlâ-yı icmâ emsâl-i hükümdâr intihâbı usûlü birtakım nifâk ve fesâdı tevlîd eylediği emsâl-i adidesiyle sâbit olmagla ve Muâviye bin Ebî Süfyân'ın ahd [180] İmâret-i dahî devlet-i terekki ve tenûm zamânına tesâdüf itmekle andan sonra hükûmet-i İslâmiye (el-yevm her memleketde cârî olan kâ'ide-i siyâsiye vechile) kendi hânedânına meşrût kalmıştır. Ancak Benî Ümeyye'nin böyle hurûc alâ el-Emîr bi'l-Hakk ile evc-i bâlâ-yı hükûmete urûc-ı cemâat-i mü'minîn ve hâssa ehl-i Hicâz ve

Irâk'ı igvâât-ı Ümeyye'nin taht-ı te'sîrinde bulunmayarak Ehl-i beyt-i Peygamberî'ye bi-fert-i muhabbet ve muvâzabetle mübâhî olan fırak-ı müslimîn'in rızâlarına muvâfık gelmeyüb ibtidâ Hazreti Hüseyin'in ve vak'â-i fecîa-i Kerbelâ'dan sonra Hazreti Abdullâh bin Zübeyr'in da'vâ-yı imâretleri vukûa gelmesi ve mu'ahharan ahz-ı sâr-ı Hüseyin dâ'iyesiyle Muhtâr es-Sekafî'nin zuhûru gibi vakâyi'in sûret-nümâ olması ve bu hâdisât üzerine Muâviye-i Sâni'nin hilâfetden istifâsı ile kevkeb-i ikbâl-i Ümeyye giriftâr-ı husûf-ı tedennî oldu. Lâkin bu gibi müşkilâtta izhâr-ı sebât ve metânet idecek ehl-i re'y Benî Ümeyye'de ve tarafdârânın da ma'dûm olmıyub ol hengâm-ı şûriş ve teşfîdde mütevessid ve sâde hükûmet-i Şam olan Mervân bin el-Hakem sanâdîd-i Ümeyye'nin ârâ-yı müteferrikalarını cem' ve tevhid eyleyerek oğlu Abdülmelik'in esbâb-ı muzafferiyetini istihzâr eylemişdi. Abdülmelik sadr-nişîn-i imâret-i kübrâ oldıkda Abdullâh bin Zübeyr ve Muhtâr es-Sekafî'nin muhârebe-lerine müdâhale itmeyüb hakîmâne ve dûr-bînâne bir sûrette müterakkib-i encâm-ı kâr ve Muhtâr'ın katl ve indifâ'ından sonra Abdullâh bin Zübeyr dahî Haccâc elinde mağlûb ve maktûl olmagla Abdülmelik serîr-i şevket **[181]** ve istiklalde berkarar olarak Emevîlerin necm-i ikbalini husufnâk eden zıll-ı idbâr zâil ve beyne'l-müslimîn tehdîd etmiş olan şikâk ve ihtilâf dahî vifâk ve ittihâda methûl oldu. Haccâc'ın i'tisâfât-ı medîdesi şecere-i fitne-yi iz'âc ve istisâl etmekle hâsıl olan ittifâk-ı umumî Halîfe Velîd zamanında bir devr-i azîm-i istilâ küşâd etmiş ve livâ-yı gâlibiyet Çin hududunda ve Hind ve Endülüs-i mâmûrelerinde dahî saye-endâz-ı mehâbet olmuşdur. Gerçi o fütûhat serhadde zuhûr eden bâzı ümerâ-yı besâlet îtisâmın behadîrlıkları âsâr olup Emevîlerin çendan dâmâd-ı mahsûsaları görülmemiş ve hatta Halîfe Süleyman (Kuteybe) ve (Muhammed İbn Kasım) ve (Musa İbn Nusayr) ki âzam-ı şücâan-ı dûçar-ı kahr ve gazâb eyliyerek kadr-i nâdanlığı zulm mertebesine vardırırmış ise de Ömer bin Abdülaziz hazretlerinin cûlûsları âleme taze hayat vererek devlet-i dînin i'tilâ-yı şânına küllî hizmet eyleşdir. Lâkin bir muktezâ-yı hük-m-i ezeli her kemalin bir zevâli olmak kânûn-ı umûmîsine devlet-i Emeviyye dahî ittibâ'en Ömer bin Abdülaziz'den sonra alâim-i sükûn ve inhitât numayân oldu. Hişâm'ın yirmi sene süren ahd-i hükûmetinde her tarafda ceng ve cidâl eksik olmadı ise de hiçbir dâire-i mülk-i İslâm'ı eski muhîtiden ziyâde tevsi eyledi ve bu mülk-i azîm-i hüsn-i idâre ile Benî Ümeyye rûfete muktedir bile görünmedi. Devlet-i Emeviyye ber-asas**[182]** meşrûiyetine müstenid olmıyarık (Muâviye bin Ebî Süfyan) ve (Amr binel-As) gibi dehât-ı mehâret-i siyâsiyye ve hüsn-i tedbirleriyle kurulmuş ve Haccâc-ı Zâlim'in şiddet-i gaddarânesiyle kesb-i metânet ve kuvvet etmiş ve Velîd-i evvel

zamanındaki fütûhât-ı gârrayı ile revnâk bulmuş bir bünye-i azîme olup idâme-i şevketi ya Abdülmelik'in müttehizi olan usûl-i siyâset veya(Ömer bin Abdülaziz) hazretlerinin sâhib oldukları şahrâh-ı zühd ve adâlet gibi bir meslek ittihâzına men'ût iken ahlâf-ı zaaf-ı idâreye ve husûsât-ı nefsanîyeye ve bâzı dahî füsûk ve kabâihe müptelâ olarak halk nazarında mehâbet-i sâbıkalarını gâib etmişler idi. Velîd-i Sâni'nin vefatından sonra Emevilerden birkaç kimseler dahî câlis-i serîr-i hükûmet oldular. Fakat ahd-i saltanâtları rakiplerinin def-i husûmetiyle mürûr eyleşdir. Biri Evlâd-ı Ali ve diğeri âl-i Abbas radiyallâhu anhümadan ibâret olmak üzere iki hanedan var idi ki şeref ve neseb cihetiyle Emevilere karşı rekâbete ve dâvâ-yı hilâfete kendilerini ehak görürler idi. Evlâd-ı Ali ahfâd-ı Resulullah olmak hasebîyle ehl-i İslâm'ın gurretü'l-aynî olup Hazreti Ali'nin ulüvv-i menkibeti, Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da şehadeti, Hazreti Hasan'ın mukadderâta rıza ve mutavâatı, Hazreti Zeynelabidin'in salâbet ve zühdü, Hazreti Zeyd'in ukûbeti ve Mahdum-i Yahya'nın felâketi müminini dağdar te'sir etmiş ve öyle de dimâ-yı muhteremenin Benî Ümeyye tarafından sefk ve isâlesi haklarında[183] husûmet-i umûmiyeyi dâî olmuş idi. Ancak bâlâda dahî zikr olunduğu üzere aralarında ittihâd-ı tam ve zaruriyât-ı hükûmetten olan hûda olmadığından ve bi takdîr-i ezeli devlet çend rûze dünyadan mehcur bulunduklarından haklarında ki meveddet-i müslimîn bir hürmet-i mâneviyeden ibâret kalmışdır. Evlâd-ı Abbas dahî Hazreti Peygamber'in amcazâdeleri olmak hasebîyle ve kendi ilm ve fazlları ile beyne'l-müslimîn bir makâm-ı âlî-yi mânevi ihrâz etmişler idi. Abdullah bin Abbas radiyallâhu anhüma Hazretleri fâzıl-ı ashâbdan ve âbâdile-i fukahâ ve muhaddisinden¹⁹⁹ olup Hazreti Ali'ye ve oğlu Cenab-ı Hüseyin'e nush ve ihlâsları mâlum ve hîn-i irtihâlinde evlâd-ı kesîresinden Ebû'l-Hulefa (Ali bin Abdullah) hazretleri dahî fazl ve takvâda pederi eserine sâlik bulunmuşdur. Ali bin Abdullah Hazretleri Abdülmelik nezdinde muvakkar ve muhterem bulunduğu halde Velîd ibn Abdülmelik (Halîfe oldukda) kendüleri beni darb ve nefy ile tahkîr edüb nihayet müşârün ileyh cenabları Şam bâdiyelerinde hal-i inzivâda ve altmış bir yaşında azîm-i mülk-i bekâ oldu (117). Onun oğlu (Muhammed İbn Ali bin Abdullah bin Abbas) Benî Ümeyye'ye bi hakk-ı husumet [184] ve gâdap üzere olup pederine idilen muâmele korkusunda his intikamı uyanmış idi. Ancak evlâd-ı Ali olur iken Abbasîlerin hilâfet davaları ümmet-i İslâm

¹⁹⁹ İndel-fukaha (abadile) Abdullah bin Abbas ve Abdullah bin Ömer ve (Abdullahİbn Ömer ve bin el-As) ve (Abdullah bin Mesud radiyallâhu anhüm Hazreti bedr. Beyn-el-muhaddisinmütearif olan abadilede ise Abdullah bin Mesud'a bedel Abdullah bin Zübeyr)hazretleri yad olunur.

ieyce çendan mesmû olmayacağından bunlar Hazreti Ali'nin hafidi (Ebû Haşim Abdullah bin Muhammed bin Hanefiyye) (Humeyme)²⁰⁰ kasabasında imâmeti bize terk itdi diyerek davalarını te'sîs etdiler. Fakat Ebû Haşim'in bunlara imameti terk idüb itmediği ve terk itdiyse bile kendisi Hazreti Fatıma zürriyetinden olmadığından imamete hakkı olup olmadığı bahs-i târîhçe-i cây-ı ihtilaf olmuştur. Mamâfih işbu ferağ meselesini Abbâsiler ellerinde bir sened koy ad ederek davalarını ona bina etmişlerdir. Hişâm'ın ahd-i hükümetinde akvâm-ı Berberîye'nin vukû'a gelen ihtilalat-ı şedidesi hengâmında müşârûn ileyh (Muhammed bin Ali el-Abbasi) eyâlât-ı şarkıyeye ve bil-hüsus Horasan'a timsah kadar nâkip ve memûr irsâliyle halkı Benî Ümeyye'den teb'id eyleke ve akârib-i Resulullah'a bi'ate teşvik itmege başlamış idi. Bazı müverrihin nukabânın irsâli târîhini 103 senesine kadar çıkarırlar. İşbu nukabâ "Kitabullah ve sünnet-i Resulullah'a tevfikân âl-i Beyt-i Resulullah'dan râzı ve mutî olmak üzere bize bi'at idiniz"kelamlarıyla halkı davete mübâşeret eyliyüb sûret-i davette Abbâsiyan[185] ismi sarâhaten mezkûr olmamakla mamâfih alevî tarafgirânı dahî âl-i Beyt-i Resulullah'dan maksad evlâd-ı Ali ve Hüseyin zannıyla nukabâya bi'at eylemişlerdir. Bu sâyede Abbâsiye tarafdarları yek çalak çoğaldı. Hatta vech-i meşrûh üzere bi'at etmiş olanlardan bazıları mü'ahharan hakikat-i hâle muttali oldukda nakz-ı bi'at etmek istemişler ise de, nazar-ı müsliminde seyyiât ve kabâih ile lekelenmiş olan Emevilere itaat etmekden ise, akârib-i Peygamber'den bulunan âl-i Abbas'a itaati evlâ görerek Benî Ümeyye'ye icrâ-yı husûmete devam eyleşlerdir. Bu esnâda İmam Muhammed bin Ali el-Abbasi Şam'a gelmek gibi bir hatâda bulunduğundan beytülmâle olan düyûn-ı kadîmesinden dolayı Halîfe Hişâm tarafından haps edilmiş idi. İşte o sırada sahn-ı şüûnatta (Ebû Müslim Horasânî) isminde bir zât zuhûr eyledi ki, himmet ve şecâat ve fetâneti sayesinde saltanât-ı Abbâsiye'nin te'sîsine sebep-i müstakil oldu. Bu (Ebû Müslim), (İsa bin Ma'kıl el-İclî) nâmında bir serrâcın çırağı olup, ustası Abbâsîlerin nukabâsından olmağla icrâ-yı san'atı için gezdiği ve dolaştığı kasâbatta Abbâsiler lehinde neşriyatta bulunur ve bu hususta çırağını dahî âlet iderdi. İmam (Muhammed bin Ali el-Abbasi)'nin hapse kâl olunduğu şâyi oldukda Şam'da bulunan mumaileyh (İsa) heman dâmân-ı himmet olarak İmâm-ı müşârûn ileyh'in düyûn-u olan yüz bin dirhemi tedârik ile beytülmâle teslim ve İmam Muhammed'i hapsden tahlîs eyledi. Ebû Müslim bu[186] işde dahî pek çok hizmeti görülmüş idi. Çünkü gençliği münâsebetiyle hapse yalnız o

²⁰⁰ Humeyme Sûriye'nin şark-ı cenubisinde Abbasilerin makar ittihaz itdikleri(Şerat) cihetinde bir kasabadır.

girebilirdi. Din te'diye olundukdan sonra İmam Muhammed pederinin münzevî olduğu bir el-Şerat'a gelüb 125'de irtihâl mülk-i bekâ eyleyerek hakk-ı hükümetini oğlu İbrahim'e ferağ eyledi. İşte Hişâm'ın vefatıyla Velîd fâsık-ı serîr-i hükümete cülûsunda nukabâ-yı Abbâsiye eyalât-ı şarkiyeye müstevlî olub bunlar emr-i davete sarf-ı mâ-hasal-ı sa'y ve himmet etmekde ve Velîd'in zeban-zed-i enâm olan fücûr ve füsûku dahî ikdâmât-ı masrûfalarına bir kâide-i kuvvet ve suhûlet vermekde idi. Hilâfet-i Yezîd Sâlis bin Velîd evvel(126-127)Yezîd Sâlis es-Sene müverrihinde verâ ve diyânet ile mâruf olub selef-i Velîd fâsık'ın maişetine itdüği zemâim ve zâyîâtı usûl-i kadîmeye tevfikân tenkih ve tenkîs eyledikden "Nâkıs" ²⁰¹lakabıyla telkib olunmuşdur. Bunun zamanında Devlet-i Emeviye'nin izmihlâlini intâc eden hurûb ve ihtilâl-ı dahîliye ser-numâ-yı zuhûr olmuşdur. İbtidâ ehl-i Hıms ve bâ'dehu ehl-i Filistin hurûc ve isyân edüb üzerlerine Halîfe'nin[187] amcazadesi (Süleyman bin Hişâm) memûr edilerek râyet-i isyânları şikest edildi. Bu vak'âda Benî Ümeyye'den bâzı rüesâ dahî bâb-ı kıyâm ile iştirâk etmişler idi ki, bu da hânedan-ı hükümet içinde dahî nifak ve münâferet olduğunu ilan ederdi.

Hilâfet-i İbrahim bin Velîd evvel(127)

Yezîd Sâlis altı mah kadar hükümetden sonra azm-i dâr-ı âhiret olub vasiyeti üzere birâderi (İbrahim bin Velîd) câlis-i serîr-i hükümet oldu. Fakat kendüsüne kimse itaat etmeyüb ibtidâ (Süleyman bin Hişâm) ve bâ'dehu(Mervân bin Muhammed bin Mervân evvel) hurûc ederek âkıbet iki ay on gün hükümetden sonra İbrahim münhezim ve (132) senesi cezirede semt-i bekâya azm oldu.

Hilâfet-i Mervân Sâni bin Muhammed bin Mervân evvel(H.132-127)

İnkırâz-ı Devlet-i Ümeyye

Âhir Hulefâ-yi Ümeyye olan (Mervân bin Muhammed bin Mervân bin el-Hakem) [188]leşker-i İbrahimî perişân itdükden sonra hükümeti zabt eyledi. Metânet-i cismi ve meşakkat-i mütehammiliği cihetiyle "Hımâr el-Cezîre" ve üstâdı olan Câ'd bin Dirhem'e nisbetle "Mervân el-Câ'dî" telkîb olunurdu. Halîfe olmazdan mukaddem çok eyaletler zabt idüb fütuhât-ı azîmeye muvaffak olmuş ve silahşorlukda ve hazm ve şecâatde asrının yegânesi bulunmuş idi. Bunların hiçbirisi kendüsüne müfid ikbâl olmadı. Bu Mervân, Benî Ümeyye mülûkünün ek

²⁰¹ Nakıs eksik manasına lazım olduğu gibi eksiltici manasına müteaddidâhî olur. Burada müteaddi manası maksud dur.

ehliyetlilerinden olduğu hal deâl-i bedbahtî oldu. Kendüsüne resm-i bi'at icrâ olunduktan sonra mukaddemâ sakın olduğu Harran'a avdet eyledi ve avdetini müteâkib fesâdât-ı dâhiliyye rû-numâ-yı zuhûr oldu. Abbâsiyyûn ve Aleviyyûn'un îka' itmekde oldukları harekât-ı ihtilâliyye efkâr-ı umûmiyyeyi tehîc etmiş olub bu heyecânı teskin itmek için hârice ilan-ı harb ve cihâd ile silah erbâbını ser-hadlara sevk itmek ve ezhân-ı nâsı bu vech ile işgal ile anzâr-ı dikkat-i muhârebe tarafına çevirmekden başka çare yoğidi. Hayfa ki, âlîde bulunan memâlik-i şiraze-i inkıyâd ve intizâmı çözülmekte iken yekiden fütûhat itmek gayr-ı kâbil idi. İbtidâ ehl-i Hıms isyân idüb "Mervân Hımar" alelacele üzerlerine asker sevkiyle isyânı rıbkâ-i inkıyâda idhâl eyledi. Arkadan (Ğuta)²⁰² dehkânı hurûc idüb Dımeşk'ı muhâsaraya[189] cür'et etmişler idi. Hemân Mervân emrâsından (Ebû'l-Verd) üzerlerine me'mûr itmekle Ebû'l-Verd cem'iyetlerini perişân eyledi. O sırada ahâlî-i Filistin dahî kıyâm iderek Taberiye'yi muhâsara etmişler idi. Ebû'l-Verd Taberiye'ye şitâb iderek erbâb-ı tuğyânı târümâr ve rüesâlarını şehrin kapusına ber-dâr eyledi. Bu isyânların eşeddî Rusâfe'de Süleyman bin Hişâm'ın hurûcî oldu. Mûmâ-ileyh Mervân, Hımar'a bi'at etmiş iken nakz-ı bi'at ile yetmiş bin kişiyi toplayarak Mervân'a karşı da'vâ-yı hilâfet eyledi. Süleyman bin Hişâm, Kınnesrîn'de mağlûb ve askerinden otuz bin kadarı maktûl olmuş iken Hıms'da yine âvânesini cem' iderek te'yîd-i kuvvet eyleşdi. Mervân oraya dahî koşarak cem'iyet-i teşeddüdlerini dûçar-ı kahr ve hezîmet eyledi. Bu vakâyi'esnâsında Mervân, Hımar'a yek lahza huzûr ve ârâm harâm ve gece gündüz enîs ve celîsi mihan ve âlâm oldu. İki sene kadar âsâyiş veistirâhat Mervân'ın sarf itdiği sa'y ve himmetin semere ve mükâfâtı oldu. Bâdi-i nazarda şûriş ve fitne hitâm bulmuş ve çarh-ı idâre mihver-i intizâmında devrâna başlamış gibi görindi ise de bu görünüş hakîkî olmıyub zâhirî idi. Çünkü Ebû Müslim Abdurrahman el-Horasânî (Horasan ahâlîsini bir takım nukabâ ma'rifetiyle Abbâsiye tarafına celb idüb her semtde Emevîyye'ye i'lân-ı husûmet olunmakda idi. Âmil-i Horasan (Nasr bin Seyyâr) İmam İbrahim bin Muhammed el-Abbâsî nâmına intişâr itmekde olan harekât-ı cesîmeyi çokdan [190] haber almış olup Halîfe Mervân tarafına bu babda bir mektub yazmış idi.

Ve mektûbunda nazmen dimiş idi ki:

Dâr-i beyne'r-remâd ve mi'îzi nâr

Fe evşek en yekûne lehû dırâm

²⁰² Ğuta Dımeşk civarında gayetle münbit bir mahaldir.

Fe inne 'n-nâre bi 'l- 'ûdeyni tezkû

Ve inne 'l-harbe mebde 'uhâ kelâm

Fe kultu mine 't-ta 'accübi leyte şî 'rî

Eykâz-ı Ümeyye em niyâm

Mervân dâhi hâzır olan gâib olanın görmedikini görür zemîninde cevap yazarak kendi tarafından fâide ve muâvenet olunmayacağını iş'âr etmiş idi. 129'da Ebû Müslim Horasan'ın makarr-ı eyaleti olan (Merv) dört fersah mesafede kâin (Sefidenc) karyesinde izhâr-ı isyân eyliyüb bir gecede altmış karye ahâlisini ayaklandırdı ve kendüsü ve bi'l-cümle müntesibleri nişâne-i Abbâsiyân olan siyah renkde elbise iktisâ eyleyüb.

O vakitte cem'iyetleri çoğaldığından Ebû Müslim nihayet Nasr bin Seyyâr'a haber gönderüb Abbâsiyân'a bi'at itmesini teklif eyledi ki. Bu hâlât üzerine Mervân, himâr kıyâmı kökeninden koparmak için Humeyme kasabasında mukîm olan İmam İbrahim bin Muhammed el-Abbasi'yi Harran'da haps ve tevkîf eyledi ve bir müddet kadar hakkında ne yolda muâmele idecekine tereddüd itmekde iken İmâm-ı müşârün ileyhin kenci zindandan Ebû Müslim'e kema kân hizmet-i da'vete dâmen-i dermiyân himmet olmasını ihbâr eyle (Kahtabe bin Şebîb) vasıtasıyla iki siyah sancak irsâl ve uhdesine kâffe asakere serdarlık hizmetini tevcih eyledigini ve bunun üzerine Ebû Müslim (Merv) şehrini bi'l-hücûm zabt ve teshîr (130) ve seksen dört yaşında olan pîr Nasr bin Seyyâr'ı [191] firârına icbâr itdüğünü duyunca İmâm İbrahim el-Abbâsi bî-dâr-ı âhirete azm eyledi. Ebû Müslim (Merv)'i makarr ittihâz iderek eknâf ve cevânibine ümerâ ve asâkir irsâliyle istilâyâ devam etmekde idi. Nasr bin Seyyâr Serahs'a ve andan Tus'a ve Tus'dan Nişabur'a ve oradan dahî (Rey)'e firar idüb Mervân Hımar tarafından birkaç defa imdâd aldı. İse de kâffe muhârebatda Ebû Müslim askerine mağlub oldu. Ve (Rey)'de hastalanub deve üzerinde Hemedan'a gider iken esnâ-yı rahda vefat eyledi.(Rebûlevvel sene 131). Sini seksen beş olub Ebû Müslim'in zuhûruna kadar Horasan vâililiğinde nüfûzu bî-kemâl idi. Ebû Müslim bilâd-ı Horasan ve İran 'ı kâmilten zabt idüb, (Nasr bin Seyyâr'ı ta'kîbe me'mur olan) Kahtabe bin Şebîb Şehrizor ve Anbar ve nevâhisini ihâtâ eyliyerek Irak'a yaklaşmış idi. Mervân tarafından Irak vâlisi olan (Yezîd bin Hübeyre) mâiyyet-i mevcûdesiyle Nehr-i Fırat sahilllerinde Kahtabe'yi karşılayıb miyânede vukû'a gelen hûnîn bir mukâtelede leşker-i Yezîd rehîn-i hezimet ve perişani ve Kahtabe dahî Fırat soyunda

ğarikan azm-i mülk-i cavidâni oldu. Kahtabe bin Şebîb hizmet-i Abbâsiye’de bezl-i mesâ’i ve efnâ-yı vücud iden ümerâdandır. Vefatında oğlu Hasan ordunun kumandanlığına vâris oldu. İmâm İbrahim el-Abbasi’nin irtihâlinde birâderi (Ebû’l-Abbas es-Seffah)kendüsüne halef olub ol zamana kadar (Humeyme) şehrinde mütemekkin[192] olan âl-i Abbas ile beraber Kûfe’ye kaçdı ve hâric-i şehirde (Hammâma’ya) nâm mahalde vezîri (Ebû Seleme el-Hallâl) ordu kurmuş olub, Seffah kırk gün kadar Ümeyye şerrinden ihtifâ eyledi. Bâ’de emra kendüsüne tebrîk-i hilâfet eyleyerek neferât dahî yekân yekân gelüb bi’at eylediler (132). Ve sene-i mezkûre Rebîülevvel’in on üçüncü Cuma günü ‘ale’s-sabah halk silahlarını kuşanmış oldukları halde Seffâh’ın kapusu önünde saf bağladılar. Ebû’l-Abbas sâir akâribiyle beraber çıkub Dârü’l-İmâre’ye dâhil oldu ve andan mescide varub hutbeye çıhdı. Ve kendüsünün Resûlullah Sallallahu ‘aleyhi ve sellem’e karâbetini ve hilâfet kendünün hakkı olduğunu ve Benî Ümeyye’nin me’âyib ve kabâyihini ve halka itdüklerini hutbesinde şerh ve beyân eyledi. Bi’l-cümle nâs aka hilâfetle bi’at eylediler. Ve meclisde hâzır bulunmayanların dahî birâderi (Ebû Ca’fer el-Mansûr) akşama kadar bi’atlerini aldı. Bâ’dehu Ebû’l-Abbas âmucesi (Dâvud bin Ali)’yi Kûfe’de kâimmakâm bırakub kendüsü (Ebû Seleme)’nin ordusuna çıhdı. Ve Cezîre’yi işgâl itmiş olan fırka-i ‘askeriye’ye akrabâ ve tarafdârlarından ümerâ irsâl eyledi. Birâder-zâdesi (Îsâ bin Mûsâ vâsıtasıyla (İbn Hübeyre)’yi muhâsara ile meşgûl olan (Hasan İbn Kahtabe)’ye ve âmucesi (Abdullah bin Ali)’yi Şehrizûr’da (Ebû ‘Avn‘Abdü’l-Melik bin Yezîd el-Ezdî) ve Ammâr bin Yâsir’in hafîdini Ahvaz’a i’zâm eyledi. Ve kendüsü dahî Medîne-i Hâşimiyye’ye nâzil oldu. [193] Abdullah bin Ali Musul’a dahî alub emr-i muhâfazasını Ebû Avn’a tevdi’ eylediğinde Ebû’l-Abbas nezdine ‘avdet eyleşdi. Ol hengâmda Mervân Hımâr’ın olanca kuvveti olan yüz yirmi bin kadar askerle Musul üzerine yürüdüğünü Ebû ‘Avn tarafından bir feryadçı Ebû’l-Abbas’a haber getürdi. Derhal (Ebû’l-Abbas) âmucesi (Abdullah bin Ali)’yi me’mur idüb Abdullah kuvve-i kâfiye ile Ebû Avn’un muâvenetine şitâb eyledi. Fîrikayn beyinlerinde iki ufak musâdeme vâkî olub sonra kende cüyûş-ı Abbâsiye mağlub oldu. Fakat Ebû Avn’un re’yi üzerine bozğun asker ordu ile ihtilât itdürilmeyerek bu hezîmet-i cüz’iyye havâdisi şüyû’ bulmaksızın mazarrâtına bî-karâr verildi. Zâtâ Mervân Hımâr ümerâsının re’yleri hilâfına olarak Zâb-ı Kebîr ırmağı üzerine köprü kurub askerini sol yakaya imrâr eyleşdi. İşte 132 senesi cemâziyelâhiresinin on birinci günü Zâb suyu sevâhilinde Benî Ümeyye’nin son muhârebesi vukû’a geldi. Mervân emr-i harbde mâhir ve şücî’ bir kumandan iken yevm-i mezkûrde bir takım

hatîâtta bulundu ki zevâl-i saltanâtın takarrübü basîretini bağlamış idi. Ve (Ebû 'Avn Abdülmelik bin Yezîd el-Ezdî)'nin tedâbir-i sâ'ibesi sâyesinde şâhid-i zafer Abbâsiyyûn tarafına 'arz-ı dîdar iderek cüyûş-ı Mervâniyye külliyyen makhûr ve perişan olub ekseri ğarîk-i emvâc-ı memât oldu.[194] Zâb köprüsini geçebîlenler firâr ile tahlîs-i kerr-i hayât eyledi. 'Arablar bu seneden berü netîce-i muhârebe az itmiş ve bu muhârebe de bir eyâlet ve nihayet bir devlet teshîr eylemişler idi. Bu muhârebe ise Atlantik dekerinden Çin hudûdine kadar kol atmış olan koca bir saltanâtın hâlini teğyîr itdi. Mervân 'askerinin tağıldığını görünce ihtiyâr-ı tarîk-i firâr ile Musul'a geldi. Fakat Musul'da Bâbü'n-Necâbî mesdûd bulmağla Harran'a kaçdı. Abdullah bin Ali Mervân'ı tâ'kîbe teşmîr-i sâk-ı sa'y idüb ol derdmend Harran'da oturamadığından Hıms'a ve Hıms'dan Dîmeşk'a ve Dîmeşk'dan Filistin'e ve nihayet ehl ve etbâ-ı ile Mısır'a dâhil olarak(Busîr) nâm Kıbtî kilisesinde ihtifâ eyledi. Abdullah bin Ali el-Abbâsî dahî Dîmeşk'ı bâ'de'l-muhâsara zabt idüb on beş gün kadar ikâmetden sonra Mervân'ın ardı sıra Filistin'e gelmiş idi. Filistin'den birâderi (Sâlih bin Ali) bî-hıdmet-i tâ'kîbe me'mûr itmekle Sâlih'in asâkiri Busîr'de Mervân'ı katl eyle (28 Zî'l-hicce sene 132) re's-i maktû'ını Ebû'l-Abbas nezdine irsâl eyledi. Seffâh, Mervân'ın başını görünce secde-i şükre varmışdır. Nakl iderler ki ; Sâlih bin Ali Mervân'ın ser-i bürîdesini nefz itdürürken dili düşmüş ve ânı bir kedü kapmışdır. Mervân'ın iki oğlu Habeşe'ye kaçdılar. Asâkir-i Abbâsiyye Benî Ümeyye'den rast geldiklerini katl ve i'dâm iderler idi. Ol [195] Baht bergeştelerden takrîben doksan neferini Abdullah bin Ali Şam'a bir ziyafete dâvet idüp afv ve inâyet recâsıyla zanû-yi edep üzre ber-karar iken Benî Hâşim âzâdlılarından biri Hazreti Hüseyin ve Zeyd vak'âyini tezkîren ve Benî Ümeyye'nin âl-i Resul hakkında ki muâmelât-ı gayr lâyıkasını tasvîren birkaç beyt fitne engiz kıraât itmekle (Abdullah)derpa-yı kahr ve kîni mûcib olub emr eyledi. Derhal çadırdakiler bile cümlesini hâk-ı yeksân idüb üzerlerine best-i bisât ve neşr-i simât itdiler. Ve ol biçarelerin şem-i hayâtı müntefî oluncıya dek înâh ve vâyn idüb askerî tâife-i üzerlerinde bî-perva taâmı encâm-ı yidürdiler. Âl-i Abbas bu kadar hun-fışanlık ile dahî ateş-i kahr ve kîni teskîn idemedi. Emevîler, anlara ol kadar iş itmiş idi ki günü dehâk-ı memât olanlarını bile Abbâsîler meydân-ı intikâma çıkardılar. Abdullah bin Ali, Dîmeşk'da olan Benî Ümeyye kabirlerini açdırdı. Muâviye bin Ebî Süfyan'ın ve oğlu Yezîd'in mezarlarında bir şey bulunmadı. Abdülmelik'in yalnız kafa kemiği bulundu. Fekat Hişâm'ın gövdesi henüz çürümemiş idi. Benî Ümeyye şehzâdeleri her tarafda aranub bulduruldu ve tîğ-i intikamdan geçirildi. Yek âzı firâr ve ihtifâ ile yakayı kurtardı ki

anlardan biri dahî sonraları Endülüs'de Hilâfet-i Ümeyye te'sîs iden Abdurrahman bin Muâviye bin Hişâm'dır.

[196] [Tablo 4: Emevi Halîfelerine Dair Bilgiler]

Cedvel-i Hulefâ-yi Emeviyye

Halîfe Adı	Doğum (Miladi)	Biat (Miladi)	Vefat (Miladi)	Müddet-i Ömr	Müddet-i Hükümet
Muâviye bin Ebû Süfyan	(Hicretten önce) 17	41	60	60	19 yıl
Yezîd Evvel bin Muâviye	25	60	64	39	4 yıl
Muâviye Sâni bin Yezîd	43	64	64	21	(aylar)
Mervân bin Hakem	(Hicretten önce) 26	64	65	62	1 yıl
Abdûlmelik bin Mervân	26	65	86	60	21 yıl
Velîd-i Evvel bin Abdûlmelik	50	86	96	46	10 yıl
Süleyman bin Abdûlmelik	40	96	99	53	3 yıl
Ömer bin Abdülaziz	62	99	101	39	2 yıl
Yezîd-i Sâni bin Abdûlmelik	65	101	105	40	4 yıl
Hişâm bin Abdûlmelik	72	105	125	53	20 yıl
Velîd-i Sâni bin Yezîd-i Sâni	86	125	126	40	1 yıl
Yezîd-i Salis bin Velîd-i Evvel	86	126	126	40	(aylar)
İbrahim bin Velîd-i Evvel	89	126	126	38	2 (aylar)
Mervân-ı Sâni bin Muhammed bin Mervân-	70	127	127	57	(aylar)

1 Evvel					
---------	--	--	--	--	--

[197]

Mütercim Olmayarag Mezkûr Olan Âyât-ı Kerîme ve Ehâdis-i Şerîfe İle Ebyât ve Sâir İbârât-ı Arabiyyenin Tâ'yîn-i Telâffuzâtı ve Tercemeleri

36 el-Yevme ekmeltu lekum dînekum (Maide Suresi 3.Ayet)

Mâ'nâ-yı Şerîfi: Bu günkü gün ben size dîninizi ikmâl eyledim.

5-45 Ve mâ Muhammedun illâ resûlun kad halet min kalbihi'r-rusul(Âl-i İmran Suresi 144. Ayet)

Mâ'nâ-yı Şerîfi: Muhammed ('aleyhi's-salâtü vesselâm) ancak bir resûldür, ondan önce nice resûller geçmiştir.

3-168 İnnallâhe ye'mûru bil-'adli vel-ihsân.

Mâ'nâ-yı Şerîfi: Allah Teâlâ adâlet ve iyilik ile muâmele etmeyi emreder.

69 Ke ennî enzuru ilâ sevâri Kistrâ fî yedî Sirâkat i'bni Mâlik

Mâ'nâ-yı Şerîfi: Sanki ben, Kistrâ'nın bileziklerini Sirâka bin Mâlik'in ellerinde görüyorum.

Ene medînetü'l-'ilmi ve Ali bâbihâ

Mâ'nâ-yı şerîfî: Ben medîne-i 'ilm, ya'nî câmi'-i kâffe-i kemâlât ve hâmî-i ma'ânî-i diyânât burc-ı hikmeti'm. 'Ali b. Ebî Tâlib der ki: O dâr-ı hikmete'n kapısından gir.

[198]114 Aliyyün minnî ve ene min Ali

Mâ'nâ-yı şerîfî: 'Ali bendendür, ben de 'Ali'denim, ya'nî mezîd-i muhabbetle yekdîger meze-i ihlâs ve ihtisâs üzereyüz.

118' Beşşirû kâtîle'z-Zübeyr bi'n-nâr(Hz.Ali'nin sözü)²⁰³

Mâ'nâ-yı şerîfi: Zübeyr b. el-'Avvâm'ı öldüreni cehennemle tebşîr eyle.

34 Bânet Su'âd kalbî'l-yevme metbûl(Ka'b b. Zuheyr'in Efendimiz'e yazdığı Bânet Süad isimli kasideden bir söz)

²⁰³ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, s118.

Mâ'nâsı: (Su'âd) beyân oldu ve müfârat eyledi. Bugünkü gün benim kalbim hasta ve tebâh olmuştur.

69 Hâzâ mâ veadenallâhü ve resûluhû(Ahzab Suresi 22.Ayet)

Mâ'nâsı: Bu Hak Te'âlâ'nın ve Resûlü'nün bize va'd ettiği şeydir.

[199]94 İzâ câe'l-emîrû mâ katelûhû (fakbilûhû)

Mâ'nâsı: «Emîr geldiğinde siz onu öldürmeyin» demek olup, tâbi' badal bâ olduğuna göre ise mâ'nâ «siz onu kabul edin» demektir.

102 Uktulûnî ve Mâlikâ(n), vagtulû Mâlikâ(n) ma'î(Cemel Savaşında Abdullah b. Zübeyr'in sözü)

Mâ'nâsı: Beni ve Mâlik'i öldürünüz. Mâlik'i de benimle beraber öldürünüz.

103 Ve mâ mevtü ennî minhâ ğayra hâciz Bi'ârin izâ mâ ğâlete'n-nefsu gavlehâ

Ma'nâsı: Ben eğer âciz olmayacak olsaydım o ölümden beni men edecek kimse yoktu. Nefs kendi hasm-ı muhlikini iğtiyâl ve istisâl etmiş olduğu vakit.

105 Nahnu katelnâküm 'alâ te'vîlihî kemâ katelnâküm 'alâ tenzîlihî Darbâ(n) yuzîlû'l-hâme 'an mukbilihî ve yuzhilû'l-hAlile 'an hAlilihî

Ma'nâsı: Biz Kur'ân'ın hîn-i nüzûlünde hüküm-i cihâdî mûcibince sizi katletmiş olduğumuz gibi, şimdi de 'aleyh'e veche't-tefsîre sizi öldüreceğiz. Vuruş ki, ter önünden aklı giderir ve dostunu dostundan şaşırtır.

Sebeb-i katl-i İbn-i Mulcem der berb-i seyf ile ki başları kılı len kafasından Ez ehl-i beyt yani huzur ve aramisinden selb eyler²⁰⁴

[200]106 İkteluhum ve-lâ erâ Muâviye'l-cahiz'el ayn'el azîm'el hâviye

Manası: Onları katl ediyorum. İri gözlü ve azim el-batn olan Muâviye'yi görmüyorum.

²⁰⁴ Hâşa burda Arab-ı cahiliyyenin zann-i üzere şudur ki intikami alınmamış olan maktulun ruhundan müteşekkil olup intikami tahsil edinceye kadar onun kabri üzerinde sakin olur.

115 Ya sâkî len turâî. İnne ma'î ziraî ahmî biha kiraî

Manasi: Ey saki ben korkma. Kolum benimle beraberdir. Onunla bileğimi himaye edebîlirim.

119 Feta ka'nne'l-yedniyy'el gani min sadike iza mâhu ve'stağna ve bâ'dehu'l fakr

Manasi: Bu bir mert feta temenni eder ki mazhari servet oldukça hal-i yesari kendisini birâderi musavat sandigine takrib eder ve duçar aina ve usret oldukça kimse ona bari olmamak için fakr hali onu asdikasından tebîd eyler.

Sahife

[201]163 Mâli ve lî Saîd İbn-i Cübeyr

Manasi: Benim ile Said İbn-i Cübeyr'e ne oluyor yani Said İbn-i Cübeyr benden ne istiyor

190 Era tahte'r-remad ve mida narin ve evşek en-yekune lehû diram. Fe inne'n-nara bi'l-auddeyn tudka ve enne'l-harbe mebde'uhâ kelam. Fe kultü min-et-taacübb leteyte şî'ri eykaz ümeyyete em niyam

Manasi: Kül altında ateş yandığını görüyorum. Lebdar iştiâl olması da yakındır. Çünkü ateş iki çubuk ile iştiâl eder. Harbin de başlangıcı söz olur. Şimdi ben taaccübümenden naşı dedim ki: Beni Ümeyye bilsem ki bidar veyahut uhabide midirler?"

[202]Dabtu el-a'lâm

Metni kitâbede muharrir esmâ-i hâssa 'Arabiyye ve lek gayru ma'rûf evvelânları galat okumamak için bir vechle zîr hurûf-i hecâ sırasıyle bi't-tertîb harekelenmiştir.

- İbrahim bin Mâlik el-Eşter
- Ebû Seleme bin Abdülesed el-Mahzûmî
- Esmâ zâtün-Nitâkayn
- Ümmü Habîbe Remle bint Ebî Süfyân
- Ümeyye bin Halef
- Evs
- Bîrül-Kârîs

- Büreyde
- Ebû Seleme el-Hallâl
- İbni Cerrâh
- İbnü'n-Nebbâh
- Ebû Leheb
- Ebû Akîl
- Ebû'd-Derdâ
- Ebû'l-'Âs bin er-Rebî'
- Ebû'l-'Abbâs es-Seffâh
- Ebû'l-Verd
- Ebû Cehm
- Ebû Zer el-Ğifârî
- Üsâme bin Zeyd
- Ebû Hüreyre ed-Devsî
- Ebû Kubeys
- Ebû Lü'lü'e el-Ferrûz
- Beşîr bin Berâ
- Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh
- Ebû Katâde
- İbnü Habbâb
- Buhayrâ
- Berâ bin Mâlik el-Ensârî
- Habbâb bin Eret
- Cüneyd bin Abdurrahmân
- Cuveyriye bintil-Hâris
- Huzeyfe bin el-Yemân
- Haccâc bin Yûsuf es-Sekafî
- Huceyn
- Haccûn
- Hadîce binti Huveylid
- Hârise bin Süveyd
- Hâris bin Kelde es-Sekafî

- Hâlid bin Velîd
- Humus
- Hâkim bin Hizam
- Hâkim bin Umeyye
- Hâkim bin Cebale el-Abdî
- Hammâm
- Hims
- Rukayye
- Rey
- Zeyd bin Hârise
- Zübeyr bin el-Avvâm
- Hanzala bin Safvân el-Kelbî
- Huneyn
- Hayber
- Hârîce
- Hazrec
- Huneyf bin Huzeyfe
- Huveyle binti Sa'lebe
- Deccâl
- Dârâbcerd
- Dümetülcendel
- Rebâha
- Remle
- Ziyâd bin Ebîh
- Zeyneb binti Huzeyme el-Hilâliyye
- Sebîte
- Sirâka bin Mâlik
- Serahs
- Surâka bin Câ'sem
- Sa'd bin Ebî Vakkâs
- Sa'd bin Ubâde
- Saîd bin Cübeyr

- Saîd bin el-Müseyyeb
- Süfyân bin Avf
- Sinân bin Âs
- Senetürremede
- Sevâd
- Sevde binti Zem'a
- Süheyl bin Amr
- Şarl Martel
- Şerâhîl bin Hasene
- Şak bin Kays
- Şimr bin Zilcevşen
- Sahr
- Sıffîn
- Safiyye binti Huyey
- Dahhâk bin Kays el-Fîhrî
- Damdam
- Târik bin Ziyâd
- Tüleyhâ
- Tâif
- Âmir bin Fûheyre
- Ubâde bin es-Sâmit
- Abdurrahmân bin Muhammed el-Eş'as
- Abdullah bin el-Arkam
- Abdullah bin Bür
- Abdullah bin Revâha
- Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh
- Abdullah bin Âmir bin Küreyz
- Abdullah bin Mes'ûd
- Abdülmuttalib
- Utbe bin Ebî Leheb
- Übeyde bin el-Hâris
- Ümmü Gülsüm binti Muhammed

- Ümmü Seleme
- Ukbe bin Ebî Muayt
- Ukkaz
- Velîd bin Ukbe
- Yezîd bin Muâviye
- Yemâme
- Yûsuf bin Abdillâh bin Selâm
- Hakim bin Cûbele el-Abdi
- Hakim bin Hizam
- Humus (şehir)
- Rakka
- Rukiye
- Rey (şehir)
- Hayme
- Zübeyr bin Avvam
- Hanzala bin Safvan el-Kelbi
- Ziyad bin Ebîh
- Huneyn
- Zeynep bint Huzeyme el-Hilaliye
- Havab
- Sebîtele
- Hatice bint Huveylid
- Secah bint Haris
- Haribe
- Suraka bin Malik
- Hazrec
- Serahs
- Huneys bin Huzafe
- Havle bint İyas el-Hanifiye
- Dicle (nehir)
- Derfûş Kaviani
- Dümetülcendel

- Rebze
- Saad bin Ebî Vakkas
- Saad bin Ubade
- Said bin Cübeyr el-Esdi
- Said bin Müseyyeb el-Mahzumi
- Süfyan bin Avf
- Dirar
- Tarık bin Malik
- Talha bin Ubeydullah
- Talha bin Huveylid el-Esdi
- Taif
- Tuled
- Amr bin Fehire
- Ubade bin Samit
- Abdurrahman bin Muhammed el-Eşas
- Abdullah bin Ereykıt
- Abdullah bin Büsr el-Mazeni
- Abdullah bin Revaha
- Abdullah bin Saad bin Ebî Serh
- Abdullah bin Amir bin Küreyz
- Abdullah bin Mesud el-Hezli
- Abdülmuttalib
- Utbe bin Ebî Leheb
- Senan bin Ens
- Sene-i Remade
- Sevad-ı Irak
- Sevda bint Zem'a
- Süheyl bin Amr
- Şarl Martel
- Şera
- Şurahbil bin Hasene
- Şakk bin Kayser

- Şimir bin Zilcevşen
- Sahre
- Sıffin
- Safiye bint Huyey
- Zuhak bin Kays el-Fihri
- Zamzam el-Gifari
- Tarık bin Ziyad
- Umre Kaza
- Amvas
- Anbasa bin Suhaym al-Kalbi
- Katam
- Kınnesrin
- Ka'b bin Zuhayr
- Muğire bin Şu'be
- Mikdad bin Esved al-Kindi
- Münzir bin Numan
- Ka'b bin Lü'ey
- İsa bin Ma'kal al-'Acli
- Menf
- Lebîd bin Rebîa
- Malik el-Eşter en-Neha'i
- Mehleb bin Ebî Saфра
- Malik bin Nuveyre
- Musa bin Nusayr
- Muhammed bin Sirin
- Maysun
- Muhtâr bin Ubeydullah es-Sekafi
- Necaşi
- Merv
- Nasr bin Seyyar
- Utbe bin Rebîa
- Utbe bin Ğazvan

- Uteyb bin Ebî Leheb
- Osman bin Affan
- Ukbe
- Ukbe bin Nafi'
- Akreba
- Akil bin Ebî Talib
- Akâşe bin Ebî'l-Ferrar
- Ukaz
- Ğassan
- Fedak
- Ferazdak
- Fazala bin Ubeyd
- Kuba
- Kadisiye
- Ukreme bin Ebî Cehl
- Alkama bin Fukay el-Huza'i
- Mervân bin Hakem
- Kadade bin Numan
- Kuteybe bin Müslim
- Müslim bin Ukbe
- Numan bin Mukrin el-Muzani
- Nüfeyl bin Huveylid
- Velîd bin Utbe
- Müslim bin Akil
- Velîd bin Ukbe bin Ebî Muayt
- Ammar bin Yasir
- Kahtaba bin Şebîb
- İmran bin Husayn el-Huza'i
- Kurtuba
- Müslime bin Abdülmelik
- Müseyle el-Kezzab
- Hind bint Utbe

- Yahya bin Ya'mer
- Amr bin Abduvud
- Kureyşliler
- Mus'ab bin Zübeyr
- Ömer
- Kureyş
- Yezîd bin Hübeyr
- Muâviye bin Huveylid
- Ye'la bin Münbih

[Tablo 5: Müellif Tarafından Hazırlanan O Günkü Kaynakları ve Ücretlerini Gösteren Liste]

Esami-yi Kütüb	Müellifleri	Aded	Bara/ Guruş
Lugat-i Târîhiye ve Cografiye	Ahmet Refet Efendi	1	20
Târîh-i Umumi	Muhammed Murad Bey Efendi	6	86
Muhtasar Târîh-i Umumi	Ahmet Şükrü Bey	3	6
Ameli ve Nazari Ala Hesap	Reşit	15	10
Kozmografya	Ahmet Vefîk Paşa	1	20
Felzeke-i Târîh-i Osmani	Abdurrahman Bey Efendi	1	1
Cografyay-i Umumi	Nuri Bey	15	15
Mebahise-i İlm-i Servet	İlyas Matar Efendi	2	9
Hıfzıssıhha-i Umumiye	Yusufiyan	1	20
İlm-i Cebîr	Aziz Bey	1	20
Tarife-i Liv-i Menşe	Mahmud Şevket Bey	15	1
Logaritma Cedavili	Fazail	1	15
Ahlak-i Sezaiye	Said Bey Efendi	1	20
Talim-i Lisan-ı Fransızca Tercümesi	Halil	6	20
Usul-u Tedris	Viznatal Efendi	3	1

Kavaid-i Lisan-ı Fransız	Sühbi Bey	1	10
Miftah-ı Usul-i Tedris	Ragıb	1	1
Muhtasar Şapsal Tercümesi	Maksud	1	20
Sergüzeşt-i Jil Blas	İstapan	1	1
Nev-i İcad-ı Elfba-i Fransız	İstapan	2	1

Yukarıda isimleri muharrer olan kitaplar Bab-ı Ali caddesinde Karebet ve Kasbar efendilerin 25 numaralı kütüphanesinde mevcuttur. Bu kitaplardan herhangi birinin istenmesi halinde posta ücreti ve kitap bedeli karşılanarak temin edilebilir.

2.6. Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiyye Adlı Eserin Sadeleştirilmiş Hali

Okuyuculara kolaylık olması açısından yapmış olduğumuz transkripsiyonun dışında metni yazarın kronolojik sırasına sadık kalarak - Hulefâyi Râşidîn'den itibaren hiçbir Halîfeyi es geçmeden son Emevi Halîfesi II. Mervân'ın da hayatı dâhil- günümüz Türkçesine uygun hale getirerek sadeleştirmeyi münasip gördük.

Fezleke

İslâm Devletleri Târîhi

Abdurrahman Şeref'in Eseri

Sahibi: Kitapçı Karabet, Fırkateyn Mahallesi. Bab-ı Ali Caddesi'nde Karabet ve Kasbar Efendi'lerin 25 numaralı dükkânı ve Kütüphane-i Said'dir. Fiyatı 10 Kuruştur. Maarif Nezareti'nin izniyle ilk baskısı yapılmıştır. Der-i Saadet Matbaası Bab-ı Ali civarında Ebû's-Suud Caddesi'nde 72 numara 1302

Düzeltilme ve Uyarı

Mekke'nin fethinden sonra affedilenler arasında Süheyl bin Amr'ın da olması gerekirken sehven unutulmuştur (sayfa 32, satır 14). Ayrıca Kur'an'ı hareke ve noktalayan Horasan kadısı Yahya bin Ya'mer'in Haccac tarafından öldürüldüğü yazılmışsa da (sayfa 160, satır 20), kendisi öldürülmemiş ve 87 yaşında vefat etmiştir. Bu bilgiler düzeltilmelidir.

Kitabın İçindekiler

İçindekiler

Sayfa

Önsöz 2

İslâm'ın Ortaya Çıkışından Önce Arap Topluluğunun Durumu 4

Fil Vakası 6

Peygamberin Soyu 8

Asr-ı Saadet 9

Hz Muhammed'in Doğumu 11

Peygamberin Peygamberlikle Görevlendirilmesi 13

Peygamberin Medîne'ye Göçü 17

Bedir Savaşı 20

Uhud Savaşı 22

Hendek Savaşı 26

Hudeybiye Antlaşması 27

Hayber'in Fethi 28

Peygamberin Elçileri 30

Mute Savaşı 33

Mekke'nin Fethi 34

Huneyn Savaşı 35

Taif Kuşatması 35

Tebük Seferi 36

Veda Haccı 37

Peygamberin Vefatı 42

Peygamberin Eşleri 44

Dört HalîfeDönemi ve Yönetimleri

Sayfa

Hz. Ebû Bekir'in Halîfeliği (Mütevekkil'in Savaşı, Dinden Dönenlerin Savaşı, Yemame Savaşı, İrtidat Savaşı, Kur'ân'ın Toplanması, Ordu Sevkleri, Hire'nin Fethi,

Sûriye'deki Zaferler, Ecnadin Savaşı, Şam/Dımaşk'ın Fethi, Hz. Ebû Bekir'in Vefatı)

45

Hz. Ömer'in Halîfeliği (Sudan'ül-Gayat, Ölümünden Gelen Kurtuluş, Ubeyde'nin Vefatı, Sûriye Fetihleri, Yermük Savaşı, Kudüs'ün Fethi, İran 'daki Zaferler, Kadisiye Savaşı, Medain Savaşı, Celula Savaşı, Beyne'nnehr'in Fethi, Nehavend Savaşı, Mısır'ın Fethi, Hicretin Başlangıç Târîhi Olarak Kabul Edilmesi, Kıtılık ve Salgın Hastalık, Hz. Ömer'in Şehadeti ve Bazı Kişisel Özellikleri ve Menkıbeleri, Döneminde Vefat Eden Ünlü Kişiler) 58

Hz. Osman'ın Halîfeliği (Sıbtıale Savaşı, Gubrus'ın Fethi, İstanbul Kuşatması, İran ve Ermenistan'daki Olaylar, İç Karışıklıklar ve Hz. Osman'ın Şehadeti, Döneminde Vefat Eden Ünlü Kişiler) 84

Hz. Ali'nin Halîfeliği (Cemel Savaşı, Sıffin Savaşı, Dûmetü'l-Cendel Görüşmeleri, Nehrevan Savaşı ve Muhammed bin Ebî Bekir'in Şehadeti, Hz. Ali'nin Şehadeti, Döneminde Vefat Eden Ünlü Kişiler) 98

Hz. Hasan'ın Halîfeliği 115

Dört HalîfeTablosu 116

Cennet ile Müjdelenen On Kişi 117

Emeviler Devleti

Muâviye bin Ebî Süfyan'ın Halîfeliği 122

Birinci Yezîd bin Muâviye'nin Halîfeliği, Kerbela Vakası 131

Abdullah bin Zübeyr'in Yönetim İddiası 138

İkinci Muâviye bin Yezîd'in Halîfeliği 139

Mervân bin Hakem'in Halîfeliği 140

Kufe'de Muhtâr'ın Ayaklanması 142

Abdûlmelik bin Mervân'ın Halîfeliği, Abdullah bin Zübeyr'in Mağlubiyeti ve Şehadeti, Haccac'ın Irak Valiliği, İbnü'l-Eş'as'ın Ayaklanması 144

Abdûlmelik'in Vefatı, Vefat Edenler 154

Birinci Velîd bin Abdûlmelik'in Halîfeliği, Maveraünnehir'in Fethi, Endülüs'ün Fethi, Seyahatleri, Haccac ve Velîd'in Vefatı, Vefat Edenler 155

Süleyman bin Abdülmelik'in Halîfeliği 163

Ömer bin Abdülaziz'in Halîfeliği 168

İkinci Yezîd bin Abdülmelik'in Halîfeliği 170

Hişâm bin Abdülmelik'in Halîfeliği 171

İkinci Velîd bin İkinci Yezîd'in Halîfeliği 176

Emeviler Devleti'nin Özeti ve Abbasilerin Ortaya Çıkışının Başlangıcı 177

Üçüncü Yezîd bin Birinci Velîd'in Halîfeliği 186

İbrahim bin Birinci Velîd'in Halîfeliği 187

İkinci Mervân'ın Halîfeliği, Emeviler Devleti'nin Doğu'daki Çöküşü 187

Sayfa 6

Fezleke

Abdurrahman Şeref'in Eseri

Mülkiye Mektebi Müdürü

Yayınlayan: Kitapçı Karabet

Maarif Nezareti Celilesi'nin ruhsatiyle ilk baskısı yapılmıştır.

Bu mühür ile mühürlenmemiş olan nüsha korsan ve sahtedir, dikkate alınmayacaktır.

İstanbul Mahmud Bey Matbaası - Bab-ı Ali civarında Ebû's-Suud Caddesi'nde
numro 72

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Yükümlülüğümüzü yerine getirdikten sonra, amacımızı şu şekilde açıklayarak başlıyoruz:

Târîh bilgisinin önemi o kadar büyük kabul edilmiştir ki, tüm gelişmiş ülkelerin devlet okullarında bu konu ders olarak öğrencilere öğretilmektedir.

Ülkemizin en düzenli okullarından biri olan Mekteb-i Sultani'de de Genel Târîh dersi Fransızca olarak okutulmaktadır. Ancak, Fransız öğretmenler İslâm

Târîhiyle yakından tanışık olmadıklarından, İslâm Târîhinin en iyi şekilde Osmanlıca olarak öğretilmesi konusunda yüce hükümdarımızın emirleri doğrultusunda bu ders benim sorumluluğuma verilmiştir.

Mekteb-i Sultani karma bir okul olduğu ve İslâm devletleri Târîhinin siyasi yönünün öğretileceği göz önünde bulundurularak dersler buna göre düzenlenmiştir.

"Kısas-ı Enbiyâ" adlı değerli kitap, İslâm'ın doğuş döneminin olaylarını kapsamlı bir şekilde içermektedir. Bu kitap ülkemiz okullarının ilkokullarında okutulduğundan, biz de o kutlu Peygamber döneminin olaylarını son derece özet bir şekilde oradan aktardık.

Bu kitapta, İslâm devletlerinin önemli şahsiyetlerinin Târîhsel bilgileri kısaca aktarılacağından, adına "İslâm Devletleri Târîhi Özeti" denmiştir. Allah'ın izniyle, bu ilk bölümde Peygamber dönemi, Dört Halîfedönemi ve Emeviler Devleti'nin olayları ele alınmıştır. Diğer bölümler de sırasıyla hazırlanacaktır.

Bilgiye değer veren yüce hükümdarımızın döneminde ortaya çıkan tüm yararlı eserler arasında, konunun önemi ve öğrencilere sağlayacağı fayda göz önünde bulundurularak, bu acizane eseri de genel fayda için sunmaktan mutluluk duydum.

Allah yardımcımız olsun.

İslâm'ın Doğuşundan Önce Arap Topluluklarının Durumu

Târîhsel rivayetlere göre, Arabistan halkı eski zamanlardan beri üç gruba ayrılmıştır: Baide, Aribе ve Müsta'ribe.

Baide Arapları, Nuh'un soyundan gelen ve Arabistan'a yerleşen birkaç kavimden oluşur. Bu kavimler zamanla yok olduklarından Târîhlerinde herhangi bir iz bırakmamışlardır. Hz. Hud'un peygamber olarak gönderildiği Ad kavmi ve Hz. Salih'in peygamber olarak gönderildiği Semud kavmi de Baide Araplarındandır. Bu kavimlerin nasıl ve ne şekilde yok oldukları güvenilir siyer ve tefsir kitaplarında yazılıdır.

Baide kabileleri yok olduktan sonra Arabistan'ın güneyine hakim olan Kahtanlılar, Aribе olarak adlandırılır. Bu Aribeler, Yemen bölgesinde çok eski zamanlardan beri büyük bir devlet kurmuşlardır. Ancak bu devletin ne zaman kurulduğu ve siyasi durumu hakkında Târîhsel bilgiler mevcut değildir. Eski Târîhçilerin bu konuda anlattıkları hikayeler genellikle efsane ve hurafe

niteliğindedir, bu yüzden güvenilir kaynaklar olarak kabul edilemezler. Yine de, Aribelerin Yemen'de kurdukları devlet, "Beni Hamir Devleti" olarak bilinir ve başkenti eski adıyla Sebe olarak bilinen Marib şehriydi. Rivayete göre, Beni Hamir kralları Yemen'de iki bin yıldan fazla hüküm sürmüş ve bazıları büyük fetihler yaparak doğu ve batı topraklarını ele geçirmiş, Atlas Okyanusu'ndan Çin sınırına kadar topraklarını genişletmişlerdir. Beni Hamir Devleti, Hz. Muhammed'in doğumundan kısa bir süre önce Habeşlilerin istilasıyla yıkılmıştır.

Müsta'ribe Arapları ise Hz. İsmail'in soyundan gelenlerdir. Hz. İsmail, Mekke yakınlarında Cürhüm kabilesinden bir kadınla evlenerek o bölgede yerleşmiştir.

Hicaz'da yaşayan Müsta'ribeler, Yemen'deki Aribeler gibi düzenli bir devlet kurmamış, birçok kabileye bölünerek göçebe bir yaşam tarzı benimsemişlerdi. Bu kabilelerin en önemlisi Kureyş kabilesiydi. Kureyşliler, Arapların kutsal mekanı olan Mekke'de yaşadıkları gibi, Kâbe'nin yönetimi de onların elindeydi. Kâbe, Hz. İbrahim zamanında inşa edilmiş eski bir tapınak olup, Araplar her ne kadar inançlarını kaybetmiş olsalar da, Kâbe'ye olan saygıları devam etmekteydi. Hatta her kabilenin Kâbe'de bir putu vardı ve böylece Kâbe'nin içinde üç yüz altmış put bulunuyordu. Arap kabileleri her yıl hac mevsiminde Mekke'ye adamlar gönderir, taptıkları putlara kurbanlar keserlerdi. Bu sırada Mekke yakınlarında Ukaz adlı bir yerde büyük bir panayır kurulur, Arabistan'ın her yerinden tüccarlar, hatipler ve şairler buraya gelirdi. Şiir ve hitabet yarışmalarını kazananların eserleri yazılarak Kâbe duvarına asılırdı. İslâm dönemine yakın Kâbe duvarında yedi ünlü kaside asılı duruyordu. Bunların şairleri en büyük şairler olarak kabul edilir ve "Mu'allakat-ı Seb'a" (Yedi Askı) olarak adlandırılırdı. Kur'an ayetleri vahyedilmeye başlayınca, Mu'allakat-ı Seb'a'nın önemi kalmadı ve bunlardan biri indirildi.

Fil Vakası

Yemen'de Himyeri hükümeti, Hz. Muhammed'in doğumundan 83 yıl önce yıkılmış ve Habeşliler Yemen'i ele geçirmişti. Yemen'de art arda dört Habeş hükümdarı hüküm sürdü. Bunlardan Ebrehe, Arapları Mekke'ye gitmekten vazgeçirmek ve başkenti Sana'ya olan ilgiyi artırmak için Sana'da gösterişli bir kilise inşa ettirdi ve Araplara Mekke'ye değil, Sana'ya gitmelerini emretti.

Araplar bu emri görmezden gelerek kiliseyi kötü bir şekilde tahrip etmeye başladılar. Ebrehe bu duruma çok öfkeleni ve Mekke'yi ve Kâbe'yi yıkıp harap

etmek amacıyla ordu gönderdi. Ordunun önünde büyük bir fil vardı ve Ebrehe, hangi savaşa girerse girsin bu fil sayesinde galip geleceğine inanıyordu. Mekke'ye yaklaştıklarında fil ilerlemekten vazgeçip sürekli başını başka bir yöne çevirmeye başladı; onu zorla Mekke'ye yönlendirdiklerinde ise olduğu yere yığılıp kalıyordu. Tam bu kargaşa yaşanırken, Allah tarafından gönderilen ebabil kuşları gagalarında küçük taşlarla ordunun üzerine geldiler ve bu taşları üzerlerine bırakarak Ebrehe'nin ordusunu tamamen yok ettiler. Bu yıla "Fil Yılı" ya da "Fil Vakası" denir. Mekke, bu sayede yıkılmaktan kurtulmuştur.

Hz. Muhammed'in Doğumu

Fil Vakası yılında, Rebûlevvel ayının on ikinci Pazartesi gecesi, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed dünyaya geldi.

Doğumunun gerçekleştiği gece, İran 'daki ateşgededeki ateşin sönmesi, Medain'deki Kistrâ sarayının yıkılması, İran lı din adamlarının korkunç rüyalar görmesi, Save gölünün kuruması ve Semave'de bir gölün ortaya çıkması gibi olaylar yaşandı. Babası Abdullah daha önce vefat ettiğinden Hz. Muhammed yetim olarak dünyaya geldi. Annesi Amine, onu dört yaşına kadar büyüten Beni Sa'd kabilesinden Halime'ye emanet etti. Halime, Hz. Muhammed'in bazı davranışlarından ürkerek iki yıl sonra onu annesine geri verdi.

İki yıl sonra annesi de vefat edince, altı yaşındaki Hz. Muhammed dedesinin yanına alındı. Dedesi Abdülmuttalib, seksen yaşına kadar torununa baktıktan sonra vefat etti ve Hz. Muhammed amcası Ebû Talib'in evine gitti. Ebû Talib, Kureyş'in ileri gelenlerinden ve ticaretle uğraşan biriydi. Hz. Muhammed on üç yaşındayken onu Şam'a götürdü. Şam'da bir manastırda yaşayan Bahira adlı rahip, Hz. Muhammed'in peygamberliğini anlayıp Ebû Talib'e müjde verdi.

Hz. Muhammed, birtakım olağanüstü özellikler göstererek gençlik çağına erişti. Doğal ve güzel davranışları, onu Kureyş arasında "Muhammedü'l-Emin" (güvenilir Muhammed) lakabıyla öne çıkardı. Zengin ve uzun ömürlü bir kadın olan Hatice, Şam'daki ticari işlerinin karışması üzerine Hz. Muhammed'i görevlendirdi. Hz. Muhammed, bu işleri büyük bir beceri ve dürüstlikle hallettiğinden Hatice ile evlendi. Hz. Muhammed o sırada yirmi beş, Hatice ise kırk yaşındaydı.

Peygamberliğin Başlangıcı

Hz. Muhammed, her yıl bir ay boyunca Mekke yakınlarındaki Hira Dağı'ndaki bir mağarada inzivaya çekilirdi. Kırk yaşındayken, Ramazan ayında kendisine ilk vahiy burada geldi. Peygamberliğe ilk inanan eşi Hatice oldu. Ardından sırasıyla Ebû Bekir, Ali, Zeyd bin Harise, Zübeyr bin el-Avvam, Osman bin Affan, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkas ve Talha bin Ubeydullah iman ettiler. Bu kişiler, İslâm'a ilk girenler arasındaydı.

Hz. Muhammed, üç yıl boyunca insanları gizlice dine davet etti. Daha sonra Allah'ın emriyle kendisine gelen Kur'an ayetlerini okuyarak Kureyş kabilesini açıktan dine davet etmeye başladı. Ancak Kureyşliler, ona inanmadılar ve çeşitli yollarla ona eziyet etmeye çalıştılar.

Müslümanların sayısı artsa da Kureyş'in öfke ve düşmanlığı da arttı. Hatta Peygamber'in amcası Hamza bile Müslüman olunca, Kureyşliler bir araya gelip onu öldürmeye karar verdiler ve bu görevi Ömer bin Hattab'a verdiler. Ancak Ömer, Allah'ın hidayetiyle Hz. Muhammed'in huzuruna varıp ona inanarak Müslüman oldu. Ömer'in Müslüman olmasıyla Müslümanların sayısı kırkı geçti ve hep birlikte tekbir getirdiler.

Müslümanların sayısı arttıkça Kureyş'in öfkesi de arttı ve Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara eziyet etmeye devam ettiler. Bu nedenle Hz. Muhammed, sahabelerine Habeşistan'a hicret etmelerine izin verdi. Sahabelerin bir kısmı, Kureyş'in zulmünden kaçarak Habeşistan'a hicret ettiler ve orada kral tarafından iyi karşılandılar.

Kureyş, Müslümanları yok etmek ve İslâm'ın yayılmasını engellemek için çeşitli yollar denedi. Hatta Hz. Muhammed'in mensup olduğu Haşimoğulları ile her türlü ilişkiyi kestiler, ancak bu da fayda etmedi çünkü İslâm toplumu giderek güçleniyordu. Hatta Yesrib yakınlarında yaşayan Evs ve Hazrec kabileleri, Kur'an'ın güzelliğinden etkilenerek Akabe'de verdikleri söz üzerine Müslüman oldular.

Hz. Muhammed'in Hicreti

Akabe Biati'ndan sonra Evs ve Hazrec kabileleri Müslüman oldu ve sahabelerin bir kısmı Yesrib'e giderek İslâm gücü orada oluşmaya başladı. Hz. Muhammed de Yesrib'e hicret ederse, Mekke ile Şam arasındaki önemli bir ticaret yolu Müslümanların eline geçeceğinden, Kureyş liderleri korkuya kapılıp onu

öldürmeye karar verdiler ve bu işi Ebû Cehil'in önerisiyle kırk kişiye verdiler. Ancak bu kötü niyetin boş bir çaba olduğunu ve peygamberlik mucizesinin gerektiğini bilen Hz. Muhammed, kuzeni Hz. Ali'yi kendi yatağında bırakarak evini kuşatan müşriklerin gözlerini bir avuç toprakla kör etti ve evden çıktı.

Hz. Muhammed, Ebû Bekir'i de yanına alarak Sevr Dağı'ndaki bir mağaraya sığındı. Kureyşliler, onu bulamayınca her yeri aradılar, hatta mağaranın kapısına kadar geldiler. Ancak kapı, örümcek ağlarıyla kaplı olduğundan içeride biri olduğunu düşünmediler. Hz. Muhammed, Ebû Bekir ile üç gece mağarada kaldıktan sonra Abdullah İbn-i Üreykıt adlı rehberin getirdiği iki deveye binerek Yesrib'e doğru yola çıktılar. Yanlarında Abdullah ve Ebû Bekir'in azatlısı Amir bin Fûheyre de vardı. Yolculuk sırasında bazı mucizeler gösterdiler ve Yesrib'e bir saat mesafedeki Kuba köyünde Müslümanlar için ilk mescidi inşa ettiler. Ardından Yesrib'e girdiler. Yesrib halkı, onu büyük bir sevinçle karşıladı.

Hz. Muhammed'in devesi, şimdi Mescid-i Nebevi olan boş araziye çöküp bir daha kalkmadı. Ebû Eyyub Halid bin Zeyd'in evi oraya yakın olduğundan, Hz. Muhammed onun evinde misafir oldu ve o araziye sahiplerinden satın alarak mescidin yapımına başladı. İşte Müslümanların Târîhlerinin başlangıcı olan hicret, bu olaydır. Hicret, 622 yılına, yani Hz. İsa'nın doğumundan 631 yıl sonrasına ve Hz. Muhammed'in doğumundan 53 yıl sonrasına denk gelir. Bu olaydan sonra Yesrib şehri "Medînetü'n-Nebî" (Peygamber şehri) adını aldı ve şerefli İslâm'a dahîl olan tüm halka "Ensar", Mekkeli olup da Hz. Muhammed'i takip ederek Medîne'ye hicret edenlere de "Muhacir" denildi.

Bedir Savaşı (17 Ramazan 2 /13 Mart 624)

Müslümanların topluca Mekke'den ayrılması, ilk bakışta müşrikler tarafından bir zafer olarak kabul edilebilir, ancak gerçek durum bunun tam tersidir. Çünkü Medîne'de muhacirler ve ensarın birleşmesi, İslâm i güçleri sağlamlaştırmış ve Kureyş'e karşı fikirlere dayalı bir mücadeleden ziyade silahlı bir çatışmaya zemin hazırlamıştır. Artık Mekke ve Medîne birbirine düşman olmuştu ve her ikisinin birden aynı anda başarılı olması mümkün değildi.

Hz. Muhammed'in halasının oğlu Abdullah bin Cahş, on kadar arkadaşıyla birlikte Kureyş'in bir kervanına baskın düzenleyerek mallarını ele geçirdi ve iki Kureyşliyi esir aldı. Bu, İslâm'ın ilk savaşı ve ilk ganimetiydi.

Her yıl olduğu gibi, hicretin ikinci yılında da Mekke'den Şam'a Ebû Süfyan komutasında büyük bir kervan yola çıktı ve Şam'da yüklü miktarda alışveriş yaparak Mekke'ye dönmekteydi. Bu haber Medîne'de yayılınca Hz. Muhammed, Ramazan ayının başlarında kervanın yolunu kesmek için bir ordu hazırlayarak Medîne'den ayrıldı. İslâm ordusu üç yüz beş kişiden oluşuyordu; yetmiş kadarı muhacir, geri kalanı ensardı. Ordunun sadece üç atlısı ve yetmiş devesi vardı. Zaferleri mazlumluk olan ve ellerini açıp dünyayı karanlıktan kurtaran Müslümanların ilk ordusu buydu.

Kervan reisi Ebû Süfyan, İslâm i hareketliliği haber alınca hemen Mekke'ye haber gönderdi. Mekkeliler, Ebû Süfyan'a yardım etmek için silahlanıp bin kişi kadar bir kuvvetle yola çıktılar. Utbe bin Rebîa, kardeşi Şeybe, oğlu Velîd, Nufel İbn-i Huveylid, Ümeyye bin Halef, kardeşi As, Süheyl İbn-i Amr ve diğer Kureyş ileri gelenleri de ordudaydı. Sadece Ebû Leheb hasta olduğu için kendisi katılmayıp yerine birini göndermişti.

Müslümanlar kervanı ararken ve Kureyş hazırlık yaparken, Ebû Süfyan kıyı yolundan hızla kaçarak kervanı güvenli bir yere ulaştırdı ve Kureyş ordusuna da haber gönderdi. Kureyş ordusu, kervan kurtulduktan sonra savaşımaya gerek kalmadığını düşünerek geri dönmek istedi, ancak liderlerinden Ebû Cehl ve diğerleri, Muhammed'in grubunu yok etmek için mutlaka şiddetli bir savaş olması gerektiğini savundular. Ebû Cehl, "Muhammed bizi öldürürse Mekke'ye ihtiyacımız olacak. O zaman develeri birer birer tutup Mekke'ye götürmeliyiz" diyordu.

Hız. Muhammed de kervanın kurtulduğunu öğrenince ashâbıyla ne yapılması gerektiğini istişâre etti. Hepsi savaşmak istedi.

İki ordu Bedir'de karşılaştı. Karşı karşıya duran iki orduda kardeşler, amca çocukları ve babalar oğulları birbirlerini öldürmek üzere karşı karşıya gelmişti ki, bu durumu görenler için hayret ve üzüntüden başka bir şey ifade etmiyordu.

Hız. Muhammed, birliklerini savaş düzenine göre yerleştirdi. Savaş, teke tek dövüşlerle başladı. Müşriklerden Utbe İbn-i Rebîa, kardeşi Şeybe ve oğlu Velîd meydana çıkarak rakip istediler. Onlara karşı da Hız. Muhammed'in emriyle akranları olan Ubeyde bin Harise, Hamza bin Abdumuttalib ve Ali bin Ebî Talib çıktı ve onları bir hamlede öldürdüler.

Bunun üzerine savaş kızıştı. Müslümanlar ilk defa öyle bir cesaret ve kahramanlık örneği gösterdiler ki, karşılarındaki savaşçılar sayıca iki kat fazla

olmasına rağmen, Müslümanların heybetine karşı koyamayarak tamamen bozguna uğradılar. Yetmiş esir ve yetmiş ölü verdiler. Ebû Cehl, Nevfel, Ümeyye bin Halef ve diğer Kureyş liderleri öldürülenler arasındaydı. Hz. Muhammed'in amcası Abbas, damadı Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kardeşi Akil ise esirler arasındaydı; bunlar bir süre sonra Müslüman oldular. Müslümanlardan on dört kişi şehit düştü. Bu savaşta en büyük kahramanlığı Hz. Hamza gösterdi. Peygamber Efendimiz'in diğer amcası olup da İslâm'ın düşmanı olan Ebû Leheb, bu yenilgiyi duyunca üzüntüsünden hastalanıp Mekke'de öldü.

İşte bu Bedir Savaşı, müşrikleri ne kadar überse Müslümanları da o kadar sevindirmiş ve İslâm'ın ilk zaferi olması nedeniyle dinin güçlenmesine ve yayılmasına neden olmuştur.

Bu savaşta yer alan ve "Bedir Ashâbı" olarak bilinen sahabeler, İslâm'ın yayılması için gösterdikleri büyük hizmetlerin uhrevi mükafatıyla müjdelenmişlerdir.

Uhud Savaşı (12 Şevval 3 / 29 Mart 625)

Bedir yenilgisi müşrikleri son derece etkilemiş, intikam alma arzusuna düşürmüştü. Kabileleri Müslümanlara karşı savaşa teşvik için her tarafa hatipler gönderdiler ve Şam ticaretinden elde ettikleri elli bin altın serveti bu amaçla harcamaya karar verdiler.

Hicretin üçüncü yılı Şevval ayının başlarında, Kureyş kabilesi Ebû Süfyan bin Harb komutasında tam donanımlı üç bin kişilik bir orduyla Mekke'den ayrılıp Medîne'ye doğru ilerledi ve Uhud Dağı yakınlarında konakladı. Peygamberimiz, Mekkelilerin savaş hazırlıklarını önceden haber almış ve her zaman yaptığı gibi ashâbıyla istişâre etmişti. Kendisi Medîne'den çıkmayıp savunma savaşı vermeyi önerdi. Bazı sahabeler de bu görüşteydi. Ancak Bedir Savaşı'na katılmamış olanlar, savaşta bulunanların ve şehitlerin elde ettiği manevi dereceleri görünce Peygamber'den Uhud'da da savaş izni istediler. "Ya Resulallah, biz de böyle bir gün beklerdik. Bize de izin ver de savaşalım" dediler. Bazıları da Mekkelilere karşı çıkmamayı korkaklık olarak yorumladılar.

Sonuç olarak, Kureyş kabilesiyle Bedir Savaşı gibi bir meydan savaşı yapılmasını istediler. Bunun üzerine, sayıları yedi yüze ulaşan ve sadece iki atlısı bulunan İslâm ordusu, Peygamber Efendimiz'in komutasında Medîne'den çıkıp Uhud Dağı'na yöneldi. Kureyş ordusunun ünlü komutanları arasında Ebû Süfyan bin

Harb, Halid bin Velîd, Amr bin Âs, Safvan bin Ümeyye ve İkrime bin Ebî Cehil vardı. Ebû Süfyan'ın eşi Hind ve diğer bazı kadınlar da orduyla birlikte gelmiş, hatta savaş sırasında def çalarak askerleri teşvik etmişlerdi.

Ordunun sol kanadında bir geçit vardı ve buradan düşman süvarilerinin saldırısı bekleniyordu. Resulullah bu stratejik noktaya elli kadar okçu yerleştirerek, kendilerinden emir gelmedikçe mevzilerinden ayrılmamalarını kesin bir şekilde emretti. Ancak savaş kızıştıkça ve Kureyş ordusu, İslâm ordusunun gücü karşısında bozulup kaçmaya başlayınca, okçular da düşmanın yenildiğini düşünerek Peygamber'in emrini unutup ganimet toplamak için mevzilerini terk ettiler.

Bu fırsatı bekleyen Halid bin Velîd, okçuların dağlık bölgeyi terk ettiğini görünce hemen askerleriyle birlikte saldırıya geçerek o mevziyi ele geçirdi ve İslâm ordusuna arkadan saldırmaya başladı. Bu durum, orduda bir kargaşaya neden oldu ve zafer yenilgiye dönüştü. Müslümanların cesur komutanı Hz. Hamza, Vahşi adlı bir köle tarafından şehit edildi.

Ordudaki Kureyşli kadınlar, şehit olan Müslümanların burun ve kulaklarını kesip takı olarak kullandılar. Hatta Hind, Hz. Hamza'nın ciğerini çıkarıp çiğnedi ve katili Vahşi'yi ödüllendirdi.

Hız. Hamza'nın şehadeti Müslümanlar arasındaki karışıklığı artırdı ve müşrikler Peygamberimize şiddetli bir saldırı başlattılar. Hız. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Abdurrahman bin Avf, Zübeyr, Talha, Sa'd ve diğer bazı sahabeler, Peygamber Efendimiz'i korumak için canlarını ortaya koydular.

Sonuç olarak, müşrikler Peygamberimizi şehit edemeseler de İslâm ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattılar ve yetmiş kadar Müslüman şehit oldu. Kureyşliler ise son zaferlerinden yararlanarak hemen geri çekildiler.

Uhud yenilgisi, sadece Peygamber'in emrine karşı gelinmesinden kaynaklanmış ve müşriklerin gözünde Bedir Savaşı'nın intikamını almıştı.

Hendek Savaşı (Şevval 5 / 1 Mart 627)

Daha önce Müslümanlarla müttefik olan Yâhud i kabilesi Beni Nadir, Uhud Savaşı'ndan sonra düşmanca davranmaya başladı. Hicretin dördüncü yılı Safer ayında, Beni Nadir üzerine yapılan saldırıda, Beni Nadir mallarını ve eşyalarını İslâm ordusuna bırakarak Medîne'yi terk etmek zorunda kaldı.

Hicretin beşinci yılında, Medîne ile Şam yolu üzerindeki Dûmetü'l-Cendel bölgesinde yolculara saldıran eşkıyalar üzerine sefer düzenlendi ve eşkıyalar bölgeyi terk ederek kaçtılar.

Aynı yıl Beni Mustalık kabilesine karşı da bir sefer düzenlendi ve Beni Mustalık, Mureysi suyu kenarında yenilgiye uğratıldı.

Bu başarılar, Yâhud iler ve diğer düşmanların Müslümanlara karşı olan kin ve düşmanlıklarını yeniden alevlendirdi. Özellikle yenilen kabilelerin liderleri, Mekke halkını Müslümanlardan intikam almaya teşvik ediyorlardı. Bu nedenle, düşmanlar Ebû Süfyan liderliğinde on bin kişilik bir ordu hazırlayıp Medîne'ye şiddetli bir saldırı planladılar. Amaçları, Medîne'yi tamamen yok ederek Müslüman toplumunu dağıtmaktı.

Düşmanların bu hazırlıklarını öğrenen Peygamberimiz, sahabeleriyle Medîne'nin savunması hakkında istişâre etti. Selman-ı Farisi'nin önerisi üzerine, Medîne çevresinde hendekler kazılmasına karar verildi. Hendeklerin kazılması sırasında Peygamber Efendimiz de sahabelere örnek olmak için bizzat çalıştı ve kazı işi başarıyla tamamlandı. Medîne halkı, Yâhud i kabilesi Beni Kurayza ile ittifak yaparak düşman saldırısına karşı silahlı bir şekilde hazırlandı.

Ebû Süfyan, üç bin kişilik ordusuyla Medîne'ye yaklaştığında hendekleri görünce şaşırıp ve şehri on beş gün boyunca kuşattı. Beni Kurayza, hendeklerin kazılması sırasında Müslümanlara yardım etmiş ve onların çıkarlarını koruma sözü vermişti. Ancak daha sonra sözlerinden caydılar ve Müslüman kadın ve çocukların şehirden çıkarılmasını istediler. Özellikle İslâm ordusunda bulunan bazı münâfıkların da kışkırtmalarıyla, kuşatılanlar arasında bir korku ve endişe başladı.

Ayrıca, meydan savaşlarına alışkın olan Araplar için hendeklerin önünde beklemek zor geliyordu. Özellikle düşmanın ünlü komutanlarından Amr İbn-i Abdüd'ün, hendeğin bir bölümünden atıyla karşıya geçmesi ve bazı Müslümanların şehit olması, moral bozukluğuna yol açtı.

Sonunda, bir gün şiddetli bir rüzgar kum ve tozları kaldırarak düşman askerlerinin yüzüne ve gözüne doğru esti. Bu durum, kalplerine korku saldı ve kötü bir şey olacağı endişesi yarattı. Ebû Süfyan, hemen kuşatmayı kaldırarak geri çekilme emri verdi ve ordu geri döndü.

Düşmanın geri çekilmesiyle Müslümanlar rahat bir nefes aldı. Peygamber Efendimiz, sahabelere silahlarını bırakmalarını emrettikten sonra, vahiy gelerek Beni Kurayza üzerine sefere çıkmaları gerektiğini bildirdi. Peygamberimiz, "Beni Kurayza'da ikinci namazını kılın" diyerek hemen harekete geçti ve Beni Kurayza'nın kalelerini ele geçirerek erkekleri öldürdü, mallarını ve silahlarını ganimet olarak aldı.

Böylece, Medîne üzerine yapılan bu büyük saldırı püskürtülmüş oldu. Bundan sonra sıra Müslümanların saldırısına gelmişti ve ileride Mekke üzerine yapılacak saldırının başarılı olması için Hudeybiye Antlaşması'yla bir tür güvence sağlanmıştı.

Hudeybiye Antlaşması (h.6/627-628)

Hendek Savaşı'nda müşriklerin büyük ordusu perişan bir şekilde geri çekilince, Müslümanların birliği Medîne'de güç kazandı. Alemlere önderlik eden Hz. Muhammed de Hicret'in altıncı yılında çevre ve yakın bölgelerde yaşayan ve henüz İslâm dairesine girmemiş kabilelerin bu mübarek daireye dahil edilmesine odaklandı. İslâm'ın şerefi, özellikle Araplar arasında, kalpleri cezbetmeye başlamıştı.

Çünkü bu tertemiz din, haksız yere kan dökmeyi, yoksulluk bahanesiyle kızları diri diri toprağa gömmeyi, hırsızlık, zina, içki içmek gibi cahiliye döneminde insanların alışkın olduğu kötü davranışları yasaklamıştı. İnsanlara güzel ahlak ve iyi davranışlar emrediyordu. Ayrıca Kur'an'ın yüce belagati, ahlak açısından cahiliye dönemini ve ebedi düşünceler açısından ilim ve marifet zamanı olan o parlak dönemin en büyük şairlerini mağlup etmişti. Bu nedenle insanlar İslâm dininin güzelliklerini takdir etmeye başlamış, Hz. Peygamber'in mucizelerini ve Kur'an'ın beşer kelamı olmadığını anlayarak iman edenlerin sayısı artmıştı.

Ancak liderlik ve yönetim yapmaya alışmış olan kavim liderleri, özellikle de Arap kabilelerinin en şerefli olan Kureyş, alemlere önderlik eden Hz. Muhammed'e itaat ederlerse liderliklerini kaybedeceklerini anladılar. Bu yüzden kabilelerini kendi cahilliklerinde tutmaya çalışıyorlardı. Mısır ve çevresindeki kabileler de İslâm'ı kabul etmişlerdi.

İslâm'ın onların bölgelerine yaklaşması, kendi aralarında sürekli bir ittifak ve belirli bir süre için bir antlaşma yapmayı gerekli kıldı. Yüce Allah da bu sebeple Peygamberine bir çözüm yolu gösterdi.

Hicret'in altıncı yılı Zilkâde ayında, Resûl-i Ekrem Sallallahü Teâlâ 'aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri muhacir ve ensardan oluşan yaklaşık bin dört yüz kadar sahabe ile birlikte Mekke'ye gitmek üzere Medîne'den ayrıldı. Amaçları savaşmak değil, umre yani Beytullah'ı tavaf ve sa'y etmektir. Bu yüzden sahabelere ağır silah almamalarını, sadece kılıç takmalarını emretti.

Kureyş ileri gelenleri Müslümanların bu hareketinden haberdar olunca Mekke'ye yakın Hudeybiye mevkiinde çadır kurup bütün askerleri toplayarak savaş hazırlığına başladılar. Hz. Peygamber, amacının savaşmak değil, umre yapmak olduğunu ve isterlerse Kureyş ile bir barış antlaşması yapmaya da hazır olduğunu bildirmek için damadı Hz. Osman bin Affan'ı Kureyş ordusuna elçi olarak gönderdi. Hz. Osman'ın açıklamaları ve Kureyş tarafından ordunun durumu ve niyetini araştırmakla görevlendirilen iki kişinin raporları, Kureyş ileri gelenlerini ikna etti. Kureyş tarafından hukuk uzmanlarından biri barış görüşmeleri için vekil olarak atanarak Peygamber huzuruna gönderildi. Barışın koşulları ve detayları uzun görüşmelerden sonra belirlendi.

İlk olarak, Peygamber ve sahabelerin umre yani sa'y ve tavafları gelecek yıla ertelendi.

İkinci olarak, Kureyş'ten biri Müslüman olursa Müslümanlar tarafından kabul edilmeyecek, ancak Müslümanlardan biri Kureyş'e katılırsa onlar tarafından kabul edilecekti.

Üçüncü olarak, taraflar arasında on yıl süreyle ateşkes ilan edildi ve barış anlaşması Hz. Ali tarafından yazılarak taraflarca imzalandı.

İşte bu antlaşmaya Hudeybiye Antlaşması denir. Koşulları Müslümanlar için ağır görünmüş ve hatta bazı sahabeler "Ya Resulallah! Biz Allah'ın Resulü'yüz diyoruz. Onlar da bizden değiliz diyorlar. Hak din üzere bu kişiyi neden kabul ediyoruz?" diye sormuşlardı. Ancak Peygamber Efendimiz "Ben Allah'ın kulu ve resulüyüm. Emrine karşı gelemem. Onun lütfu beni terk etmez." cevabını vererek barışın gelecekteki faydalarından yararlanılacağını ima etmişti. İkinci şart için de "Onlara gidenleri Allah bizden uzak eylesin. Onlardan bize gelenler için de Allah elbette bir çare yaratır." buyurdu. Bu yüce dinin kuruluşu ve hızlı yayılmasıyla ilgili olarak ilahi iradenin bu barışı sağladığı ve faydalarının görüldüğü açıktır.

Hudeybiye Antlaşması, İslâm dininin yayılmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Çünkü müşrikler Müslümanlarla serbestçe iletişim kurabildiklerinden, aralarında dostluk ve yakınlık arttı. Peygamber Efendimizin mucizeleri, güzel davranışları ve ahlakı görüldükçe İslâm'a karşı genel bir ilgi oluştu. Özellikle Peygamber Efendimizin dilindeki güzellik, sözlerindeki hikmet, davranışlarındaki incelik ve yüzünden yayılan ışık, onunla görüşenleri ve sohbetine katılanları etkiledi. Onun mükemmel özelliklere sahip ve kainatın efendisi olduğuna şüphe kalmadı. Kalplerinde bir sevgi bağı oluştuğunu hissettiler. İman nimetine kavuşanlar ise yürekten bağlılık gösterdiler.

Hayber'in Fethi (Muharrem 7 / Mayıs-Haziran 628)

Hayber, Medîne'nin kuzeyinde, birçok hurmalık ve tarlaları olan büyük ve güçlü bir şehirdi. Medîne çevresinden sürülen Yâhud i grupları Hayber kalesinde toplanmış ve Şam bölgesindeki İslâm ticaretine engel oluşturmuşlardı. Bu nedenle Peygamber Efendimiz, Hudeybiye Antlaşması ile barışı sağladıktan sonra hemen Hayber'e sefer düzenledi. Kale sağlam ve halkı zengindi. Kuşatma on günden fazla sürdü. Ancak Hz. Ali'nin güçlü kollarıyla kale kapısını bir anda koparıp hendek üzerine köprü gibi sermesiyle Hayber kaleleri birer birer fethedildi. Sayısız mal ele geçirildi, kadınlar ve çocuklar esir alındı, yani İslâm terbiyesi altına girdiler. Peygamber Efendimizi zehirli bir koyunla öldürmeye çalışan Hayberli bir Yâhud i kadın olan Zeynep bint el-Haris'in zehrinin etkisiyle vefat eden Bishr ibn el-Bara'nın mirasçılarının davası üzerine kısas yoluyla idam edildi.

Peygamberin Elçileri

Hayber seferine başlamadan önce Peygamber Efendimiz, çevresindeki hükümdarları dine davet etmek için altı mektup yazdırdı ve "Muhammedun resulullah" yazılı mühürüyle mühürledi. Bunlardan birini Habeş kralına, birini Mename kraliçesine, üçüncüsünü Gassan kralına, dördüncüsünü Mısır kralına, beşincisini Rum Kayseri Herakliyas'a ve altıncısını da İran Kısırâsı Hüsrev Perviz'e gönderdi.

Habeş, Mısır ve Rum kralları Peygamberin elçilerini saygı ve ilgiyle karşıladılar. Hüsrev Perviz ise mektubu okuduktan sonra parçaladığı için Allah, Peygamber'in bedduasıyla onun krallığını parçaladı. Gassan ve Yemame kralları da mektuba ilgi göstermediler.

Bazı Olaylar

Hicret'in yedinci yılı Zî'l-ka'de ayında, Hudeybiye Antlaşması'nın şartlarına uygun olarak, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) iki bin kadar sahabe ile Mekke'ye giderek "Umretü'l-kaza" olarak adlandırılan tavaf ve sa'yi yaptı ve Kâbe'yi ziyaret etti.

Sekizinci yılın başlarında, Kureyş'in ileri gelenlerinden Hâlid bin Velîd, Amr binü'l-Âs ve Osmân bin Ebî Talha Medîne'ye gelerek İslâm'la şereflendi ve Müslümanlara güç ve mutluluk verdiler.

Mute Savaşı (Cemaziyelevvel 8 / Ağustos-Eylül 629)

Resûlullah (s.a.v.), üç bin kadar mücahitle Zeyd bin Hârise'yi komutan tayin ederek Şam sınırına bir sefer düzenledi. Bu sırada Rumlar yüz bin kişiyle bu küçük ordunun karşısına çıktı. Savaş, Mute denilen yerde gerçekleşti. Zeyd bin Hârise şehit oldu. Peygamber'in talimatıyla sancağı derhal Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer bin Ebî Talib aldı ve büyük bir cesaretle savaşa devam etti. Hz. Ca'fer'in sağ eli kesildi, sancağı sol eline aldı. Sol eli de kesilince sancağa sarıldı ve sonunda şehit oldu. Sancağı derhal Abdullah bin Revâha aldı. O da şehit olunca, İslâm ordusu komutansız kalıp dağılmaya başladı.

O zaman Hâlid bin Velîd ordunun başına geçerek İslâm sancağını aldı ve savaştaki yeteneği ve bilgisi sayesinde İslâm askerlerini düzenli bir şekilde geri çekerek kurtardı. Rumlarla İslâm'ın ilk savaşı budur. Bu olayda Ca'fer şehit olarak "Ca'fer-i Tayyar" lakabını ve Hâlid bin Velîd de "Seyfüllah" unvanını kazandı.

Bundan sonra Benî Kuzâa'ya karşı savaş açıldı ve Amr binü'l-Âs İslâm ordusuna komutan tayin edildi. Benî Kuzâa yenildi.

Hz. Peygamber'in Esed seferinden beri Şam sınırlarında şehit edilmesinden sekizinci yılın ortalarında, Peygamber'in azatlısı Zeyd bin Hârise maiyetiyle üç bin mücahid hazırlayarak Busra'da Arap kabilelerinden birçoğunu İslâm'a davet etti. Onlar da Peygamber'e bağlılıklarını bildirince, İslâm toplumu güçlendi ve Müslümanların hedefi olan Mekke'nin fethi yakınladı.

Mekke'nin Fethi (20 Ramazan 8 / 11 Ocak 630)

Müslümanlarla Kureyşliler arasında on yıl için Hudeybiye'de antlaşma yapılmış olmasına rağmen, Kureyşliler antlaşmanın şartlarını ihlal ederek bozmaya çalıştılar. Müslümanların güçlenmesinden endişeye düşerek antlaşmayı yenilemek

için Ebû Süfyân'ı Medîne'ye gönderdiler. Ebû Süfyân, Medîne'ye gelip birçok sahabeye yalvararak Peygamber ile antlaşmayı yenilemeye çalıştıysa da başarılı olamadı ve geri döndü. Ebû Süfyân'ın ümitsiz dönüşü, Kureyş liderlerini de endişelendirdi.

Hız. Peygamber, Müslümanların silahlanmasını ve Ramazan'ın başında Medîne'de toplanmasını kabilelere duyurdu ve kendisi de Medîne'de hazırlık yaparak Ramazan'ın on ikinci günü on iki bin savaşçıyla Medîne'den ayrıldı. Mekke ile Medîne arasındaki yollar kontrol altına alınmış ve haberleşme imkânsız hale gelmişti. Bu nedenle müşrikler, Müslümanların hazırlıklarından habersizdi. Resûlullah, Mekke yakınlarına vardığında geceleyin on bin ateş yakarak Kureyşlileri adeta cehennem ateşiyle uyardı. Kureyş liderleri bu durumu Mekke halkına bildirerek Ebû Süfyân'ın etrafında toplandılar. Ebû Süfyân da birkaç kişiyle Müslüman ordusunu araştırmaya çıktı, ancak yolda bir İslâm karakolu tarafından yakalanarak Peygamber'in huzuruna götürüldü. Hız. Abbas'ın öğütleriyle istemeyerek de olsa İslâm'ı kabul ettikten sonra serbest bırakıldı ve Mekke'ye döndüğünde Müslümanların kılıcından kurtulmak için Müslüman olmaktan başka çare olmadığını halka bildirdi. Mekke halkı, Ebû Süfyân'ın bu sözlerine şaşırırsa da liderlerinin Müslüman olacağını duyunca çoğu İslâm'a yöneldi ve sadece birkaç silaha sarıldı.

Hız. Peygamber, İslâm ordusunu gruplar halinde düzenleyerek her birinin ayrı yoldan Mekke'ye girmesini ve kendilerine saldırı olmadıkça kesinlikle kılıç çekmemelerini emretti. Müşriklerden İkrime bin Ebî Cehl ile Safvân bin Ümeyye'nin topladığı küçük bir kuvvet, Hâlid bin Velîd'in grubunun yolunu kesmek isteyince Hâlid bin Velîd, çaresiz kalarak kılıçla müşrikleri dağıttı. Başka bir yerde çatışma olmadan, Ramazan'ın yirmi birinci günü Müslümanlar büyük bir saygı ve nezaketle çeşitli yönlerden Mekke'ye girdiler.

Kâbe ve çevresi tekbir ve hamd sesleriyle yankılandı. Kâbe'deki 360 put kırılıp atıldı ve küfür ve sapkınlık yuvası haline gelmiş olan bu kutsal mekân eski haline döndürüldü.

Resûlullah, Kureyş kabilesi hakkında genel af ilan etmiş olsa da içlerinden bazılarını istisna ederek öldürölmelerini emretti. Bunlar arasında Ukreme İbn-i Ebî Cehl, Safvan İbn-i Ümeyye, Abdullah İbn-i Sa'd İbn-i Ebî Serh, Hız. Hamza'nın katili Vahşi Habeşi, Ebî Süfyân'ın eşi Hind Bint-i Utbe, Hudeybiye'de dönme olan Süheyl

İbn-i Amr ve diğer on on beş kişi vardı. Bu kişilerden bazıları yakalandıkları yerde sahabeler tarafından öldürüldü. Ancak Ukreme, Abdullah, Vahşi ve Hind çeşitli yollarla af dileyerek İslâm'la şereflendi.

Hız. Peygamber, Kâbe hizmetleri ve Zemzem kuyusu görevlileri dışında eski tüm uygulamaları kaldırdı. Zemzem kuyusu görevini Hız. Abbas'a verdi ve Kâbe hizmetlerini de Benî Abdüddar oğullarına bıraktı.

Huneyn Savaşı

Kureyş kabilesinin İslâm'a girmesinden sonra diğer kabileler de onları takip ederek İslâm'ı kabul ettiler. Şirkte ısrar eden Huzaa kabilesi ise Hunayn denilen yerde yirmi bin kadar asker toplayarak Müslümanlarla savaşımaya hazırlandı. Hız. Peygamber on iki bin kişiyle Mekkelilerden de iki bin kişi olmak üzere on dört bin kişilik bir orduyla onlara karşı çıktı. Müslümanların safları bir anlığına bozulduysa da Hız. Peygamber'in manevi gücü ve Hız. Abbas'ın kararlılığı sayesinde yeniden toparlandı ve müşrikler bozguna uğradı. Müslümanların ilk bozguna uğradığı haberi Mekke'ye ulaştığında henüz İslâm'ı tam benimsemeyenler sevindi, ancak daha sonra kesin zafer haberi gelince utandılar.

Taif Kuşatması

İttifak halindeki kabilelerin ordusu savaşta mağlup olduktan sonra, Arap Yarımadası'nda İslâm'a karşı koyabilecek bir güç kalmadı. Bu nedenle,

Peygamberimiz (s.a.v) kaleyi kuşattı. Kuşatma on sekiz gün sürdü. Kuşatma uzun sürdüğü için birçok sahabe şehit oldu ve birçoğu da yaralandı. Kuşatılanlar da savunmada inat ettikleri için kuşatma kaldırıldı.

Evvel sene (1/622) bazı kabileler İslâm iyet'e girdiler ve (Ebû Süfyan) Necran vâlisi ve oğlu (Yezi) tayin edildi. Ganimet malları sahabeler arasında paylaştırıldı.

Hicretin dokuzuncu senesinde Medîne'ye gelen ve "fetihler" ile "siyaset" hususunda gelen elçiler arasında (Beni Temim) eşrafı da vardı. Güzel konuşan şair ve hatiplerini de beraber getirmişlerdi. Onlar Peygamberimiz'in huzurunda Müslüman hatiplerle şiir yarışması yaptılar. Ancak Müslüman hatiplere yenildiler ve hepsi iman ettiler. Ve meşhur şairlerden (Ka'b bin Züheyr) siyasi sabıkası sebebiyle Peygamberimiz tarafından ihraç edilmişken şeref-yab-ı iman olup gelip Peygamberimiz'i öven ve sahabeleri metheden bir kaside yazdı. Peygamberimiz'in

huzurunda okuduğu bu kaside beğenildi ve Peygamberimiz ona kendi hırkasını hediye etti. Ve o kaside "kaside-i bürde" olarak anılmaya başlandı. Bu sene cömertliği ile meşhur olan (Hatim-i Tai) vefat edip kavmi İslâm'a girdi.

Tebük Seferi

Rum Kayseri'nin emriyle Şam'da Müslümanlara karşı asker toplandığı haberi üzerine, Hicretin dokuzuncu senesi Recep ayında Medîne'de otuz bin kişilik bir ordu hazırlandı ve Rum devletiyle savaşmak üzere Medîne'den sefere çıkıldı. Şam sınırında (Tebük) denilen yere kadar gidildi. Düşmandan bir iz bulunamayınca geri dönüldü. Bu seferde Müslümanlar hem susuzluktan hem de sıcaklıktan çok acı çektiler. Hatta bu sefere katılanlara (Zorluk Ordusu) ismi verilmiştir.

O sene Taif halkı Medîne'ye elçiler göndererek Peygamberimize itaatlerini bildirdiler ve İslâm dinini kabul ettiler.

Hicretin onuncu senesinde Arabistan'ın her tarafına memurlar gönderilip halka din anlatıldı ve hatta Arabistan'da Peygamberimize itaat etmeyen kimse kalmadı.

Veda Haccı

O sene Peygamberimiz hac için Mekke'ye gitti ve hac ibadetini ve kurallarını halka öğrettikten sonra Medîne'ye döndü.

Kur'an'ın son ayeti olan "el-yevme ekmeltu lekum dînekum" ayeti orada indi ve Peygamberimizin ömrünün sonuna geldiği anlaşıldı. Peygamberimizin Mekke'yi son ziyareti olması nedeniyle bu hac "Veda Haccı" olarak adlandırıldı.

Hicretin on birinci senesinde Yemen'de ve Necd'de yalan yere peygamberlik iddiasında bulunan (Müseylime-l-kezzâb) ve (Esved'ül-Ansî)'nin üzerine asker gönderildi ve (Üsâme bin Zeyd) de babasının intikamını almak için Şam'a serdar olarak tayin edildi.

Peygamber'in Vefatı

O yılın Safer ayının sonlarına doğru, Peygamber'in mizacında bir değişiklik başladı ve gün geçtikçe şiddetlendi. Ensar ve Muhacir'e güzel nasihatler veren Peygamber, imameti Hz. Ebû Bekir'e bırakarak Hz. Aişe'nin hücresinde dünyadan ahirete göçtü. (12 Rebûlevvel 11. yıl)

Tüm Peygamberlere salat ve selam olsun.

Hız. Peygamber'in Eşleri ve Müminlerin Anneleri

Peygamber'in evlendiğı kadınlar on bir kişidir. Altısı en şerefli Arap kabilelerinden olan Kureys'ten, dördü Arap, biri ise İsrailidir.

Hatice bint Huveylid: Peygamber'in eşlerinin en büyüğü ve en üstünüdür. Cahiliye döneminde önce Ebû Hale, sonra Atik bin Aiz el-Mahzumi ile evlenmiş ve bu evliliklerden üç çocuk dünyaya getirmişti. Nübüvvetten on beş, hicretten yirmi sekiz yıl önce Hz. Muhammed ile evlendi ve yirmi beş yıl kadar bu evlilik sürdü. Hz. Muhammed, Hz. Hatice'nin vefatından önce, İbrahim hariç, başka bir kadınla evlenmedi. Mekke'de Hacun mevkiinde medfundur.

Sevde bint Zem'a: Amcasının oğlu Sekran bin Amr'ın eşiydi. Kocası vefat edince, Hz. Hatice de vefat etmiş olduğu için, Hz. Muhammed ile evlendi ve Hz. Ömer'in hilâfetinin sonlarına doğru vefat etti.

Aişe bint Ebî Bekir'i-Sıddîk: Altı yaşındayken, hicretten önce Mekke'de nikahı kıyıldı ve hicretten sonra Medîne'de düğünü yapıldı. Düğünden üç yıl sonra gerdeğe girildi, bu durumda Hz. Aişe dokuz yaşındaydı. Hz. Aişe, diğer eşler arasında ilim ve irfanıyla öne çıkıyordu ve pek çok hadis rivayet etmiştir. Medîne'de vefat etmiş ve vasiyeti üzerine geceleyin Bakî'de defnedilmiştir. (17 Ramazan 58. yıl) Bir iftira olayına maruz kalmış olsa da, beraati apaçık bir şekilde ortaya çıkmış ve özel bir ayetle şanı yüceltilmiştir.

Hafsa bint Ömer bin el-Hattâb: Önce Huneys bint Huzafe ile evliydi ve Medîne'ye hicret etmişti. Huneys'in vefatından sonra, Hz. Peygamber ile evlendi (3. yıl). Bir kez boşanıp geri döndü. Altmış beş yaşında iken Medîne'de vefat etti. (Şaban 45. yıl)

Zeynep bint Huzeyme el-Hilâliyye: Abdullah bin Cahş ile evliydi. Uhud Savaşı'nda Abdullah'ın şehit olmasından sonra Hz. Peygamber ile evlendi ve üç dört ay sonra vefat etti. (Rebûlâhîr 4 / Eylül-Ekim 625) Fakirleri ve muhtaçları doyurduğu için "Ümmü'l-mesâkîn" adıyla tanınırdı.

Ümmü Seleme (Hind) bint Ebî Ümeyye: Habeşistan'a hicret ederken Ebû Seleme bin Abdülesed el-Mahzumi ile evliydi. Ebû Seleme'nin vefatından sonra,

hicretin dördüncü yılında Hz. Peygamber ile evlendi ve seksen dört yaşında iken Medîne'de vefat edip Bakî'de defnedildi.

Zeynep bint Cahş: Hz. Peygamber'in halasının kızıdır. İlk eşi Zeyd, Peygamber'in azatlısı ve manevi Evlâdıdır. Zeyd'in Hz. Zeynep'i boşamasından sonra, evlatlıkların boşandıkları eşleriyle evlenmelerinin caiz olduğunu bildiren ayetin inmesiyle Hz. Peygamber ile evlendi (5/626). Hz. Zeynep dindar ve şefkatliydi ve vahiy ile evlendirildiği için diğer eşler üzerinde övünürdü. Elli üç yaşında Medîne'de vefat etti.

Ümmü Habîbe Remle bint Ebî Süfyân: Habeşistan'a hicret ederken Ubeyde b. Cahş ile evliydi. Ubeyde orada dininden dönerek vefat edince, Ümmü Habîbe imanında sebat etti ve daha sonra Peygamber'in elçisi tarafından vekaletle Hz. Peygamber ile evlendirilerek Arabistan'a döndü ve hicretin kırk dördüncü yılında Medîne'de vefat etti.

Cüveyriye bint-i'l-Hâris el-Mustalikiyye: Müsafî b. Safvan ile evliydi. Beni Mustalik ile yapılan Mureysi Savaşı'nda esir düşerek Sa'bit b. Kays'a verilmişti. Hz. Peygamber bedelini ödeyerek Cüveyriye ile evlendi. Bunun üzerine sahabeler, "Peygamber'in eşinin akrabası esir olamaz" diyerek bütün esirleri serbest bıraktılar. Hz. Aişe onun hakkında "Kavmi için ondan daha hayırlısı bir kadın olmadı" demiştir. Altmış beş yaşında, hicretin elli altıncı yılında vefat etmiştir.

Meymûne bint-i'l-Hâris el-Hilâliyye: Altmış, altmış bir yaşında vefat etmiştir.

Safiyye bint-i Huyey: Hayber Savaşı'nda esir düşmüş ve hicretin yedinci yılında Hz. Peygamber ile evlenmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra elli yıl kadar yaşamış ve elli iki yaşında vefat etmiştir. Beni Nadir kabilesindendi, Yâhud i birinin kızıydı ve sonradan Müslüman olmuştur.

Bu eşlerden Hz. Hatice ve Zeynep bint Huzeyme, Peygamber hayattayken vefat etmiştir. Ayrıca Reyhane bint Sem'un ve Mariye el-Kıbtıyye de Peygamber'in eşleri arasındadır.

Peygamber'in Çocukları

Hz. Peygamber'in üç oğlu ve dört kızı olmuştur. Altısı Hz. Hatice'den, biri ise Mariye adındaki cariye'den dünyaya gelmiştir.

Kasım: Hem doğum hem de ölüm bakımından Peygamber'in ilk çocuğudur. İki yaşında iken Mekke'de vefat etmiştir. Peygamber'in "Ebû'l-Kasım" künyesi ona nispetledir.

Zeyneb: Hicretten beş yıl önce dünyaya gelip otuz yaşlarında iken Medîne'de vefat etmiştir. Ebû'l-Âs bin Rebîa ile evliydi. Eşi iman etmeyince onu Mekke'de bırakıp Medîne'ye hicret etmiş ve Ebû'l-Âs Bedir Savaşı'nda esir düşüp Müslüman olunca tekrar evlenmişlerdir.

Rukiye: Hicretten on dokuz yıl önce dünyaya gelip hicretten iki yıl sonra vefat etmiştir. Utbe bin Ebî Leheb ile evliydi, ancak babası Peygamber'e olan düşmanlığı nedeniyle oğluna nikahı bozdurmuştur. Hz. Rukiye daha sonra Hz. Osman ile evlenip birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir.

Ümmü Gülsüm: Utbe bin Ebî Leheb'in diğer kardeşiyle evliydi. Evlenmeden ayrıldıktan sonra kız kardeşi gibi Hz. Osman ile evlenmiş ve otuz hicri yılında vefat etmiştir. Hz. Osman'a "Zü'n-Nûreyn" denmesi, bu iki değerli kadınla evlenmiş olmasından dolayıdır.

Fatıma'tüz-Zehra: Hicretin ikinci yılında Hz. Ali ile evlenmiş ve babasının vefatından altı ay sonra vefat etmiştir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesidir ve Peygamber soyundan gelen seyyidler ve şerifler ona dayanır.

Abdullah: Küçükken vefat etmiştir. Diğer adları Tahir ve Tayyip'tir.

İbrahim: Mariye adındaki cariyeden dünyaya gelmiş ve on altı aylıkken vefat etmiştir (8/628).

Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (10-41 / 632-661)

Hız. Ebû Bekir Sıddık Dönemi (10-13 / 632-634)

Peygamber Efendimiz'in vefatı, sahabeler arasında büyük bir üzüntüye sebep oldu. Hız. Ömer, Peygamber'in vefatına inanmayarak kılıcını çekti ve "Kim Resulullah öldü derse başını keserim" diye haykırdı. Sahabeler ne yapacaklarını bilemez bir haldeyken Hız. Ebû Bekir, Kur'an'dan ayetle onları uyardı. Ardından Halîfelik konusunu görüşmek üzere Sakife'de toplandılar.

Halîfeseçimi konusunda Muhacirler ve Ensar arasında anlaşmazlık çıktı. Her iki grup da Halîfenin kendi aralarından seçilmesini istiyordu. Ancak daha sonra Halîfeliğin Muhacirler'den seçilmesine karar verildi. Hız. Ebû Bekir, Peygamber'in

sağlığında da namaz kıldırması olması ve diğer sahabelerin de desteğiyle Halîfeseçildi. Peygamber'in vefatından sonraki 13/634 yılda, Hz. Ebû Bekir'e resmi olarak biat edildi.

Hz. Ebû Bekir Halîfeseçildikten sonra bir konuşma yaparak Allah'a hamd ve senada bulundu. Konuşmasında "Ey ümmet! Ben size Halîfeoldum, ancak sizden daha hayırlı değilim. Eğer Allah'ın emirlerine uyarsam bana itaat edin, eğer şeriattan ayrılırsam beni uyarın" dedi.

Bazı gruplar Hz. Ebû Bekir'e biat etmeyip Halîfeliğin Hz. Ali'ye verilmesini istediler. Onlara göre Hz. Ali, Peygamber'in hem amcasının oğlu hem de damadı olduğu için Halîfeliğe daha layıktı. Ancak Halîfelik, ümmetin ortak kararıyla belirlenen bir makamdı ve Hz. Ebû Bekir de bu konuda en uygun kişi olarak görülüyordu. Bir süre sonra karşı çıkan gruplar da Hz. Ebû Bekir'e biat ederek bütün sahabeler birlik oldu.

Yalancı Peygamberlerin Savaşı

Peygamber Efendimiz'in hayatının son dönemlerinde, Arabistan'ın bazı bölgelerinde bazı kişiler peygamberlik iddiasında bulunarak insanları kandırmışlardı. Bu yalancı peygamberlerin en bilinenleri Esved'ül-Ansi, Müseyleme'tül-Kezzab, Talha bin Huveylid'il-Esedi ve Secah bint-i Haris'tir.

Esved'ül-Ansi, Necran'da ortaya çıktı ve San'a'yı ele geçirerek Yemen'in büyük bir bölümüne hakim oldu. Hz. Ebû Bekir döneminde, Müslüman ordusu Esved'in üzerine gönderildi. Esved, bir gece konağında öldürüldü. Sabahleyin müezzinin ezan sesiyle şehir yeniden İslâm'a kavuştu.

Müseyleme'tül-Kezzab, Beni Hanife kabilesindendi ve Yemame'de yaşıyordu. Peygamber'in Medîne'ye hicretinden sonra Müslüman olmuştu, ancak daha sonra peygamberlik iddiasında bulundu ve Kur'an'a benzer sözler söylemeye başladı. Beni Hanife kabilesi onun yalanlarına inandı ve tüm Yemame halkı onun kontrolü altına girdi. Hz. Ebû Bekir, Halid bin Velîd'i Museyleme'nin üzerine gönderdi. İki ordu arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Museyleme'nin ordusu sayıca fazla olmasına rağmen, Müslümanlar savaşı kazandı ve Museyleme öldürüldü. Bu savaşta Müslümanlardan iki binden fazla, Beni Hanife'den ise yirmi bin kişi öldü.

Tüleyha bin Huveylid el-Esedi de Beni Fizarah kabilesinden birçok kişiyi etrafına toplayarak peygamberlik iddiasında bulundu. Halid bin Velîd tarafından

mağlup edildi ve daha sonra Şam'da Müslüman oldu. Secah bint-i Haris ise, Müseyleme ile görüşükten sonra onun yanına kaçtı ve Hz. Muâviye döneminde Basra'da öldü.

Yalancı peygamberler sorunu çözüldükten sonra, bu kez de dinden dönenlerle (mürtedler) savaş çıktı. Hz. Ebû Bekir, bu sorunla da mücadele etmek zorunda kaldı.

Dinden Dönenlerle Savaş

Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra bazı kabile liderleri, eski güç ve bağımsızlıklarını geri kazanmak için zekât vermeyi reddederek dinden döndüler ve kabilelerini de bu isyâna teşvik ettiler. Medîne, Mekke ve Taif dışındaki bölgelerde dinden dönenlerin sayısı arttı ve bu durum İslâm devletini tehdit etmeye başladı.

Hz. Ebû Bekir, sahabelerle istişâre ederek dinden dönenlerin üzerine ordular gönderdi.

Asi liderlerin en güçlüsü Beni Yebu'dan Malik bin Nuveyre idi. Malik, Peygamber döneminde Müslüman olmuş ve zekât toplamakla görevlendirilmişti. Ancak Peygamber'in vefatından sonra zekât vermeyi reddetti. Hz. Ebû Bekir, Halid bin Velîd'i Malik'in üzerine gönderdi. Halid, Malik ile konuştuğunda Malik, "Namaz kılarım ama zekât vermem" dedi. Halid, "Zekât da namaz gibi farzdır, birini kabul edip diğerini reddetmek imandan çıkmaktır" dedi. Malik, "Önceki lideriniz böyle değildi" deyince, Halid onu idam ettirdi. Bu olayda Abdullah bin Ömer ve Ebû Katade de hazır bulunuyorlardı.

Hz. Halid, Malik'in karısını cariye olarak aldı ve onunla evlendi. Ancak bu durum, İslâm hukukuna aykırıydı ve Hz. Halid'in bir hatasıydı.

Abdullah bin Ömer, bu durumu Halîfeye ve Hz. Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer, Halid'in zina ettiğini ve recm edilmesi gerektiğini söyledi. Ancak Hz. Ebû Bekir, Halid'in bu hatayı bilmeden yaptığını ve recm edilmeyeceğini söyledi. Hz. Ömer, Halid'in görevden alınması gerektiğini söylediğinde ise Hz. Ebû Bekir, "Peygamberimiz, Halid'e 'Allah'ın kılıcı' demişti. Onun İslâm için yaptığı hizmetler çok büyüktür" diyerek Halid'i savundu.

Malik'in idamı, dinden dönenleri korkuttu ve Müslüman orduları zaferlerle geri döndü. Dinden dönenler ve yalancı peygamberlerle yapılan savaşlar, İslâm

birliğini tehdit eden iç savaşlardı. Hz. Ebû Bekir'in bu savaşları başarıyla yönetmesi, onun büyük başarılarından biridir.

Kur'an'ın Toplanması

Peygamber Efendimiz döneminde Kur'an ayetleri çeşitli materyaller üzerine yazılıydı ve hafızlar tarafından ezberlenmişti. Ancak yalancı peygamberler ve dinden dönenlerle yapılan savaşlarda birçok hafız şehit olmuştu. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir, Kur'an'ın tek bir kitap halinde toplanmasına karar verdi ve bu görevi Zeyd bin Sabit'e verdi. Toplanan Kur'an nüshası, Hz. Hafsa'ya emanet edildi. Daha sonra Hz. Osman döneminde bu nüshadan çoğaltılarak diğer İslâm şehirlerine gönderildi.

Askeri Düzenlemeler

Hz. Ebû Bekir, iç karışıklıkları bastırdıktan sonra dışarıdaki askeri faaliyetlere yöneldi. Halid bin Velîd, Irak'taki Hire üzerine gönderildi ve Sûriye'ye de ordular sevk edildi. Peygamber'in hayatının son dönemlerinde hazırlanan ancak hastalığı nedeniyle gönderilemeyen Usame bin Zeyd ordusu da Sûriye'ye gönderildi.

Hz. Ebû Bekir, ordunun komutanlarına şu emirleri verdi: "Allah'ın kullarına adaletten ayrılmayın, çünkü zulümden dolayı hiçbir zaman başarı elde edilemez. Düşmanla savaşırken daima yüzünüz düşmana dönük olsun, asla arkanıza dönmeyin. Eğer galip gelerseniz kadınlara, çocuklara ve yaşlılara dokunmayın, yiyeceklerini kesmeyin, ekinleri yakmayın, hayvanlardan sadece ihtiyacınız kadarını alın. Eğer mağlup olursanız asla ümidinizi kaybetmeyin ve size yardım edeceğine söz veren Allah'ı unutmayın."

Hire'nin Fethi

Hire, Irak Arap bölgesinde, Fırat Nehri yakınlarında ve Pers şahlarının koruması altında bulunan bir Arap devletiydi. Hâlid bin Velîd, kısa sürede Seyf-i Cellâd ile birlikte bu devletin merkezi olan Hire şehrini, Enbar'ı ve diğer bazı bölgeleri ele geçirdi. Hire hükümdarı Münzir bin Nu'man, Pers şahına kaçtı ve tüm ülke İslâm topraklarına katıldı.

Sûriye'deki Zaferler

Büyük Ecnadîn Savaşı

Şam'ın Fethi

Üsâme bin Zeyd'in sağ salim ve galip olarak dönmesinden sonra Ebû Ubeyde bin Cerrâh, Sûriye ordusunun komutanı olarak atandı. Hâlid bin Velîd, Hire'de askerinin bir kısmını bırakarak geri kalan kuvvetleriyle Sûriye'ye gitti. Sûriye'ye gitmeden önce, Halîfelik makamından Amr bin Âs komutasında bir birlik de yardım olarak gönderilmişti. İslâm orduları bir noktada birleşti ve komutanlık Seyf-i Allâh Hâlid bin Velîd'e verildi. Sûriye'de ilk fethedilen şehir Busra oldu.

Sûriye'nin kuzeyine hakim olan Konstantinopolis İmparatorluğu'nun imparatoru Herakliyus, Arap bedevi kabilelerinin bu beklenmedik hareketlerini durdurmak amacıyla başkentten elli bin kadar askerle Ecnadîn Sahrası'nda İslâm ordusuyla karşılaştı. Müslümanlar, düşmanın yarısından az sayıdaydı. Ancak gerçekleşen kanlı bir savaşta Rumlar tamamen yenildiler.

Ecnadîn zaferinden sonra İslâm ordusu, Şam'ı kuşatma altına aldı.

İslâm askerlerinin gücü karşısında, kaleyi savunanlar çaresiz kalarak teslim oldular. Merhametli kişiliğiyle bilinen Hz. Ebû Ubeyde'den güvence alarak, hayatlarına, mallarına ve ibadethanelerine dokunulmaması şartıyla kale kapılarını açtılar. Hz. Ebû Ubeyde, Halid'e haber gönderip bir miktar askerini barış içinde Şam şehrine soktu. Ancak aynı gün, Halid bin Velîd de bulunduğu noktadan şiddetli bir saldırı başlatarak düşmanı gafil avladı ve kale savunması zayıf olduğundan Halid'in birlikleri de savaşıyor içeri girdi. İki İslâm ordusu, Şam'ın ortasında karşılaştı. Bir grup ellerinde anlaşma belgeleriyle dehşet içinde, diğer grup ise silahları kınında, kalplere umut vererek yürümekteydi ve birbirlerinin nasıl içeri girdiğinden habersizdi.

Hz. Ebû Bekir'in Vefatı

Şam'ın fethedildiği gün, Hz. Ebû Bekr-i Sıddîk Medîne'de vefat etti. (22 Cemaziyelahir 13 / 18 Mayıs 643) Vefatının sebebi hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları Yâhud iler tarafından zehirlendiğini söylerken, bazıları da soğuk havada yıkandığı için ateşli bir hastalığa yakalanarak on beş gün içinde vefat ettiğini belirtir. Hz. Ebû Bekr, hastalığı sırasında Hz. Ömer bin Hattab'ı Halîfeolarak atamıştır. Dindarlığı, erdemliliği ve ahlaki meziyetleri herkes tarafından bilinir. Mal varlığı olsa da hepsini İslâm davası için feda etmiş ve Halîfeliği sırasında geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmıştır. Sahabelerin ortak kararıyla kendisine hazineden günde iki dirhem maaş bağlanmıştır. Vefat ettiğinde mirası olarak ailesine

bir deve, bir takım elbise ve bir köle bırakmış, ardında da İslâm ahlakının ve adaletin güzel örneklerini bırakmıştır.

Hız. Ebû Bekir'in Halîfeliği döneminde Hız. Fâtıma't-üz Zehrâ, Peygamber'in halası Ümm-i Eymen, damadı Ebû'l Âs bin Rebî' vefat etmiştir. Ayrıca Hız. Ömer'in kardeşi ve ordusunun sancaktarı Zeyd bin Hattab, hatib-ün-nebî Sâbit bin Kays, Ebû Dücanel'l-Ensârî ve Yemame Savaşı'nda şehit olan diğer sahabeler de bu dönemde vefat edenler arasındadır.

Hız. Ömer el-Fârûk bin el-Hattâb'ın Halîfeliği

Hız. Ömer'in sert ve katı bir mizaca sahip olduğu bilinirdi. Hatta Hız. Ebû Bekir'e bazı sahabeler, "Halîfeliği böyle sert ve katı birine teslim ettin" diye itiraz ettiklerinde Hız. Ebû Bekir, "Ben ümmetimin iyiliğini ve geleceğini düşündüm" demiştir.

Hız. Ebû Bekir defnedildiğinde insanlar Hız. Ömer'e biat ederek onu "Emir'ül-mü'minîn" ilan ettiler. Emir'ül-mü'minîn ilk hutbesinde "Ey insanlar! Vallahi benim yanımda en zayıfınız, eğer haklıysa güçlüdür ve en güçlüünüz, eğer haksızsa zayıftır" sözleriyle düşüncelerini Halîfeliği altına giren ümmete bildirmiş ve kendisi de hayatı boyunca bu ilkedan şaşmamıştır.

Adalet ve hak duygusu, doğal sertliğini unutturmuştur. Tebasından hiçbir fedakarlık istememiştir ki kendisi de göstermeye hazır olmasın. O dönemde İslâm Halîfeliği yükseliş dönemindeydi. Rum ve İran 'ın uzun süredir biriktirdiği zenginlikler ve hazineler Arap kabilelerinin eline geçmişti ve ordu komutanı bile ganimetlerin paylaşımında sıradan bir asker kadar pay alıyordu.

Komutanlığın Hâlid'den Ebû Ubeyde'ye Geçişİ

Hız. Emir'in ilk dikkatini çeken yer Sûriye oldu. Çünkü Ecnadîn'deki büyük zafer ve Şam'ın fethiyle İslâm topraklarına katılmış ve Rum İmparatoru yenilgiye uğrayarak Konstantinopolis'e dönmüştü. Bu durum, İslâm'a büyük umutlar veriyor ve tüm Arap kabileleri büyük bir istekle savaş meydanlarına koşmaya hazırdu. İslâm ordusunun en önemli unsuru ve düşman gözünde "Allah'ın kılıcı" olan Halid bin Velîd, Hız. Ebû Bekir döneminde başkomutan iken, yeteneklerine rağmen bazı kişiler tarafından kibirli bulunması ve İslâm toplumu arasında anlaşmazlığa yol açma ihtimali nedeniyle görevinden alındı. Komutanlık görevi, Fırat Nehri bölgesinde yumuşak huylu ve cömertliğiyle tanınan Ebû Ubeyde bin Cerrâh'a verildi. Bu büyük

komutan, görevden alınmasına rağmen herhangi bir kırgınlık göstermeyerek yeni komutanla birlikte cihat etmeye devam etti.

Sûriye Fütuhâtı

İki komutan, birkaç ay boyunca Şam'da askeri hazırlıkları tamamladıktan ve merkezi hükümetten gelen destekle ordularını güçlendirdikten sonra Sûriye'nin kuzey bölgelerine doğru ilerlemeye başladı. Onların şöhretleri ve adaletleri herkes tarafından duyulduğundan, Rumların çoğu kalesi savaşmadan Ebû Ubeyde'ye teslim oldu. Ebû Ubeyde'den vergi ve itaati kabul edenler ve bir daha Müslümanlara karşı silah kullanmayacağına söz verenler esaretten kurtuldular. Ayrıca din özgürlüklerine ve kişisel mülklerine kesinlikle dokunulmadı. Rum yönetiminin zulmünden bıkan halk, Muhammed'in sancağının korumasına sığındı ve birçoğu İslâm ordusunda rehber, casus ve tercüman olarak çalıştı.

Bu sayede iki yıl geçmeden Antakya, Kınnesrin, Humus, Hama, Lazkiye ve Cebile şehirleri İslâm topraklarına katıldı ve Müslümanların sayısı arttı. İslâm hukuku Sûriye'nin her yerinde geçerli olmaya başladı.

Yermük Savaşı ve Kudüs'ün Fethi

İmparator Herakliyus, zayıf ve tembelliğe alışmış Rum halkının, savaş meydanına koşan Araplara karşı koyamayacağını düşünerek, Gassânî Araplarını, Hicaz Araplarına karşı kullanmak için ittifak teklif etti. Konstantinopolis'te (İstanbul) yüz yirmi bin kişilik bir ordu hazırlayıp Sûriye'ye gönderdi. Cüble bin el-Eyhem el-Ğassânî de bu orduya katıldı ve Ebû Ubeyde'ye karşı savaştı.

Bu büyük ordunun geliş haberi üzerine, İslâm komutanları bir araya gelip Halid bin Velîd'in önerisiyle, Sûriye'deki dağınık halde bulunan İslâm askerlerinin Arap Yarımadası sınırına yakın bir yerde toplanması için, Yezîd bin Ebî Süfyan, Amr bin el-Âs ve Şürahbîl bin Hasene'ye mektuplar gönderdiler.

Müslüman askerleri, Taberiye'nin güneyinden Şeria Nehri'ne akan Yermük Irmağı civarında toplandı ve düşmanın ortaya çıkmasını beklediler. Ancak Ebû Ubeyde'nin yirmi bin kişilik düşmana karşı sadece otuz bin askeri vardı. Bu kanlı ve şiddetli savaş Yermük Sahrası'nda gerçekleşti. Müslümanlar, düşmanın kalabalığı ve Gassânî Araplarının gücünden çekinerek üç kez bozguna uğradılar. Ancak ordugahın arkasında eşlerini yüreklendiren Müslüman kadınlar, kaçanları geri çevirdi ve Halid

bin Velîd, İslâm sancağı elinde, üç kez dağılan askerleri yeniden düzenleyerek düşmana karşı koydu. Halid bin Velîd'i görenler, bir aslanın saldırdığını sanıyordu.

Müslüman askerler her geri dönüşlerinde daha da cesurca savaşıyorlardı. Bu kararlılık ve çaba, düşman saflarını dağıttı. Düşman dördüncü saldırıda tamamen bozguna uğradı ve yarısından fazlası savaş alanında can verdi. Komutanları yakalanarak Şam'da idam edildi. Gassânî kralı Cebel, kalesinden ve yönetimi altındaki kabilelerle birlikte İslâm'a katıldı.

Bu büyük zaferin haberi Medîne'ye ulaştığında sahabeler çok sevindi ve Hz. Muhammed, Ebû Ubeyde'ye Halep ve Antakya'ya ilerlemeyip, Şeria kıyılarını kontrol altına almasını ve Kudüs'ü fethetmesini emretti.

HalîfeEbû Bekr, Halid bin Velîd'in bu kahramanlığını takdir etmesine rağmen onu görevinden aldığına pişman oldu ve "Ey Ebû Bekr! Allah rahmet eylesin ki, adamları benden daha iyi değerlendirmişsin" diyerek selefinin erdemini kabul etti.

Ebû Ubeyde vakit kaybetmeden Hristiyanların kutsal şehri Kudüs'ü kuşattı. Ancak kuşatma uzadığından, patrik Sophronius, Ebû Ubeyde'ye haber göndererek şehri teslim edeceğini, ancak anlaşmayı bizzat Halîfeile imzalamak istediğini bildirdi. Ebû Ubeyde, patriğin bu şartlarını Halîfeye ilette. Hz. Ömer, Osman bin Affan'ı Medîne'de birkaç arkadaşıyla vedalaştırıp, yalnız bir köle ile iki yıl yetecek kadar hurma, bir tulum su ve bir torba arpa ile Medîne'den yola çıkardı. Gece gündüz yol alarak, köle ile dönüşümlü olarak deveye binerek ve sadece namaz kılmak için durarak Kudüs'e vardı. İslâm askerleri onu karşılamaya çıktığında, elbisesi perişan, ayakları çıplak ve iki yılın tozu elbisesindeydi. Askerler, "Ey Mü'minlerin Emiri, şimdi Rum askeri ve ileri gelenleri sizi karşılamaya geliyorlar. Siz ise bu haldesiniz" dediler. Hz. Ömer, "Biz bir kavimiz ki Allah bizi İslâm ile yüceltmıştır. Biz ondan başka bir şeyle süslenmek istemeyiz" diye cevap verdi. Patrik Sophronius ile barış anlaşması imzaladıktan sonra askerlerle şehre girdi, Mescid-i Aksa'yı ve Hz. İsa'nın doğduğu yeri ziyaret etti. Yaptırdığı Ömer Camii'nin yeri o zamanlar çöplük halindeydi. Hz. Ömer önce çöplüğü temizledi, hatta işçilere örnek olmak için kendisi süpürmeye başladı. Bir hırka eteğiyle çöpleri kaldırıp attı.

Hz. Ömer'in Kudüs Patriği ile yaptığı barış anlaşması, İslâm hükümdarlarının Hristiyanlara ve din adamlarına tanıdığı ayrıcalıklara temel oluşturdu.

Kudüs'ün fethinden sonra Medîne'ye dönen Hz. Ömer, hizmet ehli ve ihtiyaç sahiplerine görev ve maaş tayini konusunda sahabelerle istişâre etti. O dönemde devlet giderleri kısmen sahabelerin ve din adamlarının bağış ve yardımlarıyla karşılanıyordu. Sûriye ve Irak'ın fethinden elde edilen ganimetlerle devlet hazinesi zenginleşince, Hz. Ömer, İslâm'ın ilk dönemlerinde mala ve cana güç yetiren sahabelere, hizmet, derece ve mevkiilerine göre görevler verdi ve Hz. Abbas'tan başlayarak akrabalarına, sahabelere, İslâm'ın ilk müslümanlarına, Hz. Muhammed'in eşlerine ve hayatta olan Bedir Savaşı gazilerine uygun maaşlar bağladı. Kendisi ise sadece ihtiyaç duyduğu kadarını alırdı. Bazı sahabeler, kızı Hz. Hafsa'ya şikâyet ederek, "Emir'ül-Mü'minin herkese yardım ve ikramda bulunurken kendisi yokluk içinde yaşıyor. Hepimiz onun rahat bir hayat sürmesini istiyoruz. Bize de ziyafet versin" dediler. Hz. Hafsa babasına bu durumu ilettiğinde, Hz. Ömer, Hz. Muhammed'in tutumluluğunu kızından öğrendikten sonra, "Ben dostum Resulullah'ın ve Halîfesi Ebû Bekir'in yolundan gitmek istiyorum. Fazla gelir onlara ulaşmama engel olur" dedi. Hz. Ömer, hayatının sonuna kadar devlet hazinesinden ihtiyaç duyduğundan fazlasını almadı.

İran Seferleri, Kadisiye Savaşı

Hz. Sıddık döneminde Hire bölgesi fethedilmiş ve İran 'da hüküm süren Sasânî hanedanının zayıflığı ortaya çıkmıştı. Hz. Ömer, bir yandan Sûriye fetihlerine büyük bir ciddiyetle devam ederken, diğer yandan da Müslümanları İran seferine çağırıyordu. İlk olarak birkaç yüz savaşı, Ebû Ubeyd bin Mes'ud es-Sekafi komutasında Irak'a doğru gönderildi. Kufe yakınlarında Zab Nehri'ne ulaştıklarında, Pers ordusundan bir grupla karşılaştılar. Ebû Ubeyd, 12-13/634 yılında bir köprü kurarak düşman tarafına askerlerini geçirdi. Ardından köprüyü yıkarak askerlerin geri çekilme umudunu ortadan kaldırdı ve onları savaşa teşvik etti. Ancak düşman ordusunda bulunan bir fil, Müslümanları korkuttu. Ebû Ubeyd, filin üzerine saldırarak filin hortumunu kesti, ancak fil onu altında ezerek şehit etti. Komutanın şehit olması, Müslümanların yenilgisine yol açtı ve kaçmaya başladılar. Birçoğu Zab Nehri'nde boğuldu, diğerleri ise düşman tarafından öldürüldü. Bu olay, Hicri 14 / 636 yılda meydana gelen "Köprü Vakası" olarak bilinir.

Bu yenilgi Müslümanları yıldırmadı, aksine intikam duygularını kabarttı. Hz. Ömer, Medîne'de altmış bin kişilik bir ordu daha hazırlayarak Sa'd bin Ebî Vakkas komutasında Irak'a gönderdi. Sa'd bin Ebî Vakkas, Sasânî başkenti Medain kapılarına kadar ilerledi. O dönemde İran şahı olan III. Yezdicerd, ülkeyi tehdit eden bu Arapları püskürtmek için komutanı Rüstem'i altmış bin askerle görevlendirdi. O sırada İslâm i ordular Sûriye'de de meşgul olduklarından, Sa'd bin Ebî Vakkas'ın emrinde sadece on bin asker vardı.

İki ordu, Kadisiye mevkiinde karşılaştı ve savaş birkaç gün sürdü. Üçüncü gün, şiddetli bir rüzgâr çölün toz ve kumunu düşmanın yüzüne doğru savurdu. Müslümanlardan Hilal bin Alkame, düşman karargâhının merkezine kadar ilerledi ve Rüstem'i hazine dolu çadırları arasında öldürdü. Ardından Rüstem'in tahtına çıkarak " Kâbe'nin Rabbi hakkı için Rüstem'i öldürdüm" diye bağırdı.

Bu haber, Pers ordusunda büyük bir moral bozukluğuna yol açtı. İslâm i ordular büyük bir zafer kazandı ve elde edilen ganimetler dağlar gibi birikti. Perslerin özgürlük bayrağı olan meşhur "Derafş-ı Kâvânî" de ganimetler arasındaydı. Bu bayrak, baştan aşağı değerli taşlarla süslüydü.

Hız. Sa'd bin Ebî Vakkas, ganimetleri Medîne'ye gönderdi. Kadisiye zaferi, Dicle Nehri'nin batı yakasındaki tüm bölgeyi, yani "Sevâd-ı Irak"ı, İslâm i yönetim altına soktu. Bunun üzerine Hız. Sa'd, Sasânî başkenti Medain karşısında (Kasr-ı Şirin mevkiinde) ordugâh kurdu. İslâm i ordular, Kısra Sarayı'nın süslü kubbelerini görünce sevinçle tekbir getirerek "İşte Peygamber Efendimiz'in bize fethini müjdelediği 'Beydâ-i Kısra' bu!" dediler ve Allah'a şükrettiler.

Medain'in Fethi

Arap ordusunun Şirin Nehri kıyısında ordugâh kurması, Şah Yezdicerd'i korkuttu ve başkent Medain'den kaçmasına sebep oldu. Sa'd bin Ebî Vakkas, derhal Medain'i kuşatma altına aldı ve kısa bir süre sonra şehri fethetti.

Beyaz Saray'da ve Kısra Sarayı'nda müezzinler, Muhammedî ezanı okudular. Müslüman askerlerin sevinci tarif edilemezdi. Asya'nın en zengin ve en eski imparatorluğunun başkentinde toplanmış olan sayısız mal ve değerli mücevherleri ayaklarının altında gören bu çöl çocukları, hayret ve şaşkınlıktan kendilerini sanki ahirette sanarak "İşte bu, Allah'ın ve Resulü'nün bize vaat ettiği şeydir" dediler ve

daha önce kendilerine müjdelenen Rum ve Kısra hazinelerine sahip olmaktan dolayı Allah'a şükrettiler.

İslâm i Târîhçiler, Medain'den alınan ganimetleri uzun uzun anlatmışlardır. Ebû'l-Fida Târîhinde ise, dünya harikalarından biri olarak Kısra'nın tahtı ayrıntılı bir şekilde tarif edilmiştir. Bu taht, eni ve boyu altmışar arşın olup, üzerinde süslü bir bahçe resmi işlenmişti. Her bir çiçek altın bir tepsi üzerindeydi ve her bir yaprak değerli taşlarla bezenmişti. Ayrıca Kısra'nın tacı, kuşakları, zırhı ve bilezikleri de tamamen mücevherlerle süslüydü. Bütün bu mallar Medîne'ye gönderildi ve Hz. Ömer, bunların mescidin avlusuna dökülmesini emretti. Müslümanlar da bu malları görmek için akın akın geldiler. Hz. Ömer, Arapların kısa bir süre içinde Şam ve Medain gibi şehirleri fethettikten sonra zaferlerini Çin sınırlarına ve Atlas Okyanusu kıyılarına kadar ulaştıracaklarını umuyordu. Ancak İslâm'ın ortaya çıkışı, Arap kabilelerini birlik bayrağı altında toplamış ve böylece Allah, Muhammed'in şanını yüceltmıştır.

Cadula Vakası, Yezdicerd'in Hulvan'dan Horasan'a Kaçışı

Sa'd bin Ebî Vakkas, Medain'in fethinden sonra vakit kaybetmeden Şah Yezdicerd'i takip ederek Hulvan'a doğru ilerledi. Ancak Pers ordusu, Firûzân komutasında Celûlâ mevkiinde Müslümanların yolunu kesmek istedi ve burada büyük bir savaş yaşandı. Düşman bozguna uğratıldı ve her şehir teslim olmak zorunda kaldı.

Sa'd bin Ebî Vakkas, şahı takip etmeye devam etti ve Şah III. Yezdicerd, Hulvan'da da duramayarak Horasan'a kaçtı. Hulvan, İslâm i topraklar haline geldi.

Kufe ve Basra'nın İnşası

İran 'da İslâm i yönetim sürekli olarak genişliyor ve Halîfelik merkezi savaş bölgelerinden uzaklaşıyordu. Bu nedenle Hz. Ömer, Sa'd bin Ebî Vakkas'a haber göndererek bu topraklarda İslâm i yönetimin merkezi olacak bir şehir inşa etmesini emretti. Hz. Sa'd, Arabistan'a benzeyen kumluk bir alanda Kufe şehrini inşa etti ve Utbe bin Gazvân da Basra'yı inşa etti. Daha sonra Utbe, Basra valiliğinden istifa etti ve kısa bir süre sonra vefat etti. Yerine Muğîre bin Şu'be atandı. Muğîre, zina suçlamasıyla görevden alındı ve yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî getirildi. Ancak zina suçlaması için yeterli şahit bulunamadığı için Muğîre beraat etti.

Büyük Nihavend Savaşı

Sa'd bin Ebî Vakkâs, yeni inşa edilen şehir olan Küfe'yi hükümet merkezi haline getirerek buradan askeri hareketi yönetmeye başladı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Cezire bölgesine gönderdi ve Ebû Mûsâ da Musul ve Tekrît çevresini fethetti. Fetihleri genişletmek amacıyla İran 'da eski adı Sus olan Şuster'i ele geçirdiklerinde, İran lı komutanlar bütün güçlerini birleştirerek Müslümanları İran sınırlarından çıkarmak için harekete geçtiler. İran Şahı Yazdicerd de Horasan'dan topladığı tüm askerleri onlara katarak büyük bir ordu oluşturdu ve komutasını ünlü savaşçı Firuzan'a verdi. Ordunun mevcudu yüz elli bini aşıyordu.

Hz. Ömer, İran lıların bu ciddi hazırlıklarını duyunca İslâm i fetihlerin tehlikede olduğunu düşünerek bizzat savaşa gitmek istese de diğer sahabeler buna razı olmadı ve Nu'man bin Mukarrin el-Müzeni'yi Firuzan'a karşı komutan olarak gönderdiler. Huzeyfe bin el-Yeman, Cerir bin Abdullah el-Becelî, Muğire bin Şu'be es-Sekafî, Ammar bin Yasir ve daha birçok önemli sahabe de bu sefere katıldı. İki taraf Nihavend yakınlarında karşılaştı ve savaşın şiddeti daha önce görülmemiş bir boyuta ulaştı. Ancak, savaş sırasında İslâm ordusunun komutanı Nu'man şehit düştü. Huzeyfe bin el-Yeman sancağı ve komutayı devralarak Müslümanları zafere taşıdı. Düşman bozguna uğratıldı ve sayısız düşman askeri öldürüldü, çok fazla ganimet elde edildi. Bu yenilgi, Pers İmparatorluğu'nun temellerini sarsarak bir daha toparlanamamalarına sebep oldu. Bu nedenle Nihavend'in fethi "Fethü'l-Fütüh" (Fetihlerin Fethi) olarak adlandırıldı.

Azerbaycan, Taberistan ve diğer İran toprakları tamamen fethedildi. Hatta Hicri 22 / 642-643 yılda Ahnef bin Kays, Şah Yazdicerd'i ele geçirmek için Horasan içlerine kadar ilerleyerek müstahkem Herat Kalesi'ni fethetti.

Mısır'ın Fethi

İslâm'ın bu hızlı yayılışı sırasında devletlerin yıkılışı da aynı hızla gerçekleşiyordu. Sûriye ve İran fethedildiğinde Ebû Ubeyde bin el-Cerrah, Mısır'ın fethi için planlar yapıyordu.

Kadisiye savaşından sonra kendisi, Yazid bin Ebî Süfyan ile kuzeye yöneldi ve Amr bin el-As ile Zübeyr bin el-Avvam'ı Mısır'ın fethiyle görevlendirdi. Ebû Ubeyde, Rum İmparatorluğu'nun iki büyük ticaret merkezi olan Halep ve Antakya'yı fethederek Sûriye'yi tamamen Rumlardan aldığı anda, Amr bin el-As da Mısır'a girerek

karşılarına çıkan Rum generali Manuili'yi yenilgiye uğratıp İskenderiye Kalesi'ne sığınmaya zorlamıştı.

Amr bin el-As hem şair, hem savaşçı, hem de zeki bir komutandı. Ancak, bazı sahabeler böyle büyük bir ordunun komutasının herkesin güvenmediği birine verilmesinden Hz. Ömer'e şikayet ettiler. Hz. Ömer'in bu şikayete bir derece kadar hak verdiği, Amr'a yazdığı bir mektuptan anlaşılıyor. Mektubun özeti şöyle: "Ey Ömer, eğer bu mektub sana ulaştığında henüz Sûriye sınırına girmemişsen geri dön, eğer Mısır sınırını geçmişsen ilerle. Allah'ın yardımı seninle olsun." Amr bin el-As, mektubu Sûriye'yi ele geçirdikten sonra aldığından şüphelenerek ordusunu Mısır sınırına sokmadan geri çevirdi. Rivayete göre, İskenderiye Patriği, Mısır'ı Rumların elinden kurtarmak için İmparator Herakleios'un kızını Amr'a vermeyi düşünmüş ve hatta Konstantinopolis'e (İstanbul) bu konuda ısrarlı mesajlar göndermişti. Ancak, bu konu daha tartışılırken Amr bin el-As, Pelusium (Pelûz) adı verilen yerde Rumları bozguna uğratıp eski Menf harabeleri yakınında yeni inşa edilmiş olan Babil-i Mısır şehrini kuşatma altına aldı. Kuşatma uzun sürmedi ve Mısırlılar teslim oldu.

Ancak, Rum ordusu İskenderiye'de toplandı. İskenderiye o dönemde deniz ticaretinin merkezi ve gelişmiş bir şehir olduğu için Amr bin el-As, şehri bir yıl boyunca kuşatmak zorunda kaldı. İskenderiye, Müslümanların ele geçirmekte en çok zorlandıkları yerlerden biriydi ve uzun süren kuşatma sırasında birçok Müslüman askeri şehit oldu. Sonunda, Hicri 22 / 642-643 yılda İskenderiye de fethedildi ve İslâm kılıcından kurtulan Rumlar gemilerine binerek Mısır'a veda edip Konstantinopolis'e doğru yola çıktılar.

Amr bin el-As, Mısır'da kalan yerli halk olan Kıptileri kişi başına iki dinar vergiye bağladı ve nüfus sayımından sorumlu olanlar nüfusun altı milyona ulaştığını bildirdiler. Bu kadar yüksek bir nüfus, Mısır'ın önemli bir bölge olduğunun kanıtıydı. Araplar, kendi çöllerine kıyasla çok verimli olan bu toprakları Sûriye ve Irak'a denk görmeye başladılar.

Mısır'da İslâm i yönetime geçen hazineler arasında en önemlileri, İskenderiye'de Ptolemaios döneminden kalma Serapeum ve Mouseion kütüphaneleriydi. Bir rivayete göre, ikinci kütüphanede yedi yüz bin cilt kitap ve eser bulunuyordu. Amr bin el-As, Mısır'ın fethinin ayrıntılarını Halîfeliğe yazarken bu kütüphane hakkında ne yapılması gerektiğini de sordu. Hz. Ömer de "Eğer

kitaplardaki bilgiler Kur'an'a uygunsa gereksizdir, eğer aykırıysa zararlıdır, her iki durumda da yakılmalıdır" emrini verdi ve Amr da bu emri yerine getirdi. Ancak, Batılı Târîhçiler İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer'in emriyle yakıldığı konusunda hemfikir değildir. Bazıları kütüphanenin daha Rumlar döneminde harap olduğunu iddia eder. Bu durumda, ikinci rivayet daha doğru görünmektedir çünkü güvenilir İslâm Târîhi kaynaklarında İskenderiye'de Müslümanların böyle bir kütüphaneyle karşılaştıklarına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Hicret'in Başlangıç Târîhi Olarak Kabul Edilmesi

Araplar, düzenli bir takvim kullanmaz, her yılı o yıl içinde meydana gelen önemli bir olayla adlandırırlardı. Hatta bazen bu yıllardan itibaren Târîh belirlerlerdi. Örneğin, Fil Vakası yılına "Fil Yılı", Ebû Talib'in ve Hz. Hatice'nin aynı yıl içinde vefatlarına "Hüzün Yılı", Medîne'ye hicret yılına ise sahabelere hicret izni verildiği için "İzin Yılı" derlerdi. Cahiliye döneminde Beni Kinane kabilesi de (Ka'b b. Lüeyy)'in vefat ettiği yıldan itibaren Târîh hesaplardı. Sonra Fil Yılı gerçekleştiğinde, Târîhlerini o yıldan başlattılar; bu iki Târîh arasında yüz yirmi üç yıl vardır.

İslâm Devleti büyüdükçe, yılların düzenlenmesi için bir esasın olmaması karışıklığa ve sıkıntıya yol açtı. Hicret'in on yedinci yılında Cezire vâlisi (Ebû Musa el-Eş'ari), Hz. Ömer'e yazdığı mektupta, "Bize tarafından gelen mektupların Târîhine göre nasıl hareket edeceğimizi bilemiyoruz. Bir belgeyi okuduğumuzda, orada Şaban ayı geçiyordu, ancak bunun gelecek Şaban mı yoksa önceki Şaban mı olduğunu anlayamadık" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, sahabeleri toplayarak İslâm Devleti'nin geniş topraklarını ve yüce şanını anlattı ve işlemlerin artmasına bağlı olarak kolaylık sağlamak için güvenilir ve herkesçe kabul gören bir takvim oluşturulmasını danıştı. Eskiden Fars komutanı olan (Hürmüzân), Persler arasında kullanılan takvimi ve bazı din adamları da Yâhud iler arasında kullanılan takvimi anlattı.

Tartışmalar sonucunda, doğum ve peygamberlik yıllarının Târîhleri konusunda görüş birliği olduğundan, Hz. Peygamber'in hicretinin başlangıç olarak kabul edilmesine, hicret Rebûlevvel ayında gerçekleşmiş olsa da yılbaşının zaten bilindiği gibi Muharrem ayı olmasına ve ilk yılın hicretin on yedinci yılı sayılmasıyla sonraki yılların on yediden itibaren sırayla sayılmasına karar verildi. İşte bugün

birçok İslâm ülkesinde kullanılan "Hicri Takvim" budur ki, günümüzde Hz. Abdülhamid Han döneminde 1301 yılına ulaşmıştır. Allah devamını getirsin.

Kıtlık ve Salgın Hastalık

Hiz. Peygamber'in hicretinin on sekizinci yılında Hicaz'da ve Arabistan'ın çoğu yerinde şiddetli bir kıtlık yaşandı ve o yıla "Remade Yılı" adını verdiler; bu, kuraklığa atıfta bulunarak "kül yılı" anlamına gelir. Hiz. Ömer, kıtlıktan etkilenenlerin acı ve sıkıntılarını hafifletmek için fethedilen iki bölgeden, Sûriye'den (Ebû Ubeyde) ve Mısır'dan (Amr İbnü'l-As) tarafından Arabistan'a büyük miktarda erzak gönderilmesini sağladı ve böylece bu felaketten muzdarip olan insanları kurtardı.

Yine aynı yıl, Sûriye'de Arapların "Amvas Salgını" adını verdiği şiddetli bir veba salgını ortaya çıktı. İslâm Devleti'nin güçlü birer direği gibi olan ve birçok düşman ordusunu mağlup eden kahramanların yirmi beşi, iki ay içinde vebadan hayatını kaybetti. Emin'ül-ümme (Ebû Ubeyde İbnü'l-Cerrah), (Yezîd İbn-i Ebî Süfyan) ve (Şurahbil İbn-i Hasene) bu salgının şehitleri arasındadır. Ancak (Halid İbn-i Velîd), birkaç yıl daha yaşayarak hicretin yirmi birinci yılında vefat etti. Bu büyük savaşçı ve gazinin vefatı sırasında, "Ya Rab! Ben yüzden fazla savaşta bulundum. Bedenimde ok yarası kalmamış boş bir karış kalmadı. Bu bedenim düşman silahı ile yok olması gerekirken şimdi yatakta hasta olarak ölüyorum" diyerek acı bir şekilde hayıflanmıştır.

Rivayetlere göre, "Amvas Salgını" başladığında Hiz. Ömer, Medîne'den Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Salgından haberdar olduğunda, Şam'a gidilip gidilmemesi konusunda Müslümanlar arasında görüş ayrılığı oluştu. Bir grup, ilahî kaderden kaçmanın mümkün olmadığını savunarak Şam'a gidilmesi gerektiğini savundu. Bunun üzerine (Abd'ür-Rahman İbn-i Avf), anlamı şöyle olan bir hadis rivayet etti: "Bir yerde veba olduğunu duyduğunuzda oraya girmek ve bulunduğunuz yerde veba başlarsa oradan çıkmak caiz değildir." Bu nedenle Hiz. Ömer, Medîne'ye dönmek zorunda kaldı.

Hazreti Ömer'in Şehadeti ve Bazı Sire ve Menkıbeleri (27 Zilhicce 23 / 4 Kasım 644)

Hiz. Ömer, her yıl olduğu gibi hicretin yirmi üçüncü yılında da hacca gitmeye karar verdi. Mekke'den dönüşünde Ebtah'da devesini çökertip üzerine bir yaygı sererek arkasına yaslandı. Ellerini Rabbine açarak yaşlandığını, gücünün azaldığını,

halkının yorulduğunu ve kendisinden bir yanlışlık sadır olmasından korktuğunu belirterek dua etti. Medîne'ye döndüğünde güzel hutbeler okudu ve Zilhicce ayı bitmeden şehit oldu.

Hız. Ömer, Medîne'ye hiçbir gayrimüslimin girmesine izin vermezdi. Ancak Muğire b. Şu'be'nin yetenekli bir İran lı kölesi olan Ebû Lü'lü'e, Medîne halkının faydalanması için şehre girmesine izin verildi. Bir süre sonra Ebû Lü'lü'e, yüksek vergilerden şikayetçi oldu ancak şikayeti dikkate alınmadı. Bunun üzerine Hız. Ömer'e kızgınlık beslemeye başladı ve sabah namazında camiye girerek Hız. Ömer'i zehirli hançeriyle altı yerinden yaraladı. Kaçarken yedi kişiyi daha şehit edip birçok kişiyi yaraladıktan sonra yakalandı ve kendini öldürdü.

Hız. Ömer sadece üç gün daha yaşayabildi. Rivayete göre, başı tedavi edilirken kendisine halef olarak oğlunu önerenlere, "Hayır! Bir kişinin ümmetin yükünü taşıması yeterlidir" diyerek bu teklifi reddetti. Kendisinden sonra Halîfeseçme görevini, aralarında Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvam, Sa'd b. Ebî Vakkas, Osman b. Affan ve Ali b. Ebî Talib'in de bulunduğu bir heyete bıraktı.

Ölüm döşeğindeyken oğlu Abdullah'ı Hız. Aîşe'ye göndererek Resulullah'ın yanında gömülmek için izin istedi. Hız. Aîşe, o yeri kendisi için ayırdığını ancak Hız. Ömer'e vermekten memnuniyet duyacağını söyledi. Hız. Ömer de bu cevaptan mutlu oldu ve Zilhicce'nin yirmi yedinci günü vefat etti.

Hız. Ömer, Târîhteki en büyük yöneticilerden biri olarak kabul edilir. Hatta bazı hadislerde, Peygamberimiz'in "Benden sonra peygamber olsaydı, Ömer olurdu" dediği rivayet edilir.

Hız. Ömer, Peygamberimiz'in sağında Hız. Ebû Bekr, solunda ise kendisi otururdu. Düşüncelerini açıkça ifade etme özelliğine sahipti. "Faruk" lakabı, onun cesaretini ve doğruluğunu gösterir. Haşmet ve gösterişten uzak, sade bir yaşam sürerdi. Kıyafetleri genellikle yamalı olurdu. Ancak, on buçuk yıllık hilâfeti döneminde elde ettiği başarılar, birçok hükümdara gurur kaynağı olabilir. Onun döneminde Sûriye, Irak, İran ve Mısır fethedildi. Bu bölgelerdeki insanlar ya İslâm'a girdi ya da cizye ve haraç ödemeye başladı.

Hız. Ömer'in döneminde, İslâm Devleti büyük bir gelişme ve refaha ulaştı. Adaletin yayılması, insanların güvenliğini sağladı ve İslâm'a olan ilgiyi artırdı.

Fetihler sırasında Müslümanlar, diğer dinlere mensup insanlara karşı hoşgörölü davrandılar. Bu adaletli yaklaşım, kısa sürede insanların kalbini kazandı.

H. Ömer'in, (Cebelle bin Eyhem el-Ğassânî), (Abdülrahman el-Evsa)t ve (Hurmuzân) ile ilgili olayları, İslâm hukukunda zengin ve fakir arasında ayırım olmadığını gösterdi.

H. Ömer'in dokuzu erkek, dördü kız olmak üzere on üç çocuğı vardı.

Döneminde Vefat Eden Meşâhir

H. Ömer döneminde vefat eden önemli kişiler şunlardır:

H.14.yılda: H. Ebû Bekir'in eşi ve H. Muâviye'nin annesi Hind bint Utbe vefat etti.

H.15.yılda: Ensar'ın liderlerinden Sa'd bin Ubâde vefat etti.

H.16.yılda: Kur'an okuyucularının lideri Übey bin Kâ'b ve Peygamberimiz'in müezzini Bilâl-i Habeşî vefat etti.

H.20.yılda: Tüleyha bin Huveylid el-Esedî, Nihavend Savaşı'nda şehit oldu.

23.yılda: Uhud Savaşı'nda gözü çıkan ve Peygamberimiz'in mucizesiyle iyileşen Katâde bin Nu'mân el-Ensârî vefat etti.

H. Osman Dönemi (24-35)

H. Ömer'in vefatından sonra Halîfeseçimi için toplanan meclis, bu görevi Abdurrahman b. Avf'a verdi. Abdurrahman b. Avf önce H. Ali'ye teklif götürdü ancak H. Ali kabul etmeyince H. Osman Halîfeseçildi ve Muharrem ayının ilk günü insanlar ona biat etti.

H. Osman yetmiş yaşını geçmişti ve yumuşak huyluydu. Ailesi olan Emeviler ise dönemin en zengin ve hırslı kişilerindendi. H. Osman'ın bu yumuşak huyluluğı, akrabalarının devlet yönetiminde güç kazanmasına ve istedikleri gibi davranmalarına yol açtı.

H. Osman, kendisinden önceki Halîfelerin vasiyeti üzerine ilk yıl vali ve memurları değıştirmede. Ancak ikinci yılda akrabaları devlet hizmetlerini ele geçirmeye başladılar. Irak vâlisi Sa'd bin Ebî Vakkas görevden alındı ve yerine Halîfenin öz kardeşi Velîd bin Ukbe getirildi. Mısır vâlisi Amr bin el-As da görevden alınarak yerine Halîfenin süt kardeşi Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh getirildi.

Afrika ve Subeytla²⁰⁵ Seferi

Bu değişikliklerin olumsuz sonuçları kısa sürede ortaya çıktı. Roma donanması İskenderiye limanı önünde belirince halk silaha sarılıp Müslümanları şehirden çıkarmaya ve Romalıları içeri almaya çalıştı. Halife, süt kardeşini görevden alıp Amr bin el-As'ı tekrar Mısır'a göndermek zorunda kaldı. Amr bin el-As'ın liderliğinde İskenderiye kalesi geri alındı ve Romalılar ikinci kez şehirden çıkarıldı. Ancak bu başarısına rağmen Mısır valiliği yine Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh'e verildi.

Abdullah bin Ebî Serh, Mısır'da savaş hazırlıklarına başladı ve Medîne'de de Hz. Osman bir ordu hazırlayıp Mısır'a gönderdi.

O dönemde Afrika'nın kuzeyi, yani Berberi bölgesinin büyük bir kısmı Roma İmparatorluğu yönetimindeydi ve vâlisi Cercir adında biriydi. 22 / 643 yılında Müslümanlar, Cercir'in yirmi bin kişilik ordusuyla Sibitla'da karşılaştı. Bu savaşta Müslümanların komutanı Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh, savaş sırasında çadırına kapanıp askerleri Halid, Ebû Ubeyde ve Sa'd bin Ebî Vakkas gibi komutanlara bıraktığından savaş uzadı ve Müslümanlar arasında korku başladı. Hatta bazı komutanlar bile endişelenmeye başladı. Abdullah bin Zübeyr, zorla komutanın çadırına girerek durumu anlattı. Ertesi gün savaş sırasında Abdullah bin Zübeyr, düşman hatlarını yararak Cercir'in çadırına kadar ulaştı ve onu öldürdü. Abdullah bin Zübeyr'in bu kahramanlığı Müslümanlara büyük bir zafer kazandırdı ve düşman ordusu tamamen dağıldı.

Bu savaşta dört önemli sahabe olan Abdullah da hazır bulunduğundan bu savaşa "Dört Abdullah Savaşı" adı verildi. Savaş ganimetlerinden beşte biri devlete ayrıldıktan sonra kalanı askerler arasında paylaştırıldı ve Afrika fethi Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh'e verildi. Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh, Afrika'yı fethetmek için üç kez deniz seferi düzenledi ve bir kez de Habeşistan'a sefer yaptı.

Gubrus'ın Fethi

Hicretin 28. yılında, Şam vâlisi Hz. Muâviye bin Ebî Süfyan, donanmayla Gubrus'a saldırdı. Çetin bir savaşın ardından, yıllık 7 bin dinar vergi karşılığında anlaşmaya varıldı. Müslümanlar o zamana kadar deniz savaşlarına aşina değildi.

²⁰⁵ Recep Erkocaaslan, "Hz. Osman Taraftarı Bir Sahabi'nin Biyografisi: Mısır Eşrafından Muâviye b. Hudeyc", *Amasya İlahiyat Dergisi*/24(Aralık 2024),236.

Hatta Hz. Ömer döneminde, Hz. Muâviye 'nin Gubrus'a asker gönderme isteği, Hz. Ömer tarafından "İslâm askerlerini denizlere atamam" diyerek reddedilmişti. Ancak Gubrus'ın fethi, İslâm'ın gücünün denizlerde de geçerli olduğunu gösterdi.

İstanbul'un Kuşatılması

Gubrus'ın fethi, deniz gücünün artmasını kolaylaştırdı. Hz. Muâviye, Şam'dan İstanbul'a asker göndererek kuşatma başlattı, ancak İstanbul'un henüz fetih zamanı gelmediği için geri çekildi.

İran ve Ermenistan Olayları

İran 'da fetihler sürekli ilerliyordu. Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra valiliğinden ve Osmân bin Ebî el-Âs Fars valiliğinden azledilerek yerlerine Abd Allâh bin Âmir bin Kureyz atandı. 41. yılda, Şah Yezdicerd'i takip ederek İsfahan ve İstahr'ı ele geçirdi ve Tûs ile Serahs'ı savaşıla fethederek İran 'ın fethini tamamladı. Ahnef bin Kays, Türkistan sınırını geçerek İslâm bayrağını Belh ve Hârizm çöllerine dikti. Şah Yezdicerd ise bir süre sonra öldürüldü ve Sasânî hanedanı sona ererek İran tamamen İslâm hakimiyetine girdi. Diğer yandan, Hz. Muâviye 'nin komutanlarından olan Kınnesrîn vâlisi Habîb bin Mesleme ve Selmân bin Rabi'a, kuzeye ilerleyerek Ermenistan'ı ele geçirdi ve Gürcistan, Şirvan, Şekkî ve Şemakî'yi fethetti. Selmân bin Rabi'a, Hazar Türkleri tarafından mağlup edildi, ancak ertesi yıl tekrar asker göndererek bölgeyi ele geçirdi ve yöneticileri vergiye bağladı.

Bu fetihlerden elde edilen ganimetler, vergiler ve cizye ile Medîne'de büyük hazineler oluştu.

İç Karışıklıklar ve Hz. Osman'ın Şehadeti

İslâm'ın bu denli hızlı yayılması, garip bir olay olarak, fetih adı altında bir istilayı çağrıştırıyordu. İslâm Halîfeliği genişlik ve büyüklük kazandıkça birlik ve düzenini kaybediyordu. Hilâfet asası Hz. Ömer gibi güçlü bir elde değildi ve Hz. Osman'ın yumuşak huyu ve barışçıl tabiatı kötüye kullanımları engelleyemedi. Ayrıca, önemli görevlere ve hizmetlere yerleştirdiği akrabalarına karşı hoşgörüsü de genel düzeni bozmaya başlamıştı.

Ganimet malları ümmetin bireylerini zenginleştirdiğinden, Medîne olağanüstü derecede gelişmiş ve zenginleşmişti. Cömertçe yapılan yardımlar ve bağışlarla adeta bir cennet bahçesini andırıyordu. Evler 100.000 dirheme, bahçeler

ise 200.000 dirheme satılıyordu. Genel refah düzeyi bazı kesimler için savurganlığa dönüşmeye başlamış, ihtişam düşkünlüğü bazı insanların aklını çelmeye başlamıştı. Hz. Ebû Bekir'in yoksul mirasını ve Hz. Ömer'in yamalı elbisesini hatırlayan halk, Hz. Osman'ın 1000'i aşkın kölesi ve hizmetçisini, mal varlığını ve akrabalarına verdiği hediyeleri hoş karşılamıyordu. Her tarafta yönetim 'aleyhine söylentiler arttı ve Hz. Osman'ın her hareketi insanların gözünde birer hata olarak görüldü.

İlk olarak, Kur'an okuma (kıraat) meselesi ortaya çıktı. Irak ve Sûriye'de Kur'an okuma tarzında bazı farklılıklar olduğunu Hz. Huzeyfe'den öğrenen Halîfe, bu farklılıkları önlemek için harekete geçti. Sahabelerin ittifakıyla Hz. Ebû Bekir zamanında yazılan ve Hz. Hafsa'nın yanında saklanan Kur'an nüshasını temel alarak birçok kopya hazırlattı ve bu kopyaları İslâm topraklarına gönderdi. Böylece Kur'an okuma birleştirildi (Hicretin 30. yılı).

Hz. Osman'ın bu girişimi son derece önemliydi. Çünkü Kur'an'ı sonsuza kadar tahrifattan koruduğu gibi, toplumların temelini oluşturan yasal ve mezhepsel birliği de sağlayarak İslâm devletinin gelecekteki güvenliğini sağlamıştı.

Üç yıl içinde, Halîfelerin mirası olan Hz. Peygamber'in mührü Hz. Osman'ın parmağından düştü. Bu mühür, köşeli olup üzerinde üç satır halinde "Muhammed Resûlullah" yazısı bulunmaktaydı. Hicretin yedinci yılında önemli devlet adamlarına mektuplar gönderilirken kullanılmak üzere alınmıştı. Usta kuyumcular bu mührü taklit edemediler. Mührün kaybolması Halîfenin üzüntüsüne sebep oldu ve bundan sonra işleri yolunda gitmedi.

Hz. Osman, sahabe büyüklerinden Hz. Ebû Zer'i Rebze'ye sürgün etti. Sahabe büyüklerinden Ammar bin Yasir'in Beni Ümeyye tarafından Babil'de dövülmesine müdahale etmedi. Hem Hz. Peygamber döneminde hem de kendi döneminde dışlanmış olan Hakem bin el-As'ı affedip Medîne'ye getirdi. Hakem'in oğlu Mervân'a önemli görevler verdi. Afrika ganimetlerinin kötüye kullanılmasına göz yumdu. Hz. Peygamber'in sadakası olan Fedk arazisini hile ve entrikalarla ele geçirdi. Kufe'de Velîd bin Ukbe ve Mısır'da Abdullah bin Ebî Serh gibi kişileri görevlere getirdi. Bütün bunlar halkın kendisine karşı olumsuz düşünceler beslemesine neden oldu.

Hicretin otuz üçüncü yılında bu nedenlerden dolayı Halîfehakkında söylentiler yayılmaya başladı. Hz. Osman, en güvendiği vezirleri Muâviye bin Ebî Süfyan, Amr bin el-As, Saîd bin el-As, İbn Ebî Serh ve İbn Amr'ı Medîne'ye çağırdı

ve halkın dedikodularına nasıl bir çözüm bulunabileceği konusunda onlarla istişâre etti. Bazıları askeri birliklerle savaşmayı, bazıları ise insanları para ile kandırmayı önerdi. Ancak kesin bir çözüm bulunamadı ve herkes görev yerlerine geri döndü.

Otuz dördüncü yılda, Kufe vâlisi Saîd bin el-As gelip Kufe halkının kendisine karşı ayaklandığını ve vali olarak Ebû Musa el-Eş'ari'yi seçtiklerini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Osman, Ebû Musa'yı Kufe vâlisi olarak atadı. Çünkü Saîd bin el-As kibirli ve kendini beğenmiş biriydi, halka çok eziyet etmişti.

Otuz beşinci yılda, Kufe, Basra ve Mısır'dan bir grup isyâncı Medîne yakınlarında toplandı ve Halîfenin durumunu görüştüler. Mısırlılar Hz. Ali'yi, Kûfeliler Zübeyr bin el-Avvam'ı, Basralılar ise Talha bin Ubeydullah'ı desteklediler. Hz. Osman durumu öğrenince Amr bin el-As ile Muğîre bin Şu'be'yi isyâncılara nasihat etmeleri için gönderdi, ancak isyâncılar bu iki elçi'yi de reddetti. Bunun üzerine Hz. Ali gelip Halîfe'ye nasihat etti ve isyâncılar onu kabul ettiler. Kitaba ve sünnete uyacaklarına dair söz vererek sadece Mervân bin Hakem'in görevden alınmasını ve Abdullah bin Ebî Serh'in Mısır'dan azledilmesini istediler. Halîfede Hz. Ali ile birlikte bunların görevden alınmasına karar vererek isyâncılara hak verdi. Ancak Mervân, Halîfeyle görüşmesinde İbn Ebî Serh'in Mısır'dan azledilmesi ve yerine Muhammed bin Ebî Bekir'in atanması konusunda Halîfeyi ikna etti. Bu şekilde isyâncılar dağıldı ve herkes kendi bölgesine geri döndü.

Mısırlılar iki valileriyle birlikte memnun bir şekilde dönerlerken yolda Hz. Osman'ın bir kulesinin hızla geçtiğini gördüler ve şüphelenerek kuleyi durdurdular. Üzerinde Halîfenin mührüyle mühürlenmiş, Mısır emiri İbn Ebî Serh'e hitaben yazılmış bir mektup buldular. Mektupta, kendilerinin görevde kalmalarını emreden "Emir geldiğinde onu öldürün" ifadesi yer alıyordu. Kalplerindeki fitne ateşi yeniden alevlenen Mısırlılar Medîne'ye geri döndüler ve Basralılar ile Kûfelilere de haber göndererek onları da kışkırttılar. Sahabelerin huzurunda Halîfenin mektubunu okudular. Sahabeler dehşete düşerek Halîfenin bu çirkin davranışını kabul etmediler. Hz. Osman mührün kendisine ait olduğunu ve yazının Mervân bin Hakem'e ait olduğunu kabul etti, ancak mektuptan haberi olmadığına yemin etti. Mervân ise "Emir geldiğinde onu kabul edin" demek istediğini söyleyerek kendini savunmaya çalıştı. Çünkü o dönemde Arap yazısında nokta ve hareke kullanılmıyordu. İsyancılar Hz. Osman'a "Mührün senden alınsın ve kendi adına mektup yazıp kendi kölenle Allah'a gönder ki ne olduğunu anlayasın. Eğer yönetime layık değilsen istifa et"

dediler. Hz. Osman bu teklifi kabul etmedi. En azından fitneye sebep olan Mervân'ın başını istediler, ancak Hz. Osman'ın iyi niyeti ve yüce gönüllülüğü buna da izin vermedi ve Mervân'ı koruması altına aldı. Kendi evinin kapısını kapattı ve kölelerine kesinlikle kılıç çekip kan dökmemelerini emretti, hatta içlerinden kılıç çekmeyenlerin özgür olacağını söyledi.

İhtilalciler, Halîfeyi evinde kuşatarak sokakları kötülükle doldurdular. Hz. Ali, Zübeyr, Talha ve diğer büyük sahabeler, Hz. Osman'ı korumak için oğullarını gönderdiler. Hatta Halîfenin oğlu Hz. Hasan bile isyâncılar tarafından yaralandı ve kanlar içinde kaldı. Hz. Ali'nin gönderdiği üç su kırbasını Hz. Osman'a ulaştırmak isteyen Benî Haşim ve Beni Ümeyye'den birçok kişi de yaralandı. Evin kapısı bu şekilde kapalıyken ve kötülük yapan grup, Hz. Hasan'ın kanını görürlerse Benî Haşim'in intikam almak için geleceğinden korkarak, komşu evin damından duvarı delerek Hz. Osman'ın odasına girdiler ve onu şehit ettiler (18 Zilhicce 35 / 17 Haziran 656). Hz. Osman şehit edildiğinde oruçluydu ve Kur'an okuyordu. Mısır vâlisi olarak atanan Muhammed bin Ebî Bekir de isyâncıların elindeydi. Kutsal Kur'an sayfaları Hz. Osman'ın kanıyla lekелendi ve Hz. Osman'ın cenazesi üç gün boyunca açıkta kaldı, sonra defnedildi. Katiller kaçtıktan sonra Hz. Osman'ın eşi "Emirü'l Müminin öldürüldü" diye feryat edince, Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd bin Ebî Vakkas içeri koşup Hz. Osman'ı cansız görünce üzerine kapanarak ağladılar. Olay Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd'a anlatılınca akılları başlarından gitti ve telaşla kaldılar. Hz. Osman'ı o halde görünce "İnnâ lillahi ve inna ileyhi raciun" (Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz) dediler. Hz. Ali oğullarına "Kapıda durun, kim 'Emirü'l Müminin nasıl öldürüldü?' diye sorarsa Hasan'a baksınlar" dedi ve Hüseyin'in göğsüne vurdu, Muhammed bin Talha ile Abdullah bin Zübeyr'i lanetledi ve öfkeyle evine dönüp kapısını kapattı. Daha sonra isyâncılar Mervân'ı, oğullarını ve Ebî Muîd'in oğullarını aradılar, ancak onlar kaçmıştı.

Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü konusunda İslâm Târîhçileri hemfikirdir. Hz. Osman, Halîfeliği döneminde şeriattan sapmamış ve İslâm'da güzel ahlakı ve özellikleriyle öne çıkmıştı. Ancak yaşlılığı nedeniyle akraba ve yakınları olan Beni Ümeyye'nin isteklerini geri çeviremeyip yüksek mevkileri onlara ayırmıştı. Hz. Osman'ın görevlendirdiği Beni Ümeyye mensupları fitne ve entrikada usta, yönetim ve siyasette başarılı kişiler olsa da, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde görevlendirilen büyük sahabeler gibi fazilet ve takva sahibi değillerdi ve geçmişleri

de genellikle lekeliydi. Halifelerin bu kişilerden şikayetleri çözüme kavuşmayınca, Halîfelik makamı şikayetçilerin öfkesinin hedefi haline geldi ve Hz. Osman bu uğurda isyâncıların kurbanı oldu.

Bu olay, Halîfelik makamının saygınlığını zedeledi ve daha sonra muhalifler yöneticilere karşı gelerek isyân silahını çekmeye cesaret ettiler.

Hz. Osman'ın on altı çocuğu olmuştur: dokuz erkek ve yedi kız.

Hz. Osman döneminde vefat eden önemli kişiler:

H.24'te Kisrâ'nın süvarileriyle müjde getiren Serâka bin Mâlik el-Suhemî

H.31'de sırları açığa vurduğu için Peygamber tarafından dışlanan Hakem bin Âs

H.32'de Ebû Süfyân bin Harb, bu ümmetin bilgesi, Şam kadısı ve Peygamber'in arkadaşı Ebû'd-Derdâ el-Ensârî (O, vakur bir kişi olup Muâviye'den çekinirdi)

Yine aynı yıl Peygamber'in amcası Abbas b. Abd el-Muttalib, ilk Müslümanlardan ve Peygamber'in en büyük amcası Abdullah b. Mes'ûd el-Hudêlî ve ilk Müslümanlardan ve büyük sahabelerden Ebû Zerr el-Gaffârî

H.33'de ilk Müslümanlardan ve Bedir Savaşı'na katılanlardan Mikdâd b. Esved el-Kindî

H.34'te büyük sahabelerden ve Bedir Savaşı'na katılanlardan Kudüs kadısı Ubâde b. es-Sâmit el-Ensârî.

Hz. Ali'nin Halîfeliği (35-40 / 656-661)

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali Halîfe oldu. Kendisine Halîfelik teklif edildiğinde kabul etmek istememiş ve "Siz kimi seçerseniz biz ona razıyız. Benim vezir olmam, emir olmamdan daha hayırlıdır" diyerek mazeret bildirmiş, hatta Hz. Osman'a biat ederken "İsterse biz ona biat edelim" demiş, ancak halkın ısrarı üzerine mecburen camide biat almıştır. İlk olarak Hz. Talha biat etmiş ve Uhud Savaşı'nda eli yaralandığı için ilk biat eden kişi olarak görülmüş, bu da hazır bulunanlar tarafından uğursuzluk olarak yorumlanmıştır. Sa'd bin Ebî Vakkâs ve Abdullah bin Ömer el-Fârûk biatlarını geciktirmiş, Beni Ümeyye'den ve Hz. Osman'ın uygun gördüğü diğer bazı kişiler de biat etmemiştir. Hz. Hasan, Nu'mân

bin Beşîr, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Selâm, Usâme bin Zeyd ve Muğîre bin Şu'be bunlardandı. Müslümanlar arasındaki bu bölünme, ileride anlatılacak iç savaşlara yol açmıştır.

Cemel Vakası (36. yılın Cemaziyelevvel ayı)

Medîne'de olduğu gibi bazı bölgelerde de Hz. Ali'nin Halîfeliği oybirliğiyle kabul görmedi. Hz. Osman tarafından Yemen vâlisi olarak atanan Ya'la bin Mûnâ, Hz. Ali'ye karşı ayaklanıp elde ettiği mallarla Mekke'ye gitti. Hz. Osman'ın şehit edildiği dönemde Mekke'de bulunan Hz. Aişe, Hz. Ali'ye biat ettikten sonra Mekke'ye gelen diğer önemli isimlerle (Zubeyr bin Avvam, Talha bin Ubeydullah, Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Âmir bin Kerîz) bir araya geldi. Ya'la, bu kişilerle buluşup yanındaki malları onlara sundu. Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmaması nedeniyle Hz. Ali'yi suçlayan bu grup, onun Halîfeliğinin meşru olmadığını iddia ederek harekete geçti. Hz. Aişe de daha önceki bir olaydan dolayı Hz. Ali'ye kırgın olduğu için bu ittifaka katıldı.

Muhalif grup, Hz. Ali'nin Halîfeliğinin kabul görmemesinin Müslümanlar arasında anlaşmazlık ve bölünmeye yol açacağını düşünüyordu. Bu nedenle, Hz. Ali'nin Halîfelikten indirilerek yerine güçlü bir ismin getirilmesini ve böylece toplumun yeniden birlik ve düzen içinde yaşamasını amaçlıyorlardı. Ayrıca, Ya'la'nın askerlere dağıttığı altınların da olayın daha geniş çapta duyulmasına neden olduğu belirtiliyor.

Hz. Osman'ın intikamını almak ve Hz. Ali ile savaşmak amacıyla Mekke'den yola çıkan muhalif grup, Basra'ya doğru ilerledi. Hz. Aişe de bir deve üzerinde onlarla birlikteydi. Yolculuk sırasında "Hav'ab" adlı bir su başına vardıklarında köpeklerin havlaması üzerine Hz. Aişe, buranın adını sordu. "Hav'ab" cevabını alınca, Peygamber'den duyduğu bir hadisi hatırlayarak devesini yere yatırdı. Hz. Peygamber, aile fertlerinin Hav'ab köpeklerinin sesini duyacaklarını ve kendisinin Beni Kırâ'ya gömüleceğini söylemişti. Hz. Aişe de bu olayın gerçekleştiğini anlayarak geri dönmek istedi.

Hz. Aişe'nin geri dönmesi, muhalif grubun en önemli destekçisinden mahrum kalması anlamına geliyordu. Bu nedenle Abdullah bin Zübeyr, Hz. Aişe'ye ve diğerlerine yalan söyleyerek buranın Hav'ab olmadığını ve yollarına devam etmeleri gerektiğini söyledi. Ancak Hz. Aişe geri dönmekte ısrar edince bir gün bir gece orada

kaldılar. Sonunda Abdullah bin Zübeyr, Hz. Ali'nin yaklaştığını söyleyerek telaşla oradan ayrılmaları gerektiğini belirtti ve böylece yola devam ettiler.

Hz. Aişe ve beraberindekiler Basra'ya girip Hz. Ali'ye karşı isyân bayrağını açınca, Hz. Ali onlara defalarca mektup yazarak bu haksız savaşa son vermelerini ve Müslüman kanı dökülmesine engel olmalarını istedi. Ancak bu çabalar sonuçsuz kalınca Hz. Ali, ordusuyla birlikte onların üzerine yürüdü. Ordunun sağ kanadında Hz. Hasan, sol kanadında Hz. Hüseyin, süvari birliğinde Ammar bin Yasir, piyade birliğinde Muhammed bin Ebî Bekir ve öncü birliklerde Abdullah bin Abbas komuta ediyordu.

İki tarafın karşılaşması, "Sıffin" denilen yerde, daha önce Peygamber ve sahabelerin Hudeybiye Antlaşması'nı imzaladıkları Rıdvan Sahrası'nda gerçekleşti. Hz. Ali savaşta büyük bir cesaret örneği gösterdi. Talha ve Zübeyr haksız yere şehit oldular, Abdullah bin Zübeyr yaralandı ve Hz. Aişe esir düştü. Muhalif grup büyük bir yenilgiye uğradı. Savaşın en şiddetli noktası Hz. Aişe'nin devesinin etrafıydı. Hz. Ali'nin askerleri, Hz. Aişe'yi korumak için büyük çaba gösterdiler; devesinin hörgücü kurşunlarla doldu ve devesinin boynu üzerinde birçok el kesildi. Abdullah bin Zübeyr'i yaralayan ise Hz. Ali'nin emriyle Malik el-Eşter en-Nehaî idi. İki taraf da büyük bir cesaretle savaştı ve sonunda Eşter, Abdullah'ı yere düşürüp üzerine oturdu. Abdullah, yaralı halde yardım istemeye devam etti.

Hz. Ali ertesi gün muhalif grubun namazını kıldırdı. Her iki taraftan da yaklaşık on bin kişi şehit olmuştu. Hz. Ali, savaşta kahramanlığının yanı sıra zaferden sonra da adalet ve yüce gönüllülük göstererek tüm düşmanlarını affetti. Abdullah bin Zübeyr'in yaralarının tedavisi için doktorlar görevlendirdi ve Hz. Aişe'nin ihtiyaçlarını karşılayarak onu büyük bir saygı ve ikramla Medîne'ye gönderdi. Hatta bir günlük yol gidene kadar oğullarını ona hizmet etmekle görevlendirdi.

Cemel Vakası veya Harîbe Vakası olarak bilinen bu olay, Müslümanları iç savaş ateşine sürükleyen ilk olaydır. Cennet ile müjdelenen Hz. Ali ve Hz. Aişe gibi önemli isimlerin, düşmanlarını bir kenara bırakıp Hz. Peygamber'in Halîfesine karşı haksız bir savaş başlatmaları büyük bir üzüntü kaynağıdır. Bu olay, İslâm dünyasının birliğini bozmuş ve Müslümanların birbirleriyle savaşmasına neden olmuştur.

Sıffin Savaşı (Safer 37 / Temmuz-Ağustos 657)

Cemel olayının ardından Irak, Mısır, Yemen, Haremeyn, İran ve Horasan, Hz. Ali'nin yönetimi altına girdi. Hz. Ali, Muhammed bin Ebî Bekir'i Mısır vâlisi olarak atadı. Güvenmediği valileri görevden alıp bazı yerlere de biat almak için memurlar gönderdi.

Hz. Ali daha önce Hz. Muâviye 'yi Şam'dan azletmek istediğinde, amcasının oğlu Abdullah bin Abbas, Muâviye 'nin gücünden bahsederek dikkatli olunması gerektiğini söylemişti. Hz. Ali ise "Vallahi korkaklık göstermem, fakat akıllıca davranırım." diyerek bu konudaki düşüncesini belirtmişti. İbn Abbas da "Ey Müminlerin Emiri, yiğit adamsın, ancak Sûriye vâlisi Dekles dediğimiz kadar akıllıdır. O, Halîfeliğe göz dikmiş biridir." demişti. Cemel olayından sonra Hz. Ali, Muâviye 'nin azlinden vazgeçip ondan biat almak için Cerir bin Abdullah el-Becelî'yi Şam'a gönderdi. Ancak Şam vâlisi Muâviye bin Ebî Süfyan, Hz. Ali'ye biat etmedi. Muâviye, babası Ebû Süfyan'dan miras kalan Arap liderliğine uzun süredir istekliydi ve onbeş senedir Sûriye valiliğinde çeşitli yollarla taraftar toplayarak bağımsızlığını ilan etmeye hazırdı. Hz. Osman'ın kanlı elbisesini Nu'man bin Beşîr Şam'a getirmişti. Muâviye, bu elbiseyi caminin duvarına asarak halka gösteriyor ve "Halîfe'nin kızı Ali tarafından öldürüldü. Allah hakkından gelsin." gibi iftiralarla halkı Hz. Ali'ye karşı kıskırtıyordu. Cemel olayı ona cesaret vermiş, Mısır fatihi Amr bin el-Âs ile ittifak kurarak Hz. Ali'ye biat etmeyip isyânını ilan etmişti.

Hz. Ali, ordusunu Kûfe'den, Hz. Muâviye ise Şam'dan çıkararak Sıffin denilen yerde karşılaştılar. Muharrem ayında karşılıklı mesajlaşmalar sürerken Safer ayında savaş başladı. İki tarafın asker sayısı eşitti ve yüz on gün içinde doksan çatışma yaşandı. Her iki taraftan seksen bin kişi öldü; bunların beş bini Şamlı, on beş bini Iraklıydı. Iraklı şehitler arasında Bedir Savaşı'na katılmış yirmi altı değerli sahabe de vardı. Hz. Ali, askerlerine düşman silah çekmedikçe savaşa başlamamalarını, kaçanları öldürmemelerini ve mallarına dokunmamalarını tembihledi. Ancak Sıffin Savaşı'na katılanlar namazlarını kılmamışlardır.

Bedir gazilerinden Ammar bin Yasir, doksan yaşını geçmiş olmasına rağmen Hz. Ali ile birlikte savaşırken şehit düştü. Peygamber Efendimiz onun hakkında "Ey Ammar, seni isyânkâr bir grup öldürecektir." buyurmuştu. Ammar, Bedir Savaşı'nda Peygamber'in huzurunda savaşırken şu şiiri okumuştı:

"Biz sizi, indirilişindeki yorumuyla öldürdüğümüz gibi, tevilindeki yorumuyla da öldürdük. Öyle bir vuruş ki, akli başından alır ve dostu dostundan şaşırtır."

Savaşta kesin bir sonuç alınamayınca Hz. Ali, düşmanı Muâviye'ye "Madem ki davacı biz ikimiziz, bu kadar Müslüman kanının dökülmesi doğru değildir. İkimiz teke tek savaşalım, hak sahibi ortaya çıksın." diye haber gönderdi. Ancak Hz. Muâviye, Hz. Ali'nin gücüyle baş edemeyeceğini bildiğinden bu teklifi reddetti. Hatta Amr bin el-Âs'ın ısrarlarına rağmen Muâviye, "Ali ile meydana çıkan kim sağ kaldı? Sen beni ortadan kaldırıp tek başına hüküm sürmek istiyorsun." diyerek korkaklığını gösterdi. Bu korkaklık, askerlerine de sirayet etti. Emir, kendi canını kurtarmak için Müslüman kanını akıtmaktan çekinmeyerek sadece kendi çıkarları için savaştığını göstermiş oldu.

O ilk gece Hz. Ali, iki bin kadar cesur askeriyle Muâviye 'nin ordusuna baskın düzenledi. Şam askerinin düzeni bozuldu. Hz. Ali, her tekbir getirdiğinde bir adam öldürüyor ve "Onları öldürün, Muâviye 'yi göremiyorum." diyordu. Komutanlarından Mâlik Eşter de büyük cesaret göstererek düşman ordusunun merkezine kadar ilerledi.

Amr binü'l-As, bu bozgunu görünce bir hileye başvurdu. Askerlerine mızrakların ucuna Kur'an sayfaları bağlatarak "İşte Allah'ın kelamı aramızda." diye Iraklılara karşı bağırımlarını emretti. Hz. Ali'nin askerleri Kur'an'ı görünce kılıçlarını kınına koydular. Hz. Ali, düşmanın bu hareketinin bir hile olduğunu askerlerine defalarca anlattıysa da onlar dinlemediler.

Kur'an'ın havaya kaldırılması, savaşı bir müzakereye dönüştürdü. Iraklılar adına Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Şamlılar adına da Amr binü'l-As hakem olarak seçildi. Hz. Ali kendi tarafından Abdullah bin Abbâs veya Mâlik el-Eşter'i hakem olarak atamak istese de Hariciler, Hz. Ali'ye tekrar baş kaldırarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin seçilmesinde ısrar ettiler. Hakemler, hüküm verme yetkisini kullanarak Halîfelik konusunu görüşmek üzere otuz yedi yılının Ramazan ayında Dûmet'ül-Cendel'de bir araya geldiler ve kararlarını halka ilan ettiler. Her iki taraf da hakemlerin kararına uyacaklarına dair söz verdiler.

Vaka-i Nehr-i Vân - Muhammed İbn Ebî Bekir'is-Sıddîk'in Şehadeti

Hariciler'in serkeşlikleri, Hazreti Ali'yi Kufe'de yalnız bırakarak başlarına buyruk hareket etmeye başlamışlardı. Hazreti Ali, onların bu isyânlarına karşı harekete geçerek Nehrâvân yakınlarında Hariciler'i kılıçtan geçirdi. Bu zaferle Irak ve İran bölgeleri onun yönetimine girdi. Ancak Muâviye, batı ve güney bölgelerine asker göndererek topraklarını genişletmeye çalışıyordu. Mısır'a güçlü bir orduyla Amr İbnü'l-Âs'ı gönderdi. Hazreti Ali de Mısır vâlisi Muhammed bin Ebî Bekir ve Mâlik el-Eşter'i Muâviye'ye karşı gönderdi. Ancak Eşter, Mısır sınırında düşmanın zehirli bal şerbetiyle şehit edildi ve Amr İbnü'l-Âs üçüncü kez Mısır'ı fethetti. Muâviye'nin komutanlarından Muâviye bin Hudayc, Muhammed bin Ebî Bekir'i öldürerek cesedini eşek derisine sarıp ateşe attı. HazretiÂişe, kardeşinin bu hazin durumuna çok üzülerken Muâviye ve Amr'a beddua etti ve Cemel Vakası'nda Hazreti Ali'ye karşı çıktığı için pişmanlık duydu.

Hazreti Ali'nin Şehadeti

Muâviye'nin ordusu Yemen ve Hicaz'ı ele geçirerek kontrol altına aldı ve ardından Irak ve Kufe'ye saldırmaya başladı. Hicaz'a Bısr bin Erta't komutasında bir ordu gönderildi. Hazreti Ali tarafından Medîne vâlisi olarak atanan Ebû Eyyûb el-Ensârî, Kufe'ye çekildi. Bısr, Medîne'ye girip yağma yaptı ve ardından Mekke'ye ilerleyerek oranın vâlisi Ubeydullah binü'l-Abbâs'ı da kaçırmaya zorladı. Bu durum karşısında Müslümanlar büyük bir korku ve ümitsizliğe kapıldılar. Hazreti Ali ise Kufe'de halka moral vermek için etkili konuşmalar yapsa da bu çabaları sonuçsuz kaldı.

Hazreti Ali, Kufe'de yönetimi sürdürürken, Harura Savaşı'nda Hazreti Ali tarafından öldürülen Abdurrahman bin Mülcem'in akrabası, Amr ibn Bekir et-Temîmî ve el-Berk ibn Abdillâh et-Temîmî adlı iki Harici, Hazreti Ali, Muâviye ve Amr İbnü'l-Âs'ı öldürmek için yemin ettiler. Ramazan ayının on yedinci cuma günü, İbn Mülcem, Hazreti Ali'yi Kufe'de, İbn Abdullah, Muâviye'yi Şam'da ve İbn Bekir de Amr bin el-Âs'ı Mısır'da öldürmek üzere zehirli hançerlerle yola çıktılar.

Amr bin el-Âs hasta olduğu için o gün camiye gidememiş ve yerine bir vekil göndermişti. İbn Bekr, bu vekili Amr bin el-Âs sanarak öldürdü. Şam'da İbn Abdullah, Muâviye'yi öldüremedi, sadece yaraladı. İbn Mülcem ise, Kufe'de Haricilerden Kutam adında bir kadına aşık olmuştu. Kutam'ın babası ve kardeşi Nehrevan Savaşı'nda Hazreti Ali tarafından öldürüldüğünden, İbn Mülcem'e "Ali'nin

başını kesip getirmediğe benimle evlenemezsin" demişti. Bu nedenle İbn Mülcem, Verdan ve Şebîb adlı iki kişiyle iş birliği yaparak Hazreti Ali'yi camiye girerken başından yaraladı. Hazreti Ali, iki gün sonra bu saldırı sonucu şehit oldu. Hazreti Hasan, Hüseyin ve Abdullah bin Ca'fer-i Tayyar, Hazreti Ali'nin cenazesini yıkayıp kefenlediler ve İbn Mülcem'i cezalandırdılar. Hazreti Ali'nin şehit edildiği yerde "Meşhed-i Ali" adında bir türbe inşa edildi.

Hazreti Ali, bilgili, şair, erdemli, dindar, cesur ve hitabet yeteneği olan bir kişiydi. Muâviye gibi, babası Ebû Süfyan'a karşı mertçe davranmak istese de yönetiminde başarılı olamadı. Osman'ın şehadetinden sonra devlet işlerinde görevli olan Beni Ümeyye mensuplarını görevden almak gibi konularda hatalar yaparak olayların kötüye gitmesine neden oldu ve zaferlerinden sonra gösterdiği sertlik, Haricilerin aşırılığı kadar olmasa da, Sıffin Savaşı'ndaki yenilgisi kadar zarar vererek yönetim gücünü kaybetmesine yol açtı.

Hazreti Ali'nin on iki oğlu ve on yedi kızı vardı. Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeynep ve Ümmü Gülsüm, Hazreti Fatıma'dandı. Muhsin küçük yaşta öldü, Zeynep Abdullah İbn-i Ca'fer İbn-i Ebî Tâlib ile, Ümmü Gülsüm de Hz. Ömer ile evlendi. Hazreti Ali'nin Havle binti Uyeysi'l-Hanefiyye'den olan oğlu Muhammed, annesine nispetle İbnü'l-Hanefiyye diye bilinirdi ve cesur, cömert ve dindar bir kişiydi.

Dönemin Önemli Kişilerinin Vefatları

Hazreti Ali döneminde birçok önemli kişi vefat etti. Bunlar arasında Sıffin Savaşı'nda şehit olan Huzeyfe İbnü'l-Yemân, Selman-ı Fârisî, Abdullah İbn-i Sa'd İbn-i Ebî Serh ve Hakîm İbn-i Cübele el-'Abdî gibi sahabeler de bulunuyordu.

Haz. Hasan'ın Halîfeliği

Haz. Ali'nin şehadetinden sonra, Kûfe halkı büyük oğlu Hz. Hasan'a biat ettiler. Ancak Hz. Hasan, dünya işlerine meyli olmadığı ve askerlerinin itaatsizliği nedeniyle Muâviye ile savaşa girmek istemedi. Haremeyn ve Irak halkından intikam almamak, kendisinin veliaht olması ve hazineden ihtiyaç kadar para alabilmesi şartlarıyla altı ay sonra Halîfeliği Muâviye'ye bıraktı. Vefatına kadar Medîne'de ibadet ve itaatle meşgul oldu. Vefatında kardeşi Hz. Hüseyin'e hükümet ve Halîfelik hakkında çok hikmetli nasihatlerde bulundu. Künyesi Ebû Muhammed'dir.

Dört Halîfe(Hulefâ-yi Râşidîn)

Dört Halîfe, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Her birine "Emirü'l Mü'minîn" denir. Halîfelik merkezi Medîne idi. Şariat hükümlerini uygulamak, adaleti sağlamak, savaş ve cihat görevlerini yerine getirmek için çaba gösterdiler. Kişisel faziletleri ve izledikleri doğru yol, İslâm topraklarını doğudan batıya adaletin ışıklarıyla ve ilim ve irfan kaynaklarıyla doldurdu. Halîfelikleri döneminde İslâm toprakları Sind'den Nil'e kadar genişledi.

[Tablo 6: Dört Halîfeye Dair Bilgiler]

Halîfe	Veladet (Miladi)	Biat (Miladi)	Vefat (Miladi)	Müddet-i Hilâfet	Müddet-i Ömr
Ebû Bekir	573	632	634	2	63
Ömer	584	634	644	10	63
Osman	579	644	656	12	82
Ali	601	656	661	5	63

Cennetle Müjdelenen On Sahabe (Aşere-i Mübeşşere)

Aşere-i Mübeşşere, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) hayatta iken cennetle müjdelediği on büyük sahabedir: Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Zübeyr bin el-Avvâm, Talha bin Ubeydullah, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkâs, Saîd bin Zeyd ve Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh. İlk dört sahabe sırayla Halîfeolmuştur.

Emeviler Devleti (41-132 / 661-749)

Muâviye ibn Ebî Süfyân'ın Halîfeliği (41-60 / 661-680)

Hz. Hasan'ın Halîfelikten çekilmesinden sonra, İslâm Halîfeliği Muâviye ibn Ebî Süfyân'a geçti. Muâviye'den sonra Emevilerden on dört kişi daha 41-132 661-749'a kadar İslâm tahtında hüküm sürdü.

Devletin kurucusu Hz. Muâviye, bir zamanlar Kureyş'in lideri olan Ebû Süfyân'ın oğluydu. Arap yönetimine uzun süredir istekliydi. Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde zekat yazıcılığı görevinde bulundu. Hz. Ömer zamanında Sûriye ordularının komutanlığını yaptı. Hz. Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh'ın vefatından sonra Sûriye ve Filistin'de görev yaptı. Hz. Osman döneminde bu bölgelerde kırk iki yıl

bağımsız bir yönetim kurdu. Gubrus, İstanbul ve Ermenistan'a asker gönderme gibi bazı büyük girişimlerde bulundu.

Emevi ailesi, Peygamber (s.a.v)'in ortaya çıkışından sonra liderliğin Haşim soyuna geçmesinden dolayı içerlediler. Asr-ı Saadet'ten beri onlara olan kin ve kıskançlıklarını gizleyemediler. Aralarında çok sayıda tedbirli ve entrikacı kişi bulunduğundan, rakiplerini yüksek makam ve ikbalden düşürmek için her türlü fedakarlığı göze aldılar. Amaçlarına ulaşmak için her yolu mübah gördüler; yalan, hile ve iftira gibi dinen yasaklanmış şeylerden bile kaçınmadılar. Buna karşılık, Benî Haşim fazilet ve yüce ahlaklarıyla öne çıktılar. Geçici dünya saltanatı için yalan ve hileye tenezzül etmediler. Düşmanlarının kıskançlık dolu girişimlerine karşı daha fazla tedbir ve savunma yapmaları gerekirken bile, doğru yoldan ayrılmadılar.

Hız. Muâviye, kırk yıllık Sûriye valiliği sırasında çok sayıda mal ve mülk edinmiş, cömertliği ve hediyeleriyle insanların gönlünü kazanmış ve birçok sadık taraftar elde etmişti. Bu taraftarları sayesinde Sıffin'de Hız. Ali'ye karşı zafer kazanmıştı.

Hükümet Merkezi'nin Medîne'den Şam'a Taşınması

Muâviye'nin Şam'ı hükümet merkezi yapma kararı, çevresinde şüpheyle karşılandı. Çünkü Haremeyn (Mekke ve Medîne) halkı, ashâbın ileri gelenlerinden ve tabiinin önde gelen alimlerinden idi. Peygamber soyundan gelenlere yapılan hakaret ve düşmanlığa hoşnutsuzluk ve nefretle bakıyorlardı. Emeviler de alenen düşmanlıklarını gösteriyorlardı. Peygamber torunları İmam Hasan ve Hüseyin onların yanında bulunuyorlardı. Bu iki imamın faziletleri ve Müslümanlar arasındaki saygınlıkları, halkın sevgisini her zaman üzerlerine çekiyordu. Fakat, takdir-i ilahi ile Emeviler dünyevi saltanattan mahrum kaldıklarından, onlara gösterilen sevgi tamamen manevi bir bağdan ibaret kalmıştı.

Mısır vâlisi Amr bin As'a, Muâviye'nin Şam'ı başkent yapma kararını desteklemesi karşılığında Mısır'ın kırk yıllık vergisini bağışladı. Amr bin As, doksan yaşında olmasına rağmen vefat ettiğinde hesapsız mal ve mülk bıraktı. Akıl ve zekasıyla dünyanın dört bir yanından sayılırdı.

Irak bölgesi, Hazreti Ali taraftarlarının merkezi olduğu için daima kargaşa ve isyâna meyilliydi. Bu nedenle Irak'ın yönetimi (Basra, Kufe, İran ve Horasan eyaletleriyle birlikte) Ziyad bin Ebîh'e verildi. Ziyad, Ebû Süfyan'ın gayrimeşru

çocuğu olup Hazreti Ali taraftarıydı. Muâviye, onu kendi tarafına çekmek için Ziyad'ın babasının Ebû Süfyan olduğunu kabul edip resmen kardeşliğe kabul etti ve ona iltifatlarda bulundu. Ziyad, sert tedbirleri ve baskısı sayesinde Irak'taki genel ayaklanmayı bastırdı ve düzeni sağladı.

Hazreti Muâviye, Mervân bin Hakem'i Medîne vâlisi, Abdullah bin Amir bin Küreyz'i Basra vâlisi ve Muğire bin Şu'be'yi de Kufe vâlisi olarak atadı. Mısır ve Afrika valiliğine ise Amr bin As'ın yerine Muâviye bin Huzeyfe'yi getirdi. Muâviye bin Huzeyfe, Bizans'ın bir ara Berberi ve Kuzey Afrika'yı tekrar ele geçirmeye çalıştığını haber alınca Mısır'dan yeterli bir kuvvetle harekete geçti ve İstanbul'dan gelen Bizans ordusunu bir savaşta yenerek ülkeden çıkardı.

Berberiler'den fethedilen yerler çok geniş olduğundan, Halîfe Afrika'nın kuzeyinde Mısır'dan başlayıp batıya kadar uzanan yeni bir vilayet oluşturdu ve buraya "Afrikiye Vilayeti" adını vererek valiliğini Ukbe bin Nafi'a verdi. Ukbe bin Nafi, vilayetin merkezi olarak Tunus'ta Kayrevan şehrini kurdu ve Afrika'da İslâm yönetiminin güçlenmesini sağladı.

Araplar bir süredir deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çalışıyorlardı. Gubrus'un fethinden sonra, Hazreti Muâviye Rodos ve Sicilya adalarına ve hatta bir seferinde İstanbul'a asker göndererek İslâm kaptanlarının deniz savaşlarında önemli tecrübeler kazanmalarını sağladı. Bizans hükûmetiyle çıkan küçük bir anlaşmazlık üzerine Halîfe, İstanbul'un fethine teşebbüs etti ve Süfyan bin Avf komutasında Boğaziçi'ne büyük bir ordu gönderdi. Sahabeden Halid İbni Zeyd Ebû Eyyub El-Ensari ve Halîfenin oğlu Yezîd bin Muâviye de orduyla birlikte gittiler.

Müslümanlar İstanbul kuşatmasında ellerinden geleni yaptılar, ancak Bizanslılar yine geliştirdikleri "Grejuva Ateşi" sayesinde kurtuldular. Bu kuşatma 669 yılında gerçekleşti ve Müslümanlar, Halid İbni Zeyd'in cenazesini surların önünde, bugün bir cami olan yere defnederek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Buna karşılık, Müslümanlar Hindistan ve Türkistan taraflarında başarılı oldular ve bu bölgeleri de İslâm nuruyla aydınlatıldılar. Komutanlar ve askerler sınırları genişletirken, Muâviye de Şam'da kurduğu devletin temellerini güçlendirmeye ve yönetimine yoğunlaştı. Doğal yetenekleri ve cömertliğiyle devletin ileri gelenlerini etrafına topladığı gibi, askeri gücü de fikirlerine karşı çıkanları ortadan kaldırmıştı.

HalifeMuâviye, Hz. Ömer'in yolunu izlemedi ve oğlu Yezîd'in tahta geçmesini sağlamak için valilere ve yöneticilere haberler göndererek tüm Müslümanların Yezîd'e biat etmelerini istedi. Ancak, Medîne'de Araplar arasında nüfuz sahibi olanlardan Hüseyin bin Ali, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Ömer ve Abdurrahman bin Ebû Bekir biat etmediler ve halk da onları takip ederek biat etmekten kaçındı.

Bunun üzerine Muâviye, Medîne'ye giderek hediyeler ve diğer yollarla halkı biat etmeye ikna etti. Ardından, biat etmeyen beş kişiyi de bir araya getirerek onlara da biat etmelerini teklif etti. Onlar, "Peygamber ve ilk iki Halifeoğullarını veliaht yapmışlardır. Sen de onların sünnetine uy ve Yezîd'in bu uygulamasından vazgeç" şeklinde cevap verdiler. Muâviye önce sessiz kaldı, sonra "Bu akşam minberde birkaç söz söyleyip kararımı açıklayacağım. Eğer sözümü dilinizle reddederseniz, ağzınızı kapatıp başınızı keserim" diyerek onları tehdit etti. Hemen minbere çıkıp Yezîd'in fazilet ve cesaretini övdükten sonra "Bütün ümmet oğluma biat etti" dedi ve bahsi geçen beş kişiyi işaret ederek "Bunlar da biat ettiler ve bu iş tamamlandı" diye ekledi. Kimsenin konuşmaya cesareti olmadığından, hazır bulunanlar tekrar biat ettiler. Muâviye böylece halkı kandırdı ve oğlunun veliahtlık meselesini hallettiğine inanarak Şam'a döndü.

Ancak daha sonra, bu kişilerin Halîfelikte karşı çıkabileceklerini düşünerek ve korkarak, ölümüne yakın oğlu Yezîd'e şunları söyledi: "Ben senin için her şeyi hazırladım. Bu beş kişiden başka sana biat etmeyen kimse kalmadı. Abdurrahman bin Ebû Bekir yaşlıdır, onun etkisi bugünküler için yarın geçerlidir. İbn-i Ömer ise sade bir hayat yaşayan biridir. Hüseyin bin Ali'nin Peygamber'e yakınlığı vardır. Eğer öfkelenirse onu affet. Ancak İbn-i Zübeyr'e ulaşırsan onu öldür" diyerek talimatlar verdi ve altmış yaşında vefat etti.

Hazreti Muâviye, Arapların dahîlerindendi. Sabırlı, zeki ve cömert biriydi. Hatta onun hakkında Hz. Ömer "Bu, Arapların Kısırâsı'dır" demişti. Muâviye çok zeki biriydi ve yemek yerken zorlanırdı. "Ama hiç doymadım demedim" derdi. Kendisi şöyle anlatırdı: "Bir gün bana Peygamber, 'Ey Muâviye! Eğer padişah olursan cömert ol' buyurdu. O günlerden beri saltanât ümidim hiç kaybolmadı." Bulunduğu dönemin şartlarına göre bir devlet kurması, onun yetenek ve gücünün büyük bir kanıtıdır.

Vefeyât (Ölümler)

41 / 661 yılında şair ve sahabe Lebîd bin Rebî'a el-Âmirî vefât etti. 43 yılında Abdullah bin Selâm el-İsrâîlî, 44'te Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve 45'te Resûl'ün katiplerinden Zeyd bin Sâbit el-Ensârî vefât etti. 46'da Abdülrahmân İbn-i Hâlid bin Velîd vefât etti. Kendisi şerîfve cömert birisiydi. Sıffîn günü Muâviye'nin sancaktarıydı, ancak halk arasındaki nüfuzu ve şöhreti nedeniyle Muâviye tarafından öldürüldüğü söylenir. 50'de Resul'ün şairlerinden Ka'b bin Mâlik el-Ensârî ve Arabistan ileri gelenlerinden Kufe vâlisi Muğîre bin Şu'be es-Seqafî vefât etti. 51'de bu ümmetin Yusuf'u olarak anılan yakışıklı Cerîr bin Abdillâh el-Becelî ve hukukçular ile fazilet sahibi kişilerden Osman bin Ebî'l-Âs es-Sekafî vefât etti. 52'de Basra kadısı İmrân bin Husayn el-Hazâî, Mısır vekillerinden Muâviye bin Hudayc, Dımaşk kadısı Fezâle bin Ubeyd el-Ensârî ve kahramanlar ile okçulardan Abd'ur-Rahman bin Ebî Bekir'is-Sıddîk vefât ettiler. 53'de Arabistan ileri gelenlerinden akıl ve tedbir sahibi Ziyad bin Ebîh vefât etti. 54'de Üsâme bin Zeyd el-Kelbî, Resul'ün övgücüsü ve ünlü şair Hassan bin Sâbit el-Ensârî ve ilk sahabelerden Hakim bin Hizâm vefât ettiler. 55'de on müjdelenmiş sahabeden Irak fatihi Sa'd bin Ebî Vakkas ez-Zührî, 57'de hadis rivayet edenlerden Ebû Hüreyre'd-Devsî ve 59'da fasih ve edebîyatçılardan Saîd bin'l-Âs el-Emevî vefât ettiler.

Yezîd'in Hilâfeti ve Dilsiz Kerbela Olayı

Yezîd'in annesi, Beni Kelb kabilesindendi. Bir gün kabilesinin kendisinden hoşnut olmadığına dair bir şiir okuduğunu duyan Muâviye, onu oğlu Yezîd ile birlikte kabilesine geri gönderdi. Yezîd, çölde büyüdü ve koyu tenli, çilli, şarap içen bir şair oldu.

Muâviye'nin ölümünde, batıdan Maveraünnehir'e kadar uzanan İslâm topraklarında oğlunun Halîfeliğine karşı çıkan kimse olmadı. Ancak İslâm'ın doğduğu yer olan Arabistan, özellikle de Hicaz bölgesinde, Müslümanlar peygamber soyundan gelenleri önder olarak görmeyi tercih ediyorlardı. Ziyad bin Ebîh'in Irak'ta ve Mervân bin Hakem'in Medîne'de alenen Hz. Ali'ye lanet okuyup soyundan gelenleri aşağılaması ve dövmesi, Müslümanları derinden yaralamıştı.

Muâviye, oğlu Yezîd için herkesden biat aldığı anda, Medîne'de beş kişi karşı çıkmıştı. Yezîd, tahta çıktıktan sonra Mervân bin Hakem'in yerine Velîd bin Utbe'yi

Medîne vâlisi olarak atadı ve biat etmemiş olan bu beş kişinin zorla biat ettirilmesini, karşı gelirlirse öldürülmesini emretti. Ancak Velîd, soylu bir aileden geldiği için merhametli biriydi ve Mervân'ın aksine Hz. Hüseyin ve Abdullah bin ez-Zubeyr'i evine davet ederek Yezîd'in emirlerini nazıkçe ilettiler ve biat etmelerini rica etti. Hz. Hüseyin ve Abdullah bin ez-Zubeyr, ertesi sabaha kadar Velîd'den izin alarak o gece Medîne'den Mekke'ye doğru yola çıktılar.

Irak halkı, özellikle de Kûfeliler, Hz. Ali taraftarıydı ve Hz. Hüseyin'e mektuplar göndererek Kûfe'ye gelmesini, kendisine biat edip Halîfelik tacını giydirmesi gerektiğini bildirdiler. Hicaz'ın yönetimini isteyen ancak Hz. Hüseyin'in buna engel olabileceğini düşünen Abdullah bin ez-Zubeyr de Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitmesi için teşvik etti. Hz. Hüseyin, akrabaları ve yakınlarından oluşan yetmiş iki kişiyle birlikte 62 yılının Zilhicce ayının sekizinci günü Irak'a doğru yola çıktı. Irak'ta, özellikle de Kûfe'de, Hz. Hüseyin adına yapılan faaliyetler hız kazanmış ve Hz. Ali'nin yeğeni Müslim de dahîl olmak üzere otuz bin kadar taraftar toplanmıştı. Bu olaylar Yezîd'in kulağına gidince, Kûfe vâlisi Nu'man bin Beşir'i görevden alıp yerine Basra vâlisi Ubeydullah bin Ziyad'ı atadı. Ubeydullah, babası gibi zeki, kurnaz ve sert bir adamdı. Kûfe'ye vardığında casuslar aracılığıyla para dağıtarak Hz. Hüseyin taraftarlarının toplantı yerini öğrendi ve burayı kuşattı. Zulüm ve hilelerle Hz. Hüseyin taraftarlarını dağıttı. Müslim bin Akil, durumun kötüye gittiğini görünce Kûfe'den kaçmaya çalıştıysa da Ubeydullah tarafından yakalanarak idam edildi.

Hz. Hüseyin'in kafilesi ise umutla çölde ilerliyordu. Irak sınırına yaklaştıklarında, Ubeydullah bin Ziyad tarafından gönderilen iki bin atlı, Hz. Hüseyin'i karşılayıp Kûfe'ye götürmek üzere görevlendirildiklerini bildirdiler ve Kûfe'deki olayları anlattılar. Hz. Hüseyin, "Ey Kûfe halkı, ben sizin davetiniz üzerine geldim. Eğer vazgeçtiyseniz ben de geri dönerim" dedi. Ancak onlar, "Biz seni Ubeydullah'a teslim etmekle görevliyiz" diyerek Hz. Hüseyin'i alıkoydular ve Muharrem ayının başında Fırat Nehri yakınlarındaki Kerbela'ya vardılar.

Ertesi gün Kûfe'den Hz. Sa'd bin Ebî Vakkas'ın oğlu Ömer komutasındaki dört bin asker daha geldi. Bunlar, Ubeydullah tarafından Hz. Hüseyin ile savaşmak üzere emir almışlardı. Hz. Hüseyin, Ömer'den ya gitmelerine izin vermelerini ya da kendisini yalnız bırakıp Yezîd'e götürmelerini veya güvenlikleri için onları uzak bir yere göndermelerini rica etti. Ömer, Hz. Hüseyin'in bu teklifini İbn-i Ziyad'a iletildiğinde, İbn-i Ziyad öfkelenerek ya Hz. Hüseyin'i öldürüp başını göndermesini ya

da komutanlığı Şimr'e bırakmasını emretti. Bunun üzerine Ömer, makamını kaybetmemek için Hz. Hüseyin ile savaşmaya karar verdi.

61 yılının Muharrem ayının onuncu günü, Cuma günüydü ve yürek burkan Kerbela olayı yaşandı. Hz. Hüseyin'in yanında amcaları, oğulları, kardeşleri ve diğer yakınlarından oluşan yetmiş iki kişi vardı; bazıları kadın ve çocuktü. Hz. Hüseyin, savaştan önce onlara düşmanın zulmüne uğramamaları için istedikleri yere gitmelerine izin verdi, ancak onlar "Biz düşmanın kılıcına boyun eğmektense Peygamber soyundan gelenleri terk etmeyi yeğleriz" diyerek savaşmaya hazırlandılar.

Bir tarafta yetmiş kişilik bir aile, canlarını korumak ya da kazanmak için değil, ölümleriyle ebedi lanete hedef olmak ve kanlarıyla Târîh sayfalarında acı bir iz bırakmak için silaha sarılmıştı. Karşılarında ise dört bin zalim asker vardı. Hüseyin'in ailesinin masumiyeti ve soyluluğu, düşman askerlerinin kalplerini etkiledi. Bazıları, Peygamber soyundan gelenlerle savaşamayacaklarını söyleyerek Emevi tarafını terk edip Hz. Hüseyin'e katıldı. Şimr bin Zilcevşen, askerlerin tereddüt ettiğini görünce "Ne duruyorsunuz? Şahit olun, ilk oku ben atıyorum" diyerek arkadaşlarını teşvik etti ve iki taraftan da savaş ateşi alevlendi.

İki taraftan atılan oklar gökyüzünde yoğun bir şekilde uçuşuyor, güneş ışığını engelliyordu. Ebû Talib'in soyundan gelenlerin her biri birer aslan gibi savaşıyordu. Ancak sayıca az oldukları için düşmanın saldırılarına dayanamayarak birer birer şehit oldular. Savaş sabahtan akşama kadar sürdü; yorgunluk, susuzluk, kadınların ve çocukların feryatları, şehitlerin kanlarının kumlar üzerinde akması, Hüseyin'in ailesini bitkin düşürdü. Hz. Hüseyin, ailesini korumak için çadırın önünde duruyordu, ancak vücudundaki yaralar onu güçsüzleştirmişti. Sonunda akşam üzeri su içmek için Fırat Nehri'ne gittiklerinde Sinan bin Ens ve Şimr bin Zilcevşen tarafından şehit edildi (10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680). Allah onlara layık oldukları cezayı versin.

Hz. Hüseyin'in mübarek bedeni düşman askerleri tarafından çiğnenip parçalandı. Kellesi ve esir alınan kız kardeşi Zeynep ile birlikte ailesi Şam'a, Yezîd'e gönderildi. Yezîd'in bu durumdan etkilendiği ve hatta pişmanlık duyduğu söylenir, ancak Yezîd adı yine de günahkarlar ve hainlerle birlikte anılır olmuştur.

Kerbela olayı, halkı derinden sarstı. Yezîd, bu olayın etkisini azaltmak için hemen doğu ve batıda savaş ilan etti. Horasan vâlisi Seleme bin Ziyad, Harezmi ve Buhara'yı ele geçirirken, Afrika vâlisi Ukbe bin Nafi de fetihlerini genişleterek Berberi topraklarını Akdeniz'e kadar fethetti. Ukbe bin Nafi'nin, fetihlerle tatmin olmayıp Akdeniz'in ortasına doğru atını sürüp "Ya Rab, sen şahid ol. Eğer bu deniz engel olmasaydı, senin adını yüceltmek için bildiğim diğer topraklara da giderdim" dediği söylenir. Ancak Ukbe bin Nafi, Kayrevan'a dönerken düşmanın tuzağına düşerek üç yüz kadar yiğit adamıyla birlikte şehit oldu. Emeviler Hicaz'daki olaylarla meşgul olduklarından, Afrika bir süre ihmal edildi.

Abdullah bin ez-Zübeyr'in Saltanât İddiası ve Yezîd'in Ölümü

Acı Kerbela olayının haberi Mekke ve Medîne'ye ulaştığında, tüm Hicaz halkı Emevilere karşı ayaklandı. Bu fırsatı bekleyen Abdullah bin ez-Zübeyr de Mekke'de saltanât iddiasında bulundu. Hüseyin'in şehadetiyle yürekleri yanan Müslümanlar, Yezîd'e itaat etmeme konusunda birbirlerine söz verdiler.

Yezîd, Abdullah bin ez-Zübeyr'i saltanâtı için bir tehdit olarak gördüğünden, Müslim bin Ukbe komutasında Hicaz üzerine büyük bir ordu gönderdi. Müslim bin Ukbe, Medîne'yi kuşatıp ele geçirdi ve üç gün üç gece boyunca Müslümanların mallarını yağmalayıp çeşitli kötülükler yaptı. Emevi ordusunun Medîne'ye girmesinden dolayı bu olaya "Harre Vakası" adı verildi.

Müslim bin Ukbe, zafer kazanmış ordusunu Mekke üzerine gönderdi, ancak yolda ölünce ordunun komutası Husayn bin en-Nümeir es-Sakûnî'ye geçti. Husayn bin en-Nümeir, Mekke'yi kuşattı ve şehri ele geçirmek üzereyken Yezîd'in ölüm haberi geldi. Bunun üzerine kuşatmayı kaldırıp Sûriye'ye döndü. Dönüşünden önce Abdullah bin ez-Zübeyr'e biat ederek birlikte Şam'a gitmeyi teklif etti, ancak İbn ez-Zübeyr kabul etmedi. Bu kuşatma sırasında Harem-i Şerif'in büyük bir kısmı yandı. Yezîd, başlattığı zulüm ve kötülükler nedeniyle Müslümanların lanetine uğradı.

II. Muâviye'nin Hilfeti (64 / 683)

Yezîd'in ölümünden sonra Hicaz, Yemen, tüm Arabistan, Irak, Mısır ve Filistin Abdullah bin ez-Zübeyr'e itaat etti ve Medîne vâlisi Mervân bin el-Hakem Sûriye'ye kaçtı. Yezîd'in yerine geçen oğlu II. Muâviye, babasının yolundan gitmek istemeyip kırk gün veya üç ay sonra halef tayin etmeden istifa etti ve kısa bir süre

sonra öldü. Topluluk tarafından biri atanana kadar imamete Zahhâk bin Kays el-Fehrî vekaleten getirildi.

Mervân bin el-Hakem bin el- Âs bin Ümeyye'nin Hilâfeti (64-65 / 683/685)

Abdullah bin ez-Zübeyr'in güç kazanması karşısında Emevi Halîfeliği tehlikede idi ve Ebû Süfyan soyundan yönetime uygun kimse yok gibiydi. Şam'a dönen Mervân bin el-Hakem bile biat etmek niyetindeydi, ancak Ubeydullah bin Ziyad ve Medîne'den dönen Husayn bin en-Nümeir ve diğer Emevi taraftarları onu teşvik ederek biat aldılar. Halep'te II. Muâviye'nin kardeşi Halid bin Yezîd de Halîfelik iddiasında bulunduğu için, Mervân önce yönetim işlerini düzene koyduktan sonra Halid bin Yezîd'in Halîfelikten vazgeçmesi ve kendisinin Humus ve Belka ile yetinmesi konusunda anlaştı. Bir yıl boyunca bu şekilde Halid ve onun güçlü destekçisi Hassân bin Mâlik ve diğerleri biat ettiler ve altmış dört Zilkade ayının ortasında Mervân'a genel biat gerçekleşti.

Mervân, Yezîd'in dul eşini nikahlayarak ve oğlu Halid'i veliaht ilan ederek Emevi gruplarını birleştirmeye çalıştı. Ancak kendisi yaşlı ve sağlık sorunları olduğundan Abdullah bin ez-Zübeyr ile başa çıkabileceğinden emin değildi. II. Muâviye'nin imamete atadığı Zahhâk bin Kays el-Fehrî, Nu'mân bin Beşîr ve diğer çoğu Şam vâlisi Abdullah bin ez-Zübeyr'e biat etmişlerdi. Ubeydullah bin Ziyad, Mervân tarafından bunların üzerine gönderildi ve iki taraf Şam yakınlarında savaştı. İbn ez-Zübeyr taraftarları yenildi ve Zahhâk bin Kays ile Nu'mân bin Beşîr öldürüldü. Bu sayede Sûriye ve Filistin Mervân'ın kontrolüne geçti. Bu zaferden cesaret alan Mervân, oğlu Abdülaziz'i Mısır'a gönderdi ve Abdülaziz, Mısır'ı da Abdullah bin ez-Zübeyr'in yönetiminden aldı. Abdullah bin ez-Zübeyr bu olaylardan etkilendi ve hareketlerinde yavaşlama oldu. Daha önceki savaşlarda büyük cesaret göstermişken, şimdi kendi davası için bu kadar kayıtsız kalması ve askeri işleri başkalarına bırakması şaşırtıcıdır. Eğer Yezîd'in ölümünden sonra İbn el-Nemir'in teklifini kabul edip Sûriye üzerine yürümüş olsaydı, Halîfeliği kesinlikle Emevilerden alırdı. Ancak Mekke ve Medîne'den elde ettiği "Emirü'l-mü'minin" unvanıyla yetinerek tüm çabasını Harem-i Şerif'in onarımına harcadı. Harem-i Şerif'in şekli ve yapısı sık sık yapılan değişikliklerle değişti.

Mervân'ın Ölümü (3 Ramazan 65 / 13 Nisan 685)

Mervân, Halid'i veliahtlıktan azlederek yerine oğlu Abdülmelik'i Halîfe ilan etti. Bunun üzerine Halid'in annesi ve Mervân'ın ilk tahta çıktığında evlendiği kadın, Mervân'ı yatağında öldürdü. Ancak amacına ulaşamadı ve Halîfelik Abdülmelik bin Mervân'a geçti. Mervân, ihanet ve hırsızlık gibi kötü özellikleriyle Müslümanlar arasında Yezîd ile aynı kötü şöhrete sahip oldu ve kendinden sonra gelen Emevi Halîfelerine "Mervâniyye" ve o hanedana "Süfyaniyye" denildi.

Kufe'de Muhtâr'ın Ayaklanması

O dönemde İslâm toprakları üç kişinin elindeydi: Afrika ve Sûriye Abdülmelik bin Mervân'a, Arabistan Abdullah bin ez-Zubeyr'e ve Irak da Muhtâr bin Ubeydullah es-Sekafî'ye itaat ediyordu. Muhtâr es-Sekafî, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin Hanefiyye adına Hz. Hüseyin'in intikamını almak için Alevi taraftarlarını ayaklandırdı ve Kufe halkı, Hz. Hüseyin'in katillerinden hesap sorma şartıyla ona biat etti. Muhtâr, Kerbela olayına karışan Kufelileri teker teker yakalayıp öldürdü. Şemr bin Zi'l-cevşen ve Ömer bin Sa'd da Muhtâr'ın intikamına uğradı. Abdülmelik bin Mervân, Muhtâr üzerine Ubeydullah bin Ziyad'ı gönderdi, ancak Muhtâr'ın komutanlarından Malik el-Eşter'in oğlu İbrahim en-Nehaî, Musul yakınlarında Emevi ordusunu bozguna uğrattı ve birçoklarını öldürdü. Ölüler arasında Kerbela katillerinden birçoğu vardı. Ubeydullah bin Ziyad da savaş sırasında öldürüldü ve cesedi yakıldı. Kufe'de bir karışıklık çıkınca Muhtâr es-Sekafî, bu karışıklığa neden olan ve Kerbela olayında bulunanların hepsini kılıçtan geçirdi ve bu da Hz. Hüseyin'in intikamını aldı. Rivayetlere göre Muhtâr, elli bin kadar münafığın Irak'ta başını kesti.

Ancak Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in intikamını alma bahanesiyle gösterdiği şiddet ve zulüm Kufelileri bezdirdi ve onlar Muhtâr'dan yüz çevirip Basra vâlisi olan Abdullah bin ez-Zubeyr'in kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'den yardım istediler. Mus'ab, kardeşi tarafından 67 Târîhinde Basra vâlisi atanmıştı ve o sırada Horasan'dan büyük bir servetle gelen Mehlebî İbn Ebî Saфра ile birlikte Muhtâr üzerine yürüdü. Kufe yakınlarında şiddetli bir savaş oldu ve Muhtâr yenilerek Kufe'deki sarayda kuşatıldı. Mus'ab onu ve adamlarını orada öldürdü. Bunun üzerine tüm Irak Abdullah bin ez-Zubeyr'in yönetimine girdi. Muhtâr'ın ayaklanması, Hüseyin'in katillerinin tamamen ortadan kaldırılmasına neden olmuştu.

Halîfe Abdûlmelik Dönemi (65-85 / 685-705)

Abdullah bin Zübeyr'in Yenilgisi ve Şehadeti

Abdullah bin Zübeyr ile Muhtâr es-Sekafi Emeviler'e karşı ittifak etmeleri gerekirken, birbirleriyle mücadele ettiler. Sonunda Muhtâr es-Sekafi, Abdullah bin Zübeyr'e yenilerek idam edildi. Mervân'ın oğlu, Şam'da Halîfelik tahtına oturdu ve Abdullah bin Zübeyr'i yenmekte zorlanmadı. Mısır hariç tüm topraklar Emevi yönetimindeydi, ancak Abdûlmelik, Abdullah bin Zübeyr'in hareketlerinden habersiz davranmadı. Tecrübeli ve siyaset ehli kişilerle sürekli istişâre lerde bulunarak öncelikle kendi yönetimindeki bölgelerin idari işlerini düzenledi, ardından Abdullah bin Zübeyr'in kanadı olan Irak'ın bağlantısını kesmeye çalıştı.

Ordunun başına Haccac bin Yusufu getirerek, Abdullah bin Zübeyr tarafından Irak vâlisi olan Mus'ab bin Zübeyr üzerine yürüdü. İki taraf "Deber Câslık" mevkiinde karşılaştı ve şiddetli bir savaş yaşandı. Ancak o ana kadar sadece kahramanlık gösteren Hariciler ve Irak'taki fesat ehli, Mus'ab'ın ordusunu terk ederek kaçtılar. Mus'ab'ın ordusu dağıldı ve oğlu İsa ile birlikte son ana kadar savaştılar. Sonunda ikisi de şehit düşerek başları kesildi ve Abdûlmelik'in huzuruna çıkarıldı (h71 yılı, 13 Ocak).

Abdûlmelik, Mus'ab'ın başını teşhir etmek için Kûfe'de Kasrû'l-İmâre'nin önüne astırdı. Oradan geçen Kûfeli bir kişi Abdûlmelik'e şöyle seslendi: "Ey emir, bugünkü zafere aldanma. Ben bu yerde, önce Hz. Hüseyin'in başını Ubeydullah bin Ziyad'ın önünde, sonra Ubeydullah bin Ziyad'ın başını Muhtâr es-Sekafi'nin önünde, daha sonra Muhtâr es-Sekafi'nin başını Mus'ab bin Zübeyr'in önünde ve şimdi de Mus'ab bin Zübeyr'in başını senin önünde görüyorum. Dünya saltanâtı geçicidir, sakın ha!" Abdûlmelik bu sözlerden etkilenerak Mus'ab'ın defni için emir verdi. Mus'ab'ın eşi, Hz. Hüseyin'in kızıydı ve Abdûlmelik ikisini aynı gün evlendirmişti.

Abdûlmelik, Kûfe ileri gelenlerini para ve hediyelerle kendi tarafına çektikten ve Irak'taki yönetimini sağlamlaştırdıktan sonra, Haccac bin Yusuf komutasındaki büyük bir orduyu Abdullah bin Zübeyr üzerine gönderdi (72 yılı). Ekim ayının başında Mekke'yi kuşattılar ve Ebû Kubeys Dağı'ndan mancınıklarla Harem-i Şerife taşlar atarak Kâbe'nin bazı bölümlerini yıktılar. Mancınığa yıldırım düşmesiyle Şam askerleri ilahi gazâ ptan korkarak savaştan çekildiler. Ancak Haccac, "Ey Şam halkı!

Bu yıldırım bizim haklı olduğumuza bir işarettir. Çünkü geçmiş ümmetlerde Allah'ın kabul ettiği kurbanların üzerine gökten ateş iner veya yağardı." diyerek askerleri tekrar savaşa teşvik etti. Kuşatma altındaki Mekke halkı direnemeyerek 73 yılında (711) şehri teslim etti. Abdullah bin Zübeyr savaşırken şehit oldu ve baş aşağı asıldı. Haccac, bu kutsal şehri kana bulayarak birçok Müslümanı öldürdü.

Abdullah bin Zübeyr, cesareti ve ibadetiyle tanınırdı. Babası on müjdeli sahabeden Zübeyr bin Avvam, annesi ise Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicretinden sonra Yâhud i astrologlar, "Bundan sonra Mekkelilerin Medîne'de çocukları olmayacak ve nesilleri tükenecek" şeklinde haberler yaydılar. Bazı Müslümanlar üzüldükçe, hicretin ikinci yılında Abdullah bin Zübeyr'in doğmasıyla herkes sevindi ve tekbir getirdi.

Haccac'ın Mekke'yi ele geçirdiği gün, yaşlı ve hasta olan Abdullah bin Ömer, evinden tekbir sesleri duyunca sebebini sordu. "Şam ordusu Abdullah bin Zübeyr'i şehit etti, bu yüzden tekbir getiriyorlar" cevabını alınca, "Ya Rab! Bu ne garip bir durumdur ki Abdullah bin Zübeyr'in doğum gününde Müslümanlar sevinçle tekbir getirmişlerdi, şimdi de ölüm gününde yine sevinç tekbirleri getiriyorlar" diyerek şaşkınlığını dile getirdi.

Abdullah bin Zübeyr ve diğer sahabeler, dünyadan göçerek birer birer ebedi hayata geçiş yaptılar. Peygamber'in sohbetine nail olan bu değerli insanlar da zamanın acımasızlığına yenik düşerek ölüme teslim oldular. Artık sahnede ne Muhacirler, ne Ensar, ne de Bedir Savaşı'na katılanlardan kimse kalmamıştı. Hz. Ali ve Abdullah bin Zübeyr'den sonra Mekke ve Medîne, eski siyasi önemini kaybetti.

Her yıl dünyanın dört bir yanından binlerce hacı, farz olan hac ibadetini yerine getirmek için kutsal topraklara akın etse ve zamanla bu toprakların Müslümanların gözündeki değeri artsa da, İslâm yönetiminin merkezi artık Hicaz bölgesinden Şam, Irak, Endülüs, Mısır ve Anadolu gibi gelişmiş ve zengin bölgelere kaydı.

Abdullah bin Zübeyr'in şehit edilmesinden sonra Haccac, bir süre Mekke'de kalarak Kâbe'yi onarttı. Ardından Medîne'ye giderek Peygamber'in minberine çıkarak saygısızca konuştu ve bu kutsal mekanları aşağılayarak değerli sahabelere işkence etti.

Haccâc'ın Irak Valiliği - İbnü'l-Eş'as'ın İsyanı

Zalim Haccâc, Hicaz'daki görevini tamamladıktan sonra Irak vâlisi olarak atandı (75). Çünkü Irak'taki karışıklığı Haccâc'dan başka kimse çözemezdi. Hatta, Haccâc'ın Irak vâlisi olacağı söylentisi yayılınca, Kûfeliler korkudan ilk gördükleri taşı sanki tüy gibi hafifçe binlerce kişi aynı anda kaldırmışken, Haccâc'ın sadece on iki atıyla Kûfe'ye girip Halîfeliğe hitaben yaptığı konuşma meşhurdur:

"Ey Irak halkı, ey nifak ve şikak ehli, ey kötü ahlaklılar! Cenab-ı Hakk duamı kabul etti ve sizi bir karıncayla imtihan etti. Bu kadar büyük bir kahharın davasını dava etmekten sizi terbiye etmek için feleyhimi kullanacağım."

Bu dehşet verici konuşma üzerine, halkın Haccâc'a atmak için topladığı taşlar birer birer ellerinden düşmüştür.

Haccâc, konuşmasında söylediği gibi, o günden itibaren insanları öldürmeye başladı. Haklı haksız, suçlu masum demeden, rast geldiği veya keyfi istediği herkesi öldürüyordu. Haccâc'ın bu zulmü, birçok kişiyi ayaklandırdı. Bu kişiler Süleyman bin Surad'ın etrafında toplanarak Haccâc'a karşı ayaklandılar.

Haccâc ile Şebîb arasında birçok savaş oldu ve sonunda Şebîb'in askerleri bozguna uğradı, kendisi de atıyla birlikte Dicle Köprüsü'nden suya düşerek öldü.

Haccac, HalîfeAbdûlmelik'e yaptığı hizmetlerin karşılığında Dicle Nehri'nin doğusunda bulunan tüm toprakların valiliğine getirildi ve İslâm topraklarının doğu sınırlarını genişletmek için çaba gösteriyordu. Hatta Horasan vâlisi olan Mehleb bin Ebî Safra, Türklerle savaştı ancak başarılı olamadı. Haccâc, 80 yılında yetenekli komutanlarından Abdülrahman bin Muhammed el-Eş'as komutasında kırk bin asker toplayıp Türk hükümdarına karşı gönderdi. İbnü'l-Eş'as, Türkistan'a girip önce ülkeyi baştanbaşa ele geçirdi ve ardından başkenti kuşatarak Türklerden birçoğunu öldürüp esir aldı. İkinci yıl, kışlamak ve hazırlıklarını tamamlamak için Arap sınırına döndü ve savaş hazırlıklarına büyük özen gösteriyordu. Ancak Haccac'dan tehdit dolu bir mektup alınca, tüm askerleriyle birlikte Haccâc'a karşı isyân bayrağını açtı. Irak'a doğru saldırıp Haccâc'ın ordusunu iki büyük savaşta yenilgiye uğrattı ve 81'de Basra'ya girerek kendi adına hutbe okuttu. Basra halkı, Haccâc'ı ve Abdûlmelik'i görevden alarak ona biat ettiler. İbnü'l-Eş'as, ertesi yıl Kûfe halkından da benzer bir biat alarak gücünü artırdı. Hatta Haccâc ile son savaşında yanında yüz binden fazla savaşçı vardı. Ancak Deyru'l-Cümacem'de gerçekleşen çok kanlı bir savaşta, İbnü'l-

Eş'as önce galip gelse de Haccâc'ın kararlılığına karşı koyamayarak sonunda yenildi ve Türk hükümdarına sığındı. Irak'ta kalan destekçileri de Haccâc'ın kılıcından geçti. O zalim, "Şia ve taraftarları" diyerek o dönemde eli bağlı on iki bin kadar kişiyi öldürdüğü rivayet edilir.

Haccâc, Kûfe'ye dönüp halkı yeniden biat ettirdikten sonra Mekke'ye yöneldi. Her köleye "Kafir olduğuna kendi tanıklık eder misin?" diye sorar, köle "evet" derse serbest bırakır, "hayır" derse öldürürdü . Bu şekilde de birçok masumun kanına girdi.

İbnü'l-Eş'as, kendisi istemeden de olsa biat edilen ilk kişiydi. Haccâc'ın zulmünden bıkan çaresiz insanlar onun etrafında toplanmışlardı. Çünkü Irak yönetimi, Emevilerin hiçbir döneminde bu kadar güç ve otorite göstermemişti. Ancak kader buna izin vermedi. İbnü'l-Eş'as'ı teslim ettirmek için Haccâc, Türk hükümdarını tehdit etti ve hükümdar da onu Haccâc'a gönderdi. Zavallı İbnü'l-Eş'as, Haccâc'ın elinden ne yapacağını şaşırmıştı. Yolda bir yerin yüksek damından kendini atarak canına kıydı (85/704).

Abdûlmelik'in Vefatı

Abdûlmelik, 86 / 705 yılının Şevval ayında hayatını kaybetti. Zeki ve anlayışlı, bilgili ve âlim bir kişiydi. Saltanâttan önce dindar ve cömertliğiyle de tanınırdı. Zamanını namaz kılmaya ve Kur'an okumaya ayırırdı. Ancak tahta çıktıktan sonra durumu değişti. Rivayete göre, Halîfelik müjdesi kendisine geldiğinde Kur'an okuyordu ve "İşte bu sizin son vedanızdır" diyerek kitabı kapadı.

Eczel-i tâbiînden Hasan-ı Basrî onun hakkında "Ben ona ne diyeyim. O kimse ki, kötülüklerinden biri Haccâc-ı Zâlim'dir" demiştir.

Yönetim ve siyasette ikinci Muâviye olarak anılmaya layık görülmüş ve Hazreti Muâviye'nin kurduğu devlet yapısını Abdûlmelik, yıkılmaktan kurtararak yeniden inşa etmiştir. Çoğu hükümdar gibi, yönetim işleri onu o kadar meşgul etmişti ki, ölümü yaklaştığında "Keşke doğduğum günden beri bu durumda olsaydım" diyerek pişmanlığını dile getirdi. Abdullah İbnü'z-Zübeyr hayattayken hac mevsiminde Mekke'de minbere çıkıp Âl-i Mervân'ı ve tüm Benî Ümeyye'yi lanetleyip kötülüklerini saydığı anda, Abdûlmelik, halkı Kâbe ziyaretinden alıkoymak için Kudüs'te Mescid-i Aksâ'da Kâbe'nin bir benzeri olarak Kubbetü'l-Hadrâ'yı inşa ettirdi. Ancak Mekke, Kur'an'da belirtildiği için kimse onu boşlayamazdı.

Kendisi bilgiye değer veren biriydi, bu yüzden sarayında bilim insanları eksik olmazdı. Ünlü Arap şairlerinden Ahtal, Ferazdak ve Cerîr onun döneminde yetişmiştir. Saltanâtı sırasında birçok felaket yaşandı. Seksen yıldır yağmur yağmayan Mekke'ye sel baskını oldu ve büyük develeri sürükleyen sular Harem-i Şerîfi kapladı. O zamana kadar İslâm topraklarında Roma paraları yaygın olarak kullanılıyordu. Abdülmelik ile Roma imparatoru arasında para konusunda bir anlaşmazlık çıkınca, Abdülmelik İslâm i paraları düzenleyip bastırdı. Onun zamanında basılan paraların bir yüzünde "Kul hüvellâhü ehad", diğer yüzünde ise "Lâ ilâhe illallâh" yazılıdır.

Ölümler

65 / 685 yılında, tevabin lerin başı Süleyman b. Surd (Sahabi), Muâviye'nin halefi Cuğayle ile birlikte öldürüldü. Binlerce ilim sahibi, sahabe ve zahitler de vefat etti. Bunlar arasında Abd Allah b. Amr b. el-'As da bulunuyordu. Babasından on iki yaş küçük olan Abd Allah, babasından önce iman etmiş ve defalarca Peygamber'den mektup almıştı. Muâviye döneminde babasının yanında bulunduğu için babası ona kızardı. 68 yılında ilim ve fazilette eşsiz ve Peygamber'in amcasının oğlu olan Abd Allah b. el-Abbas vefat etti. 71 yılında yumuşak huyluluğuyla tanınan ve zekasıyla övülen Ahnef b. Kays vefat etti. 73 yılında zahitler ve hadisçiler arasında yer alan Abd Allah b. Ömer (el-Faruk), seksen dört yaşında vefat etti. Takva ve dürüstlüğüyle tanınan Abd Allah b. Ömer, bir köleyi ibadet ederken görse onu azat ederdi. Kendisine kölelerin sık sık hile yaptığı söylenince, "Zararı yok, beni Allah ile kandırıyorlar" diye cevap verirdi.

Velîd b. Abdülmelik'in Hilâfeti (86-96)

Velîd, Abd el-Melik'in en büyük oğlu ve veliahtı olarak tahta çıktı. Kendisinde hükümdarlık için gerekli olan ilim ve zeka mevcuttu. Saltanât dönemi büyük fetihlerle doluydu.

Endülüs'ün Fethi (90-92)

Daha önceki dönemlerde Kuzey Afrika tamamen fethedilmiş ve hatta İslâm komutanlarından Hasan b. Nu'man (el-Ğassânî), Kurtuba şehrini ele geçirerek ikinci kez tahrip etmişti. Velîd Halîfeolduğunda amcası Abd el-Aziz b. Mervân'ı Afrika valiliğinden azlederek yerine Musa ibn Nusayr'ı atadı. O dönemde İspanya (diğer adıyla Endülüs), iç karışıklıklarla çalkalanıyordu. Soylulardan Rodrik, hükümdar

Vitiza'yı bir anlaşmazlık sırasında öldürerek tahta el koymuştu. Öldürülen hükümdarın oğulları Rodrik'e karşı ayaklanırken, Rodrik'in bazı uygunsuz davranışlarından rahatsız olan Sebt şehir vâlisi Kont Cülyanus, Musa bin Nusayr'a şehri teslim edeceğini ve Endülüs hükümetinin karışık durumunu bildirdi. Bunun üzerine Musa bin Nusayr, İspanya kıyısında bulunan komutanlarından Tarık bin Malik'i keşif için gönderdi ve ondan da İslâm fetihlerinin bu bölgede hızla ilerleyebileceği haberini aldı. Zaten Musa bin Nusayr bir yıl önce Endülüs'e sefer düzenlemek için izin almıştı. Bu fırsattan yararlanarak komutanlarından Tarık bin Ziyad'ı dört bin Berberi ve birkaç bölük askerle Endülüs'e gönderdi.

Tarık bin Ziyad, adını ölümsüzleştiren cesur komutanlardan biriydi. Yanındaki küçük kuvvetle 92 yılında Sebt Boğazı'nı geçerek Cezire-i Hızra'ya çıktı ve oradan kendi adıyla anılan Cebel-i Tarık'a ulaştı. Askerlerin geri dönme umutlarını yok etmek ve savaşma azimlerini artırmak için gemileri yaktı. Bu üç bin kadar cesur askerden oluşan ordusuyla Endülüs'ü fethetmeye başladı. İlk başarıları küçük çarpışmalar ve köyleri ele geçirmekten ibaretti. Ancak zaten yönetimi zayıf olan bu ülkede fetihlerin kolaylıkla ilerleyeceği anlaşıncı Musa bin Nusayr, Tarık bin Ziyad'a on iki bin asker takviye gönderdi. Tarık, bu takviyeyle güçlenerek Cadiz yakınlarında, Leke Irmağı kıyısında Rodrik'in ordusuyla karşılaştı. Üç gün süren şiddetli bir savaştan sonra Rodrik öldürüldü ve ordusu bozguna uğratıldı. Bu yenilgi, Endülüs'te Got hükümetinin sonunu getirdi.

Tarık bin Ziyad'ın bu başarısı Musa'nın içinde kıskançlık ateşini yaktı. Musa bin Nusayr, ganimetlerden kendi payını almak ve Endülüs'ün fethinden de pay sahibi olmak için Afrika'da yerine bıraktığı oğlu Abdülaziz'i on bin süvari ve sekiz bin piyade ile Endülüs'e çağırdı. Tarık bin Ziyad'a da iki emir göndererek askeri hareketi durdurmasını emretti.

Tarık, emre itaat etse başarılarının boşa gideceğini bildiğinden komutanlarıyla görüşerek düşmanı takip etmeye ve orduyu üç kola ayırarak birini İşbiliye üzerine, diğerini Kurtuba üzerine ve üçüncüyü de eski İspanya kralının başkenti olan Toledo üzerine göndermeye karar verdi. Kendisi bu üçüncü kolun komutasını aldı. Diğer kollar hedeflerindeki şehirleri fethettiği sırada Tarık da Toledo'ya girdi. Bu şehirde ele geçirdiği ganimetler, Hz. Ömer dönemindeki ganimetlere denk olmuştu. Elmas ve altınla süslü Hz. Süleyman'ın masası da bu sırada Müslümanların eline geçti.

Diğer taraftan Musa bin Nusayr, İspanya'nın fethinden kendisi de pay almak için Afrika'da yerine bıraktığı oğlu Abdülaziz'i yirmi beş bin kişilik ordusuyla Endülüs'e çağırdı. Ordusuyla Endülüs şehirlerinden İsbiliye'yi ve zorlu bir mücadeleden sonra Merida'yı fethetti. Toledo'da emrine itaat etmeyen Tarık Berberi ile buluştu. Tarık'ın başarıları affedilmeye yeterliyken, İbn Nusayr kin ve düşmanlığını sürdürerek onu hapse attı. Ancak Halîfeden gelen emir üzerine Tarık serbest bırakıldı ve eski görevine iade edildi. Ertesi yıl Musa kuzey yoluyla, Tarık ise doğu yoluyla Saragosa şehrine ulaştı ve şehrin fethiyle Endülüs'ün tamamı fethedilmiş oldu.

Üç yıl içinde İspanya ve hatta Avrupa'nın önemli bir bölgesi, fethedilmişti. Avrupa'nın gücü azalıyor ve Musa'nın büyük umutları gerçekleşiyordu. Musa bin Nusayr'ın, Batı'dan Doğu'ya doğru ilerleyerek Galya (Fransa) ve Almanya'yı geçip Konstantinopolis'e ulaşmak ve Akdeniz'i İslâm topraklarıyla çevreleyerek tüm Avrupa'yı Muhammed'in sancağı altına almak gibi bir hayalinin olduğu söylenir. Ancak bu planı gerçekleştiremedi çünkü HalîfeVelîd'den görevden alma emri geldi. Velîd, Musa ile Tarık arasındaki anlaşmazlığı ve bunun devam edeceğini bildiğinden ikisini de Endülüs'ten azlederek Sûriye'ye çağırdı. İkisi de fetihlerinin ödülü olan değerli ganimetlerle Endülüs'ten ayrılıp Şam'a doğru yola çıktılar. İleride görüleceği gibi, Musa bin Nusayr'ın bu büyük hayalini gerçekleştirmeye çalışan bir kişi bu uğurda hayatını feda etmiştir.

Şark Seferleri - Haccac ve Velîd'in Vefatı

Velîd, o kadar talihliydi ki Şam kapısından çıktığında, el-Kass'ın sınırları adeta Doğu ve Batı'ya doğru genişlemişti. Kardeşi (Rûmlılara defalarca sefer düzenleyip her seferinde onları mağlup ederken), Haccac bin Yusuf iki büyük ordu hazırlamış ve komutanlıklarını (Kutaybe bin Muslim) ve yeğeni (Muhammed bin Kasım) gibi değerli komutanlara vermişti. Emir Kuteybe'yi Buhara, Semerkand ve Kaşgar yoluyla, Muhammed bin Kasım'ı ise Hindistan'ın kuzeyinden Çin'e doğru saldırıya memur etmiş ve her ikisine de fethedecekleri yerlerin valiliklerini vadetmişti. Ancak Haccac'ın ölümü (Ramazan 95 / Mayıs-Haziran 714) ve kısa bir süre sonra HalîfeVelîd'in vefatı (Cemaziyelevvel 96 / Ocak-Şubat 715), bu büyük harekâtı durma noktasına getirdi.

Haccac bin Yusuf büyük, akıllı, iyi konuşan, tedbirli ve sert bir adam olan Haccac bin Yusuf es-Sakafi, böyle bir karışık dönemde ortaya çıkarak çöküşe yüz tutmuş Emevi devletini güçlendirmiş ve fitne yuvası olan Irak vilayetinde yirmi yıl boyunca yönetimi ele alarak fesat kaynaklarını kurutmuştur. Onun çabalarıyla İslâm bayrağı Çin ve Hindistan topraklarına da girmiştir. Ancak zulüm ve işkencede nam salmış hainlerden biriydi; belki de yüz yirmi binden fazla masum insanı öldürdüğü ve zindanlarında otuz binden fazla mahkum bulunduğu Târîhi kayıtlarda geçmektedir. Bu büyük zulmü, güzel konuşması ve işlerdeki kararlılığı sayesinde yapabilmiş, ancak cesaret ve kahramanlığı eksikti. Horasan kadısı (Yahya bin Ya'mer)'in yardımıyla Kur'an-ı Kerîm'i noktalamış ve harekelemiş, ancak daha sonra bu kadıyı da öldürmüştür. Haccac öldüğünde elli dört yaşındaydı. Hasan Basri Hazretleri onun ölüm haberini duyduğunda Allah'a şükür secdesi yapmıştır. Ve (Ömer bin Abdülaziz) Hazretleri şöyle buyurmuştur: "Her kavim kendi soysuzlarıyla övünür; biz de Haccac ile gitsek onların hepsini yeneriz."

(Abdûlmelik) ölüm döşeğinde Velîd'e Haccac'ı tavsiye etmiş ve "Oğlum! Sakın Haccac hakkında kimsenin sözünü dinleme. Çünkü düşmana karşı senin kılıcın odur, bu toprakları itaat ettiren odur, senin akanın ona ihtiyacı senin sükuna ihtiyacından daha fazladır. Onu koru ve ona değer ver." şeklinde öğütler vermiştir. Velîd de babasının vasiyetinden asla ayrılmamıştır.

Velîd (95) yılında Şam'da bilinen büyük Emevi camisini inşa ettirmiş ve ilk olarak Şam'da misafirhane ve hastane yaptırmıştır. Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı da tamir ederek yeniden canlandırmıştır. Haremeyn vâlisi olan yeğeni (Ömer bin Abdülaziz) Hazretleri, Halîfenin emriyle Medîne'de Mescid-i Nebevi'yi genişletip süslemiş, çevresine medreseler ve hücreler eklemiş, Mekke'de ise Kâbe'nin mizabını altından yapmıştır. Ayrıca büyük kubbeler ve su yolları inşa ettirmiştir. Onun Halîfeliği döneminde İslâm devletinin toprakları ve nüfuzu genişlemiş, (92/711) ile (Musa) Endülüs'te, Emir (Kuteybe) Türkistan'da, (Mesleme bin Abdûlmelik) Rumistan'da ve (Muhammed bin'ül-Kasım Es-Sakfi) Hindistan'da zaferler kazanmıştır. Doğu ve batıdan fetih haberleriyle Şam'a gelen Tatarlar, dünya çevresinin neredeyse yarısını aşmışlardı.

Vefatlar

(88/706) yılında Abdullah bin Besr el-Mâzenî (sahabi) Hazretleri Humus'ta vefat etti. Sûriye'de en son vefat eden sahabe kendileridir. Yine aynı yıl (Alkame bin el-Aska el-Huzai) vefat etti. Yaşları yüze yaklaşmıştı ve Kufe'de sahabelerden en son vefat edenlerdendir.

91 / 709 yılında sahabelerden (Sehl bin Sa'd es-Sa'idi) Hazretleri ebediyete göçmüştür. Kendileri Medîne'de sahabelerden en son vefat edenlerdendir. Peygamberimizin vefatı sırasında on beş yaşındaydı.

94 / 712 yılında büyük tabiinlerden (Said bin Cübeyr el-Esedî) Haccac'ın elinde öldürüldü. Kendileri (İbnü'l Es'as)'ın isyânına katılmış ve İbnü'l-Es'as'ın ölümünden sonra Mekke'ye sığınmıştı. Bir keresinde Şam'ı fethetmiş ve kendisini tebrik edenlere " Kâbe'den başka bir yere sığınmaktan utanırım" demişti. Haccac onu öldürmek için Mekke'den Irak'a getirtip "Sen (Said bin Cübeyr) misin beni yalanlayan?" diye sorduğunda Said Hazretleri "Ben Said bin Cübeyrim. Eğer senin gibi bir zalimin elinde öldürülürsem Said ismine bir de şehitlik eklenir" diye cevap verdi. Haccac öfkelenip onun boynunun vurulmasını emretti. Anlatılır ki Said şehit Hazretleri geceleri Haccac'ın rüyasına girip "Ey Allah'ın düşmanı, beni nasıl öldürdün?" diye yakasına yapışır ve Haccac "Vay halime vay Said bin Cübeyr" diye bağırarak uyanırdı. Haccac ondan sonra birçok kişiyi öldürmüştür.

Yine 94 / 712 yılında tabiinlerin efendisi (Said bin Müseyyeb el-Muhazumi) ve büyük fakihlerden ve ilk tabiinlerden (Urve bin ez-Zübeyr bin el-Avvam) dünyadan ayrıldılar.

95 / 713 yılında Hazreti Hüseyin'in oğlu, "Zeynel-Abidin" lakabıyla bilinen (Ali) Medîne'de vefat edip Bakî'ye defnedildi. Çok ibadet etmesi nedeniyle (Seccad) ve (Zeynu'l-abidin) lakaplarıyla anılırdı.

Süleyman bin Abdülmelik'in Hilâfeti

(96-99 / 714-717)

Velîd'den sonra kardeşi Süleyman, Halîfelik makamına geçti. Süleyman, yumuşak huylu, güzel konuşan ve bilgili bir kişiydi. Haccac'ın zindanlarını açtırarak birçok insanı zulüm ve işkenceden kurtardığı rivayet edilir. Ancak, Târîhçiler onun ilk icraatını hoş karşılamamışlardır. Endülüs fatihlerinden Musa bin Nusayr ve Tarık

bin Ziyad'ı Şam'da yargılayarak Musa bin Nusayr'ı yolsuzlukla suçlayıp mallarına el koymuş ve onu aşağılamıştır. İspanya'nın büyük zenginliklerini eline geçiren Musa, sonunda Arap çöllerinde yoksulluk içinde yaşamıştır.

Musa'nın yerine Endülüs vâlisi olan oğlu Abdülaziz, bölgedeki düzeni sağlamaya ve yönetimi iyileştirmeye çalışmıştır. Abdülaziz, Arap yöneticiler ile İspanyol halkı arasındaki düşmanlığı gidermek ve kaynaşmayı sağlamak için, öldürülen İspanya kralının dul eşi Eglone ile evlenmiştir. Eglone'nin, resmi törenlerde Abdülaziz'in başına eski kocasının tacını koydurması, bazı kişilerin Abdülaziz'in Endülüs'e sahip olmak istediği şeklinde dedikodular yaymasına sebep olmuştur. Bu dedikodular Halîfeye kadar ulaşınca, Abdülaziz Halîfenin emriyle öldürülmüş ve kesik başı önce Şam'a, sonra da babası Musa bin Nusayr'a gönderilmiştir. Musa, oğlunun kesik başını görünce metanetini koruyarak "Onu öldürdüğünüz için tebrikler, iyi bir adamı öldürdünüz" demiştir.

Velîd, daha önce oğlu yerine kardeşi Süleyman'ı veliaht yapmak istemiş, ancak Haccac ve komutanları Kuteybe bin Müslim ve Muhammed bin Kasım buna karşı çıkmışlardı. Süleyman, zaten Haccac ve komutanlarına karşı kin beslemekteydi. Halîfeolunca Muhammed bin Kasım'ı Hindistan sınırında yakalattı ve Bağdat'a getirterek işkence edip öldürttü. Muhammed bin Kasım henüz yirmi yaşında, zeki ve yetenekli bir komutandı. Daha on yedi yaşında Fars valiliği ve Hindistan ordusu komutanlığı yapmıştı. Kuteybe ise Muhammed'in başına gelenlerin kendi başına da geleceğini anlayarak Türk hakanının yanında isyân etti. Ancak isyânı bastırıldı ve kendisi on bir oğluyla birlikte öldürüldü. Kuteybe, doğu eyaletlerinde sekiz dokuz yıl kalmış, birçok savaş yapmış ve Türk hanlarını kontrol altına almıştır. İslâm dininin Tataristan ve Çin'e yayılması onun çabaları sayesinde olmuştur. İsyanının sebebi ise Şam'daki Mehleb ailesine olan düşmanlığıydı. Kuteybe'nin yerine atanan Vekî, dokuz ay sonra Halîfeta tarafından gönderilen orduyla savaşırken öldürüldü ve yerine Yezîd bin el-Mehleb getirildi. Kuteybe'nin ölümünden sonra Türkler anlaşmayı bozarak İslâm topraklarına saldırmaya başladılar. Yezîd, onların üzerine yürüdü. Ancak Türk kuvvetlerini püskürtemeyince öfkeleni ve zafer kazanırsa düşman hanıyla yemek yiyeceğine dair yemin etti. Bu kararlılıkla yapılan savaşlar sonunda Türkler yenildi ve toprakları İslâm egemenliğine geçti.

HalîfeSüleyman, İstanbul'un fethini çok istiyordu. Çünkü kardeşi Müslime, Bizanslılara karşı birçok savaş yapmış ve onların gücünü kırmıştı. Hatta bir

keresinde İstanbul'a kadar ilerleyip geri dönmüştü. 99 yılının başında Müslime büyük bir orduyla İstanbul üzerine yürüyüp şehri kuşattı. Bizanslılar yine "Rum ateşi" ile direndiler. HalifeSüleyman da savaşa katılmak için yola çıktı, ancak Halep yakınlarında öldü. Çok fazla yemek yediği rivayet edilir. Halkın gözünde en büyük başarıları, Haccac dönemindeki zulmü kaldırması ve Ömer bin Abdülaziz'i veliaht yapmasıdır.

Müslime, kuşatma sırasında İstanbul karşısındaki Galata surlarını inşa etti ve Arap Camii'ni yaptırdı. Müslümanlar Bizans topraklarında bir yıl kadar kalıp burayı yağmaladılar.

Ömer bin Abdülaziz'in Hilâfeti

(99-101 / 717-719)

Ömer bin Abdülaziz, Süleyman'ın ölümünden sonra Halifeoldu. Kendisi sade bir hayat yaşayan ve adil bir kişiydi. Bütün icraatlarında, adaşı olan ikinci HalîfeHz. Ömer'i örnek aldı. Önceki Halifelerin gösterişli saray yaşantısını terk ederek İslâm Halîfelîğinin ilk yıllarındaki sadelik, huzur ve adaleti geri getirmeye çalıştı. Örneğin, Belh şehrinde halka hitap ederek "Ey insanlar! Ben bu Halîfelik belasına uğradım" dedi ve "Eğer ben Allah'a itaat edersem bana itaat edin, eğer isyân edersem bana itaat etmeyin" diyerek sözlerini bitirdi. Kendi özel eşyalarını ve saraydaki değerli eşyaları sattırarak gelirini devlet hazinesine aktardı. Altmış dört yıldır Emeviler, camilerde Hz. Peygamber'e lanet ederken, Ömer bin Abdülaziz bu kötü uygulamayı kaldırdı ve yerine "Allah adalet ve iyilikle davranmayı emreder" ayetinin okunmasını emretti. Bu hareketi halkı çok memnun etti. Kendisine övgüler düzen şairlere de bekledikleri ödülleri vermedi. Adaletli yönetimi sayesinde Sindh ve Hint kralları Müslümanlığı kabul edip onun egemenliğini tanıdılar.

İstanbul kuşatması devam ediyordu. Ömer bin Abdülaziz, Müslime'ye Mısır donanmasıyla yardım gönderdi, ancak donanma "Yunan ateşi" nedeniyle şehre yaklaşamadı. Müslime kuşatmayı kaldırıp geri döndü.

Ömer bin Abdülaziz, iki buçuk yıl kadar Halîfelik yaptıktan sonra öldü (101 / 719). Emeviler tarafından zehirlendiği rivayet edilir. Çünkü o, Hz. Peygamber'in iki dirhem maaşıyla yetinmiş, Fedak arazisini Emevilerden alıp devlet hazinesine geri vermiş ve Emevilerin gaspettikleri devlet mallarını geri almaya çalışmıştır. Eğer

Halîfeliği uzun sürseydi, belki de Emevileri ortadan kaldırıp başka birini veliaht ilan edebilirdi.

2.Yezîd bin Abdûlmelik'in Hilâfeti

(101-105 / 719-723)

Yezîd bin Abdûlmelik, Halîfeolduğunda ilk kırk gün selefinin iyi yönetim şeklini devam ettirdi, ancak daha sonra eğlence ve zevke düşkün bir hayat yaşamaya başladı. Devlet adamlarından Yezîd bin'ül-Muhalleb, Kuteybe ve Ebû Akil ailelerinin intikamını almak bahanesiyle hapse atılmıştı. Ömer bin Abdülaziz döneminde hapisten kaçarak büyük bir ordu toplamış ve isyân etmişti. Yezîd, onun üzerine kardeşi Müslime'yi gönderdi. Muhallebîler bu savaşta yenildiler ve aileleri yok oldu. Muhalleb ailesi cömert ve zengin bir aile olduğu için, son durumları hakkında şairler ağıtlar yazdılar.

Endülüs tamamen İslâm egemenliğine girmişti. 103 yılında komutan es-Semah, bugünkü Fransa'nın güneyindeki Pirene Dağları'nı aşarak Galya'ya (Fransa) girdi. Müslümanların gücü karşısında duramayan Franklar, Narbonne kalesini teslim ettiler. Ardından Toulouse şehri kuşatıldı. Ancak, es-Semah kuşatma sırasında öldü ve ordu geri çekildi.

Yezîd, 105 / 723 yılında sevgilisi Hababet'ül-Cerrah'ın ölümünden sonra üzüntüsüne dayanamayarak öldü.

Hişâm bin Abdûlmelik Dönemindeki Halîfelik (105-125 / 723-743)

Hişâm'ın Halîfeliğinin ilk yıllarında, Endülüs emiri (Anbasa bin Suheym el-Kelbi) Fransa'ya bir sefer düzenledi. (106) Güney Fransa'nın tamamını İslâm topraklarına kattı ve Fransız şehirleri arasında, başkentten sonra ikinci büyük şehir olan Lyon'u ve Rhone Nehri boyunca uzanan diğer şehir ve kasabaları fethetti. Bu büyük fetihler, İslâm topraklarını genişlettiği gibi, diğer taraftan da Afrika'dan Sicilya veya Sardinya'ya asker gönderilerek adanın fethiyle meşgul olan Müslümanlar arasında huzursuzluk yarattı. Berberi kabileleri arasında çıkan bu karışıklık bir süre Emevi yönetimini meşgul etti.

Afrika vâlisi (Tunus)'u imar edip Sudan ve Sicilya'ya asker göndererek yönetimini güçlendirirken, Tanca vâlisi olarak atadığı oğlu İsmail, halka bazı baskılar uygulayınca, hem Müslüman hem de gayrimüslim Berberi kabileleri ayaklanıp

Tanca'yı ele geçirdiler. HalifeHişâm, bu ayaklanmayı bastırmak için Afrika'ya birçok komutan ve asker gönderdi, ancak Berberiler, Haricilerden Ukkâşe bin Eyûb el-Fezari'yi kendilerine lider seçip Araplara karşı birçok savaşta üstünlük sağladılar. Ukkâşe, Mısır vâlisi Hanzala bin Safvan el-Kelbi'nin Kayrevan ve Rudaniye'ye kadar olan bölgede bağımsızlığını ilan ederek gücünü artırdı ve iki yüz bin kişilik bir ordu topladı. Ancak Hanzala ile Sebû mevkiinde yapılan ilk kanlı savaşta Ukkâşe ve yardımcısı Abdülvahid el-Harici öldürüldü ve ordusu tamamen bozguna uğratıldı. Bu büyük zaferle Afrika'daki Berberi ayaklanması bastırıldı (117 / 735).

Bugünkü Hazar Denizi'nin güney kıyılarında yaşayan Hazar Türkleri, İslâm topraklarına saldırıp Musul'a kadar ilerlediler. 110 / 728'de Said el-Harşi, Erdebîl yakınlarında Hazar ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak Ermenistan ve Azerbaycan'dan Türkleri çıkardı. Ardından Müslümanların komutanı, Bab el-Ebvad kalesini ele geçirip içine 14 bin asker yerleştirdi. Türklerin saldırıları devam ettiği için Ermenistan valiliğine Mervân bin Muhammed bin Mervân bin Hakem atandı ve sıkı yönetimiyle bölgedeki düzeni sağladı.

Türk hakanı, Semerkand'ı ele geçirmek amacıyla kuşattığında, Horasan vâlisi Cüneyd bin Abdurrahman, ordusuyla Türkleri püskürtüp Semerkand'ı kurtardı (110/728). Ancak 115'te hakan, sınırda büyük bir orduyla Müslümanlara karşı savaş hazırlığına girdi. Horasan emiri Esed bin Abdullah el-Kasri, Belh ovalarında Türk ordusuyla büyük bir savaş yaptı ve düşmanı yendi. Türk hakanı ise kaçarken kendi adamları tarafından öldürüldü.

Fransa'da Müslümanların fetihleri ilerlemişti. Bu kez, Endülüs emiri şehit olduktan sonra Narbonne kuşatmasından ordusunu başarıyla geri çeken Abdülrahman bin Abdullah el-Gafiki'ye görev verildi. Abdülrahman, Musa bin Nusayr'in başaramadığı fetihleri gerçekleştirmek ve kaybedilen toprakları geri almak istiyordu. 110'da, askeri hareketin merkezi olan Narbonne kalesinden kuzey Fransa'ya doğru ilerleyerek Garonne Nehri'ni geçti ve Frankların önemli bir şehri olan Bordeaux'yu fethetti. Bütün Fransa'yı korku saran bu durum karşısında, Frank kabileleri güçlerini birleştirerek komutanlık görevini cesaretiyle ünlü Şarl Martel'e verdiler. İki ordu Poitiers'de karşılaştı. Savaş, daha önce görülmemiş derecede şiddetli ve kanlıydı. Müslüman askerler büyük bir cesaretle savaştılar, ancak ganimetlerle dolu olmaları hareketlerini yavaşlattı. Düşmanlarının güçlü süvari birliklerine karşı koyabilecekleri tek şey cesaretleriydi. Kader, İslâm'ın batıdaki yükselişinin burada durmasını

istemişti. Müslüman askerler bozguna uğradı ve Komutan Abdülrahman şehit düştü. Düşmanın bu zaferi, dünyanın geleceğini tamamen değiştirdi (112 / 730). Çünkü Hristiyanların bu zaferi olmasaydı, Konstantinopolis'e kadar ilerlemelerini engelleyecek hiçbir güç kalmayacaktı ve Musa bin Nusayr'ın hayali gerçekleşerek İslâm dini tüm Avrupa'ya hakim olacaktı...

Bu olay, Müslümanların Batı Avrupa'daki ilerleyişini durdurdu ve Müslümanlar yavaş yavaş fethettikleri toprakları eski sahiplerine geri vermek zorunda kaldılar. Şehit komutan Abdülrahman'ın adı düşmanlarının kalplerine o kadar korku saldı ki, Orta Çağ'da Frank kadınları yaramazlık yapan çocuklarını "Abdurrahman geliyor" diye korkuturlardı.

Müslümanların komutanı ve Rum topraklarına yaptığı seferlerle ünlü Battal lakaplı Ebû'l-Hüseyin Abdullah el-Antakî, 110'da şehit düştü ve Gazze'ye gömüldü. Frank kadınları çocuklarını Abdurrahman ile korkuttuğu gibi, Rum kadınları da yaramazlık yapan çocuklarını "seni Battal'a veririm" diye korkuturlardı. Bir çocuk böyle korkutulunca ağlamaya başlamış ve Battal bunu duyunca "Vallahi böyle gitmez" demiş.

120 / 737'de Horasan ve çevresinin vâlisi olan Nasr bin Seyyâr, Maveraünnehir bölgesine yardım ordusu göndererek bölgedeki isyânları bastırdı ve yağma olaylarını sona erdirdi.

120'de Hz. Hüseyin'in torunlarından Zeyd bin Zeynu'l-Âbidîn, Halîfelik iddiasıyla ayaklandı ve Kûfe halkı ona biat etti. Ancak daha sonra Hişâm'ın gönderdiği ordu tarafından mağlup edildi ve şehit düştü.

Ünlü komutan Mesleme bin Abdülmelik 120'de, kardeşi HalîfeHişâm ise 123'te öldü. Hişâm, yumuşak huylu ve Emeviler arasında en az zararlı kişilerden biriydi.

Vefatlar

110 yılında, ilim ve züht ehli sahabelerden Hasan el-Basri, ünlü rüya yorumcusu Muhammed bin Sirin ve usta şair Ferazdak vefat etmişlerdir.

120 yılında Horasan vâlisi Esma bin Abdullah el-Kasri ve bir süre sonra kardeşi Halid bin Abdullah el-Kasri de vefat etmiştir. Halid, on beş yıl boyunca Irak'ta valilik yapmış, zulüm ve haksızlıkta döneminin Haccac'ı olarak anılmıştır.

II. Velîd'in Halîfeliği (125-126 / 742-744)

Hişâm'dan sonra hükümdar olan II. Velîd, Târîhte sefahati ve inançsızlığı ile tanınan bir kişidir.

Onun kibir ve azgınlığına manevi bir kanıt olarak şu olay aktarılır: Bir gün Kur'an'ı rastgele açtığında, "Bütün zorba inatçıların helak olmasını istediler" anlamına gelen bir ayetle karşılaştı. Bu duruma tepki gösteren Velîd, Kur'an'ı bir ok hedefi boyutuna getirdi.

Müslümanların hazinesi onun savurgan ellerinde çarçur edildi. Gece gündüz eğlence ve zevkten başını kaldırmadığı için ülke yönetimi bozuldu. Sonunda devlet adamları, Velîd Şam'ın Lübnan taraflarında avlanırken III. Yezîd'e biat ettiler. Velîd, Yezîd'in askerleri tarafından yakalanarak idam edildi (126 / 744).

125 yılında Zeyd bin Zeyd'il-Abidin'in oğlu Yahya bin Zeyd, babası gibi Halîfelik iddiasında bulundu ancak Horasan vâlisi Nasr bin Seyyar'ın ordusuna yenildi ve Curcan'da şehit oldu.

Emeviler Devleti'nin Zayıflaması ve Abbasilerin Ortaya Çıkışının Başlangıcı

Bu kutsal din, daha ilk yüzyılda kendi şan ve büyüklüğüne yaraşır bir dünyevi güce kavuşmuş olsa da, bunda Emevi hükümdarlarının samimi çabaları görülmemektedir. Bu güç ve şan, seçkin atalarının bıraktığı miras ve bazı mücahit komutanların takdire şayan kahramanlıklarının eseridir, bunda şüphe yoktur.

Emevi ileri gelenleri, Hz. Osman döneminde valilik, komutanlık ve diğer hizmetlerde bulunarak nüfuz ve güç elde etmişlerdi. Daha önce bahsedildiği gibi, ortak çıkarlarını koruma konusundaki kararlılıkları gibi, kendi aralarındaki ittifakları da sağladı. Böylece, aynı düşünce ve güce sahip seçkin bir grubun oluşmasına çok çalıştılar. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olaylar, halkın gözünde yüce Halîfelik makamının saygınlığını zedeledi. Hz. Ali'nin Halîfeliğinin başlangıcı, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden kaynaklanan genel kargaşa dönemine denk geldiği için, Emeviler bu hengamede Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını talep ederek önce Cemel, sonra Sıffin savaşlarını başlattılar. Bu savaşlarla Hz. Ali'nin devlet yönetimindeki gücünü zayıflatmaya ve kendi yönetimleri altındaki eyalet halklarını kendi taraflarına çekmeye çalıştılar.

Hız. Muâviye'nin yanında zeka ve strateji konusunda yetenekli kişiler eksik değildi. Kendisi oldukça ketumdu. Hız. Ali ise mert kişiliğinin gerektirdiğı gibi, kalbindeki düşünceler de dahil olmak üzere her şeyi herkese açıkça belli ederdi. Sıffin Savaşı'nda iki tarafın orduları arasında da düzen açısından büyük bir fark vardı. Çünkü isyân eden taraf az sayıda olsa da, Hız. Ali komutanlarla anlaşmazlık içindeydi. İşte bu durum, Emevilerin kaderin de yardımıyla amaçlarına hizmet etti ve olaylar onların lehine gelişti. Yükselen güçlerine bakıldığında, hem Cemel Vakası'nda hem de Sıffin Savaşı'nda galip gelen Hız. Ali olmasına rağmen, zaferin sonuçları savaş kurallarının aksine mağlup tarafa yarar sağladı. Şüphesiz ki, eğer Emeviler Hız. Ali'yi rahat bıraksalardı, İbn Abbas ve İbn Yasir gibi yetenekli kişiler yönetime geçerek İslâm Halîfeliğinin Hız. Muhammed dönemindeki ihtişamına kavuşmasını sağlayabilirdi. Ancak kaderin hükmü, Hız. Ali'yi ahiretteki mükafatlara kavuştururken, rakiplerini de amaçları olan saltanât tahtına oturttu.

Hız. Ali'nin şehadetinden sonra Muâviye, İslâm devletinde rakipsiz kalınca gücünü pekiştirmeye ve düzeni sağlamaya odaklandı. Doğru Halîfelerin yönteminin aksine, saltanât tacını aldı ve çocuklarının da bu makama miras yoluyla geçmesini sağladı. Akıl ve deneyimi sayesinde tüm girişimlerinde başarılı oldu.

Kuruluşunda gösterdiği güç ve sağlamlık, fetihlerin çokluğu ve ganimetlerin bolluğuyla zenginlik ve refaha dönüşen bir devlet, halkın genel görüşüne göre, yöneticinin yöntemlerindeki değişikliklerin bir tür nifak ve bozulmaya yol açtığını gösterir. Muâviye bin Ebû Süfyan döneminde de devlet, ilerleme ve rahatlama dönemine denk geldiği için, ondan sonra İslâm devleti (günümüzde her ülkede geçerli olan siyasi ve sosyal düzene benzer şekilde) kendi hanedanına miras kaldı.

Ancak Emeviler'in bu şekilde iktidara gelmesi, tüm müminlerin, özellikle de Emevilerin etkisinde olmayan Hicaz ve Irak halkının ve Peygamber soyuna içtenlikle bağlı olan Müslüman grubun rızasına uygun değildi. Başlangıçta Hız. Hüseyin'in Kerbela'daki trajik olayından sonra Hız. Abdullah bin Zübeyr'in yönetim iddiası ve daha sonra Hüseyin'in intikamını alma iddiasıyla Muhtâr es-Sekafi'nin ortaya çıkışı gibi olaylar tek başına yaşanmadı. Bu olaylar üzerine Muâviye-i Sâni'nin Halîfelikten çekilmesiyle Emevilerin yükselen yıldızı sönmeye başladı. Ancak bu tür zorluklarda metanet ve kararlılık gösterecek akıl sahipleri Emeviler arasında ve destekçilerinde yok değildi. Şam'da hüküm süren Mervân bin el-Hakem, Emevi hanedanının dağılık görüşlerini birleştirerek oğlu Abdülmelik'in zafer koşullarını hazırladı. Abdülmelik,

büyük bir gücün başına geçtiğinde, Abdullah bin ez-Zübeyr ve Muhtâr es-Sekafi'nin savaşlarına karışmayıp akıllıca bir şekilde olayların sonucunu bekledi. Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra Abdullah bin ez-Zübeyr, Haccac'ın elinde mağlup edilerek öldürüldü ve Abdülmelik, güç ve bağımsızlık tahtında sağlam bir şekilde kaldı. Emevilerin yıldızını söndüren talihsizlik ortadan kalktı ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık ve ayrılık da barış ve birliğe dönüştü.

Haccac'ın sert yöntemleri, fitne ağacını kökünden sökerek sağlanan genel birlik, HalîfeVelîd zamanında büyük bir fetih dönemi açtı ve zafer sancağı Çin sınırlarında, Hindistan ve Endülüs topraklarında dahî dalgalandı.

Bu sınır fetihlerinde ortaya çıkan bazı cesur komutanların kahramanlıkları Emevi hanedanının samimi çabalarından değildi. Hatta HalîfeSüleyman, dönemin en büyük komutanları olan Kuteybe, Muhammed bin Kasım ve Musa bin Nusayr'a öfkelenerek onların değerini bilmemezlik zulüm boyutuna vardı. Ancak Ömer bin Abdülaziz'in tahta çıkışı dünyaya yeni bir hayat vererek devlet ve dinin şanının yükselmesine büyük hizmet etti. Ancak, ezeli bir hükmün gereği olarak, her yükselişin bir düşüşü olduğu genel kuralına Emeviler Devleti de uyarak, Ömer bin Abdülaziz'den sonra çöküş belirtileri göstermeye başladı.

Hişâm'ın yirmi yıl süren hükümdarlığı döneminde her tarafta savaş ve çatışma eksik olmadı, ancak hiçbiri İslâm topraklarını eski sınırlarından daha fazla genişletmedi. Bu büyük devleti iyi yönetmek Emeviler'in giderek gücünün yetmediği bir iş haline geldi. Emeviler Devleti, ilk dönemlerinde Muâviye bin Ebû Süfyan ve Amr bin el-As gibi siyaset ve strateji yetenekleriyle kurulan, Haccac-ı Zalim'in sert yöntemleriyle güç ve sağlamlık kazanan ve Velîd-i Evvel zamanındaki büyük fetihlerle ünlenen büyük bir yapıydı. Ancak devletin devamlılığı ya Abdülmelik'in benimsediği siyasi yöntemlerle ya da Ömer bin Abdülaziz'in sahip olduğu sadelik ve adalet gibi bir yol izlemekle sağlanabilirken, Halîfeler yönetim zaafına, kişisel hırslarına ve hatta bazen günah ve kötülüklere düşerek halkın gözündeki eski saygınlıklarını kaybettiler.

Velîd-i Sâni'nin vefatının ardından, birkaç Ümeyye mensubu hükümdarlık koltuğuna oturdu, ancak rakiplerinin saldırılarını savuşturmakla geçen kısa saltanatlar yaşadılar. Bu dönemde iki önemli hanedan, yani Hz. Ali'nin soyundan

gelenler ve Abbasi ailesi, soyları ve itibarları nedeniyle kendilerini Ümeyyelilere rakip görüyorlardı ve hilâfete daha layık olduklarını düşünüyorlardı.

Hız. Ali'nin soyundan gelenler, Peygamber soyundan gelmeleri nedeniyle Müslümanların gözbebeğiydi. Hız. Ali'nin yüce karakteri, Hız. Hüseyin'in Kerbela'daki şehadeti, Hız. Hasan'ın tevekkülü, Hız. Zeynel Abidin'in sabrı ve takvası, Hız. Zeyd'in çektiğı sıkıntılar ve oğlu Beyhan'ın ölümü Müslümanları derinden etkilemişti. Bu değerli insanların Benî Ümeyye tarafından öldürölmesi, toplumda genel bir öfkeye yol açmıştı. Ancak, kendi aralarında tam bir birlik ve siyasi beceri eksikliği nedeniyle, bu öfke kalıcı bir muhalefete dönüşmemişti.

Abbasiler, Peygamber'in amcasının soyundan gelmeleri ve kendi bilgi ve erdemleriyle Müslümanlar arasında saygın bir konuma sahip olmuşlardı. Abdullah bin Abbas, sahabelerin en faziletliyelerinden, hadis ve fıkıh alimlerinden idi . Hız. Ali ve oğlu Hız. Hüseyin'e olan bağlılığı biliniyordu. Oğlu Ali bin Abdullah da babası gibi faziletli ve dindardı. Ancak, Abdülmelik döneminde saygı görürken, Velid bin Abdülmelik döneminde dövölerek Şam'a sürgün edildi ve orada öldü.

Ali bin Abdullah'ın oğlu Muhammed, Ümeyyelilere karşı kin ve öfke duyuyordu. Babasına yapılan muamele intikam duygusunu körüklemişti. Ancak, Abbasilerin hilâfet iddialarının Müslümanlar arasında pek kabul görmeyeceğini bildiklerinden, Hız. Ali'nin soyundan gelen Ebû Haşim'in kendilerine imameti bıraktığını iddia ederek davalarını temellendirdiler. Ebû Haşim'in böyle bir şey yapıp yapmadığı ve yapmış olsa bile imamete hakkı olup olmadığı Târîhte tartışmalı bir konu olmuştur. Yine de, Abbasiler bu durumu kendi lehlerine kullanarak davalarını güçlendirdiler.

Hişâm'ın hükümdarlığı sırasında Berberi kabilelerinin ayaklanması sırasında Muhammed bin Ali, doğu bölgelerine, özellikle Horasan'a gitti ve temsilciler göndererek insanları Ümeyyelilere karşı kışkırtmaya ve Peygamber soyundan gelenlere biat etmeye çağırdı. Bazı Târîhçiler bu temsilcilerin gönderilme Târîhini 103 yılına kadar çıkarırlar. Bu temsilciler, "Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine uyarak, Peygamber soyundan razı ve itaatkar olmak üzere bize biat edin" diyerek insanları davet ediyorlardı. Abbasilerin adı açıkça geçmediğinden, Alevi taraftarları da "Peygamber soyundan gelenler"den kasıt Hız. Ali ve Hız. Hüseyin'in soyundan gelenler olduğunu düşünerek biat ettiler. Bu sayede Abbasi taraftarları

önemli ölçüde arttı. Hatta bazıları daha sonra gerçeği öğrenince biatlarını bozmak istediler, ancak Müslümanların gözünde itibarını yitirmiş olan Ümeyyelilere itaat etmektense, Peygamber'in akrabası sayılan Abbasilere itaati tercih ederek Ümeyyelilere karşı düşmanlıklarını sürdürdüler.

Bu sırada İmam Muhammed bin Ali, Şam'a gitmek gibi bir hata yaparak, daha önceki borçları nedeniyle HalîfeHişâm tarafından hapsedilmişti. İşte tam bu dönemde, Ebû Müslim Horasânî adında bir kişi ortaya çıktı ve azmi, cesareti ve zekasıyla Abbasi saltanâtının kurulmasında önemli bir rol oynadı. Bu kişi, İsa bin Ma'kal el-İclî adında bir marangozun çırağıydı. Ustası Abbasilerin temsilcilerinden biriydi ve Ebû Müslim, sanatını icra etmek için gittiği köy ve kasabalarda Abbasi propagandası yapıyor ve bu konuda çırağını da kullanıyordu.

İmam Muhammed bin Ali'nin hapsedildiği haberi gelince, Şam'da bulunan Ebû Müslim hemen harekete geçti. İmamın yüz bin dirhemlik borcunu ödeyerek onu hapisten kurtardı. Ebû Müslim'in bu işte de büyük hizmetleri oldu, çünkü genç olduğu için sadece o hapse girebiliyordu. Borç ödendikten sonra İmam Muhammed, Bağdat'a gitti ve 125 yılında orada vefat ederek hilâfet hakkını oğlu İbrahim'e bıraktı.

Hişâm'ın ölümü ve Velîd'in tahta geçmesiyle, Abbasi temsilcileri doğu bölgelerini ele geçirdi ve insanları davet etmeye başladılar. Velîd'in ahlaksızlığı ve savurganlığı da bu çabalara destek oldu.

Birinci Velîd'in Oğlu Üçüncü Yezîd'in Hilâfeti (125-126 / 742-744)

Yezîd-i Sâlis, 126 yılında tahta çıktı. Dindarlığıyla tanınan bu Halîfe, selefi Velîd'in başlattığı müsrif harcamaları ve yeni vergileri eski düzene uygun olarak azalttığı için "Nâkıs" lakabıyla anılmıştır. Onun döneminde, Emevi Devleti'nin zayıflamasına yol açan iç savaşlar ve karışıklıklar baş gösterdi. Önce Humus halkı, ardından Filistin halkı ayaklandı. Halîfe, amcasının oğlu Süleyman bin Hişâm'ı bu isyânları bastırmakla görevlendirdi ve Süleyman başarılı oldu. Bu olaylarda bazı Emevi ileri gelenleri de ayaklanmalara katıldı, bu da hanedan içinde anlaşmazlık ve çekişmelerin olduğunu gösteriyordu.

Birinci Velîd'in Oğlu İbrahim'in Hilâfeti (127 / 744)

Yezîd-i Sâlis altı ay kadar hüküm sürdükten sonra vefat etti ve vasiyeti üzerine kardeşi İbrahim bin Velîd tahta geçti. Ancak kırk iki gün boyunca kendisine itaat edildi. İlk olarak Süleyman bin Hişâm, ardından da Birinci Mervân'ın oğlu Muhammed'in oğlu Mervân ayaklandı. Sonunda, iki ay on gün hüküm sürdükten sonra İbrahim mağlup oldu ve 127 yılında Cezire'de hayatını kaybetti.

Birinci Mervân'ın Oğlu Muhammed'in Oğlu İkinci Mervân'ın Hilâfeti (127-132 / 744-749)

Emevi Devleti'nin Sonu

Emevilerin son Halîfesi olan Mervân bin Muhammed, İbrahim'in ordusunu bozguna uğrattıktan sonra yönetimi ele geçirdi. Güçlü fiziği ve zorluklara dayanma kabiliyeti nedeniyle "Cezire Eşeği" lakabıyla anılırdı. Ayrıca hocası Ca'd bin Dirhem'e nispetle "Mervân el-Ce'di" olarak da bilinirdi. Halîfeolmadan önce birçok eyaleti fethetmiş, büyük başarılar elde etmiş, cesaret ve komutanlıkta zamanının en iyisi olmuştu. Ancak bunların hiçbiri ona şans getirmedi. Mervân, Emeviler arasında en yeteneklilerden biri olmasına rağmen kötü bir kaderle karşılaştı. Kendisine biat edildikten sonra daha önce yaşadığı Harran'a döndü ve dönüşünün ardından iç karışıklıklar yeniden başladı.

Abbasilerin çıkardığı isyânlar kamuoyunu tedirgin etmişti. Bu tedirginliği gidermek için dışarıya savaş ilan etmek, cihat çağrısı yapmak ve silah ehli kişileri sınırlara göndermekten başka çare yoktu. Böylece halkın dikkatini savaş alanına çevirerek iç karışıklıkları bastırmayı umuyorlardı. Ancak, mevcut toprakların düzeni bozulmuşken yeni fetihler yapmak imkânsızdı.

İlk olarak Humus halkı ayaklandı. Mervân, aceleyle üzerlerine asker göndererek onları zorla itaat altına aldı. Urk'tan Guta 'daki köylüler de ayaklanarak Şam'ı kuşatacak kadar ileri gittiler. Mervân, komutanlarından Ebû'l Verd'i görevlendirerek bu ayaklanmayı bastırdı. O sırada Filistin halkı da ayaklanarak Taberiye'yi kuşatmıştı. Ebû'l Verd, Taberiye'ye giderek isyâncıları dağıttı ve liderlerini şehrin kapısına astı. Bu isyânların en şiddetlisi Ressâfe'de Süleyman b. Hişâm'ın çıkardığı ayaklanmaydı. Süleyman, Mervân'a biat etmişken daha sonra biatını bozarak yetmiş bin kişiyle birlikte Mervân'a karşı Halîfelik iddiasında bulundu. Kınnesrîn'de yenildi ve askerlerinden otuz bini öldürüldü. Ancak Hims'de

tekrar güç toplayarak Mervân'a karşı koymaya çalıştı. Mervân onu da köşeye sıkıştırarak Hims halkını da yenilgiye uğrattı. Bu olaylar sırasında Mervân için huzur ve rahatlık imkansızdı, gece gündüz sıkıntı ve acı içindeydi.

İki yıl kadar süren barış ve istikrar Mervân'ın çabalarının bir sonucuydu. Görünüşte kargaşa ve fitne sona ermiş, yönetim düzene girmiş gibiydi, ancak bu sadece görünen bir durumdu. Çünkü Ebû Müslim, Horasan halkını çeşitli temsilciler aracılığıyla Abbasi tarafına çekiyor ve her yerde Emevilere düşmanlık ilan ediliyordu. Horasan vâlisi Nasr b. Seyyar, İmam İbrahim adına yayılan bu büyük hareketi haber almış ve Halîfe Mervân'a bir mektup göndermişti.

Mervân, Ebû Müslim ve taraftarlarının ayaklanmasını bastırmak için Hamime kasabasında yaşayan İmam İbrahim'i Harran'da hapsedti. Bir süre ne yapacağına karar veremedi, ancak İbrahim zindandan Ebû Müslim'e haber göndererek ona Abbasi davasına devam etmesini ve tüm askeri liderlerin komutasını ona verdiğini bildirdi. Bunun üzerine Ebû Müslim, Şehri'yi zorla ele geçirdi ve altmış dört yaşındaki Nasr b. Seyyar'ı kaçırmaya zorladı. Bu gelişmeler üzerine Mervân, İmam İbrahim'i öldürttü.

Ebû Müslim, Kufe'yi merkez yaparak çevreye komutanlar ve askerler göndererek fetihlerine devam ediyordu. Nasr b. Seyyar, Serahsa, oradan Tûs'a, Tûs'tan Nişabur'a ve oradan da Rey'e kaçtı. Mervân'dan birkaç kez yardım aldıysa da Ebû Müslim'in ordusuna yenildi. 131 / 748 yılında hasta olarak Hemedan'a giderken yolda öldü. Altmış beş yaşındaydı ve Ebû Müslim'in ortaya çıkışına kadar Horasan valiliğinde büyük nüfuza sahipti.

Ebû Müslim, Horasan ve İran topraklarını tamamen ele geçirdikten sonra Nasr b. Seyyar'ı takip etmekle görevlendirilen Kahtaba bin Şebîb, Şehr-i Zûr ve Anbar bölgelerini ele geçirerek Irak'a yaklaştı. Mervân tarafından Irak vâlisi olarak atanan Yezîd bin Hübeyre, mevcut ordusuyla Fırat Nehri kıyılarında Kahtaba'yı karşıladı. Çıkan kanlı savaşta Yezîd'in ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve Kahtaba da Fırat suyunda boğuldu. Kahtaba bin Şebîb, Abbasi davasına büyük hizmetler etmiş bir komutandı. Oğlu Hasan da babasının ardından ordunun komutanlığına getirildi.

İmam İbrahim'in ölümünden sonra kardeşi Ebû'l-Abbas es-Seffah onun yerine geçti. Daha önce Hamime şehrinde yaşayan amcası İsa b. Ali ile birlikte Kufe'ye gitti. Şehrin dışında, veziri Ebû Seleme el-Hallal'ın kurduğu orduya katıldı ve bir süre Emevi tehlikesinden saklandı. Daha sonra komutanlar ona biat ederek

Halîfeliğini tanıdılar. 132 / 749 yılının Rebîulevvel ayının on üçüncü Cuma günü, halk silahlanmış bir şekilde Seffah'ın kapısı önünde toplandı. Ebû'l-Abbas akrabalarıyla birlikte çıkıp önce saraya, sonra da camiye gitti ve halka hitap etti. Hutbesinde, Resulullah'ın akrabası olduğunu, Halîfeliğin hakkı olduğunu, Beni Ümeyye'nin kusurlarını ve Halîfeleri nasıl öldürdüklerini anlattı. Sonunda halkın çoğu ona biat etti. Toplantıda bulunmayanların biatını da kardeşi Ebû Cafer el-Mansur aldı. Ardından Ebû'l-Abbas, amcası İsa b. Ali'yi Kufe'de vekil bırakarak kendisi Ebû Seleme'nin ordusuna katıldı ve Cezire bölgesini işgal eden birliklere akraba ve taraftarlarından komutanlar gönderdi.

Abdullah b. Ali, Musul'u aldıktan sonra Ebû Aun'a emanet ederek Ebû'l-Abbas'ın yanına döndü. O sırada Mervân'ın yüz yirmi bin kişilik ordusuyla Musul üzerine yürüdüğü haberi geldi. Ebû'l-Abbas hemen amcası Abdullah b. Ali'yi görevlendirdi ve Abdullah yeterli bir kuvvetle Ebû Aun'a yardım etmek için yola çıktı.

İki taraf arasında iki küçük çatışma oldu ve Abbasi ordusu yenildi. Ancak Ebû Aun'un önerisiyle yenilen askerler orduya karıştırılmadı ve bu küçük yenilgi haberi yayılmadı. Böylece moral bozulmadı ve ana savaşa karar verildi. Mervân, Büyük Zap Suyu üzerine köprü kurarak askerlerini karşıya geçirmişti. 132 yılının Cemaziyelahir ayının on birinci günü Zap Suyu kıyılarında Beni Ümeyye'nin son savaşı gerçekleşti. Mervân savaşta yetenekli ve cesur bir komutan olsa da o gün bazı hatalar yaptı, çünkü saltanatının sona yaklaşması onun basiretini bağlamıştı. Ebû Aun'un başarılı taktikleri sayesinde zafer Abbasi tarafına gülümsedi ve Mervân'ın ordusu tamamen bozuldu. Çoğu asker boğularak öldü.

Köprüden geçebilenler kaçarak canlarını kurtarmaya çalıştı. Araplar yüz yıldan beri birçok savaş yapmış ve bir savaşta bir eyalet hatta bir devlet ele geçirmişlerdi. Bu savaş ise Atlas Okyanusu'ndan Çin sınırına kadar hüküm süren büyük bir saltanatın kaderini değiştirdi.

Mervân, ordusunun dağıldığını görünce kaçarak Musul'a geldi. Ancak Musul'da kapılar kapalıydı, bu yüzden çöle kaçtı. Abdullah bin Ali, Mervân'ı yakalamak için büyük çaba gösterdi. Mervân önce Harran'a, oradan Humus'a, Humus'tan Şam'a, Şam'dan Filistin'e ve sonunda ailesiyle birlikte Mısır'a kaçtı. Orada Busir adlı bir kilisede saklandı. Abdullah bin Ali el-Abbasi de Şam'ı kuşatıp aldıktan

sonra on beş gün kaldı ve sonra Mervân'ın peşinden Filistin'e gitti. Filistin'den kardeşi Salih bin Ali'yi Mervân'ı yakalama görevini emanet etti. Salih'in askerleri Busir'de Mervân'ı öldürdü ve kesik başını Ebû'l-Abbas'a gönderdi (22 Zilhicce 132 / 1 Ağustos 750). Seffah, Mervân'ın başını görünce şükür secdesine kapandı. Anlatılanlara göre Salih bin Ali, Mervân'ın cesedini soyarken dili düşmüş ve onu bir kedi kapmıştı.

Mervân'ın iki oğlu Habeşistan'a kaçtı. Abbasi askerleri, karşılaştıkları Emevileri öldürüyorlardı. Bir keresinde Abdullah bin Ali, Şam'da doksan kadar Emevi'yi bir ziyafete davet etti. Bu kişiler af ve merhamet dilenirken, Benî Haşim'in azatlılarından biri, Hazreti Hüseyin ve Zeyd'i anarak ve Emevilerin Peygamber ailesine karşı kötü davranışlarını hatırlatan birkaç etkileyici beyit okudu. Abdullah öfkeye kapılarak çadır direkleriyle hepsini öldürttü. Askerler, zavallıların canları çıkana kadar üzerlerinde tepindiler.

Abbasi ailesinin bu kadar şiddet bile intikam ateşini söndüremedi. Emeviler onlara o kadar kötülük yapmıştı ki, ölmüş olanların bile mezarları açtırıldı.

Abdullah bin Ali, Şam'daki Emevi mezarlarını açtırdı. Muâviye bin Ebû Süfyan ve oğlu Yezîd'in mezarlarında bir şey bulunamadı. Abdülmelik'in ise sadece kafatası bulundu. Ancak Hişâm'ın cesedi henüz çürümemişti.

Emevi prensleri her yerde aranıp bulundu ve ele geçenler öldürüldü. Çok azı kaçıp saklanarak canını kurtardı. Bunlardan biri de sonraları Endülüs'te Emevi Halîfeliğini yeniden Kur'ân Abdurrahman bin Muâviye bin Hişâm'dır.

[Tablo 7: Emevi Halîfelerine Dair Bilgiler]

Cedvel-i Hulefâ-yi Emeviyye

HalîfeAdı	Doğum (Miladi)	Biat (Miladi)	Vefat (Miladi)	Müddet-i Ömr	Müddet-i Hükümet
Muâviye bin Ebû Süfyan	(Hicretten önce) 17	41	60	60	19 yıl
Yezîd Evvel bin Muâviye	25	60	64	39	4 yıl
Muâviye Sâni bin Yezîd	43	64	64	21	(aylar)
Mervân bin Hakem	(Hicretten	64	65	62	1 yıl

	önce) 26				
Abdülmelik bin Mervân	26	65	86	60	21 yıl
Velîd-i Evvel bin Abdülmelik	50	86	96	46	10 yıl
Süleyman bin Abdülmelik	40	96	99	53	3 yıl
Ömer bin Abdülaziz	62	99	101	39	2 yıl
Yezîd-i Sâni bin Abdülmelik	65	101	105	40	4 yıl
Hişâm bin Abdülmelik	72	105	125	53	20 yıl
Velîd-i Sâni bin Yezîd-i Sâni	86	125	126	40	1 yıl
Yezîd-i Salis bin Velîd-i Evvel	86	126	126	40	(aylar)
İbrahim bin Velîd-i Evvel	89	126	126	38	2 (aylar)
Mervân-ı Sâni bin Muhammed bin Mervân-ı Evvel	70	127	127	57	(aylar)

Tercüme Edilmeden Zikredilen Ayet-i Kerîmeler, Hadisler ile Şiirler, Diğer Arapça İfadelerin Telaffuzlarının Belirlenmesi ve Çevirileri

36 el-Yevme ekmeltu lekum dînekum: "Bugün size dininizi tamamladım."(Maide Suresi 3.Ayet)

5-45 Ve mâ Muhammedun illâ resûlun kad halet min kablihî rusul: "Muhammed sadece bir peygamberdir, ondan önce de birçok peygamber gelip geçmiştir." (Âl-i İmran Suresi 144. Ayet)

3-168 İnnallâhe ye'mûru bil-'adli vel-ihsân: "Allah, adalet ve iyilikle davranmayı emreder."

69 Ke ennî enzuru ilâ sevârî Kisrâ fî yedî Sirâkati'bni Mâlik: "Sanki Kisrâ'nın bileziklerini Siraka bin Malik'in ellerinde görüyorum."

Ene medînetü'l-'ilmi ve 'alâ bâbihâ: "Ben ilim şehriyim ve Ali onun kapısıdır. O hikmet kapısından girin."

114 'Aliyyün minnî ve ene min 'Ali: "Ali bendendir, ben de Ali'denim. Yani karşılıklı sevgi ve samimiyetle birbirimizleyiz."

118 Beşşirû kâtîle'z-Zübeyr bi'n-nâr: "Zübeyr'i öldüreni cehennemle müjdele." (Hz.Ali'nin sözü)

34 Bânet Su'âd kalbî'l-yevme metbûl: "(Suad) ayrıldı gitti. Bugün kalbim hasta ve perişan." (Ka'b b. Zuheyr'in Efendimiz'e yazdığı Bânet Süad isimli kasideden bir söz)

69 Hâzâ mâ ve'adenâ'llâhü ve resûluhû: "İşte bu, Allah'ın ve Resulü'nün bize vaat ettiği şeydir." (Ahzab Suresi 22.Ayet)

94 İzâ câe'l-emîrû mâ katelûhû (fakbilûhû): "Emir geldiğinde onu öldürmeyin (onu kabul edin)."

102 Uktulûnî ve Mâlikâ(n), vaktulû Mâlikâ(n) ma'î: "Beni ve Mâlik'i öldürün. Mâlik'i de benimle beraber öldürün."(Cemel Savaşında Abdullah b. Zübeyr'in sözü)

103 Ve mâ mevtü ennî minhâ ğayra hâciz Bi'ârin izâ mâ ğâlete'n-nefsu ğavlehâ: "Eğer aciz olmasaydım, beni o ölümden alıkoyacak kimse yoktu. Kişi, öfkesine yenik düştüğü zaman."

105 Nahnu katelnaküm 'alâ te'vîlihî kemâ katelnâküm 'alâ tenzîlihî Darbâ(n) yuzîlû'l-hâme 'an mukbilihî ve yuzhilû'l-hAlile 'an hAlilihî: "Biz sizi Kur'ân'ın ilk indirilişindeki cihat hükmü gereğince öldürdüğümüz gibi, şimdi de farklı bir yorumla öldüreceğiz. Vuruş ki, ter alından aklı giderir ve dostunu dostundan şaşırtır."

Sebeb-i katl-i İbn-i Mulcem der berb-i seyf ile ki başları kılı len kafasından Ez ehl-i beyt yani huzur ve aramisinden selb eyler²⁰⁶ yani İbn Mülcem'in öldürülme

²⁰⁶ Haşa, burada Câhiliye Araplarının yanlış inanışına göre, intikamı alınmamış bir ölünün ruhu, intikamını alana kadar mezarının üzerinde beklermiş.

sebebi, kılıçla başının kesilmesi idi, çünkü o, Ehlibeyt'in huzur ve güvenliğini ellerinden almıştı.

106 İkteluhum ve la era Muâviye'l-cahiz'el ayn'el azim'el haviye: "Onları öldürüyorum, iri gözlü, koca göbekli Muâviye'yi görmüyorum."

115 Ya sakî len turaî inne maî ziraî ahmî biha kiraî: "Ey saki, korkma. Kolum benimle beraber, onunla kendimi korurum."

119 Feta ka'nne'l-yedniyy'el gani min sadike iza ma huvestağna ve bâ'dehu'l fakr: "Yiğit bir genç, zengin olduğu sürece arkadaşına yakınlık gösterir, fakirleşince ise kimse ona dost olmaz."

163 Mali ve li Seîd İbn-i Cübeyr: "Benimle Said İbn-i Cübeyr'e ne oluyor? Said İbn-i Cübeyr benden ne istiyor?"

190 Era tahte'r-remad ve mida narin ve evşek en yekune lehu diram Fe inne'n-nara bi'l-auddeyn tudka ve enne'l-harbe mebd'e'uha kelim Fe kultü mine't-ta'acübb leteyte ş'i'ri eykaz ümeyyete em niyam: "Korlar altında ateş görüyorum, alevlenmesi de yakın. Çünkü ateş iki çubukla tutuşturulur. Savaşın da başlangıcı sözdür. Şaşkınlığımdan dolayı 'keşke Ümeyye'nin uyanık mı yoksa uykuda mı olduğunu bilseydim' dedim."

Literatür

Metin, kitâbede yazarın özel Arapça isimleri ve diğer bilinmeyenleri, öncelikle yanlış okumamak için bir yöntemle, hece harflerinin sırasına göre düzenlenmiş ve harekelenmiştir.

- İbrahim bin Mâlik el-Eşter
- Ebû Seleme bin Abdülesed el-Mahzûmî
- Esmâ zâtün-Nitâkayn
- Ümmü Habîbe Remle bint Ebî Süfyân
- Ümeyye bin Halef
- Evs
- Bîrül-Kârîs
- Büreyde
- Ebû Seleme el-Hallâl
- İbni Cerrâh

- İbnü'n-Nebbâh
- Ebû Leheb
- Ebû Akîl
- Ebû'd-Derdâ
- Ebû'l-'Âs bin er-Rebî'
- Ebû'l-'Abbâs es-Seffâh
- Ebû'l-Verd
- Ebû Cehm
- Ebû Zer el-Ğifârî
- Üsâme bin Zeyd
- Ebû Hüreyre ed-Devsî
- Ebû Kubeys
- Ebû Lü'lü'e el-Ferrûz
- Beşîr bin Berâ
- Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh
- Ebû Katâde
- İbnü Habbâb
- Buhayrâ
- Berâ bin Mâlik el-Ensârî
- Habbâb bin Eret
- Cüneyd bin Abdurrahmân
- Cuveyriye bintil-Hâris
- Huzeyfe bin el-Yemân
- Haccâc bin Yûsuf es-Sekafî
- Huceyn
- Haccûn
- Hadîce binti Huveylid
- Hârise bin Süveyd
- Hâris bin Kelde es-Sekafî
- Hâlid bin Velîd
- Humus
- Hâkim bin Hizam

- Hâkim bin Umeyye
- Hâkim bin Cebale el-Abdî
- Hammâm
- Hims
- Rukayye
- Rey
- Zeyd bin Hârise
- Zübeyr bin el-Avvâm
- Hanzala bin Safvân el-Kelbî
- Huneyn
- Hayber
- Hârîce
- Hazrec
- Huneyf bin Huzeyfe
- Huveyle binti Sa'lebe
- Deccâl
- Dârâbcerd
- Dümetülcendel
- Rebâha
- Remle
- Ziyâd bin Ebîh
- Zeyneb binti Huzeyme el-Hilâliyye
- Sebîte
- Sirâka bin Mâlik
- Serahs
- Surâka bin Câ'şem
- Sa'd bin Ebî Vakkâs
- Sa'd bin Ubâde
- Saîd bin Cübeyr
- Saîd bin el-Müseyyeb
- Süfyân bin Avf
- Sinân bin Âs

- Senetürremede
- Sevâd
- Sevde binti Zem'a
- Süheyl bin Amr
- Şarl Martel
- Şerâhîl bin Hasene
- Şak bin Kays
- Şimr bin Zilcevşen
- Sahr
- Sıffîn
- Safiyye binti Huyey
- Dahhâk bin Kays el-Fihri
- Damdâm
- Târik bin Ziyâd
- Tüleyhâ
- Tâif
- Âmir bin Fûheyre
- Ubâde bin es-Sâmit
- Abdurrahmân bin Muhammed el-Eş'as
- Abdullah bin el-Arkam
- Abdullah bin Bür
- Abdullah bin Revâha
- Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh
- Abdullah bin Âmir bin Küreyz
- Abdullah bin Mes'ûd
- Abdülmuttalib
- Utbe bin Ebî Leheb
- Übeyde bin el-Hâris
- Ümmü Gülsüm binti Muhammed
- Ümmü Seleme
- Ukbe bin Ebî Muayt
- Ukkaz

- Velîd bin Ukbe
- Yezîd bin Muâviye
- Yemâme
- Yûsuf bin Abdillâh bin Selâm
- Hakim bin Cûbele el-Abdi
- Hakim bin Hizam
- Humus (şehir)
- Rakka
- Rukiye
- Rey (şehir)
- Hayme
- Zübeyr bin Avvam
- Hanzala bin Safvan el-Kelbi
- Ziyad bin Ebîh
- Huneyn
- Zeynep bint Huzeyme el-Hilaliye
- Havab
- Sebîtele
- Hatice bint Huveylid
- Secah bint Haris
- Haribe
- Suraka bin Malik
- Hazrec
- Serahs
- Huneys bin Huzafe
- Havle bint İyas el-Hanifiye
- Dicle (nehir)
- Derfûş Kaviani
- Dümetülcendel
- Rebze
- Saad bin Ebî Vakkas
- Saad bin Ubade

- Said bin Cübeyr el-Esdi
- Said bin Müseyyeb el-Mahzumi
- Süfyan bin Avf
- Dirar
- Tarık bin Malik
- Talha bin Ubeydullah
- Talha bin Huveylid el-Esdi
- Taif
- Tuled
- Amr bin Fehire
- Ubade bin Samit
- Abdurrahman bin Muhammed el-Eşas
- Abdullah bin Ereykıt
- Abdullah bin Büsr el-Mazeni
- Abdullah bin Revaha
- Abdullah bin Saad bin Ebî Serh
- Abdullah bin Amir bin Küreyz
- Abdullah bin Mesud el-Hezli
- Abdülmuttalib
- Utbe bin Ebî Leheb
- Senan bin Ens
- Sene-i Remade
- Sevad-ı Irak
- Sevda bint Zem'a
- Süheyl bin Amr
- Şarl Martel
- Şera
- Şurahbil bin Hasene
- Şakk bin Kayser
- Şimir bin Zilcevşen
- Sahre
- Sıffin

- Safiye bint Huyey
- Zuhak bin Kays el-Fihri
- Zamzam el-Gifari
- Tarık bin Ziyad
- Umre Kaza
- Amvas
- Anbasa bin Suhaym al-Kalbi
- Katam
- Kınnesrin
- Ka'b bin Zuhayr
- Muğire bin Şu'be
- Mikdad bin Esved al-Kindi
- Münzir bin Numan
- Ka'b bin Lü'ey
- İsa bin Ma'kal al-'Acli
- Menf
- Lebîd bin Rebîa
- Malik el-Eşter en-Neha'i
- Mehleb bin Ebî Saфра
- Malik bin Nuveyre
- Musa bin Nusayr
- Muhammed bin Sirin
- Maysun
- Muhtâr bin Ubeydullah es-Sekafi
- Necaşi
- Merv
- Nasr bin Seyyar
- Utbe bin REbîa
- Utbe bin Ğazvan
- Uteyb bin Ebî Leheb
- Osman bin Affan
- Ukbe

- Ukbe bin Nafi'
- Akreba
- Akil bin Ebî Talib
- Akâşe bin Ebî'l-Ferrar
- Ukaz
- Ğassan
- Fedak
- Ferazdak
- Fazala bin Ubeyd
- Kuba
- Kadisiye
- Ukreme bin Ebî Cehl
- Alkama bin Fukay el-Huza'i
- Mervân bin Hakem
- Kadade bin Numan
- Kuteybe bin Müslim
- Müslim bin Ukbe
- Numan bin Mukrin el-Muzani
- Nüfeyl bin Huveylid
- Velîd bin Utbe
- Müslim bin Akil
- Velîd bin Ukbe bin Ebî Muayt
- Ammar bin Yasir
- Kahtaba bin ŞEbîb
- İmran bin Husayn el-Huza'i
- Kurtuba
- Müslime bin Abdülmelik
- Müseyle el-Kezzab
- Hind bint Utbe
- Yahya bin Ya'mer
- Amr bin Abduvud
- Kureyşliler

- Mus'ab bin Zübeyr
- Ömer
- Kureyş
- Yezîd bin Hübeyr
- Muâviye bin Huveylid
- Ye'la bin Münbih

[Tablo 8: Müellif Tarafından Hazırlanan O Günkü Kaynakları ve Ücretlerini Gösteren Liste]

Para Kuruş	Adet	Yazarları	Kitapların İsimleri
720	6	Ahmed Refet Efendi	Târîh ve Coğrafya Sözlüğü
6	3	Mehmed Murad Bey Efendi	Genel Târîh
10	1	Ahmed Şükrü Bey	Özet Genel Târîh
20	1	Reşid	Ameli ve Nazari Yüksek Hesap
1		Ahmet Refik Paşa	Kozmografya
1		Osmanlı Târîhi Özeti	Abdurrahman Bey Efendi
15	9	Nuri Bey	Genel Coğrafya
2			Servet Bilimi ile İlgili Konular
20	1	İlyas Matar Efendi	Halk Sağlığının Korunması
20	1	Yusufiyan	Cebîr Bilimi
15	1	Aziz Bey	Tarife-i Menşeât (Osmanlı döneminde yazışma ve dilekçe yazma kurallarını öğreten bir kitap)
20	1	Mahmud Şevket Bey	Logaritma Tabloları
20		Fazıl	Tarife-i Liv-i Menşei
6		Said Bey Efendi	Sezai Ahlak
1		Halil	Fransızca-Türkçe Dil Öğretimi
1		Viz Natal Efendi	Öğretim Yöntemleri

1		Sühbi Bey	Fransızca Dilbilgisi Kuralları
1		Ragıb	Öğretim Yöntemlerine Giriş
1		Maksud	Muhtasar Şapsal Tercümesi
1		İstepan	Gil Blas'ın Serüvenleri
2		İstepan	Yenilenmiş Fransızca Alfabe

Yukarıda isimleri yazılı olan kitaplar Bab-ı Ali caddesinde Karabet ve Kasımpaşa Efendiler'in 25 numaralı kitaplığında mevcuttur. Bu kitaplardan herhangi birini isteyen olursa posta ücreti karşılığında gönderilir.

SONUÇ

Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye Abdurrahman Şeref'in ilk eseri olmasına rağmen kitap düzeni bakımından dışarıdan bakıldığında eserde gözle görülür bir düzensizlik gözükmemektedir. Yazar kitabın 176. Sayfasında kronolojik bir hata yapmasına rağmen genel itibariyle kronolojik hassasiyete bağlı kalması kendi türünde yazılmış diğer fezleke örneklerinden bu eseri müspet manada ayırmaktadır. Bu konuda Prof.Dr. Mustafa FAYDA hoca ile görüştüğümüzde bu düşüncemizi tasdik edici bir fikirle bize yardımcı oldu. Kendisi eserle alakalı olarak “Fezleke hakkında bilinenlerin aksine diğer fezlekelere göre Târîhi gerçeklikleri aktarmada bize doğru doneler vermektedir. Gerek Hz. Peygamber devri Hulefâ-yi Râşidîn dönemi gerekse de Emevîlerle ilgili aktardığı bilgilerle, diğer fezleke türü eserlerden objektifliği bakımından ayrılmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir.

Eserin o dönemde ders kitabı olarak okutulup okutulmadığı mevzusunda Aslı Akçalı ve Mesut Çapa'nın araştırmalarından da destek alarak eserin bu amaçla yazılıp aynı amaçla ders kitabı olarak okulduğu verisine ulaştık. Bu veri bizi de ikna etti. İlave olarak eğitim bilimleri alanından da bir tezden yardım alarak eserin dil ve üslup duruşunun da Târîh ders kitabına uygun olduğunu teyit ettik.

Yazarın eserde Mûte Savaşı ve Hayber'in Fethi konularını İbn Hişâm'ın *Es-Sîre*, İbn Kesîr'in *Es-Sîre*, İmam Muhammed'in *Şerhü's Siyeri'l Kebîr*'i, Makrîzî'nin *El-İmtâ'ül-esmâ'sı*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Ahkâmü ehli'z-zimem*'i ve Vâkıdî'nin *Kitâbü'l Megâzî*'si çerçevesinde ne derece tutarlı ve doğru şekilde ele aldığını inceledik. Mûte Savaşı özelinde temel İslâm Târîhi kaynaklarında geçen elçinin adını zikretmemesi, Efendimizin kadın ve çocuklarla alakalı takındığı güzel tutuma değinmemesi ve yine bu kaynaklarda bulabileceği-kendi tarzına uygun olan-bazı abartılı ifadeleri eserine almaması şaşırtıcı geldi. Aynı zamanda Hayber'in Fethi özelinde kitaba renk katabileceğini düşündüğümüz dört adet konu da eserde zikredilmemiştir. Nihayetinde bu durum eserin yazılış amacının muhtasar bir Târîh ders kitabı olmasına, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ* kitabı ile kendisinin Mekteb-i Sultânî'de verdiği İslâm Târîhi derslerinin notlarından oluşmasına bağlanabilir.

Yazar ve eser üzerine tarafımızca yöneltilen Alevîlik tesiri eleştirisiyle ilgili açtığımız bahiste ise; eserde Hazreti Ali devrini Sünni mustalaha riayet ederek

aktarılmış olsa da kitabın son kısmında geçen *Peygamber'in "Ene medînetü'l-'ilm ve 'Ali bâbühâ"* ve *"'Ali minnî ve 'enâ min 'Ali"*²⁰⁷ mevzu hadisın eserin Şia yahut Hz. Ali tarafgirliği çerçevesinde yazılıp yazılmadığı bağlamında düşündürücü bir durum olduğunu bildirdik. Buna ilaveten yazar Hayber'in Fethi bölümünde temel İslâm Târîhi kaynaklarında olmayan bir şekilde Hz. Ali'nin fetihteki rolünü abartılı ifadelerle aktardığını belirttik. Belki bu kısımlar bir Alevîlik hissiyatı uyanıyor olsa da aceleci davranmanın doğru olmadığı düşüncesindeydik. Çünkü Hz. Ali'nin vefatının aktarılış biçimine göz atarsak yazarın onun vefatı ile diğer Hulefâ-yi Râşidîn'in vefatlarını aktarırken dil ve üslup olarak benzer ifadeler kullanıp herhangisini diğerine üstün görmemiştir. Hz. Ali'nin vefatı esnasında abartılı imgelere yer vermemiştir. Eğer Alevîlik etkisiyle yazılmış bir eser olsaydı, yazar bu kısımda bunu çok rahat bir şekilde bize hissettirirdi. Bütün bu malumatlar çerçevesinde gördük ki; eserin Şii- Alevî etkisiyle yazıldığı, yazarın da böyle bir bakış açısına sahip olduğuna dair eleştiriler boşa düşmektedir.

Eser Peygamber efendimizin dönemi yani Asr-ı Saadet dönemi ile başlayarak Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ve akabinde Emevîler devletinin kuruluşundan yıkılışına kadarki geçen süreyi anekdotlar eşliğinde işleyerek çok kısa bir pasaj ile de Abbasi'lere girizgâh yaparak nihayete ermiştir. Lakin bu kısma yapılan girizgâh Abbasilerin başlı başına kuruluşuna yahut teşekkülüne işaret eden cinsten değildir.

Hulefâ-yi Râşidîn Halîfedevriyle ilgili olarak esere objektiflik katan bir örnek verecek olursak Hz. Ömer ile Amr b. Ass arasında geçen mektuplaşma hadisesini verebiliriz, mektubun özeti olduğu gibi aktarılmıştır.

Eserde; dikkatimizi çeken en önemli noktalar bir tanesi; sayfa sonlarında akademik anlamda herhangi bir kaynağa temas eden dipnot bulunmamasıdır. Yazar bunun yerine bazı ibareleri kendi bilgi ve müktesebatı mücebinde dipnot vererek açıklamakla iktifa etmiştir. Bu belki de eserin hitap kitlesiyle de alakalı bir durumdur. Meramımızı biraz daha açacak olursak; Abdurrahman Şeref eseri Mekteb-i Sultani'de eğitim gören o dönemki kız öğrencilerin itikâdi açıdan zayıfladığını gördüğü için yazdığını söylemesi belki de akademik menşei dipnotlar verme ihtiyacının ortadan kalkmasının başlıca sebeplerinden olabilir. Diğer bir sebep olarak ise eserin yapısına baktığımızda sayfaların dolu dolu olmaması bilgilerin hap bilgi cihetiyle verilmeye çalışılması bir gerekçe olarak görülebilir. Bir başka gerekçe

²⁰⁷ Şeref, *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, 114.

olarak ise Mekteb-i Sultanide okutulan genel Târîh derslerinin Fransız dilinde okutulmasıdır. Abdurrahman Şeref bu husustan rahatsız olduğu için hızlı bir şekilde Osmanlıca olarak tabiri caizse kısa ve öz bir ilk dönem İslâm Târîhi cep kitabı yazmayı düşünmüştür. Verilen bilgilere dipnot eklenmemesinin bir başka gerekçesi ise eserin salt bir ilmi kaygıyla beraber siyasi idarenin yani Sultan İkinci Abdülhamid'in desteği ve isteğiyle yazdırılması da bunda etkili olmuştur kanaatindeyiz. Zaten Abdurrahman Şeref de Sultan İkinci Abdülhamid'e eserinin bir yerinde methiyede bulunarak (Allah Sultan Abdülhamid'in ömrünün devamını getirsin.) Bunu ispat etmektedir. Son olarak hiçbir bölümde İslâm kültür ve medeniyet Târîhine dair bilgilendirmeler yapılmamış olması da yazarın dipnot koymasından bir başka gerekçe olarak açıklanabilir.

Ayrıca Abdurrahman Şeref'in eleştiriye ve yeniliğe açık olması bunu kitabın giriş sayfasında “tashih” bölümüyle aşikâr etmektedir. Bu bizce yazıldığı dönem itibariyle Târîh yazıcılığı açısından çığır açan bir bakış açısıdır. Çünkü siyasi olarak devrin Sultanı İkinci Abdülhamid tarafından korunan ve İkinci Abdülhamid'in en güçlü döneminde onun isteğiyle böyle bir eser ortaya koyan Abdurrahman Şeref'in kendi hatalarını ve eksikliklerini daha eserin baş kısmında bize sarîh bir şekilde sert etmesi günümüz Târîhi yazıcılığı ve okuyuculuğu anlamında da gayet manidardır.

Eserin girizgâhında hangi amaçla yazıldığı kapsam alanı ve ulaşılmaya çalışılan garaz/niyet/amaç açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu okuyucuya en başta esere ve yazara karşı bir güven duygusu katmaktadır. Bu üslup genel Osmanlı yazıcılığı ve Târîh yazıcılığı bağlamında gördüğümüz bir üslup olsa da Abdurrahman Şeref'in bu üslubun dışına çıkmamış olması onun halef selef bağlamındaki ciddiyetini de göstermektedir.

Kitabın yapısıyla ilgili olarak önceden de ifade ettiğimiz üzere sayfalar gereksiz ve fazla bilgi yığını ile doldurulmaya çalışılmamış dönem ve devirlere ilişkin bilgiler hap bilgi mahiyetinde verilmeye gayret edilmiştir. Fazlaca alt başlığa boğulmayarak eserden alınabilecek hem kemiyet hem de keyfiyet manasındaki faydalar en üst seviyede tutulmaya çalışılmıştır. Burada sayfa yapısına yapabileceğimiz bir tenkit varsa o da A/4 ya da A/5 ebatı boyutunda düşündüğümüz sayfalarda paragraf sayısının olabildiğince az tutulmasıdır. Bu durum öyle zannediyorum ki okuyucunun okurken sıkılmasına ve bir bıkkınlık yaşamasına sebebîyet verebilecektir.

Fezleke-i Düvel-i İslâm iyye adlı eserimizde İslâm Devlet Teşkilatı konusuna gelecek olursak bu konuyla ilgili özel bir bahis bulunmamaktadır. Abdurrahman Şeref hususi olarak Hz. Peygamberimiz'den itibaren Emevilerin yıkılışına kadarki döneme değin hiçbir devirde Halîfenin istişâre içinde olduğu kişileri meclis, vezir yahut bakanlar şeklinde bir sınıflamaya almamıştır. Mesela Hz. Ömer devrinde kurulan divan teşkilatının öneminden ve buna benzer yönetsel atılımlar ele alınmamıştır. Bunun, eserin siyasi içerikli olayları aktarma amacını yerine getirmesinde bir dezavantaj oluşturduğu söylenebilir.

Hazreti Peygamber dönemiyle ilgili olarak aktarılan bilgiler genelde yüzeysel kalmıştır. Didaktik anlatımın yanında epik üslup ve öğelere de yer verilmiştir. Belli başlı noktalarda betimselliği tercih ettiği görülmektedir. Bu durum eserin objektif yapısına zarar vermektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn bölümünde kadisiye gibi bazı önemli savaşları betimleme yoluyla aktarmış. Didaktik anlatımın yanında epik üslup ve öğeler bu bölümde de devam etmiştir. Bunları yaparken akademik kaygı ve tenkidi düşünmediği ve umursamadığı hissedilmektedir

Emeviler dönemi başlığı hâlâ günümüzde de tartışmalara konu olan Hz. Muâviye devriyle başlamıştır. Yazar Muâviye'den; Hz. Muâviye şeklinde bahsederken bir yandan da onu yoğun bir şekilde tenkit etmiştir. Görülüyor ki bundan 100 küsur sene önce de Hz. Muâviye konusunda kafa karışıklığı mevcutmuş.

Eserde Abdurrahman Şeref kair ekseri Târîhçiye uyarak:

1) Emeviler'in (132/750) Târîhinde yıkıldığını

2) Endülüs Emevi Devletinin kurucusunun I. Abdurrahman olduğunu.

3) Fetihler ve Valiler Dönemiyle başlayıp Muvahhidler ve Gırnata Beni Ahmer Emirliği(Nasriler) ile sona erecek olan Endülüs'deki İslâm hâkimiyeti konusunda, Endülüs'ün 90-92/709-711 yılları arasında fethedildiğini söylemiştir. Bu eseri yazarken farklı kaynaklardan yararlanmış olabileceğini kanıtlar nitelikte bir bilgidir.

Bu bilgilere ilave olarak sayfa içerisinde geçen bazı kelimeler ve ibarelerin sayfanın altında dipnot şeklinde açıklanmaya çalışılması okuyucunun merakının giderilmesinde önemli bir destek sağlamıştır.

Eserin muhtevası ile ilgili dikkatimizi çeken konulara gelecek olursak burada özellikle peygamber efendimiz ve Hulefâ-yi Râşidîn devrinin yapısı ve olaylarından bahsedilirken biraz daha yoğun/kesif bilgiler verilmeye çalışılırken Ömer b. Abdülaziz sonrası emevi Halîfeleri dönemlerine dair bilgiler daha yüzeysel boyutta kalmıştır. Bunda eserin yazıldığı siyasi ve kültürel konjonktür de etkili olmuştur diye düşünüyoruz. Çünkü eserin hitap kitlesi daha çok öğrenciler ve yabancı öğretmenler olduğu için onların bu tarz bir eserde dikkat edeceği ilk noktanın daha çok İslâm'ın ilk devirleri olacağı hiç şüphe götürmez bir gerçektir.

İstisnasız her bölümde belli başlı betimlemelerle ve anekdotlarla anlatılan savaş, olay ve olgunun zenginleştirmeyi çalışıldı görülmektedir. Kişisel betimlemeler ve eklediği anekdotlar eserin ilmi sıfatına bir nebze olsa zarar verilmiş olabilir düşüncesindeyiz. Çünkü özellikle tırnak içine alarak aktarmaya çalıştı diyalogların birçoğu okuyucu tarafından eleştiriye muhtaç boyutta gözükabilir.

Kronolojik sıra itibariyle neredeyse hiçbir zafiyete düşülmeden yazılmaya çalışılan eser bu özelliği itibariyle fazlasıyla kıymeti haizdir. Bu noktaya verilen ehemmiyeti göstermesi bakımından; Hulefâ-yi Râşidîn devri ve Emevî Halîfeleri devirleri bölümlerinden sonra bu iki devre ait Halîfelerin bilgilerinin yer aldığı tablolar ile eser zenginleştirilmiştir. Ancak bizce dikkatimizi çeken bir husus vardır ki o da; Peygamber Efendimiz devrinden sonra gelen bütün Halîfelerin döneminde yaşanan hadiseler aktarıldıktan sonra her Halîfenin (Yezîd ve Haccac b.Yusuf hariç) karakteristik ve fitri özellikleri bir şekilde müspet ifadeleriyle övülmüş methiyeler düzülmüştür. Burada Halîfeler arasında objektif bir tutum izlemeye çalışmasının ana sebebi bizce Abdurrahman Şeref'in dini ve içtimai kaygıları olsa gerektir. Onun eserde malumat verirken bazı sübjektif yorumlar katması yanında böyle hassas bir konuda eserin objektif bir üslup takınması eserin ciddiyeti bağlamında önem arz etmektedir.

Eserimizin son sayfalarında yer alan "*Tercüme Edilmeden Zikredilen Ayet-i Kerîmeler, Hadisler ile Şiirler, Diğer Arapça İfadelerin Telaffuzlarının Belirlenmesi ve Çevirileri*" başlıklı son bölümün yazılma sebebi; sonuç bölümümüzün başında da belirttiğimiz üzere Mekteb-i Sultani'de eğitim gören kız öğrencilerin itikâdi durumlarındaki zayıflamaların giderilmesine bir katkısı sağlamasıydı. Bu kısımdaki ayetler dışında kalan sözleri teker teker inceledik. Müellif hangilerini hadis olarak aktardığını notlarında beyan etme gereği duymamıştır. Üstelik araştırdığımızda hadis

maksadıyla eklediği birçok sözün de uydurma hadisler skalasında kendine yer ettiğini üzümlerek fark ettik. Lakin bu, eserin kitlelere hitap etmesine ve faide sağlamasına zeval vermeyecek bir nüanstır.

Yazıldığı dönem itibariyle kendi içinde mühim bir yere sahip olan *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye* adlı eser kendi devrine katkı sunmak ve ışık tutmakla kalmamalıdır. Kanaatimizce günümüzde ve hangi devirde okunursa okunsun bir anlam ve bir değerin olduğunu bilmek üstümüze düşen vazifelerdendir. Çünkü evvelen Hz. Peygamberimiz(s.av)'in hayatından akabinde de sırasıyla O'nun sünnet-i seniyyesini ittiba etmeye çalışan sahabe, Emevi ve Abbasi Halifeleri ve komutanlarının hayatlarından alacağımız ilham hangi eserde samimane hislerle bizlere sunulduysa o ilhama sarılmak bizleri müstefit edecektir. En büyük arzumuz da böylesi bir eserin ve yazarın, gençlerin sathında itibar görüp kendilerine temayül edilmesidir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Şeref. *Coğrafya-i Umumi*. C.1. İstanbul: Karabet Matbaası, 1907.
- Abdurrahman, Şeref. *Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmaniye*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1898.
- Abdurrahman, Şeref. *Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1891.
- Abdurrahman, Şeref. *Harb-i Hâzırın Menşei*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1918.
- Abdurrahman, Şeref. *Târîh Musâhabeleri*, Ankara: Maarif Vekâleti, 1927.
- Abdurrahman, Şeref. *Târîh-i Asr-ı Hâzır*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1909.
- Abdurrahman, Şeref. *Târîh-i Devlet-i Osmaniye*, C.1. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1908.
- Ahmed, Lütfi. *Fezleke-i Târîh-i Sultan Abdülmecid*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Ahmed, Vefik. *Fezleke-i Târîh-i Osmânî*. İstanbul: Karabet Yayınevi, 1878.
- Avcı Akçalı, Aşlı. “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları”. Ankara: Milli Eğitim Dergisi, 2015.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Târîh Yazarları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2. Basım, Ankara, 1992.
- Belge, Murat vd. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Berktaş, Halil. *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü*. İstanbul: Kopernik Kitabevi, 1983.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Ahkâmü ehli'z-zimem*. thk. Ebî Berâ Yusuf. Suudi Arabistan: Rasâdî Linneşr, 1997.
- Çapa, Mesut. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne”. Edirne: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2012.
- Demiryürek, Mehmet. “Ölümünün 78. Yılında Son Vak’ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet”. Ankara: Milli Eğitim Dergisi, 2005.

- Demiryürek, Mehmet. *Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendiyle Osmanlı Târîh Sohbetleri*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2009.
- Demiryürek, Mehmet “Abdurrahman Şeref”. ottomanhistorians. Erişim Ağustos 2005. <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/abdurrahman-seref>
- Erkocaaslan, Recep. “Hz. Osman Taraftarı Bir Sahabi’nin Biyografisi”. Amasya: Amasya İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2024.
- Ersanlı, Büşra Behar. *İktidar ve Târîh Türkiye’de Resmi Târîh Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Bedir Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ginzburg, Carlo. *Peynir ve Kurtlar*. çev. Ayşen Gür. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Kâtip Çelebi: Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hendek Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. “Uhud Gazvesi”. 42/54-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2012.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Hilâl- i Ahmer Mecmu’aları, Türk Kızılay. “ Türk Kızılay”. Erişim 5 Şubat 2023. <https://hilali-ahmer-mecmualari.kizilay.org.tr/5/117/#zoom=z>
- Hişâm bin, Abdülmelik. *Es-Siretü’n Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka. Kahire: Matbaa-i Mustafa El-Babi, 1936.
- Kesîr, İsmail bin Ömer. *Es-Siretü’n Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdülvahid. Beyrut: Dâr-ül Mârif, 1976.
- Karaçorlu, Mehmet Sait. *Osmanlı Târîhi: Fezleke-i Devlet-i Târîh-i Osmaniye*. İstanbul: Volga Yayıncılık, 2014.
- Karlızade, Mehmed Cemâleddin. *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 2003.

- Kâtib, Çelebi. *Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fi'İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-Tevârîh)*, çev. Seyyid Muhammed es-Seyyid. İstanbul: Türk Târîh Kurumu Yayınları, 2000.
- Kılınç, Oğuz. “Abdurrahman Şeref”. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mart 2025. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-seref>
- Kütükoğlu, Bekir. *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994.
- Makrîzî, *El-İmtâ'ül-esmâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaa-i Lecne-i Telif, 1941.
- Metin, Erhan. Târîh Eğitimi Ve Dil: Târîhçilerin, Târîh Ders Kitabı Yazarlarının, Târîh Öğretmenlerinin Ve Öğrencilerin Târîhîsel Dil Kullanımı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011. (https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/57110/yokAcikBilim_417951.pdf?sequence=-1&isAllowed=y)
- Ortaylı, İlber. *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
- Önkâl, Ahmet. “Akabe Biatları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Abdülkadir. “Abdurrahman Şeref”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/175. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Refik, Ahmed. *Abdurrahman Şeref, Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair*. İstanbul: Hilal Matbaası, 1918.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Şerhü's Siyeri'l Kebîr*. thk. Selahaddin el-Müneccid. Kahire: Dâr-ül Kütüb-ül İlmiyye, 1971.
- Sevil Atauz (der.), *Osmanlı Târîh Yazıcılığı'nın Evrimi Üzerine Düşünceler*. Ankara, 1986.
- Taşer, Seyit. “Abdurrahman Şeref Bey ve Coğrafya-yı Umumi Kitabı”. 6/639-650. Elazığ: Kesit Akademi Dergisi, 3.Basım, 2020.
- Ulgener, Sabri. *Zihniyet Aydınlar Denemeler ve Araştırmalar*. Ankara: Derin Yayınları, 1983.
- Uludağ, Süleyman. “İbn-i Haldun”. 20/8. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Târîhi*. 5 Cilt. Ankara: Türk Târîh Kurumu, 14.Basım, 1988.

Ünal, Ali. *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Târîhi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. Ankara: Türk Târîh Kurumu, 1996.

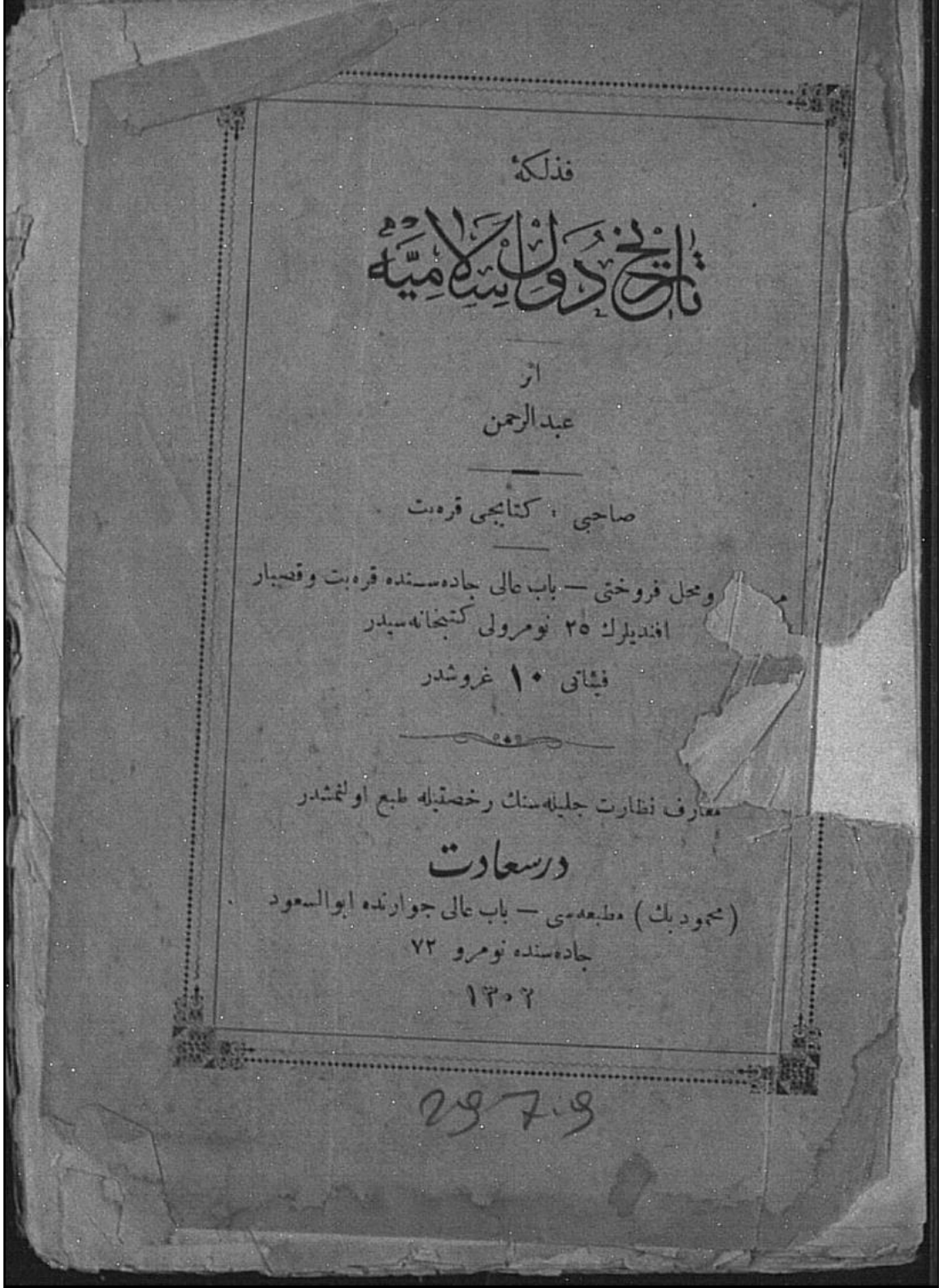
Vâkıdî, Muhammed. *Kitab-ül Megazî*. thk. Mr. Jones. Londra: Oxford Üniversitesi Press, 1966.

Yınanç, Mükrimin Halil. "Abdurrahman Şeref Efendi". 15/211-214. Ankara: *Türk Târîh Encümeni Mecmuası*, 1925.

EKLER

EK: FEZLEKE-İ TARİH-İ DÜVELİ İSLÂM İYYE'NİN ASIL METİN ÖRNEKLERİ

3937

﴿ تصحيح واخطار ﴾

فتح مکه مکرمه عقبنده مهدي السدما اولوبده بعدده عفو
بيوريلانر مياننده سويل بن عمروك دخی يازلسی لازم ايکن سهوا
اونودلدیغی (صحیفه ۳۲ سطر ۱۴) وقرآن کریمی حرکه لیان
ونقطه لیان قاضی خراسان (یحیی بن یحیی) ی حجاج قتل ایلدی
دیو تحریر اولنش ایسدهده (صحیفه ۱۶۰ سطر ۲۰) مشار
الیه مقتول اولیوب ۸۷ سنه می ارتحال دار بقا ایلدیکی تصحیح
اولنور.

صحیفه

۲۸	وقفه مریه
۳۰	فتح مکہ مکرمه
۳۳	وقفه حنین
۳۴	محاصره طائف
۳۵	غزوه تبوک
۳۵	حج وداع
۳۶	وفات نبی
۳۷	زوجات طاهرات
۴۲	اولاد کرام

ربه تحفه تله - ربه تحفه تله
 خلقه راشدين و دینک

۴۵	خلافت ابو بکر الصديق (بنیال جنک)
	جنک - جمع قرآن - سابقات عیبه - فتح
	حیره - مظفریات سوریه وقفه اجنادین - فتح دمشق
	الشام - حضرت شهاب بن علی (بنیال جنک)

۵۸	خلافت عمر الفاروق (بنیال جنک)
	عبده بن ابی بنیال جنک - سوریه بنیال جنک - وقفه بنیال جنک
	قدس شریف - بنیال جنک - وقفه بنیال جنک
	مدائن - وقفه بنیال جنک - وقفه بنیال جنک

فهرست کتاب

صحیفه

۲	مقدمه
۴	ظهور اسلامدن اول طائفه عربك احوالی
۶	وقفه قبل

عصر سعادت

۷	مولد محمدی علیه الصلوٰۃ والسلام
۹	بعثت پیغمبری
۱۱	هجرت نبویه
۱۳	وقفه بدر
۱۷	وقفه احد
۲۰	غزوه خندق
۲۲	مصلحت حدیبیه
۲۶	فتح خیبر
۳۰	سفره نبی

(قصص انبیا) نام کتاب معبر عصر سعادت و قسوعانی
کافیا حاوی بر اثر اولوب کتساب مذکور مکتبلمزك صنوف
ابتدایه سنده اوقونمقده اولدیفندن عصر همايون نبوی و قائمینی
بز دخی غایتله مختصر اولقی اوزره اورادن نقل ایلدک.

اشبو رساله ده مشاهیر دول اسلامیة نك علی وجه الاختصار
احوال تاریخیه لری نقل و حکایه ایدیه چکندن انتمه « فذلکله
تاریخ دول اسلامیة » دینلش و بلطفه تعالی عصر سعادت و خلفاء
راشدین و دولت امویه و قائلینی و جزء ده نحر بر اولنه رقی سائر
جزیره لک دخی صره سیله ترتیبده مباشرت اولنمشدر.

عبطه بخشای ادوار اسلاف اولان عصر معارف مختصر حضرت
شهنشاهیده ساحه پیرای ظهور اولان بونجه آثار نافعه میابنده
مبحثک اهمیتنه و طلبه جه حاصل ایده چکی منفعته بناء اشبواثر
عاجزانه می دخی استفاده کاه عمومی به وضعه منجاسر اولدم.

و بالله التوفیق

بسم الله الرحمن الرحيم

{ بعد اداء ماوجب علینا } بیان مقصده شو وجهله شروع
اولنور.

تاریخک مر بیک خدیجی اولقدر تقدیر اولنمشدر که کافیه
ممالک مقصدنه نك مکتاب عمومی سنده فن مذکور درس اوله رقی
طلبه به اوقوندرلقده در.

ملکمزك انک منتظم مکلفندن اولان مکتب سلطانیده دخی تاریخ
عمومی درسی لسان فرانسوی اوزره اوقوندرلقده اولوب انجق
فرنک معلولی تاریخ اسلام ایله چندان مألوف اولمقدقرندن تاریخ
اسلامک آبروجه لسان عثمانی اوزره تدریسی حقته شرفسنوح
و صدور بیوریلان اراده اصابتعاده حضرت جهانبانی مقتضای
منینی اوزره درس مذکور عمده عاجزانه مه احاله اولنمقده اوقوندرلقم
درس لک اجمال و ترتیبندن اشبو رساله مختصره حصوله کلشدر.
مکتب سلطانی مختلف بر مکتب اولدیفنی و دول اسلامیة
تاریخک سیاسی جهتی تدریس اولنمقده جهته درس لک اکا
کوره ترتیب اولنمشدر.

